

T.C.

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Serpil SOYDAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Funda TOPRAK

ŞUBAT 2016

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE ANLAM VE FONKSİYON
AÇISINDAN FİLDE ÇATI

SERPİL SOYDAN

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ŞUBAT 2016

Tez Onay Sayfası

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

_____
(Unvanı Adı ve Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

_____
(Unvanı Adı ve Soyadı)
Ana Bilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

_____
(Unvanı Adı ve Soyadı)
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Gazi Ü., Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Prof. Dr. Funda TOPRAK (YBU, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Doç. Dr. Akartürk KARAHAN (YBU, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Doç. Dr. Mustafa ARSLAN (YBU, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA(Gazi Ü., Türk Dili ve Edebiyatı) _____

İNTİHAL SAYFASI

Bu tezin içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı :

İmza :

ÖZET
ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE ANLAM VE FONKSİYON AÇISINDAN
FİİLDE ÇATI

Soydan, Serpil

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Yöneticisi :Prof. Dr. Funda TOPRAK

ŞUBAT 2016, 284 sayfa

Tez konusu, Çağatay Türkçesi eserlerinin dil malzemesini oluşturan fiillerin anlam ve fonksiyon bakımından değerlendirilmesidir. Bu tezde Ali Şîr Nevâyî'nin manzum eserleri ile Hüseyin Baykara'nın Divân'ı taranarak çatı eki almış fiiller tespit edilmiştir. Fiiller çatı bakımından oldurgan çatı, ettirgen çatı, edilgen çatı, meçhul çatı, dönüşlü çatı, işteş çatı olmak üzere altı gruba ayrılmıştır. Her bir çatı kendi içinde yapı ve anlam olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmiştir.

Giriş bölümünde XVI. yüzyılda Orta Asya'da siyasi durum, Çağatay Türkçesinin oluşumu, Klasik Dönem Çağatay Türkçesinin iki önemli temsilcisi Ali Şîr Nevâyî, Hüseyin Baykara ve eserleri, Ali Şîr Nevâyî'nin etkileri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde çatı kavramı ve çatı sınıflandırılması konusuna yer verilmiştir. İkinci bölümde çatı, yapı ve anlam bakımından değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde, fiiller, yapı ve anlam bakımından grafikler üzerinde sayısal verilerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Fiillerin etimolojik incelemesi, yapı bölümünde parantez içerisinde gösterilmiştir. Çatıda anlam bölümünde fiillerin anlamları ve anlam farklılıkları eserden alınan beyit örnekleriyle belirtilmeye çalışılmıştır. Fiillerin kendilerinden önceki kelimelerle oluşturduğu mecaz anlam dikkate alınmamıştır. Ayrıca birleşik fiillere ve deyimlere de yer verilmemiştir. Fiiller, alfabetik olarak sıralanmıştır. Eserlerde tespit edilen fiillerin gazel ve beyit numaraları parantez içinde beytin hemen yanında gösterilmiştir. Fiillere anlam

verilirken öncelikle dönemin Çağatay sözlükleri dikkate alınmıştır, eğer fiil, sözlüklerde bulunmuyorsa veya fiilin yüklendiği anlam sözlüklerdeki anlamlarla uyuşmuyorsa, fiilin cümledeki anlamına göre -bağlama göre- değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fiillerin yazılışında metindeki yazılışlara sadık kalınmış, fiillerin ünlülerinde veya yazılışlarında farklılıklar varsa bunların değişik kullanımları bir arada verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Ali Şîr Nevâyî, Hüseyin Baykara, yapı, anlam, fiil, çatı.

ABTRACT
VOİCES IN VERBS IN TERMS OF MEANING AND FUNCTION IN
CHAGATAİ TURKISH

Soydan, Serpil

Ph.D.,Department of Turkish language and literature

Supervisor : Prof. Dr. Funda TOPRAK

February 2016, 284 pages

The topic of the thesis is to show how language was used during Chagatai Turkish Period by analyzing verbs, which take suffixes,in terms of meaning and function.In the thesis,some poetic works of Ali Şîr Nevâyî and one of Hüseyin Baykara's works, Divân, have been analyzed finding the verbs which take suffixes.In this sense,verbs have been divided into six groups in terms of structure: Transitivity voice,causative voice,passive voice, voice with no subject,reflexive voice and reciprocal voice. Each group has been evaluated under two different titles relating verbs with meaning and structure.

In the introduction; the Political State in the Middle Asia during sixteenth century, how Chagatai Turkish was formed, works of two distinguished figures of Classical Period of Chagatai Turkish: Ali Şîr Nevâyî and Hüseyin Baykara and the influence of Ali Şîr Nevâyî an literature of the period have been explained. In the first chapter; the concept of voice and voice grouping have been dealt with. In the second chapter, voice has been analyzed in terms of meaning and structure. In the final chapter, all these voices have been illustrated with graphics and statistical data.

The etymological analysis of verbs have been shown in paranthesis in the structure part of voices. The meanings of the verbs according to how they are used in the couplets and the difference in the meaning have been explained with examples from the couplets in

the meaning part of voices. In this study, the metaphoric meanings of verbs have been excluded. In addition, idioms and compound verbs have also been omitted. Verbs have been ordered alphabetically. The number of the lines of the couplets and odes have been given just next to the couplets. Chagatai dictionaries have been used to give meanings to the verbs. If the verbs cannot be found in the dictionaries or if the meanings that the verbs have gained can not be associated with the meanings of the verbs in the dictionaries; then the meanings of the verbs have been given according to their context. While writing the verbs in terms of spelling, the most important source is the literary texts themselves. If the spellings of verbs vary, these changes have been tried to be shown as a whole.

Key Words: Chagatai Turkish, Ali Şîr Nevâyî, Hüseyin Baykara, structure, meaning, verb, voice.

ÖN SÖZ

Çatı kavramı ile ilgili gramerciler tarafından birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar ışığında çatı şöyle açıklanabilir: Fiil kök veya gövdelerinin fiilden fiil yapan bazı ekleri olarak fiilin kökünden farklı anlam değişikliği meydana getirmeyen, fiilin cümledeki özne ve nesneyle ilişki yönünden uğradığı durum değişikliğidir. Fiillerin aldığı ekler, yüklendiği anlam ve fonksiyonlar, çatıyı belirlerken önemli olmaktadır.

Türkçede şekil bilgisi açısından sekiz grup içerisindeki sözcük türlerinden biri olan, cümlenin temel ögesi kabul edilen fiiller; şahıs, yapı, çekim, çatı, kip, zaman gibi pek çok konuyla doğrudan ilişkilidir.

Fiillerin, çatı bakımından Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde incelenmesi bu dönemdeki dil malzemesinin tespiti ve değerlendirilmesi açısından önemlidir. Çünkü Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Bu coğrafyada konuşma dili ve yazı dili olarak varlığını devam ettirmiş olan Çağatay Türkçesi, Türk dili çalışmalarına kaynaklık edecek zengin bir dil malzemesini içerisinde barındırmaktadır.

Hem süre hem de yayılma alanı bakımından Türk dilinin önemli dönemlerinden biri olan Çağatay Türkçesi, eser sayısının fazlalığıyla da verimli bir devirdir. Bu dönemde Çağatay Türkçesinin klâsik şeklini almasını- sadece konuşma dili olarak değil, yazı dili olarak da kullanılmasını- sağlayan Ali Şîr Nevâyî'nin eserleri dikkate değerdir.

Çağatay Türkçesi eserlerinde fiilde çatı konusu anlam ve fonksiyon bakımından incelenmemiştir. Bu dönem eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok günümüz Türkçesine çeviri ve gramatikal incelemedir. Gramer çalışmalarının hiçbirinde şiir çevirisi yani beyitlere anlam verme çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada, fiilde çatı konusu değerlendirildiği için ve çatı eklerinin fiile kattığı anlamın tespiti, önemli ve gerekli olduğundan beyit açıklamalarına yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışma ayrıca bir önem kazanmaktadır. Bu tezin amacı, Çağatay Türkçesinde yer alan fiillerin çatı bakımından anlam ve fonksiyonlarına göre kullanım işlevselliğini ortaya koymaktır. Çağatay Türkçesinde fiilde çatı konusu, anlam bilimi açısından eksiklere dikkati çekecek ve bu konuda birçok problemlerin çözüme kavuşturulmasını sağlayacaktır. Tarihî ve yaşayan

Türk lehçeleri ile ilgili, anlam bilimi bakımından daha sonra yapılacak çalışmalara da yardımcı olacaktır.

Tasnif yapılırken yapı bölümünde, fiillerin aldığı ekler, anlam bölümünde fiillerin aldığı çatı eklerine göre üstlendiği fonksiyonlar dikkate alınmıştır. Bu eklerin fonksiyonları tespit edilirken Kâşgarlı Mahmud'un "Dîvânu Lugât'it-Türk'ü", J. Deny'nin "Türk Dili Grameri", Tahsin Banguoğlu'nun "Türkçenin Grameri", Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi", Ahmet Bican Ercilasun'un "Kutadgu Bilig Grameri", Ahmet Cevat Emre'nin "Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha", "Türkçe Dil Bilgisi", Zeynep Korkmaz'ın "Türkiye Türkçesi Grameri", A.Von Gabain'in "Eski Türkçenin Grameri", Faruk Kadri Timurtaş'ın "Eski Türkiye Türkçesi", Janos Eckmann'ın "Çağatayca El Kitabı", Kemal Eraslan'ın "Eski Uygur Türkçesi Grameri", Melek Özyetgin'in "Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk (Fiil-Tarihî Karşılaştırmalı Gramer ve Sözlük Denemesi)", Leyla Karahan, Dilek Ergönenç'in "Türkçe Sarf ve Nahiv", İbrahim Taş'ın "Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı", Sema Barutçu Özönder'in "Muhâkemetü'l-Lugâteyn", Marcel Erdal'ın "A Grammar of Old Turkic ve Old Turkic Word Formation", N. Engin Uzun'un "Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi" ve Arpad Berta'nın "Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen", Necmettin Hacıeminoğlu'nun "Karahanlı Türkçesi Grameri ve Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller", Galip Güner'in "Kıpçak Türkçesi Grameri", Rıdvan Öztürk'ün "Yeni Uygur Türkçesi Grameri", Zeynep Korkmaz'ın, "Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II-III", Vecihe Hatipoğlu'nun "Türkçenin Ekleri", Gürer Gülsevin'in "Eski Anadolu Türkçesinde Ekler", Süer Eker'in "Çağdaş Türk Dili", Ömer Demircan'ın "Türk Dilinde Çatı", Aslı Göksel, Celia Kerslake'ın "Turkish: A Comprehensive Grammar", Aslı Göksel'in "Voice in Turkish", Talat Tekin'in "Orhun Türkçesi Grameri" adlı eserleri ile Funda Toprak'ın "Harezmi Türkçesinde Fiil", Aynur Turgut'un "Çağatay Türkçesine Fiil", Muharrem Yıldız'ın "Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri", Seda Yılmaz'ın "Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri", Nalan Yıldırım'ın, "Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi", Ersin Teres'in "Çağataycada Söz Yapımı", Turgay Sebzecioğlu'nun "Türkçede Edilgenlik", Zuhâl Ölmez'in "Mahbubu'l-Kulub (İnceleme-Metin-Sözlük)", İpek Bilgen'in "Divânu Lugâti't-Türk'te Söz Yapımı", Terbish Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı", Ahmet Benzer'in "Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik", Burcu Aslan'ın "Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri" adlı tezlerinden yararlanılmıştır.

Fiillerin etimolojik incelemesi yapı bölümünde parantez içerisinde gösterilmiştir. Fiillerin cümlede ifade ettiği anlamlar ve anlam farklılıkları, çatıda anlam bölümünde beyit örnekleriyle belirtmeye çalışılmıştır. Fiillerin kendilerinden önceki kelimelerle oluşturduğu mecaz anlam dikkate alınmamıştır. Yapıya bağlı oluşan anlama yer verilmiştir. Deyim ve birleşik fiiller değerlendirilmemiştir. Fiiller, alfabetik olarak sıralanmıştır. Fiillere anlam verilirken öncelikle dönemin Çağatay sözlükleri esas alınmıştır, eğer sözlüklerde yer almayan bir fiilse veya yüklendiği anlam sözlüklerdeki anlamlarla uyumuyorsa, fiilin beyitteki anlamına göre değerlendirilmiştir. Çalışmada Çağatay Türkçesi eserlerinin basılı metinleri esas alınmıştır. Bu metinlerde bir yazım birliği özellikle ünlüler noktasında görülmez. Örneğin bozul-/ buzul-/ bozul- gibi aynı fiilin farklı metinlerde değişik yazımı söz konusudur. Bu nedenle eser metinlerine müdahâle edilmemiştir. Fiillerin metinlerdeki yazılışı esas alınmıştır. Sonuç bölümünde, fiiller grafikler üzerinde yapı ve anlam bakımından iki grupta incelenmiş, sayısal verilerle gösterilmeye çalışılmıştır. Eserlerin isimlerinde yapılan kısaltmalar ve tez içinde çeşitli amaçlarla kullanılan işaretler; Kısaltmalar ve İşaretler bölümünde belirtilmiştir.

Tez çalışmamda en büyük manevi desteğim olan Annem Nedime SOYDAN ve Babam Ali Osman SOYDAN'a ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanışında bilgisini, emeğini ve desteğini esirgemeyen ve çalışmamı teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Funda TOPRAK başta olmak üzere, tezimde karşılaştığım problemlerin çözümünde benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü yol gösteren Prof. Dr. Leyla KARAHAN'a ve Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a, ayrıca tezimde beyitlerde geçen Arapça tamlama ve kelimelere anlam verme konusunda yaşanılan sıkıntılarda bilgisini, yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Faruk TOPRAK'a sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

İntihal.....	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	vi
Ön söz.....	viii
İthaf.....	xi
Teşekkür	xii
İçindekiler.....	xiii
Grafikler Listesi	xx
Kısaltmalar ve İşaretler	xxi
1.Eser Kısaltmaları	xxi
2.Dil ve Lehçe Kısaltmaları.....	xxii
3.Diğer Kısaltmalar	xxii
4.İşaretler	xxiii
Giriş	1
Birinci Bölüm	3
1. XVI. Yüzyılda Orta Asya’da Siyasi Durum ve Çağatay Türkçesinin Oluşumu	3
2. Klasik Dönem Çağatay Türkçesinin İki Önemli Temsilcisi Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Baykara.....	9
2. 1. Ali Şîr Nevâyî.....	9
2. 2. Ali Şîr Nevâyî’nin Eserleri.....	11
2. 3. Ali Şîr Nevâyî Ekolü ve Etkileri.....	17
2. 4. Hüseyin Baykara	21
2. 5. Hüseyin Baykara’nın Eserleri	22
İkinci Bölüm.....	24
1. Çatı Kavramı	24
2. Türkçede Çatı Sınıflandırmaları	25
Üçüncü Bölüm.....	29
Oldurgan Çatı	29
1.Çağatay Türkçesinde Oldurganlık	31

1.1.-Ar- Ekli Oldurganlık.....	31
1.1.1.-Ar- Ekli Fiillerde Yapı	31
1.1.1.1.-Ar- Ekli Kök Fiiller	31
1.1.2. -Ar- Ekli Fiillerde Anlam.....	32
1.1.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma	32
1.1.2.2. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	32
1.2. -DAr- Ekli Oldurganlık.....	34
1.2.1. -DAr- Ekli Fiillerde Yapı	34
1.2.1.1.-DAr- Ekli Kök Fiiller	34
1.2.2. -DAr- Ekli Fiillerde Anlam	34
1.2.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	34
1.3. -DUr- Ekli Oldurganlık.....	34
1.3.1. -DUr- Ekli Fiillerde Yapı	34
1.3.1.1. -DUr- Ekli Kök Fiiller	34
1.3.1.2. -DUr- Ekli Fiil Gövdeleri	36
1.3.2. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam	37
1.3.2.1.İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	37
1.3.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma.....	40
1.3.2.3. Kılış Bildirme	41
1.4.-ĠAr- /-ĶAr- Ekli Oldurganlık.....	44
1.4.1.-ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiillerde Yapı	44
1.4.1.1. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Kök Fiiller	44
1.4.1.2. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiil Gövdeleri	44
1.4.2.- ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiillerde Anlam.....	44
1.4.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma.....	44
1.4.2.2. Kılış Bildirme	45
1.4.2.3. Pekiştirme	46
1.5.-ĠUr-/-ĶUr- Ekli Oldurganlık.....	46
1.5.1. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Yapı	46
1.5.1.1.-ĠUr - /- ĶUr- Ekli Kök Fiiller	46
1.5.2.-ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam.....	47
1.5.2.1.İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	47
1.5.2.2.Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma	48

1.5.2.3. Kılış Bildirme	48
1.6. -ĠUz- Ekli Oldurganlık	48
1.6.1.-ĠUz- Ekli Fiillerde Yapı	48
1.6.1.1.-ĠUz- / -GUz- Ekli Kök Fiiller	48
1.6.2.-ĠUz- Ekli Fiillerde Anlam	49
1.6.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	49
1.6.2.2. Kılış Bildirme	49
1.7.-(X)r- Ekli Oldurganlık	49
1.7.1.-(X)r-Ekli Fiillerde Yapı	49
1.7.1.1. -(X)r- Ekli Kök Fiiller	50
1.7.2.-(X)r- Ekli Fiillerde Anlam	50
1.7.2.1.İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	50
1.8.-t- Ekli Oldurganlık	51
1.8.1.-t- Ekli Fiillerde Yapı	51
1.8.1.1.-t- Ekli Kök Fiiller	51
1.8.1.2. -t- Ekli Fiil Gövdeleri	52
1.8.2.-t- Ekli Fiillerde Anlam	58
1.8.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	58
1.8.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma	66
1.8.2.3. Kılış Bildirme	70
1.8.2.4. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal	76
1.9.-Ur-Ekli Oldurganlık	76
1.9.1.-Ur- Ekli Fiillerde Yapı	76
1.9.1.1. -Ur- Ekli Kök Fiiller	76
1.9.1.2. -Ur- Ekli Fiil Gövdeleri	78
1.9.2. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam	78
1.9.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	78
1.9.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma	81
1.9.2.3. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal	83
1.9.2.4. Kılış Bildirme	83
1.10.-(X)z- Ekli Oldurganlık	84
1.10.1.-(X)z- Ekli Fiillerde Yapı	84
1.10.1.-(X)z- Ekli Kök Fiiller	84

1.10.2. -(X)z- Ekli Fiillerde Anlam	85
1.10.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi	85
1.10.2.2. Kılış Bildirme	85
Ettirgen Çatı	85
2.Çağatay Türkçesinde Ettirgenlik	87
2.1. -DUr- Ekli Ettirgenlik	87
2.1.1. -DUr- Ekli Fiillerde Yapı	87
2.1.1.1. -DUr- Ekli Kök Fiiller	87
2.1.1.2. -DUr- Ekli Fiil Gövdeleri	89
2.1.2. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam	91
2.1.2.1. Bir Şeyi Yaptırma	91
2.1.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma.....	95
2.1.2.3. Yardım Etme	97
2.1.2.4. Bir Olaya İstemeden Sebep Olma, İhmal	97
2.2. -ĠUr- /- ĶUr- Ekli Ettirgenlik	98
2.2.1. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Yapı	98
2.2.1.1. -ĠUr-/-ĶUr- Ekli Kök Fiiller	98
2.2.2. -ĠUr- /-ĶUr-Ekli Fiillerde Anlam	98
2.2.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma.....	98
2.3. -ĠUz- /-GUz- Ekli Ettirgenlik	98
2.3.1. -ĠUz- /-GUz- Ekli Fiillerde Yapı	98
2.3.1.1. -ĠUz- / -GUz- Ekli Fiil Gövdeleri	98
2.3.2. -ĠUz- /-GUz- Ekli Fiillerde Anlam	98
2.3.2.1. Bir Şeyi Yaptırma	98
2.4. -t- Ekli Ettirgenlik	98
2.4.1.-t- Ekli Fiillerde Yapı	98
2.4.1.1. -t- Ekli Kök Fiiller	98
2.4.1.2. -t- Ekli Fiil Gövdeleri	99
2.4.2. -t- Ekli Fiillerde Anlam	101
2.4.2.1. Bir Şeyi Yaptırma.....	101
2.4.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma.....	105
2.4.2.3. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal.....	105
2.5. -Ur- Ekli Ettirgenlik	105

2.5.1. -Ur- Ekli Fiillerde Yapı	105
2.5.1.1. -Ur- Ekli Kök Fiiller	106
2.5.1.2. -Ur- Ekli Fiil Gövdeleri	106
2.5.2. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam	106
2.5.2.1. Bir Şeyi Yaptırma.....	106
2.5.2.2. Yardım Etme	106
Edilgen Çatı	107
3.Çağatay Türkçesinde Edilgenlik	108
3.1.-(X)l- Ekli Edilgenlik	108
3.1.1.-(X)l- Ekli Fiillerde Yapı	109
3.1.1.1.-(X)l- Ekli Kök Fiiller	109
3.1.1.2.-(X)l- Ekli Fiil Gövdeleri.....	115
3.1.2. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam	118
3.1.2.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarılması, Başkası Tarafından Yapılması	118
3.1.2.2. Durum Bildirme.....	138
3.2. -(X)n- Ekli Edilgenlik	141
3.2.1. -(X)n-Ekli Fiillerde Yapı	141
3.2.1.1. -(X)n- Ekli Kök Fiiller.....	141
3.2.1.2. -(X)n- Ekli Fiil Gövdeleri.....	141
3.2.2. -(X)n-Ekli Fiillerde Anlam	142
3.2.2.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarılması, Başkası Tarafından Yapılması	142
3.2.2.2. Durum Bildirme.....	145
Meçhul Çatı	145
4.Çağatay Türkçesinde Meçhullük	146
4.1.-(X)l- Ekli Meçhullük	146
4.1.1.-(X)l- Ekli Fiillerde Yapı	146
4.1.1.1.-(X)l- Ekli Kök Fiiller	146
4.1.2.-(X)l- Ekli Fiillerde Anlam	146
4.1.2.1. Bir İşi Yapanın Meçhul Olması.....	146
Dönüslü Çatı	146
5. Çağatay Türkçesinde Dönüslülük	148
5.1. -(X)l- Ekli Dönüslülük	148
5.1.1. -(X)l- Ekli Fiillerde Yapı	148

5.1.1.1. -(X)l- Ekli Kök Fiiller.....	148
5.1.1.2. -(X)l- Ekli Fiil Gövdeleri.....	152
5.1.2. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam.....	155
5.1.2.1. İşi Kendine Yapması veya İşin, Olayın, Durumun Kendi Kendine Olması, Doğrudan Etkilenmesi	155
5.1.2.2. İşi Kendi İçin, Kendi Yararına Yapması, Dolaylı Etkilenmesi	172
5.1.2.3. Pekiştirme	175
5.2. -(X)n- Ekli Dönüşlülük.....	178
5.2.1. -(X)n- Ekli Fiillerde Yapı.....	178
5.2.1.1. -(X)n- Ekli Kök Fiiller.....	178
5.2.1.2. -(X)n- Ekli Fiil Gövdeleri.....	180
5.2.2. -(X)n- Ekli Fiillerde Anlam.....	183
5.2.2.1. İşi Kendine Yapması ve Doğrudan Etkilenmesi.....	183
5.2.2.2. İşi Kendi İçin ve Kendi Yararına Yapması, Dolaylı Etkilenmesi	190
5.2.2.3. Kendi Kendine Söylemesi, Ses Çıkarması	193
5.2.2.4. Pekiştirme	194
5.2.2.5. Bir Nesne Edinmek.....	198
5.2.2.6. “... İle Donanmak”	198
İşteş Çatı.....	199
6. Çağatay Türkçesinde İşteşlik	200
6.1. -(X)ş- Ekli İşteşlik.....	200
6.1.1.-(X)ş- Ekli Fiillerde Yapı.....	200
6.1.1.1.-(X)ş- Ekli Kök Fiiller	200
6.1.1.2.-(X)ş- Ekli Fiil Gövdeleri.....	204
6.1.2.-(X)ş- Ekli Fiillerde Anlam	208
6.1.2.1. Bir İşi Birden Fazla Öznenin Aynı Anda Birlikte Yapması.....	208
6.1.2.2. Bir İşin, Eylemin Birden Fazla Kişi,Varlık Tarafından Karşılıklı Olarak Yapılması.....	214
6.1.2.3. İki Öznenin Birbiriyle Yarış ve Yardımlaşma Hâlini Bildirme	221
6.1.2.4. Dönüşlülük Bildirme	223
6.1.2.5. Durum Değişikliği, Oluş ve Bir Hâlden Bir Hâle Geçişi Bildirme	229
6.1.2.6. Süreç Devamlılığı.....	229
IV. SONUÇ.....	230
YARARLANILAN KAYNAKLAR	247

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1	Çatı Eki Alan Fiillerin Genel Grafiği
Grafik 2	Oldurgan Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 3	Oldurgan Çatıda Anlam Grafiği
Grafik 4	Ettirgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 5	Ettirgen Çatıda Anlam Grafiği
Grafik 6	Edilgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 7	Edilgen Çatıda Anlam Grafiği
Grafik 8	Meçhul Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 9	Meçhul Çatıda Anlam Grafiği
Grafik 10	Dönüslü Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 11	Dönüslü Çatıda Anlam Grafiği
Grafik 12	İşteş Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği
Grafik 13	İşteş Çatıda Anlam Grafiği

KISALTMALAR ve İŞARETLER

1. ESER KISALTMALARI

Abş.	Abuşka Lugâti
BTK	Büyük Türk Klasikleri
BTS	Büyük Türkçe Sözlük
BV	Bedâyi' u'l-Vasat
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DTS	Dil Bilim Terimleri Sözlüğü
EDPT	An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ETG	Eski Türkçenin Grameri
EUTG	Eski Uygur Türkçesi Grameri
FK	Fevâйдü'l Kiber
FŞ	Ferhâd u Şîrîn
GS	Garâ'ibü's-Sıgar
GTS	Gramer Terimleri Sözlüğü
HBD	Hüseyin Baykara Divânı
HE	Hayretü'l Ebrâr
KB	Kutadgu Bilig
Kİ	Kitâbu'l İdrâk li-Lisâni'l- Etrâk
LM	Leylî vü Mecnûn
LT	Lisânü't-Tayr
ML	Muhâkemetü'l Lugâteyn
NŞ	Nevâdirü'ş-Şebâb
Seng.	Senglâh Lûgâti

Sİ	Sedd-i İskenderî
SS	Seb'a-i Seyyare
ŞS	Şeyh Süleyman Efendi Lûgâtı
TETL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lûgâtı
TS	Tarama Sözlüğü
TTKBS	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
Tuhf.	Et- Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye

2. DİL - LEHÇE KISALTMALARI

Ar.	Arapça
Az.	Azerbaycan Türkçesi
EAT.	Eski Anadolu Türkçesi
Hlç.	Halaçça
Kaş.	Azericenin Kaşkay Lehçesi
Koyb.	Hakasçanın Koybal Lehçesi
Kzk.	Kazakça
Miş.	Tatarcanın Mişer Lehçesi
Mog.	Moğolca
O.T	Orta Türkçe
Trkm.	Türkmence
Uyg.	Uygurca
Yak.	Yakutça

3. DİĞER KISALTMALAR

bs.	baskı-basım
Çev.	Çeviren(ler)
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ens.	Enstitü

haz.	hazırlayan(lar)
krş.	karşılaştırınız
TDK	Türk Dil Kurumu
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Üniv.	Üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
Yay.	yayın(ları)
Yay. Haz.	Yayıma hazırlayan(lar)

4. İŞARETLER

* : Tanımlanamayan şekil.

> : Bu şekle gider.

< : Bu şekilden gelir, bir dilden başka bir dile geçişi gösterir.

~ : Değişken şekil.

- : Gramer tahlilinde fiil kökü veya gövdesi, fiil köküne veya gövdesine gelen ek.

+ : Gramer tahlilinde isim kökü veya gövdesi, isim köküne veya gövdesine gelen ek.

...: O mısradan anlamın tamamlanmadığını gösterir.

A, I, U: Gramer tahlilinde sırasıyla a / e, ı / i, u / ü ünlü değişimlerini gösterir.

GİRİŞ

Tezin Konusu: Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından başlayıp 20.yüzyılın başlarına kadar devam eden Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş alana yayılmıştır. Bu coğrafyada konuşulan ve yaygınlaşan Çağatay Türkçesi, Türk dili çalışmalarına kaynaklık edecek zengin bir dil malzemesini içerisinde barındırmaktadır. Sözcük türlerinden olan fiillerin, çatı bakımından Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde incelenmesi bu dönemdeki dil malzemesinin tespiti ve değerlendirilmesi açısından önemlidir. Eserler incelendiğinde Çağatay Türkçesinde tespit edilen fiillerin kullanılışı farklılık gösterir. Bu farklılıklar anlam ve fonksiyon bakımından yaşanmaktadır. Tezin konusu Çağatay Türkçesi eserlerinde tespit edilen çatı eki almış fiillerin anlam ve fonksiyon bakımından incelenmesidir.

Tezin Amacı: “Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı” konusu, çatı konusunda anlam bilimi bakımından yaşanan eksiklere dikkati çekecek ve bu konuda birçok problemin çözüme kavuşturulmasını sağlayacaktır. Tarihî ve yaşayan Türk lehçeleri ile ilgili bundan sonra yapılacak anlam bilimsel çalışmalara da yardımcı olacaktır.

Problem: Tez öncesi yapılan bilimsel çalışma taramalarında Çağatay Türkçesi eserlerinde fiilde çatı konusunun anlam ve fonksiyon bakımından incelenmediği görülmüştür. Bu dönem eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok transkripsiyon (çeviri), gramatikal incelemedir. Çağatay Türkçesi dönemiyle ilgili anlam bilimi çalışmaları yapılmamıştır. Tezde Çağatay Türkçesinde tespit edilen çatı eki almış fiiller anlam ve fonksiyon bakımından incelenmeye çalışılacak ve sözlüklerde yer almayan fiillerin beyitte kullanıldığı anlamlar dikkate alınarak anlam bilimi açısından eksikliklere dikkat çekilecek ve bu konudaki problemlerin çözüme kavuşturulması sağlanacaktır.

Önemi: Çatı konusu dil bilimin problemleri ve tartışmalı konularından biridir. Aynı zamanda Çağatay Türkçesi, zengin dil malzemesini içerisinde barındıran ve geniş bir alana yayılmış olan Türkçenin bir dönemidir. Özellikle Çağatay Türkçesi döneminde, fiilde çatı konusunun incelenmesi ve fiillerin aldığı çatı eklerinin anlam ve yapı işlevselliğinin ortaya konulması ayrıca önemli olmaktadır. Bu tez, hem Çağatay Türkçesinde kullanılan fiillerin anlam bakımından zenginliğini hem de çatı eklerinin fonksiyonunu ortaya koyması açısından önemli bir çalışmadır.

Çağatay Türkçesinde çatı eki alan fiillerin hangi anlamlarda kullanıldığının ortaya konulması ve bunun tespiti için beyit açıklamalarına yer verilmesi tezdeki dikkate değer önemli bir husustur.

Çatı eki alan fiillerin Çağatay Türkçesi dönemi sözlüklerinde bulunup bulunmadığının tespitinin sağlanması önemli diğer bir noktadır.

Yöntem:

Kuramsal Çerçeve: Evrensel dil biliminde çatı konusu ve çatı ekleri sözdizimi alanının araştırma konusudur. Tezde çatı kavramı tanımlanacak, çatı tasnifi evrensel dil bilim kaideleri ve yeni bakış açılarıyla ortaya konulacaktır.

Hipotezler: Araştırmada fiil çatısının ne olduğu, nasıl tanımlanacağı ve tasnif edileceği, çatı eklerinin hangi anlam ve fonksiyonu yüklediği sorularına karşılık daha önce yapılan araştırmalar temel alınarak çeşitli hipotezler oluşturulacaktır.

Varsayımlar: Çağatay Türkçesi eserlerinde tespit edilen çatı eki almış fiillerin birden çok anlam yüklediği görülmüştür. Çağatay Türkçesi eserlerinde tespit edilen çatı eki almış fiiller, farklı anlam ve fonksiyonda kullanıldığı varsayımına dayandırılacaktır.

Kapsam ve Sınırlılıklar: Klasik Devir Çağatay Türkçesi döneminde eserler veren Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divânları, mesnevileri, ayrıca mesnevilerinden sayılan Lisânü't-Tayr'ı ve Hüseyin Baykara'nın Divân'ı incelenecektir.

Veri Toplama Tekniği: Tezin kapsamı ve sınırlılıkları başlığı altında verilen eserlerden tarama yöntemiyle tespit edilen çatı eki almış fiiller, aldıkları çatı eklerine göre ayrı başlıklar hâlinde tasnif edilerek fiillerin kullanıldığı cümle içinde yüklediği anlamlar Çağatay Türkçesi sözlüklerinden taranarak yazılacak, eğer sözlüklerde yoksa cümle içinde bağlam çerçevesinde değerlendirilecektir. Çatı eki almış fiiller anlam ve fonksiyon bakımından incelenecektir. Çatı eklerinin fiile kattığı anlamı tespit için beyit açıklamalarına yer verilecektir. Bu çalışmada Çağatay Türkçesiyle ilgili basılı metinler esas alınacaktır.

Literatür: Çatı ve fiil konusunda yapılmış doktora ve yüksek lisans tezleri incelenerek ve bu çerçevede tezin şablon kısmı oluşturulacaktır. İncelenecek başlıca tezler şunlardır: Funda Toprak'ın "Harezmi Türkçesinde Fiil", Aynur Turgut'un "Çağatay Türkçesine Fiil", Muharrem Yıldız'ın "Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri", Seda Yılmaz'ın "Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri", Nalan Yıldırım'ın "Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi", Ersin Teres'in "Çağataycada Söz Yapımı", Turgay Sebzecioğlu'nun "Türkçede Edilgenlik", Zuhâl Ölmez'in "Mahbubu'l-Kulub (İnceleme-

Metin-Sözlük)", İpek Bilgen'in "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Söz Yapımı", Terbish Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı", Ahmet Benzer'in "Filde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik", Burcu Aslan'ın "Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri" vs.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Siyasî Durum ve Çağatay Türkçesinin Oluşumu

Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra yerine geçen oğullarından Ögedey zamanında karar verilen batı seferi, 1237-1241 yılları arasında aralıklarla sürmüş ve Doğu Avrupa'nın önemli bir kısmı istilâ edilmiştir (Kurat, 1992: 401). Cengiz'in torunu ve Cuci Han'ın oğlu olan Batu Han idaresinde yapılan bu seferde ilk olarak Volga Bulgarları ortadan kaldırılmıştır.

Ardından 1237 yılı sonlarında, başta Moskova olmak üzere Rus knezliklerinin (krallık) pek çok kale ve şehirleri iki üç ay gibi kısa bir zamanda ele geçirildi. Batu Han bundan sonra, bir Türk kavmi olan Kumanlar üzerine yürüyerek onları dağıttı. Kumanlar'dan bir kısmı Kama Bulgarları arasına, geri kalanları da Macaristan'a iltica etmek mecburiyetinde kaldılar. Kumanlar yurtlarından çıkarılıp batıya sürüldükten sonra, Aralık 1240'ta Ukrayna steplerine inilerek bölgenin en büyük knezliği (krallığı) olan Kiyef zaptedildi (Saray, 1989: 538-540).

Batu Han nihayet kazandığı büyük başarılarından sonra 1241 yılında İdil nehrinin aşağı mecrasına dönerek "Orda" merkezini kurdu. Çağatay Han ve Ögedey Kağan'ın 1241 yılında birbiri ardınca ölmeleri üzerine Cengiz'in torunları arasında en yaşlı ve itibarlı kişi durumuna geçen Batu Han tarafından İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki yerler de dahil olmak üzere Kama, İdil havzası, Özü boyu ve Turla bölgesine kadar uzanan geniş bir sahada, merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti kuruldu. Arapça kaynaklarda Altın Orda / Altın Orda Hanlığı'nın adı "Kıpçak Sultanlığı", Farsça Türkçe kaynaklarda ise Ak-Orda olarak ifade edilmektedir. Coci / Cuci ailesinin unvanı olan Ak Orda / Altın Orda / Ordu, bu büyük devletin adı olmuştur (Günay, 2006: 408-409; Kafalı, 2006: 397-411). Bu devletin teşkilâtı Cengiz Han'ın yasası ile Türk töresinin ortak esaslarına göre tespit edildi ve Batu Han zamanında başarıyla uygulandı. Batu Han'ın 1256'da ölümünden sonra yerine geçen oğulları Sartak ve Ulakçı'nın da aynı yıl içinde ölmeleri üzerine Batu Han'ın kardeşi

Berke Han oldu. Daha önce müslümanlığı kabul eden Berke Han'ın en büyük başarısı Altın Orda'ya karşı başlayan isyanları büyümeden kısa zamanda bastırmasıdır. Altın Orda'yı kontrol etmek isteyen Hülâgû ile savaştı ve onu da yendi. 1266 yılı başlarında öldü. Berke'den sonra Altın Orda'nın başına geçen Mengü Timur (1266-1280), takip ettiği ihtiyatlı politika ile devletin bütünlüğünü ve istiklâlini bir müddet daha korumayı başardı. Fakat Mengü'nün yerine geçen Tuda Mengü Han zamanında (1280-1287) devletin bütünlüğü tehlikeye düştü ve bundan sonraki yirmi beş yıllık süre Altın Orda'nın ilk fetret devri oldu. Özbek Han (1315-1341) ile Canibeg Han'ın (1342-1357) saltanatları döneminde Altın Orda'nın bütünlüğü yeniden sağlandı.

Fakat Berdibeg Han'ın (1357-1359) saltanatı yıllarında Altın Orda yeniden bir karışıklık devrine girdi. 1360-1380 yılları arasındaki bu dönemde hükümdarlık makamına on dört han geçtiği hâlde hiçbiri devleti eski kudretine kavuşturamadı.

Altın Orda'nın batısında bu gelişmeler olurken doğuda Çağatay ulusu parçalanıp yıkılmış, Timur 1370 yılında Semerkant'a gelip burayı merkez yaparak Timur Devletini kurmuş ve hükümdarlık topraklarını Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar genişletmiştir (Ölmez, 2007: 174). Timur, Altın Orda'nın başına yeni geçmiş olan Toktamış Han'ı (1379-1396) destekleyerek duruma tamamen hâkim olmasını sağlamıştır. Fakat bu iki müslüman devletin hükümdarları arasındaki dayanışma uzun sürmemiş ve Azerbaycan meselesi yüzünden araları açılmıştır. Timur, Altın Orda'ya karşı sefere çıkarak Toktamış Han'ı Terek'te büyük bir yenilgiye uğratmıştır.

Timur Kutluk (1396- 1400), Timur tarafından Altın Orda hükümdarı ilân edilmiş. Onun 1400'de ölümü üzerine Ediğe Mirza yönetimi ele geçirerek 1419'a kadar devleti idare etmiştir. Ediğe Mirza'dan sonra başa geçen Uluğ Muhammed Han (1419-1422) ise, büyük bir lider olmasına rağmen saltanat mücadelesine girmiş olan prensler tarafından tahttan indirilmiş, Altın Orda Hanlığı'nı ele geçiren Küçük Muhammed Han'ın (1427-1445) onu takip ettirmesi üzerine, Uluğ Muhammed kuzeye giderek orada Kazan Hanlığı'nı kurmuştur. Küçük Muhammed Han böylece tamamen Altın Orda'nın hâkimi olmuştur. Küçük Muhammed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Seyyid Ahmed Han (1445-1465), Hacı Giray'ın kurduğu Kırım Hanlığı ile Moskova knezliğine (krallığına) karşı amansız bir mücadeleye girişmiş, Altın Orda'yı eski parlak günlerine döndürmek amacıyla giriştiği bu mücadelede oldukça başarılı sonuçlar almıştır. Seyyid Ahmed'in yerine Altın Orda'nın başına geçen Ahmed Han da (1465-1481) mücadeleyi sürdürmüştür (Saray, 1989: 538-540).

Ahmed Han, Leh Kralı IV. Kazimir ile anlaşarak 1480'de Moskova üzerine yürümüş ve Ahmed Han'ın gelişini haber alan Ruslar Moskova'yı terk etmişlerdir. Moskova seferi dönüşü, Başşehrinin Kırım topçuları tarafından yerle bir edildiğini gören Ahmed Han, memleketinin ve halkının içine düştüğü bu felâketin acısına dayanamayıp üzüntüsünden ölmüş. Ahmed Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Ahmed Han (1481-1502), dirayetsiz bir hükümdar olduğu için memleketi içine düştüğü buhrandan kurtaramamış, Altın Orda toprakları üzerinde daha önce kurulan Kırım, Kazan ve Nogay hanlıklarından başka Astrahan ve Sibir hanlıkları da ortaya çıkmıştır (Saray, 1989: 538-540). Hanlıkların küçük beyliklere bölünmesi ve aralarındaki sorunların çözülememesi çok kanlı mücadelelere yol açmış, İran şahı Nâdir'in XVIII. yüzyılın ortalarında bu coğrafyadaki istilası da zaten kötü olan şartları oldukça ağırlaştırmıştır. Devrin yöneticileri, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartları iyileştirmek için uğraşmıştır. Şeybânîler'den sonra iktidar olan Astarhanlar da söz konusu şartları düzeltebilmek için birtakım önlemler almışlar ancak çok fazla başarılı olamamışlardır (Saray, 1989: 538-540; Tursunov, Orınbayev, Aliyev, 1995: 150)

Hanlıklar arasındaki siyasi çekişmeler ve savaşlar Orta Asya Türk birliğini derinden sarsmış ve Rusların Türkistan coğrafyası üzerindeki istilacı emellerini gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır (Eckmann, 1996: 208-209).

Yukarıda belirtildiği gibi Türk kavimleri, on üçüncü yüzyılda Moğol istilası, taht mücadeleleri, ihtiyatsız politikalar, savaşlar, başa geçen hanların devleti idare etme yetersizliği, on sekizinci yüzyılda Ruslar'ın istilacı emelleri nedeniyle dünya üzerinde değişik coğrafyalara göç etmeye başlamışlardır.

Türkler gittikleri bu coğrafyalarda yeni dil ve edebiyatın şekillenmesinde rol almışlardır. Moğol istilasının etkisiyle göç eden Türklerin bir kısmı Irak, İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya, diğer kısmı ise Harezmi, Afganistan, Hindistan bölgelerine yerleşmişlerdir (Köprülü, 2011: 297). Bu bölgelere yapılan göçler sonucu Orta Asya Türk dünyasında karışma, kaynaşma ve ayrışmalar yaşanmıştır. Bu değişim ve gelişmeler yazı dillerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. On üçüncü yüzyıla kadar tek bir koldan ilerleyen Türk yazı dili Çağatay, Kıpçak ve Oğuz temelinde yeni dallanmalara kaynaklık etmiştir. Bu yazı dillerinden biri de Çağatay Türkçesi'dir.

Köprülü, Çağataycanın Moğol istilasından sonra, İslam medeniyeti tesiri altında yerleşip gelişen edebî Doğu Türkçesi olduğunu ifade eder ve bu edebî lehçe üzerinde

Harezm ile Altınordu-Kıpçak sahâlarının etkisinin Türkistan'ın doğu ve batı sahâlarının etkisinden daha fazla olduğunu belirtir (Köprülü, 2011: 297).

Eraslan, Samoyloviç'in Çağatayca'yı XV. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıla kadar devam eden Orta Asya edebî dili olarak tanımladığını ve Karahanlı Türkçesi (XI-XIII. yüzyıllar), Kıpçak-Oğuz Türkçesi (XIII-XIV. yüzyıllar), Çağatay Türkçesi (XV-XIX. yüzyıllar), Özbek Türkçesi (XX. yüzyıl) olarak dört kola ayırdığını belirtir (Eraslan, 1993: 169).

Eckmann'a göre Çağatay dili, Türk dilleri ailesinin Orta Asya grubuna aittir. Bu dil, 15. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına kadar kullanılan bir edebî dildir. Çağatayca, yalnız Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletlerinin diplomasi, edebiyat ve resmî devlet dili olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Rusyası'nın Oğuz olmayan Müslüman Türklerinin de edebî dili olarak kullanıldığını açıklar (Eckmann, 2012: 9).

Çağatay edebi dilinin dayandığı temel ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Radloff, Korş (Eraslan, 1993: 168), E. Bérézine, H. Vambery, J. Thury, M. Hartmann gibi Türkologlar Çağatayca'yı, Uygur dilinden başlayıp İslâm dönemi Karahanlı Türkçesinin doğal bir devamı gibi gören doğu bilimcilerin yanı sıra Borovkov, Baskakov, Şçerbak gibi Türkologlar Çağatayca'yı bugünkü Özbek Türkçesinin başlangıç dönemi sayıp Eski Özbekçe veya Özbekçenin ilk şekillenme dönemi olarak adlandırmaktadırlar (Korkmaz, 2007: 87).

Borovkov, Çağatayca'yı da Uygurcanın devamı şeklinde telakki etmenin yanlış olacağını ileri sürerek Çağataycanın temelini Orta Asya Türkçesi olduğunu ve Çağatayca'yı klâsik bir yazı dili hâline getiren Nevâyî'nin dilinin, canlı dile dayandığını, Özbekçeyi çok iyi bildiğini, Özbek yazı diline yeni bir çığır açtığını ve bu dilin kurucusu olduğunu ileri sürmektedir (Borovkov, 1988: 59-96).

Ayrıca bu devirdeki geniş kültür münasebetleri, diğer lehçelerden Çağatay yazı dilinde bazı tesirler olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönde yapılacak geniş bir tetkik, bilhassa Azerî Türkçesi yoluyla Çağataycaya bazı Batı Türkçesi unsurlarının girmiş olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Çağatay yazı dilinin temelini ve teşekkülünü belirli sebeplere bağlamak mümkün görünmektedir. Edebî dil, her şeyden önce kültürle ilgili olduğuna göre Çağatay edebî dilinin teşekkülünde de kültür hayatının birinci derecede rolü vardır. Yeni kültür merkezlerinde gelişen ve Ali Şîr Nevâyî ile klasik bir

nitelik kazanan bu edebî dilin Uygur kitâbet dilinin veya Karahanlı yazı dilinin devamı sayılması doğru değildir (Eraslan, 1996: 37).

“Çağatay” ve “Çağatayca” tabirleri çok çeşitli anlamlarda kullanılmış ve kullanılmaktadır. Çağatay adı babası tarafından Moğol imparatorluğu paylaşılırken Maverâünnehir (Harezmi hariç), Yedi su havzası, Gazne, Kabil’e kadar Pamir yöresi, Doğu Türkistan ve Cungarya’yı alan Cengiz Han’ın ikinci oğlunun adından gelir. Çağatay 1242’de ölmüş, sonra ismini kendisinden alan imparatorluk, ondan 20-30 sene sonra torunu Kara Hulagu zamanında kuruldu ve yine Çağatay hanedanlarından biri olan Duva Han’ın idaresi altında 706/1306-07 yılında yeniden teşkilatlandırılmıştır. Moğol hanlarının hâkimiyeti altındaki Orta Asya bölgesinin resmî adı olarak Çağatay ulusu veya Çağatay tabiri bu devirde kullanılmaya başlanmıştır (Eckmann, 1996: 74-75).

Çağatay edebî dilinin devreleri hakkında da görüş birliği bulunmamaktadır. Bu konuda A.N. Samoyloviç ve Fuat Köprülü’nün bu konudaki görüşleri bilhassa önemlidir. Samoyloviç şive farklarını dikkate alarak “Çağatayca” terimini sadece 15-20. yüzyıllar Orta Asya edebî Türk dili için kullanır. Bu türkoloğa göre İslamî Orta Asya edebî Türk dili aşağıdaki devirlere ayrılabilir (Eckmann, 2012: 13-14):

1. Karahanlı Türkçesi veya Kâşgar Türkçesi (11-12. yüzyıllar)
2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13-14. yüzyıllar)
3. Çağatayca (15-19.yüzyıllar)
4. Özbekçe (20.yüzyıllar)

Köprülü ise Çağatayca’yı şu devirlere ayırır (Eraslan, 1993: 168-175; Köprülü, 1945: 270-323):

1. Erken Devir Çağataycası (13-14.yüzyıllar);
2. Klasik Öncesi Çağatayca (15.yüzyılın ilk yarısı);
3. Klasik Çağatayca (15.yüzyılın ikinci yarısı);
4. Klasik Çağataycanın devamı (16.yüzyıl);
5. Çöküş Devri (17-19.yüzyıllar).

M.A. Şçerbak, “Eski Özbek” dilini 10. yüzyıldan başlatmakta ve şu devirlere ayırmaktadır (Eckmann, 1996: 78-79):

1. Birinci Devir (10-13. yüzyıl): Batı Türkçesi (Kıpçakça) ve Güney Türkçesi unsurlarının kabulü; Moğol istilâsı gelişmenin bu doğrultusuna son verir.

2. İkinci Devir (14-17. yüzyıl): Sanat dili; Çağatayca sözü yalnız bu devre için geçerlidir.

3. Üçüncü Devir (17-18. yüzyıl): Edebiyat diline yerli dil unsurlarının girmesi.

J.Eckmann, İslami Orta Asya Edebî Türk dilini şu devirlere ayırır (Eckmann, 2012: 16):

1. Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesi (11-13. yüzyıllar);

2. Harezm Türkçesi (14. yüzyıllar);

3. Çağatayca (15.yüzyıl- 20.yüzyılın başlangıcı).

J. Eckmann, Çağataycanın beş yüzyıllık hayatında bazı değişikliklere uğradığını belirtir ve şu devirlere ayırdığını ifade eder (Eckmann, 2012: 16):

1. Klasik Öncesi Devir (15.yüzyılın başlarından Nevâyî'nin 1465'te ilk divanını tertibine kadar): Bu devir, bir dizi Eski Türkçe hususiyetinin muhafaza edildiği bir geçiş devridir. Başlıca temsilcileri: Sekkâkî, Lutfî, Atâ'î, Hâcendî, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Haydar, Harezmî, Yûsuf Emir, Yakînî, Ahmedî ve Gedâ'î.

2. Klasik Devir (1465-1600): Ali Şîr Nevâyî, Hâmidî, Şeybânî, ‘Ubeydî, Muhammed Sâlih, Meclisî, Bâbûr, Bayram Han bu devrin başlıca temsilcileridir.

3. Klasik Sonrası Devir (1600-1921): Bir taraftan Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının tesiri vardır. Başlıca temsilcileri: Ebû'l - gâzî Bahadır Han, Baba Rahîm Meşreb, Saykalî, Sûfî Yâr, Turdî, Hüveydâ, Üveysî, Nâdir, Furkat, Mukîmî vb.

Çağatay edebî dilinin teşekkülünde müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilâsından sonra mahâllî şive karışmalarının büyük ölçüde rolü olmuştur. Ayrıca İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin bu teşekkülde mühim tesirini de hesaba katmak gerekir. Fars edebiyatını örnek alan ve ona ulaşmaya gaye edinen Çağatay edebiyatının bilhassa üslûpta geniş ölçüde bu edebiyatın tesirinde kalacağı tabii idi. Nitekim Farsçanın resmî dil olarak Orta Asya Türk devletlerinde hüküm sürmesi, klâsik Fars edebiyatının gelişmesinde bu

Türk devletlerinin teşvik ve yardımları, Nevâyî'nin kendi devrindeki kalem sahiplerinin Türkçe yerine Farsça yazmalarından yakınması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu devirdeki geniş kültür münasebetleri, diğer lehçelerden Çağatay yazı diline bazı tesirler olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönde yapılacak geniş bir tetkik, bilhassa Azerî Türkçesi yoluyla Çağataycaya bazı Batı Türkçesi unsurların girmiş olduğunu gösterecektir (Eraslan, 1996: 37).

Bu çalışma Çağatay Türkçesinde çatı kavramı üzerinedir. Çalışmanın evrenini klasik dönem şairleri Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Baykara'nın şiirlerinden tespit edilen örnekler oluşturmaktadır.

2.KLASİK DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN İKİ ÖNEMLİ TEMSİLCİSİ

ALİ ŞİR NEVÂYÎ VE HÜSEYİN BAYKARA

2.1.ALİ ŞİR NEVÂYÎ (1441-1501)

Çağatay Türkçesinin en büyük şair ve yazarıdır. Yalnız Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. 9 Şubat 1441'de Herat'ta doğmuştur. Babası Gıyaseddin Kışkine Bahadır, Uygur asıllı idi. Temürlü şehzadesi Hüseyin Baykara ile tahsil görmüş, Hüseyin Baykara 1469'da Horasan tahtına oturunca onun hizmetine girmiştir (Ercilasun, 2011: 407).

Hüseyin Baykara Ali Şîr'e "Mühürdarlık" görevi, 1472' de "Divan beyi" unvanı verir. 1487'de Esterabad Valiliğine gönderilir. Ali Şîr, bu görevde bir yıl kaldıktan sonra 1488 yılında görevden affını ister, kabul edilince Herat'a yeniden döner. 1490 yılında divan beyliği görevini de bırakarak Hüseyin Baykara'nın nedimi olarak kalmakla yetinir (Eraslan, 1996: 25-26).

1492 yılında Abdurrahman Câmî'nin vefatı, Ali Şîr Nevâyî için büyük bir darbe olur. Ayrıca saray entrikaları ve taht kavgalarından rahatsız olduğu için 1498'de Meşhed'e gider. Oradan Hacca gitmek isterse de yolların tehlikeli oluşu nedeniyle izin verilmez ve Herat'a döner. Ali Şîr Nevâyî 3 Ocak 1501 tarihinde Herat'ta vefat eder. Hayattayken hazırlattığı Kudsiye Camii yanındaki kabre gömülür (Çelik, 1996: 17-18).

Nevâyî, Farsçanın resmî dil olarak kabul edildiği, Fars edebiyatının Camî ile zirveye ulaştığı ve aydınların Farsça öğrenip bu dille yazmayı meziyet saydıkları bir devirde Türkçenin Farsçadan aşağı kalacak bir dil olmadığını müdafaa etmiş, Türkçeyi de yüksek bir edebiyat vücuda getirmenin mümkün olacağını Muhâkemetü'l-Lûgateyn isimli

eserinde belirtmiş ve meydana getirdiği diğer eserleriyle ispat etmiş, yeni yetişen yazarları Türkçe eserler yazmaları hususunda teşvikte bulunmuştur. Nevâyî'nin yaptığı bu çalışmalar göz önüne alınırsa hizmetinin derecesi ve önemi daha iyi anlaşılır (Eraslan, 1996: 39).

Nevâyî, devamlı ve müthiş bir edebî faaliyet sayesinde, Çağataycanın sade bir klasik şiir değil, nazım ve nesrin her nev'ini, her şeklini ifade kudretine mâlik ve Farsça ile her hususta rekabete muktedir bir kültür dili olduğunu parlak misaller ile göstermiştir (Köprülü, 1945: 301).

Nevâyî için, millî edebiyat yolunda yapılan mücadele aynı zamanda edebî dilin yaratılması için yapılan mücadeleydi. Nevâyî şiirlerinde millî dilin canlanmasına yardım etmenin ve umumî bir edebî dilin kurulmasına çalışmanın her şair için şerefli bir vazife olduğunu defalarca söylemektedir. Nevâyî'ye göre, halka halkın dili ile hitap etmeliydi. Dil meselesi onun nazarında bir devlet meselesi olmuştu (Borovkov, 1954: 59-60). Türkçenin ateşli savunucusu olmakla ve Farsçanın Türk edebiyatına olan hâkimiyetine karşı açıkça cephe almakla beraber Farsçaya mutlak düşmanlığı yoktu. Farsçaya tamamiyle hâkimdi, Farsça bir divân meydana getirdiği gibi İran şiirini inceden inceye biliyordu (Borovkov, 1954: 66).

İşlediği konuları, çeviri niteliğindeki veya Fars edebiyatını örnek aldığı eserlerde bile yerli malzemeye dayandırmış, bu eserlere taklitçilikten uzak, Türk hayatını ve Türk ruhunu yerleştirmiştir. Örneğin, Sedd-i İskenderî'de İskender'in şahsında, doğrudan doğruya Sultan Hüseyin Baykara ile oğlu Bediüzzaman temsil edilmiştir. Bu yerlileştirme ve anlatılan olayları Türk ruhuna sindirecek çeşitli tarihî hikâye ve nüktelerle besleme ilkesi Nevâyî'nin diğer eserlerinde de göze çarpan belirgin bir özelliktir. Çağatay lehçesinin yüksek düzeyde bir edebî dil olarak şekillenmesinde onun Türk diline karşı duyduğu bilinçli sevginin yanı sıra onun şiir, edebiyat, sanat dehasının, çok üstün düzeydeki dil bilincinin de önemli etkisi ve katkısı olmuştur (Korkmaz, 2007: 92-93).

Batı Türkistan'daki Çağatay lehçesini bir konuşma dili olmaktan çıkararak, Orta Asya'da XV. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan klâsik ve ortak bir yazı dili durumuna geçişine en büyük katkıyı yapan, bu dile Nevâyî dili dedirtecek kadar etkisi olan, şöhreti Orta Asya sınırlarının dışına taşarak Anadolu'ya kadar uzanan ve ünlü Osmanlı şairlerinin yüzyıllarca kendisine nazireler yazmasını sağlayacak kadar ün yapmış olan Nevâyî, yalnızca Çağatay yazı dilini doruk noktasına ulaştırmış bir sanatçı değil, aynı zamanda Çağatay yazı dilinin asıl kurucusu ve bilinçli bir savunucusudur (Korkmaz, 2007: 93).

Ali Şîr Nevâyî, çeşitli tür ve konularda otuza yakın eser vermiştir. Edebî dilin oluşturulmasında ve millî dilin canlandırılmasında büyük rol oynamış, Orta Asya Türk edebiyatını milli zevkle klasik bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Nevâyî'nin her eseri, devrinin sosyal ve kültürel bir yönünü aydınlattığı gibi, onun millî şuurunun büyüklüğünü, san'at dehasını, kuruculuk ve öncü olma özelliğini de yansıtmaktadır (Çelik, 1996: 7).

2.2.ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ESERLERİ

Bu bölümde Ali Şîr Nevâyî'nin eserleri konularına göre tasnif edilmiş olup sadece çalışmada kaynak olarak kullanılan ve tarama yapılan eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Divanları: Nevâyî, 1469-1476 arasında Hüseyin Baykara'nın isteğiyle hazırlayıp sunduğu ilk divanına “Bedâyiü'l-Bidâye” adını vermiştir. İlk divanından sonra 1476-1486 yılları arasında yazdığı şiirleri “Nevâdirü'n-Nihâye” adında ikinci bir divanda toplanmıştır. Nevâyî ikinci divânını tertip ettikten sonra uzun süre şiir yazmamıştır. Hüseyin Baykara Nevâyî'nin iki divân daha hazırlayarak Emir Husrev gibi divânlarının sayısını dörde çıkarmasını istemiştir. Bu öneriyi yerinde bulan Nevâyî, bir yana bıraktığı matla ve beyitler üzerinde çalışarak yeni şiirler yazmaya koyulur. O sırada 50-60 yaşları arasında bulunan şair, son şiirlerle iki ayrı divan düzenlemek yerine bütün şiirlerini bir araya getirerek dört kümeye ayırır. Bu düzenlediği dört divana “Hazâ'inü'l-Ma'ânî” adını vermiştir. Nevâyî hayatının son yıllarında yazdığı bir dibacede¹ ve Muhâkemetü'l-Lugateyn'de şiirlerini Hazâ'inü'l-Ma'ânî” adı altında topladığını, şiirlerini çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık çağlarına göre isimlendirip dört divana böldüğünü belirtir (Karaörs, 2006: XII-XIII; Türkay, 2002: XI-XII). Nalbant (2007:62), Nevâyî'nin Nevâdirü'n-Nihâye'deki 555 gazeli; 265'i Nevâdirü's-Şebab, 117'si Bedâyi'u'l-Vasat, 101'i Fevâyidü'l-Kiber, 66'sı Garâ'ibü's-Sıgar olmak üzere dört divana yaydığını ifade eder. Dest-i Hattı adlı divanda -diğer adıyla Nevâdirü'n-Nihâye'de- yer alan 6 gazelin diğer dört divanda bulunmadığını belirtir. Nalbant'ın, Nevâdirü'n-Nihâye (İnceleme-Metin-Dizin) adıyla yaptığı bu çalışma, Ali Şîr Nevâyî'nin kendi el yazısıyla yazdığı Dest-i Hattı ile diğer dört divanı arasında karşılaştırmalı bir doktora tezi çalışmasıdır. Basımı yapılmamıştır.

¹ Nuruosmaniye Kütüphanesi,3999 nolu yazmanın 21b-29a sayfalarının kenarları.

Hazâ'inü'l-Ma'ânî: Ali Şîr Nevâyî divanlarına Haza'inü'l Ma'âni yani “mânâların hazineleri” adını vermiştir. Onun dört Türkçe, bir Farsça olmak üzere beş divanı bulunmaktadır.

I. Türkçe Divânları:

1. Garâ'ibü's-Sıgar: Bu divanda Ali Şîr Nevâyî'nin 8-20 yaşları arasında yazdığı şiirlere yer verilmiştir. Gara'ibü's-Sıgar divanının pek çok yazması vardır. Pek çok nüsha içerisinde en önemlileri şunlardır:

1. Külliyyât-ı Nevâyî: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü Nr.808 (R).
2. Külliyyât-ı Nevâyî: Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl.turc.Nr. 316-317 (F1).
3. Bedâyi' ü'l-Bidâye: Paris Bibliotheque Nationale, Suppl.turc.Nr.746 (F2).
4. Bedâyi' ü'l-Bidâye: Londra, British Library, Or.401 (L).
5. Garâ'ibü's- Sıgar: Konya, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan numarasız nüsha. İlk yaprakta bir minyatürü vardır.(K)(Kut, 2003: XXXI). Eser Türkiye'de Günay Kut tarafından yayımlanmıştır (Kut, 2003). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

2. Nevâdirü'ş-Şebâb: Bu divanda Ali Şîr Nevâyî'nin 20-35 yaşları arasında yazdığı şiirlere yer verilmiştir. Gençlik çağına ait duygu ve düşünceleriyle bu çağdaki ova ve bozkırlara geçirdiği olaylardan ilhamla at sevgisi, çevgan ve cirit oyunu gibi Türklerin millî örf ve âdetleriyle, yiğitlerle karşılıklı konuşmalara, gençlik çağında sahip olunan değerler ve gençlik çağının gariplikleri ve tuhaflıklarıyla yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Bu eser üzerine Türkiye'de Metin Karaörs bir doktora tezi hazırlamıştır. Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Bazı önemli nüshaları şunlardır:

1. Revan Nüshası: Topkapı Sarayı 808 numarada kayıtlı bulunan bu nüsha Derviş Muhammed Taki tarafından Herat'ta H.901'de istinsah edilmiş olup külliyyatın en nefis nüshasıdır.
2. Paris Nüshası: Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl.turc.Nr. 316-317'de kayıtlıdır.
3. Fatih Nüshası: Külliyyat nüshası olup Süleymaniye, Fatih Kitaplığı 4056 numarada kayıtlıdır.
4. Devâvîn Nüshası (D): Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı 3886'da kayıtlıdır. Dört divanın bir arada bulunduğu nüshadır.
5. Devâvîn Nüshası (N): Topkapı Sarayı Revan kitaplığında 805 numara ile kayıtlı yazma müstakil Nevâdirü'ş-Şebâb nüshası olarak gösterilmiştir (Levend, 1966: 9). Ancak bu

yazma nüsha müstakil bir Nevâdirü'ş-Şebâb nüshası olmayıp bir devâvîn nüshası olduğu anlaşılmıştır (Karaörs, 2006:XVI).

Diğer nüshaları ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 5452 ve 2001 numarada kayıtlı devâvîn nüshaları, Topkapı - Revan Kütüphanesinde 807 numara ile kayıtlı devâvîn nüshası. Konya genel kitaplığında 6623 numarada kayıtlı devâvîn nüshasıdır. Petersburg Umumi Kütüphanesinde 558 numara ile kayıtlı külliyyat nüshasında ve Londra Royal Asiatic Society kitaplığında kayıtlı külliyyat nüshasında Nevâdirü'ş-Şebâb bulunmaktadır (Karaörs, 2006: 27-28).

3. Bedâyi' u'l-Vasat: Bu divanda Ali Şîr Nevâyî'nin 35-45 yaşları arasında yazdığı şiirlere yer verilmiştir. Bu şiirlerde orta yaşın duygularına sevinçle, coşkuyla yönelmişliğin mutluluğunu sergiliyor. Ayrıca divandaki şiirlerin birçoğu da olgun bir devlet adamı, ulusunu düşünen gerçek bir aydın olan Nevâyî'nin yaşama anlayışını, kaygılarını, tecrübelerinin yansıtıyor. Bedâyi' u'l-Vasat, Nevâyî'nin şairlikte olgunluğa, ustalığa eriştiğini yansıtan şiirlerini toplamış olduğu bir divandır. Bu divan Nevâdirü'ş-Şebâb'ta saydığımız külliyyatlar içerisinde kayıtlıdır. Külliyyat-ı Devâvinler, İstanbul Üniversitesi Nüshası olarak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünde 5452 numarada kayıtlıdır ve Konya nüshası olarak Konya Genel Kütüphanesinde 6623 numarada bulunmaktadır (Türkay, 2002: 12-20). Bu eser üzerine Kaya Türkay bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışma TDK yayınları arasında yayımlanmıştır (Türkay, 2002). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

4. Fevâйдü'l-Kiber: Bu divanda Ali Şîr Nevâyî'nin 45-60 yaşları arasında yazdığı şiirlere yer verildiği gibi ilk divandan alınan şiirler de bulunmaktadır. Fevâйдü'l-Kiber, Nevâdirü'ş-Şebâb'da saydığımız nüshaların dışında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2794'de kayıtlı bir nüsha ile Tahrir heyeti Aybek Gafur Gulam, Aziz Kayumov vd. Taşkent'te 1963-1965 yıllarında bastığı bir nüsha da bulunmaktadır. Bunların dışında Türk Dil Kurumunda B/55'te kayıtlı TDK nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 5669'da kayıtlı bir nüsha, Konya Genel Kütüphanesinde 6623'te kayıtlı Külliyyat-ı Devavin, Londra, Royal Asiatic Society Kütüphanesinde 483b-537b arasında kayıtlı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 5452'de Külliyyat-ı Devavin'de, GPB Tur.n.s.7 ve 9'daki nüshada kayıtlıdır. (Kaya, 1996: 26-28). Bu eser üzerine Önal Kaya bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışma TDK yayınları arasında yayımlanmıştır (Kaya, 1996). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

Külliyât-ı Devâvînler içinde Ayasofya Nüshası, Agâh Sırrı Levend Nüshası ve Beyazıt Nüshası da yer almaktadır. Kaya Türkay bu nüshaları ayrı divanlar başlığı altında değerlendirmiştir. Böylece divan sayısı beşe çıkmaktadır (Türkay 2002 : XIX-XX). Ancak Beyazıt Nüshası'nda bulunan bazı gazeller Nevâdirü'ş-Şebab'ta bulunmaktadır. Ayrıca dört divanda yer alan seçme şiirler de bu nüshada bir arada bulunmaktadır (Türkay, 2002: XIX-XX).

II. Farsça Divanı

III. Ali Şîr Nevâyî'nin Mesnevileri:

Ali Şîr Nevâyî'nin altı mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden Lisânü't-Tayr'ı hamse içerisinde yer almamıştır. Mesnevileri şunlardır:

1. Hayretü'l-Ebrâr: Nevâyî'nin ilk mesnevisi olan Hayretü'l-Ebrâr, Nizami'nin Mahzenü'l-Esrar'ına cevap olmakla birlikte, makalelerle hikâyelerin hepsi kendi buluşudur. Ahlakî bir karakter taşıyan bu eserde, dinin belli başlı bâhisleri, dinî ahlağın çeşitli konuları ele alınmış ve yaşadığı çağın toplum hayatı olduğu gibi yansıtılmıştır (Levend, 1967: 1). Hayretü'l-Ebrâr nüshaları şunlardır: a) Süleymaniye nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, 2756 numarada kayıtlıdır. b) Ayasofya nüshası: Ayasofya Kütüphanesi 4334 numarada kayıtlıdır. c) Amasya nüshası: Amasya Bayezit Kütüphanesi 552/7'de kayıtlıdır. d) Üniversite nüshası: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2794 numarada kayıtlıdır (Levend, 1967: 4-5). Bu eser üzerine Muhammed Sabir'in doktora tezi bulunmaktadır (Sabir, 1961; bkz. Levend, 1967).

2. Ferhâd ü Şîrîn: Nizamî ve Emir Husrev'i takip ederek bir hamse yazan Nevâyî 1483-1485 yılları arasında hamsesini tamamlamıştır. Bu mesnevi Husrev ü Şîrîn hikâyesinin genişletilmiş şeklidir. Eserin başında Nizamî, Emîr Husrev ve Camî'yi öven ve onlar hakkındaki görüşlerini anlatan bölümleri, Sultan Hüseyin Baykara ile şehzade Bedi-üz-zaman'a ithaf edilmiş bölümler vardır (Tekin, 1994: 22-23). Nevâyî, Ferhâd u Şîrîn hikâyesinde ilâhî aşkı ve bu aşkın en son noktaya erişinceye kadar geçirdiği bütün safhaları sembolik olarak ifade etmeye çalışmıştır (Tekin, 1994: 28). Bu mesnevinin nüshalarından ikisi İstanbul'da, Süleymaniye ve Topkapı Kütüphanelerinde, diğeri Bodleian Kütüphanesinde bulunan üç yazma nüshadır. Ayrıca Taşkent'te Parsa Şemsiyev ve Hadi Zarîf'in hazırladıkları Arap harfleriyle yayınlanan bir Ferhâd ü Şîrîn metni de yer almaktadır (Tekin, 1994: XI-XII). Eser üzerine Gönül Alpay Tekin doktora tezi çalışması yapmıştır (Tekin, 1994). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

3. Leylî vü Mecnûn: Nevâyî'nin Hamse'sinin üçüncü mesnevisi olan Leylî vü Mecnûn 1484 yılında yazıldığı tahmin edilmektedir. Nizâmî'nin ve Emir Hüsrev'in aynı adı taşıyan mesnevilerine cevap olarak kaleme alınan eserin vezni “mef'ûlü / mefâilün / feûlün'dür. Mesnevi 38 bölümden oluşmaktadır. Her bölümde farklı sayıda olmak üzere toplam 3622 beyit vardır. Eserde Kays'ın Leyla'ya olan aşkı konu edilmektedir. Türkiye kütüphanelerinde 16 tane nüshası tespit edilen eserin Revan, Fatih, Paris ve Leningrad nüshalarının dışında Taşkent, Leningrad, Paris, Londra Kütüphanelerinde de nüshaları vardır (Çelik, 1996: 21-25). Bu eser Ülkü Çelik tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve TDK yayınları arasında yayımlanmıştır (Çelik, 1996). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

4. Seb'a-i Seyyare: Nevâyî bu eserde Nizâmî ve Emir Husrev'in tasvir ettikleri Behram Şah'tan farklı bir tip yaratmıştır. Havernak Köşkü ve arslanların önünden taç alma motiflerini atmış, masalların hepsini değiştirmiş, koyduğu yeni masallara sevgi, dostluk, vefa gibi kendi karakterine uygun değerleri yerleştirmiştir. Güzel kızları masalcı olmaktan kurtarmış ve başkalarına masalları söyletmiştir (Levend, 1967: 2). Bu mesnevinin nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1409 numarada kayıtlıdır (Levend, 1967: 5). Bu eser üzerine Güzin Tural bir doktora tezi hazırlamıştır (Tural, 1993).

5. Sedd-i İskenderî: Hamse'nin beşinci mesnevisidir. Konusu kaynağı itibariyle Şehnâme'ye dayanırsa da Nevâyî bu hikâyede Nizâmî'yi esas almıştır. Nevâyî, İskender'i âdil bir hükümdar ve bilge kişi olarak ele alır ve ona peygamberlik vasfı yüklemes (Tören, 2001: 8-9). Nüshaları şunlardır: a) Revan Nüshası (R): Topkapı-Revan Kütüphanesi 808'de kayıtlıdır. b) Paris Nüshası (P): Paris, Bibliotheque Nationale, Suppl.turc.Nr. 316-317'de kayıtlıdır. c) Fatih Nüshası (F): Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı 4056'da kayıtlıdır. d) Süleymaniye Nüshası (S): Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümünde 3854'de kayıtlıdır. e) Bodleian Library Nüshası (B): Bodleian Kütüphanesinde MS Elliot 339 numarada kayıtlıdır. f) Leningrad Nüshası: Gosudarstvennaya Publicnaya billiotekam. ME.Saltıkova-Şcedrina Vost.558' de kayıtlıdır. Bu eser üzerine Hatice Tören tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (Tören, 2001). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

6. Lisânü't - Tayr: Lisânü't-tayr, büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Mantiku't-Tayr adlı eserine naziredir. Ali Şîr Nevâyî, her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur

(Canpolat, 1995: 2-3). Lisânü't-Tayr'ın yazılış tarihi eserde miladi 1498/99 olarak belirtilmektedir. Eserin nüshaları şunlardır: a) A nüshası: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı 4056'da kayıtlıdır. b) B nüshası: Topkapı-Revan Kütüphanesi 808 numaralı külliyyatta kayıtlıdır. Ayrıca Leningrad El-yazmaları Kütüphanesi GPB 588, XVII numarada, 4'te kayıtlı önemli bir nüsha ile Paris'te, Biblioteque Nationale Supplement 966'da kayıtlı üç Lisânü't-Tayr nüshası bulunmaktadır (Canpolat, 1995: 6-8). Topkapı Sarayı müzesi Kütüphanesi Revan 803'te bulunan nüshası Mustafa Canpolat tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve TDK yayınları arasında yayımlanmıştır (Canpolat, 1995). Tezde bu çalışmadan yararlanılmıştır.

IV. Tezkireleri:

1. Mecâlisü'n-Nefâis
2. Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve

V. Dil - Edebiyat Eserleri

1. Mizânü'l-Evzân
2. Muhâkemetü'l-Lugateyn
3. Risâle-i Muammâ

VI. Dînî-Ahlâkî Eserleri:

1. Münâcât
2. Çihil Hadîs
3. Nazmu'l-Cevâhir
4. Sirâcü'l-Müslimîn
5. Mahbûbu'l-Kulûb

VII. Tarihî Eserleri:

1. Tarih-i Enbiyâ vü Hükemâ
2. Tarih-i Mülûk-i Acem
3. Zübdetü't-Tevârih

VIII. Biyografik Eserleri:

1. Halât-ı Seyyid Hasan Erdeşir
2. Hamsetü'l-Mütehayyirîn
3. Halât-ı Pehlevan-ı Muhammed Risâlesi

IX. Belgeler:

1. Vakfiyye

2. Münşe'at

2.3.ALİ ŞİR NEVÂYÎ EKOLÜ VE ETKİLERİ

Şark-İslam medeniyetine emeği geçen ve onun önemli bir devresine damgasını vuran Nevâyî, yaşadığı dönemde özellikle sanat ve edebiyatın gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Nevâyî'nin yaşadığı dönem XV. yüzyıl Herat'ıdır ve bu şehir Şark-İslam medeniyeti içinde birçok alanda yeni bir üslup ve aşamanın da adıdır. Bu yüzden bu dönemde oluşan sanat / edebiyat geleneğine “Herat Ekolü” denmektedir (Kartal, Çetindağ, 2015).

Nevâyî, çok iyi derecede Farsça bilmesine rağmen, büyük bir cesaret örneği göstererek eserlerini Çağatay Türkçesi ile yazmıştır. Nevâyî, eserlerini kaleme aldıktan sonra daha önce hiçbir örneğine rastlanmayan bir gelenek oluşmuş ve onun eserlerini anlayabilmek için sadece eserlerinden örneklerin verildiği sözlükler hazırlanmaya başlamıştır. Nevâyî, eserleriyle ve telkinleriyle Türkçeyi sanat ve edebiyat dili yapmakla kalmamış, kendisi de Nizâmî, Hüsrev, Hâfız ve Câmî gibi usta şairlerin isimlerinin yanına ismini yazdırmakta başarılı olmuştur. Hâfız, Câmî veya Nizâmî'nin tarzından bahsedildiği gibi Nevâyî'nin de tarzından bahsedilmeye başlanmış, hatta XVI. yüzyıl Anadolu tezkireleri, üslup sahibi şairler arasında onu birinci sıraya yerleştirmişlerdir. Nevâyî, Çağatay Türkçesi ile çok geniş bir alanda eserler vermek suretiyle; Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesini sağlamıştır. Bundan dolayı bu dönemde kullanılan Çağataycaya “Nevâyî dili” denmiştir (Kartal, Çetindağ, 2015). Köprülü'ye göre de Ali Şir Nevâyî, gerçekleştirdiği büyük atılımla, sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının önde gelen şairi olmuştur (Köprülü, 1989: 6). Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn'de de belirttiği gibi Farsçayı çok iyi kullanmasına ve ömrünün kırk yılını Selmân'dan Molla Câmî'ye İran şairlerinin şiirlerini incelemekle geçirmesine rağmen ısrarla, cesaretle ve bilinçli olarak Türkçeyi ihya etmek ve şiir dili hâline getirmek için çabalamıştır.

Nevâyî'nin şiirlerinde son derece kuvvetli bir sehl-i mümteni vardır. Şiirlerinde “ses” açısından da mükemmeli aradığı görülen Nevâyî, âhenk unsurlarından aruz, kafiye, redif ve ses tekrarlarını dengeli bir şekilde kullanarak; şiirlerine güfteden ziyade beste havası vermeyi başarmıştır. Özellikle de kafiye ve redife çok önem verdiği görülmektedir. Nevâyî, klasik şiirin bütün özelliklerini yansıtan şiirlerinde anlam ve hayale önem vermiş; ancak şiirlerini derin bir mazmûn anlayışıyla kurgulamamıştır. Onun şiirleri ilk

okunduğunda hemen anlaşılakta, okuru derinlerde saklı anlamlar aramak zorunda bırakmamaktadır. XVI. yüzyıl Anadolu kaynaklarının üzerinde durdukları ve dikkat çektikleri konulardan birisi de “muammâcılık”tır. XII. yüzyılda ortaya çıkan muammâların en güzel örnekleri XV. yüzyılda Herat’ta verilmiştir. S anat, edebiyat ve şiirde olduğu gibi muammâda da Herat Ekolü, Şerefeddîn Ali Yezdî, Molla Câmî, Ali Şîr Nevâyî ve Hüseyin Muammâyî gibi büyük ustaları yetiştirmiş, bunlar da muammâ türünün teorisi hakkında söylenmesi gereken her şeyi söylemişlerdir (Kartal, Çetindağ, 2015).

Nevâyî, “zü’l-lisâneyn”, yani iki dilli bir şair olduğundan hem Fars hem de Türk şairlerini çok iyi tanıyordu. Tezkiresinde ve Muhâkemetü’l - Lugateyn adlı eserinde takdir ettiği ve küçüklüğünden itibaren nazireler yazdığı şairleri açık bir şekilde anlatmıştır. Nevâyî, Attar’ın eserine yazılmış bir nazire olan Lisânü’t-Tayr’ında çok erken yaşlarda Mantiku’t-Tayr okuduğunu ve dolayısıyla Attar’a hayran olduğunu söylemektedir. Ayrıca Fevâ’idü’l-Kiber’de Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şirazî ve Molla Câmî’den övgüyle bahsetmekte ve onların yolunu takip ettiğini belirtmektedir (Kaya, 1996: 704). Nevâyî, ilk şiirlerini Farsça yazmıştır. Ancak Nevâyî sonra Türkçe şiirler yazmaya yönelmiştir. Nevâyî’nin babasının, dayılarının Türkçe şiirleri olduğu gibi, koruyucusu Sultân Ebulkâsım’ın da Türkçe şiirleri vardır. Ayrıca çok sevdiği Seyyid Hasan Erdeşîr de ona şair Lutfî’yi okumasını ve örnek almasını salık vermiştir. Bütün bunlar Nevâyî’nin Türkçe şiire dönmesinde çevresinin etkisi olduğunu göstermektedir (Kut, 1989: 450). Nevâyî ilk divanının ön sözünde ise Türk şairleri Lutfî ve Sekkâkî’yi överken, Emîr Şeyhim Süheylî’nin Farsça şiirlerini beğendiğini söylemiştir (Ayan vd. 1995: 2). Nevâyî, mesnevîde üç büyük üstad olduğunu ve kendisinin de bu üstaplara cevap verdiğini söylemektedir. Bu üstadlar Nizâmî, Hüsrev-i Dihlevî ve Molla Câmî’dir. Nitekim Nevâyî’nin Hamse’sinin ilk mesnevisi olan Hayretü’l-Ebrâr, Nizâmî’nin Mahzenü’l-Esrâr, Hüsrev’in Matla’u’l-Envâr ve Câmî’nin Tuhfetü’l-Ahrâr adlı mesnevîlerine cevaptır. Ayrıca Ferhâd u Şîrîn, Leylâ ile Mecnûn, Seb’a-i Seyyâre ve Sedd-i İskenderî’si Nizâmî ve Hüsrev’e; Lisânü’t-Tayr’ı da Attâr’ın Mantiku’t-Tayr’ına nazire olarak kaleme alınmıştır (Kartal, Çetindağ, 2015).

Nevâyî’nin, özellikle Farsça Dîvân’ındaki şiirlerinden ve nazirelerinden gazelde adlarını zikrettiği Sa’dî-i Şîrâzî, Hüsrev-i Dihlevî, Hasan Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî ve Abdurrahmân-ı Câmî’nin etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Nevâyî’nin gazelleri iki temel bölümde değerlendirilebilir. Birinci gruba giren gazelleri Hâfız, Kemâl ve Fahrüddîn-i Irakî’deki gibi Sebki Irakî tarzında, ikinci kısmı

ise Mollâ Câmî, Vahşî-yi Bâfkî ve Baba Figânî’de görülen Sebk-i Irakî’den Sebk-i Hindî’ye geçişin izlerini taşıyan geçiş dönemi tarzındadır. Burada Sa’dî-i Şîrâzî, Hüsrev-i Dihlevî, Hasan Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî ve Abdurrahmân-ı Câmî’nin adlarını zikretmiştir (Kartal, Çetindağ, 2015).

XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Ali Şîr Nevâyî, sadece Anadolu şairlerini değil tüm Türk şairlerini etkilemiş önemli bir şairdir. Onun etki sahası Hindistan’dan Herat’a, Herat’tan Azerbaycan ve Anadolu’ya kadar uzanmıştır.

Nevâyî öncelikle Orta-Asya’da XIX. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüş bir şairdir. Bu etki Timurlular döneminde daha kendisi hayattayken başlamış, Hanlıklar döneminde yoğun bir şekilde devam etmiştir. Hatta XIX. yüzyıldan sonra bile hem şiiirleriyle hem de şahsiyetiyle Özbekistan ve Afganistan’ın Herat bölgesinde Nevâyî’nin yaşadığı görülmektedir. Bu etkinin halk hikâyelerine ve şiirine kadar indiği de bir gerçektir (Ahmedov, 1997: 193).

Nevâyî’nin etkisinde en fazla kalan bölgelerden birisi de hiç şüphesiz Hindistan’dır. Babür Şah, Afganistan ve Hindistan’da büyük zaferler kazanır. Ardından Hindistan’da Bâbürlüler Devleti’ni kurar ve bu devlet uzun yüzyıllar o bölgelerde hâkimiyetini devam ettirir. Dolayısıyla da burada yaşayan Türkler dil olarak Çağatayca’yı kullanırlar. Babür Şah kaleme aldığı eserlerinde de o bölgedeki edebiyat dilini esas alır yani Çağatay Türkçesini kullanır (Bilkan, 2001: 51).

Azerbaycan Türk edebiyatı da Nevâyî’den yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Ahmet Caferoğlu bu etkinin Nevâyî’nin yaşadığı dönemden başladığını söylemektedir (1976: 467). Muharrem Ergin’e göre (1981: 11) sırf Nevâyî etkisinden dolayı Azerbaycan’da uzun süre iki değişik Türkçe -Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi- kullanılmaya devam etmiştir.

Nevâyî, Anadolu’da özellikle XV ve XVI. yüzyılda etkili olmuştur. Latîfî, Nevâyî’nin şiirlerini Anadolu’ya ilk defa getirenin Basîrî olduğunu açıkça belirtmiş, Anadolu’da uzun süre kaldığı için Basîrî’nin Anadolu şairlerinin şivesiyle yazdığını, bir başka deyişle Çağatay şivesini bıraktığını ifade etmiştir (Canım, 2000: 101).

Anadolu’da Nevâyî’yi tanıyan ve ona nazire yazan şairler Cemîlî, Şâh Muhammed Kazvîni ve Ahmet Paşa’dan sonra en önemli takipçisinin Fuzûlî olduğu söylenir.

Osman Fikri Sertkaya (1971:133-138), Saadettin Nüzhet Ergun’un (1966:308-309) ve Ali Nihat Tarlan’ın (1966) Osmanlı şüara tezkirelerinden Hasan Çelebi tezkiresinde “Ali Şîr Nevâyî, Bursalı Ahmet Paşa üzerinde kuvvetli bir tesir yaratmış,

Ahmet Paşa şiir söyleme hasletini Nevâyî'nin şiirlerini gördükten sonra kazanmıştır.” açıklamasına yer verildiğini ifade ettiklerini belirtir. Ancak Sertkaya, Fuat Köprülü'nün (1927: 234-238) “Namık Kemal'den başlayarak Gibb ve E. Brovne'a kadar bu görüş devam etmişse de Ahmet Paşa, Nevâyî'yi taklit eden bir şair olmamıştır.” şeklinde açıklamaya yer verdiğini ve kendisinin de bu görüşe katıldığını belirtir. Ergun (1966:308-309), Ahmet Paşa'nın Nevâyî'nin şiirlerini okuduğunu, mazmunları, konuları ve görüşleri kendi şivesiyle Anadolu şiir geleneğine uygun bir tarzda yazdığını ifade eder.

Çetindağ (2005: 225), Hüseyin Baykara'nın, Molla Camî'nin ve nakkaş Bihzad'ın yaşadığı yıllarda Herat'ın, İslam âleminin dört bir yanından mutasavvıf, sanatçı ve şairleri kendine çeken önemli bir merkez hâline geldiğini ve Osmanlı padişah ve aydınlarının Herat Mektebi'ne karşı çok büyük bir sempati duyduğunu belirtir. Buna ilaveten, Fatih Sultan Mehmet'in bu mekteple çok yakında ilgilendiğini, buradaki şâir ve sanatçıları İstanbul'a çekmeye çalıştığını ve Fatih'in bu konudaki çabalarının tezkirelerde ve Feridun Bey Münşeati'nda dile getirildiğini, bu dönemde Anadolu yaşayan Türkler'in kendi köklerine ve Çağatay Lehçesi'nin kültürel ürünlerine ilgi duyduğunu, Osmanlı imparatorluğunda doğan çocuklara Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Korkut, Oğuzhan gibi Türkçe isimler verildiğini ifade eder.

Kut (1989: 450)'a göre, 15. yüzyılın ortalarında Nevâyî özellikle Türkçe divanlarındaki şiirleriyle bütün Türk âleminde geniş bir tesir yakalar ve hatta onu tanzir etmek bir gelenek hâline gelir. Çetindağ (2005: 228), II. Beyazıt döneminde Herat'tan Anadolu'ya tanzir edilmek üzere gönderilen Nevâyî'ye ait 33 gazelin olduğunu, onun tarzı ve şiirleriyle ilgili rivayetlere hız verildiğini belirtir.

Sertkaya (1971: 134-136), sadece Ahmet Paşa'nın değil, birçok Osmanlı şairinin de Nevâyî'yi tanıdığını belirtir. Bu şairler; “Selîmî” mahlaslı Sultan I. Selîm, “Mîr Ali Şîr-i Sâni” lakaplı ve “Kâtibi” mahlaslı Seydi Ali Reis, Cemîlî, Azmî, Hafız Acem, Şükrî, Nazmî, Niyâzî, Sâni, Salâhî gibi şairler Nevâyî'ye Çağatayca nazîreler söylediklerini belirtir. Ayrıca Sertkaya, Nedîm divanında Ali Şîr Nevâyî'ye nazîre yazılmış bir gazele; Şeyh Galip'in divanında Çağatay şivesiyle yazılmış bir gazele rastlandığını belirtir.

Çetindağ (2005: 229-230), Nevâyî'ye cevap verme geleneğinin Osmanlı sarayında Avnî ile başlayıp Adlî ve I. Selîm ile devam ettiğini ve Muhibbî ile son bulduğunu, Muhibbî mahlasıyla şiir yazan Kanunî Sultan Süleyman'ın divanında Nevâyî'ye nazîre olarak kaleme alınmış yirmi civarında gazele rastlandığını ve Anadolu'da ilk nazirenin

Muhibbî tarafından kaleme alındığını ve 16. yüzyılda Osmanlı sarayının Nevâyî'ye ve şiiirlerine böylesine yakınlık göstermesinin diğier şairlerin de ilgisini artırdığını ifade eder.

2.4. HÜSEYİN BAYKARA (1438-1506)

Timurluların son ve en tanınmış hükümdarlarından olan Hüseyin Baykara b. Mansur b. Baykara b. Ömer Şeyh b. Timur, 1438 yılında Herat'ta doğmuştur. Babası Mansur b. Baykara b. Ömer Şeyh b. Timur'dur. Annesi Firuze Begüm Miranşah b. Timur'un kızından torunu idi. Bu sebeple Hüseyin Baykara hem baba hem anne tarafından Timur Han'ın soyundan gelir (Yıldırım, 2010: 13). Gençliği birçok mücadeleler ve taht kavgaları ile geçmiş ve nihayet 1469 yılında Horasan tahtına oturmuş, 1506 yılına kadar saltanat sürmüştür. Ebû Sa'îd ve oğulları ile uzun mücadeleler eden Hüseyin Baykara, nihâyet Ebû Sâ'îd'in ölümü üzerine rahat bir nefes alıp tam manasıyla Herât'a sahip olabilmıştır (Eraslan, 1986: 102). Nevâyî'ye ve Molla Camî'ye büyük değer veren, sanat ve kültürü teşvik eden Hüseyin Baykara zamanında Herat büyük bir kültür merkezi olarak parlamıştır (Ercilasun, 2011: 417). Hüseyin Baykara'nın hayatında Ali Şîr Nevâyî'nin ayrı bir yeri vardır. İkili birlikte büyümüş, birlikte okumuşlardır. 1452'de Sultan Ebü'l-Kâsım Babür'ün Horasan'a hâkim olması üzerine oğluyula Horasan'a dönmüş, Ebü'l-Kâsım Babür'ün hizmetine girmiştir. O sırada Hüseyin Baykara da Ebü'l-Kâsım'ın yanında idi. Ebü'l-Kâsım Ali Şîr ile Hüseyin Baykara'nın öğrenimlerine çok yakın ilgi göstermiş, onlar da gördükleri teşvikle küçük yaşta şiiirler yazmaya başlamışlardır. Ebü'l-Kâsım'ın 22 Mart 1457'de Meşhet'te ölmesi üzerine Baykara Merv'e gitmiş, Ali Şîr de Meşhet'te kalarak öğrenimine devam etmiştir. Daha sonra Hüseyin Baykara Herat'ı alarak Horasan'a hâkim olunca Ali Şîr Nevâyî'den yanına gelmesini rica etmiştir. Nevâyî arkadaşının bu ricâsını kırmamış, Hüseyin Baykara'nın yanına gelmiş, çeşitli görevlerde bulunmuş ve ölümüne kadar Hüseyin Baykara'ya hizmet etmiştir (Yıldırım, 2010: 20).

Sert mizaçlı iyi bir asker olan Hüseyin Baykara "Hüseynî" mahlasıyla şiiirler yazmış ancak şair olarak üstün bir varlık gösterememiştir. Klasik Çağatay şiiirinin Nevâyî'den sonra akla gelen ilk simasıdır. Devrinde ilim ve sanat adamlarını Herât sarayında toplamış, onlara gereken itibarı göstermiştir. Mimarî eserlerle de süslenen Herât, XV. yüzyıl Orta Asyasının en önemli ilim ve kültür merkezi hâline getirilmiştir. Bilhassa Ali Şîr Nevâyî'ye gösterdiği aşırı sevgi ve saygının edebiyatımızda ayrı bir önemi vardır. Nevâyî'nin o mükemmel eserlerinin edebiyatımıza kazandırmasında Hüseyin Baykara'nın rolü inkâr edilemez (Eraslan, 1986: 102).

2.5. HÜSEYİN BAYKARA'NIN ESERLERİ

1. Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara

2. Hüseyin Baykara Divânı: Hüseyin Baykara Ali Şîr Nevâyî'den sonra kendi devrinin en değerli şairidir. Divanında yer alan şiirlerin büyük bir bölümü gazel tarzında yazılmıştır. Eserin konusu aşk ve Baykara'nın yaşadığı hayattır. Daha ilk gençlik yıllarından itibaren ömrünün son senelerine kadar fırsat buldukça Hüseyinî mahlasıyla yazmış olduğu Türkçe lirik gazelleri kendi emriyle küçük bir divan hâlinde toplanmıştır. Divânında iki gazel dışında diğer bütün gazeller fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün vezni ile yazılmıştır. Sultan Hüseyin'in gazellerini daima aynı vezinde yazdığı ve bu veznin aruzun en kolay kullanılan vezni olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda bu vezin Câmi ve Nevâyî'nin de kullandığı o dönem zevkine uygun gelen bir vezindi (Yıldırım, 2010: 21).

Divanında Divan'ın bilinen yirmi bir nüshası bulunmaktadır. Bunlardan sekizi Türkiye'de, on üçü ise yurt dışındadır. İsmail Hikmet Ertaylan toplam on dört nüshadan bahsederken, H.F. Hofman yirmi bir nüshadan bahsetmektedir (Yıldırım, 2010: 22-24). Divânın nüshalarından biri hariç diğerleri gazellerden oluşmaktadır. Sadece Fatih Kütüphanesi 3806 numarada kayıtlı nüshada gazeller dışında 2 muhammes, 6 rubai, 3 beyit bulunmaktadır. Divân'ın ilk neşri Özbek şair Fitrat'ın kütüphanesinde bulunan nüsha esas alınarak Ali Asgar Hikmet tarafından Arap alfabesi ile matbu olarak Bakü'de 1926 yılında yapılmıştır. Daha sonra Muhammet Yâkub Vâhidî Cüzcânî tarafından 1967'de Kâbil'de yayımlanmıştır (Yıldırım, 2010: 24-25). İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde bulunan yazma nüsha İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (Ertaylan, 1946). Kemal Eraslan Divan'dan seçtiği elli şiiri günümüz Türkçesine aktararak Hüseyin-i Baykara Divan'ından Seçmeler adıyla yayımlanmıştır (Eraslan, 1999). Hüseyin Baykara Divanı üzerine en geniş çalışmayı Talip Yıldırım doktora tezi olarak yapmıştır (Yıldırım, 2003). Çalışma Giriş, Metnin yazı çevrimi, dil incelemesi ve Dizin'den meydana gelmektedir. Bu çalışmada Talip Yıldırım'ın tezinden yararlanılmıştır.

Türkiye'de bulunan nüshaları:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T.Y.1977 numarada kayıtlı nüsha.
2. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde 3911 numarada kayıtlı nüsha.
3. Fatih Kütüphanesi 3806 numarada kayıtlı nüsha.

4. Fatih Kütüphanesi 3807 numarada kayıtlı nüsha.
5. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Efendi Manzum Eserler 106 numarada kayıtlı nüsha.
6. Topkapı Sarayı Endurun Kütüphanesi 2381 numarada kayıtlı nüsha.
7. Türk ve İslamî Eserler Müzesi Kütüphanesi 3913 numarada kayıtlı nüsha.
8. Topkapı Sarayı Kütüphanesi 2307 numarada kayıtlı nüsha.

Yurt dışında bulunan nüshaları:

1. Paris Bibliotheque Nationale’de 993 numarada kayıtlı nüsha.
2. Hofman’ın L.V. Dmitrieva’nın eserine dayanarak verdiği bilgiye göre Leningrad’da bulunan 16. yüzyılda istinsah edilmiş nüsha.
3. Paris Bibliotheque Nationale’de 1003 II numarada kayıtlı nüsha.
4. Londra, Library of India Office’de 1402a numarada kayıtlı nüsha.
5. Hofman’ın W.D. Smirnov’un eserine dayanarak verdiği bilgiye göre Leningrad’da bulunan,1809 tarihinde istinsah edilmiş nüsha.
6. Londra British Museum Or.3379 numarad kayıtlı nüsha.
7. Taşkent’te bulunan nüsha.
8. Leningrad Asya müzesi 292 numarada kayıtlı nüsha.
9. Leningrad Umumi Kütüphanesi II.6.17 numarada kayıtlı nüsha.
10. Londra British Muesum’da Add.7926 numarada kayıtlı nüsha.
11. Londra British Muesum’da Or.3493 numarada kayıtlı nüsha.
12. Türkistan’da Mergılan’da bir şahsın özel kütüphanesindeki nüsha.
13. Türkistan’da merhum şair Fıtrat’ın kütüphanesindeki nüsha.

Bunlardan başka Mehdî Beyânî, Baykara’nın Gül ü Mül adlı risâlesinden bahseder. Onun verdiği bilgiye göre Meşhedî tarafından 1490’da istinsah edilen metin bugün Tahran’da Dr. Mehdevî adlı bir şahsın özel kütüphanesinde. Yine Sâm Mîrzâ Safevî, velîlerin hayatından bahseden Mecâlisü’l-Uşşâk’ın Hüseyin Baykara’ya ait olduğunu belirtmiştir. Ancak Bâbü ve Hândmîr, bu eseri Kemâleddîn Hüseyin Gazurgâhî adına kaydetmişlerdir. Timurtaş, metnin içinde yer alan kısa bir “Hüsrev ü Şîrîn” hikâyesi sebebiyle Hüseyin Baykara’yı “Hüsrev ü Şîrîn” yazan şairler arasında göstermiştir (Algar vd. 1998: 531).

İKİNCİ BÖLÜM

1. ÇATI KAVRAMI

Dil bilimi alanında çatı tanımı ve çatı kategorisi ile ilgili görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle bu konu tartışmalı ve problemlili meselelerden biri olarak dikkati çeker.

Çatı, Büyük Türkçe Sözlük'te, "Fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği; fiilin anlam değişikliği göstermeyen, ancak özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliği" olarak verilir (BTS-GTS, 2014).

Çatı kavramı, Dil bilim Terimleri Sözlüğü'nde (DTS: 2014) şöyle tanımlanmaktadır:

Özne ve nesne bakımından bir fiilin niteliğidir. Öznesiz kullanılan bir fiil için çatısı öznesiz, nesnesiz kullanılmayan bir fiil için aldığı nesnenin hâline göre "Çatısı -i nesneli, -e nesneli... bir fiil" denir.

Haydar Ediskun (1985: 219), çatıyı şöyle tarif eder:

Bir fiilin belli bir yapıcı ya da belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmedeği, kendi hareketinin birden çok yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök ya da gövdesinden anlaşılabilir. İşte fiil kök ya da gövdelerinin gösterdikleri bu özelliklere fiil çatısı adı verilir.

Gencan (2001: 360), Ergüzel, Boz vd. (2011: 127), eylemlerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelerin durumuna göre çatı eklerinin eylem kök ya da gövdelerine getirilerek yeni bir eylem türetilmesine "çatı" denir, açıklamasını yapar.

Baasanjav (2006: 340), "Çatı kategorisi, hem fiili belli bir çatı biçimine sokmakta, hem cümlenin o çatıya özgü olan spesifik modelini yaratmaktadır. Bu suretle çatı kategorisi, fiilin morfolojik ve sentaktik özelliklerini etkilemektedir." açıklamasıyla birlikte çatı ile ilgili şu tanımlamaya yer verir: "Öznenin çeşitli görünümdeki (yapan / yaptıran / müşterek ya da karşılıklı yapan / etkilenen) biçimleri ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen, özel eklerle oluşturulan biçimlenmeye çatı denir."

Korkmaz (2007: 307-308)'a göre,

Çatı eklerinin niteliği konusundaki tartışmalar bunların birer yapım eki mi yoksa birer çekim eki mi olduğu sorusuna yol açmıştır. Gramerlerimizin bir kısmında çatı ekleri ayrı bir bölüm oluştururken, bazı gramerlerde de yalnızca fiilden fiil türeten ekler arasında yer almıştır. Bu durum karşısında fiil çatısına ayrı bir bölüm ayrılıp ayrılmayacağı ve çatı eklerinin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Çatı ekleri elbette çekim ekleri değildir. Bunlar, işlev bakımından fiilde durum değişikliği yaptıkları için bir bakıma çekim eklerine yaklaşırlar. Ne var ki aralarındaki nitelik farkı dolayısıyla fiil çekiminde kullanılan ve her biri farklı, kendine özgü birer gramer değeri taşıyan kip, zaman, şahıs gibi çekim kategorileriyle bir tutulamazlar.

Çatı ekleri, aslında şekilce fiilden fiil türeten eklerdir. Bu bakımından aynı şekil birliği içerisindeki öteki yapım ekleriyle ortaklaşırlar. Ancak çatı eklerinin yapım ekleri içinde kendilerine özgü farklı bir durumu vardır. Bu ekler yapım eklerinden farklı olarak cümle bilgisi alanına da girerler. Çünkü fiildeki biçim değişikliği cümledeki özne ve nesneyi etkilediğinden çatı ekleri cümle bilgisi ile iç içe girmiştir.

Çatının cümle yapısında meydana getirdiği anlam değişimleri aynı zamanda anlam bilimini de ilgilendirdiğinden çatı konusu bu yönüyle anlam bilimi alanına uzanmaktadır (Korkmaz, 2007: 308, Ülken, 1981: 62).

2. TÜRKÇEDE ÇATI SINIFLANDIRMALARI

Türkçede çatı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında farklı sınıflandırma ve adlandırmaların olduğu göze çarpar. Bunda araştırmacıların farklı gramer ekollerini takip etmelerinin etkisi vardır. Sınıflandırmalarda özne-nesne ilişkisi fiille olan bağları açısından değerlendirilmektedir. Bu sınıflandırmaları özetle ele alacak olursak;

Korkmaz (2003a: 543), çatı tasnifinde geçişli, geçişsiz, oldurgan ve olumsuz çatı kavramlarına yer vermemiştir; fakat fiil kök ve gövdelerinin çatı ekleri ile genişlemesinden sonra ortaya çıkan geçişlilik-geçişsizlik özelliğinin çatı kategorisinde incelenmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Korkmaz (2007: 310-311), “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler” adlı makalesinde çatıyı, etken, edilgen, meçhul, dönüşlü, işteş, ettirgen çatı olmak üzere altı gruba ayırmıştır.

Banguoğlu (1998: 411), fiil çatısının farklı görünüşlerden oluştuğunu, fiilin farklı işleyişleri ve özel ekler sonucu bu görünüşlerin oluştuğunu bunlara da çatı denildiğini belirtir. Yalın (etken), dönüşlü, edilen, karşılıklı (işteş), ettiren fiiller ile olumsuzluğu çatı kavramı altında inceler.

Bilal Yücel (2011: 282), çatı “özne ile fiilin gösterdiği iş veya oluş arasındaki bağlantıdır.” görüşünü savunmuştur. Çatıyı belirlerken şeklin değil işlevin esas alınması gerektiğini belirtir. Ayrıca Yücel (2011: 268-269), “Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı”nda dilcilerin çatı kavramını nasıl tanımladığını kısaca üç gruba ayırarak aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

1.grup: K. Bilgegil (1982: 278) ve T.N. Gencan’ın (1979: 32) eserinde çatı “fiilin özne ve nesneye göre durumu” ; 2.grup: H. Zülfikar (1969: 91), V. Hatiboğlu (1978: 33), D. Aksan (1976: 85), N. Koç (1992: 62) ve Z. Korkmaz’ın (1992: 35) eserinde bu terim ‘fiilin özne ve nesne durumlarına göre belirli ekler almış değişik şekli’ 3.grup: J. Deny (1941: 343), T. Banguoğlu (1974: 411), H. Ediskun (1992: 219), B. Vardar (1980: 49) ve A.Topaloğlu’nun (1989: 49) eserinde terimimiz “öznenin fiille belli biçimlerde ilgili olmasına göre oluşturulmuş şekildir.”

Yücel (2011: 279-300), “çatıyı öznenin fiille ilişkisi şeklinde alıp geçişlilik ve geçişsizlik kavramlarını çatı saymamak, bunları fiilin bir niteliği olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.” açıklamasını yapar.

Yücel, çatı ile ilgili tasniflerde kullanılan kavram ve kategorilerden hangilerinin kullanılmaması gerektiğini sorgulamış etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik, olumsuzluk çatılarının kullanılmaması gerektiğini belirtmiş ve fiil çatılarınının şu terimler altında incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir: Yalın çatı, dönüşlü çatı, edilgen çatı, öznesiz çatı, ettirgen çatı, oldurgan çatı, işteş çatı.

Lübimov (1963: 150-151), çatı eklerinin fiilin leksik anlamını (sözlük anlamını) değiştirmedeğini ancak fiile yeni gramer anlamları verdiğini belirterek çatı kategorisini yedi grupta incelemiştir: Asıl çatı (yalın, geçişli), ortanca (geçişsiz) çatı, tutuşlu (edilgen) çatı, dönüşlü çatı, karşılıklı çatı, müşterek çatı, teşvikli (ettirgen) çatı.

Demircan (2003: 83-84)’a göre çatı, “Uzamsal (yer, zaman, uzaklık) birimlerin yükü dışında olaya katılanların görevini, işlevini gösteren biçimleniş ya da dizimsel konumlanmadır. Özne ile yüklem arasındaki türlü ilişkileri kurar.” Ayrıca Demircan (2003: 11), edilgen, işteş, dönüşlü çatı terimlerini kullanmamış, onları tek bir gizil çatıda birleştirip Türkçede çatıyı düz, ettirgen, gizil olarak incelemek gerektiğini ileri sürmüştür.

Delice (2009: 107-120), Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır? adlı makalesinde Atabay vd.’nin “Sözcük Türleri” adlı eserde çatı tanımında özne ve nesne ilişkisi ifadesi kullanılmasına rağmen çatı tasnifinde özne ve nesneyi esas almadan, çatıları şu bölümlere ayırdıklarını belirtir: 1. Etken Fiil 2. Edilgen Fiil 3. Dönüşlü Fiil 4. İşteş Fiil 5. Ettirgen Fiil.

Eraslan (2012: 313) Johanson'un "Aspekt im Turkischen" isimli eserinde, "Fiillerin çatısı şekil yapıları ile ilgilidir. Fiillerin çatıya göre aldıkları bu değişik şekillere, fiil tabanları denilir. Her tabanda hareket farklı bir görünüş gösterir. Türkçede çatı, fiilden fiil yapan eklerle kurulur." değerlendirmesine yer verdiğini belirtirken, Börekçi (2004: 487- 489); çatı ulamını, eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen, Türkçenin anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağlayan, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliği olduğunu ifade eder. Eker (2002: 288-294) ise, çatı eklerinin çoğu zaman ifadeyi zenginleştirirken bazen de işlev ve anlamlarını yitirebildiğini belirtir.

Üstünova (2012: 9), çatı ulamı yapısal durum sergileyenler; edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük, yapısal durum sergilemeyenler; etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik olmak üzere iki grupta ele alınıp incelemenin mümkün olduğunu belirtir.

Kononov (1956: 331-378), Çağdaş Türk Edebî Dilinin Grameri'nde çatı bahsinde Türkçede beş fiil çatısı olduğunu belirtmiştir. Bunlar; asıl çatı, işteşlik çatısı, dönüşlülük çatısı, meçhullük çatısı ve faktitif çatıdır. Kononov, tasnifinde olumsuz ve oldurgan çatıya yer vermemiştir. Talat Tekin (1959), Kononov'un grameri için yazdığı tanıtma yazısında, fiillerin olumsuz şekillerine yer vermeyen bu tasnifi daha anlaşılır ve mantıklı bulduğunu belirtmiş, tasnifinde olumsuz çatıya yer veren Banguoğlu gibi dilcilere eleştirilerde bulunmuştur.

Benzer (2011: 2), "Türkçe Öğretiminde Çatı Konusu ve Biçime Dayalı Yeni Bir Sınıflama" adlı makalesinde çatı kavramını nesne durumuna göre; geçişli, geçişsiz ve oldurgan çatı; özne durumuna göre de "etken, edilgen, dönüşlü, ettirgen ve işteş çatı" şeklinde sınıflandırmış ve çatıyı yüklem hem nesneyle hem de özneyle ilişkisi olarak almıştır.

König (1983: 111), Lees (1973: 504)'e göre çatı, "Fiil kök ve gövdelerine ekler getirerek etmen ve etkilenen özneler arasında ilişki kurma durumudur. Edilgenlik, dönüşlülük, işteşlik, ettirgenlik çatı kategorisi içerisinde değerlendirilir." şeklinde açıklar.

Grunina (2000: 197-203),

Çatı şekilleri, yapım ekleri ile çekim ekleri arasında ayrı ve özel bir kategoridir. Fiil çatısı, fiilde gerçekleştirilen ve özneyi içeriksel ve bağıntısal açıdan değiştirme kategorisidir. Dönüşlülük, işteşlik ve kısmen ettirgenlik çatılarının özü içerik değişimleri; edilgenlik ve kısmen ettirgenlik çatılarının özü bağıntısal olup, özne-nesne ilişkileriyle ilgilidir. ifadesine yer verir.

Çatı eklerini sadece yapım ekleri olarak inceleyen ve çatı kategorisine sokmayan Ahmet Cevat Emre ve Muharrem Ergin gibi dil bilimciler de vardır. Emre (1931: 415-420) “Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha” adlı eserinde, M. Ergin (1993: 266-272) de Türk Dil Bilgisi kitabında çatı eklerini fiilden fiil yapan ekler başlığı altında vermiştir.

Seda Yılmaz (2012: 44), ayrıca “Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri” adlı yüksek lisans tezinde, Guzev’in görüşüne katıldığını belirterek Türkiye Türkçesinde çatı kategorisini oluşturan beş akraba, yani bir türden anlam esasında birleşen ve dört şekilden oluşan grup ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş fiiller şeklinde sınıflandırılması gerektiğini belirtir.

Çatı kavramıyla ilgili de pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımları şöyle özetleyebiliriz: Fiil kök ya da gövdelerine gelerek öznenin fiille veya nesneyle ilişkisini sağlayan, yapan, yaptıran, etkilenen, birlikte / karşılıklı yapma görev ve anlamlarıyla Türkçenin anlatım gücünü zenginleştiren, ifadeyi geliştiren belirli eklerin oluşturduğu yapı türüdür.

Yukarıda verilen sınıflandırmalar değerlendirildiğinde çatı kategorisi sınıflandırmasının kendi içinde çeşitli sorunları barındırmakta olduğu görülür. Bu konuda yapılan tasnifler birbirine uymamakta, farklılıklar göstermektedir.

Korkmaz (2003a: 543); Lübimov ve Yücel gibi geçişlilik - geçişsizlik kavramlarını çatı kategorisinin dışında tutmuş, kök ve gövde hâlinde var olan geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanmadığını belirtmiş, çatı tasnifinde geçişli, geçişsiz, oldurgan ve olumsuz çatı kavramlarına yer vermemiştir fakat fiil kök ve gövdelerinin çatı ekleri ile genişlemesinden sonra ortaya çıkan geçişlilik-geçişsizlik özelliğinin çatı kategorisinde incelenmesinin uygun olduğunu belirtmiştir.

Lübimov (1963: 150-153), Köniğ (1983: 112-113), Demircan (2003: 95), Yücel (2011: 279) gibi gramercilerin, sadece gövde hâlinde olan fiillerin değil kök hâlinde olan fiillerin de geçişli sayılabileceği, geçişlilik ve geçişsizliğin çatı eklerinden kaynaklanmadığı, fiilin bir niteliği olarak değerlendirmek gerektiği, ancak çatı eki alan fiillerin cümle içerisinde -nesne bulundursa da bulundurmasa da- bir etkileneni varsa geçişli sayılabileceği, geçişlilik - geçişsizlik konusunun çatı konusunu kapsayan genel bir konu olduğu görüşlerine bağlı kalarak yapılan tasnifte geçişli ve geçişsiz çatı kategorisine yer verilmemiştir.

Bu çalışmada etken fiil de çatı kategorisi dışında tutulmuştur. Çünkü her fiil özne almışsa etken fiil olarak kabul edilmektedir. Fiilin ek almış olması etken fiil olmasını sağlamamaktadır. Ahmet Cevat Emre, Muharrem Ergin, Hamza Zülfikar, etken fiilleri “çatı” olarak kabul etmemiştir (Emre, 1945; Ergin, 1993; Zülfikar, 1969).

Yukarıda kısaca özetlenen görüşler ışığında çalışmamızda seçtiğimiz sınıflandırmada çatı hakkındaki temel bakışımızda Ahmet Cevat Emre, Muharrem Ergin, Hamza Zülfikar, Seda Yılmaz’ın görüşleri esas alındı. Buna göre, çatı eki almamış bütün eylemler, ister kök ya da gövde konumunda olsun ister çekimli eylem görünümünde olsun etken sayılırlar. Bu fiillere “etken ya da yalın çatılı fiiller” yerine “etken fiiller ya da yalın fiiller” demek daha doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmiş, hiçbir çatı eki almamış fiiller çatı başlığı altında değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmada Seda Yılmaz’ın “Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri” adlı yüksek lisans tezi ile Nurettin Demir, Emine Yılmaz’ın “Türk Dili El Kitabı” (2010: 200-201), Guzev (1990: 34-35)’in “Oçerki po teorii tyurksogo slovoizmeneniya: glagol” (na materiale staroanatoliysko-tyurksogo yazıka) adlı eseri, Ömer Demircan’ın (2003) “Türk Dilinde Çatı” isimli kitabı, König’in (1983) “Türkçede Çatı” adlı makalesi ve Bilal Yücel’in Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler (2011: 269-302) adlı kitabında yer alan, “Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri” başlıklı bildirisinde belirttiği çatı tasnifi göz önünde bulundurularak çatı kavramı altı başlık altında incelenmiştir: **Oldurgan, ettirgen, edilgen, meçhul, dönüşlü, işteş çatı.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OLDURGAN ÇATI

Oldurgan çatı geçişsiz eylemlerin ekle çatı değiştirmesi ya da geçişsiz fiillerin ettirgenlik ekleriyle geçişli duruma geçmeleridir: acı-, alış-, başla-, çık-, kısal-, uzan-, yatış- gibi olma bildiren geçişsiz fiiller, çatı ekleriyle acıt-, alıştır-, başlat-, çıkar-, kısalt- gibi geçişli fiiller hâline dönüşerek oldurgan çatıyı oluştururlar (König, 1983: 115; Topaloğlu, 1989: 112; Banguoğlu, 1998: 418; Gencan, 2001: 362; Ergüzel, Boz vd.,2011: 127).

Gabain (1988: 60-61); Selçuk (2012: 2249); Demircan (2003: 22)’a göre, oldurganlıkta ettirgenlik eki alan geçişsiz fiiller, olma, yapma ifade ederler.

Yücel (2011: 294-295), oldurgan çatıların yalnızca geçişsiz eylemlerle kurulmadığı, “Konuyu değiştirdim; Önergeyi bekleteceklermiş; Çocuk oyuncak bebeğini giydiliyor.” örneklerinden anlaşılacağı gibi yüklemi geçişli eylemlerin de oldurgan çatılı olabileceği sonucuna varmıştır.

Delice (2009: 110-111):

“Oldurgan çatı için özne içinde var olan gizli kendi, kendini nesnesini başka bir şeyi nesnesi olarak yüzeysel yapıya çıkarmaktır. Derin yapıda var olan “kendi” veya “kendini” nesnesini yüzeysel yapıya “bir başkasını”, “bir başka şeyi” veya “başkasına” şeklinde çıkaran çatıdır.” açıklamasını yapar: *“Ahmet ata bindi.”, “Ahmet çocuğunu ata bindirdi.”* örneğini verir.

Baasanjav (2006: 129), Delice'nin ifade ettiği bu durumu şu şekilde dile getirir:

Oldurgan yapıda sadece bir fail, yani işi yapan ve onun eyleminden etkilenen kimse, şey anlatılmakta olduğunu belirtir. “Aşçı yemeği pişirdi = Aşçı yemeğin pişmesini sağladı” örneğinde olduğu gibi oldurgan fiillerde ettirgenlik eki, öznenin canlı-cansız varlığın hangisini karşıladığına göre ya “sağlamak” ya “sebepl olmak” anlamını ifade etmekte olduğunu açıklar.

Ancak Ahmet Cevat Emre (1931: 422) oldurgan çatı terimini kullanmasa da oldurgan fiilleri şöyle izah eder: “Şeklen ettirgen olduğu hâlde mânâ itibariyle subjekt olarak kullanılan fiiller vardır: aldırmaq, saldırmak, sapıtmak vb. Bazı fiiller de ettirgen şeklinde olduğu hâlde aslı objektifler gibidir.”

Deny ise (1943: 351), sebepleme (ettirgen) veya oldurucu (faktitif) fiil başlığı altında verdiği oldurgan fiilin açıklamasını şöyle yapar: “Sınırlı bazı hâllerde -Dİr-, -t- ile sonlanan fiil tabanında ekler geçişsiz mânâda olur (seğirtmek, saldırmak... vb.)”

Korkmaz (2007: 309),

“Olma ve oluş bildiren eylemlerin çatı ekleriyle yapma, etme bildiren geçişli eylemlere dönüşerek ettirgen çatı özelliği kazandıklarını, dolayısıyla ettirgen fiil ve ettirgen çatı terimleri hem geçişli hem de geçişsiz fiillerden kurulmuş olan çatıyı karşılayacak niteliktedir, oldurganlık sınıflandırmasına gerek yoktur.” şeklinde açıklar.

Eker (2003: 291-292),

“Oluş bildiren geçişsiz fiillerin -Ar-, -(I)r- / -(U)r-, -Dİr- / -DUR-, -(I)t- / -(U)t- ekleriyle geçişli duruma getirilmesiyle oldurgan çatıların ortaya çıktığı görüşü vardır, ancak bu tür fiiller nesne almaları ya da alabilir duruma gelmesiyle ettirgen çatılarla görevce ve işlevce benzerlik gösterir.” ifadesine yer verir.

Lewis (1967: 144-151), Koç (1996: 336-337), Atabay (2003: 194) da Korkmaz (2003a: 555-556) gibi oldurgan yapıdan bahsetmeyerek geçişsiz fiil yapısında oluşan

ettirgen yapılarla geçişli fiil yapısında oluşanların aynı kategori altında alınması gerektiğini belirtirler.

Yücel (2011 : 293), incelediği on beş eserin bu terim karşısında üç gruba ayrılmakta olduğunu belirtir:

İlk üç gruptaki dokuz eserde (Deny, 194; Emre, 1945; Ergin, 1972; Zülfikar, 1969; Hatipoğlu, 1978; Aksan, 1976; Şimşek, 1987; Koç, 1992; Korkmaz, 1992) oldurgan çatıya yer vermemiştir. İkinci gruptaki üç eserde (Gencan: 1979; Banguoğlu: 1974; Ediskun: 1992) söz konusu terime bir başka çatı içerisinde değinilmiştir, üçüncü gruptaki üç eserde (Vardar, 198; Bilgegil, 1982; Topaloğlu, 1989) bu çatı müstakil başlık altında ele alınmıştır.

Bu tanım ve tasniflerden yola çıkarak diyebiliriz ki oldurgan çatı, geçişli ve geçişsiz fiillerin, ettirgenlik ekleri olarak bilinen -Ar-, -Dİr-, -(X)r-, -(X)t- gibi ekleri alarak öznenin işi kendi yaptığı ya da öznenin nesne üzerinde doğrudan etkili olduğu çatı türüdür.

Oldurgan çatı tasnifinde, geçişli ve geçişsiz fiiller üzerine gelen eklerin oluş mu kılış mı bildirdiği, olma ve yapma ifadesi taşıyıp taşımadığı göz önünde bulundurularak tasnif yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca İbrahim Delice'nin, "Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?" adlı makalesi ile Ömer Demircan'ın "Türk Dilinde Çatı" adlı kitabı, Terbiş Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı" adlı doktora tezindeki tasnif ve açıklamalardan yararlanılmıştır.

1. Çağatay Türkçesinde Oldurganlık

1.1. -Ar- Ekli Oldurganlık

1.1.1. -Ar- Ekli Fiillerde Yapı

1.1.1.1. -Ar- Ekli Kök Fiiller

çıkār- : (< çık- "çıkılmak" DLT II-18,-ar- DLT II-83) (< çık-ar- Seng. 1960: 219r.15, Courteille 1870: 307, EDPT 1972: 410, Ercilasun 1984: 38, Dankoff 1985:93, Berta 1996: 134, Özyetgin 2001: 431, Taş 2009: 171, Eckmann 2012: 58,< çık - < taş+-ıķ- Erdal 1991: 496).

kêter- / **kiter-** : (< kêt-er "gidermek." DLT III-164) (< kêt-er- Seng. 1960: 311v.15, EDPT 1972: 171, Ercilasun 1984: 38, Gabain 1988: 60, Erdal 1991: 735, Berta 1996: 189, Eckmann 2012: 58, < kêt- Özyetgin 2001: 541, Taş 2009: 171, < Miş. kit- "gitmek.", EAT. gid-, Az. gêt- Tekin 1995: 47,182).

kopar- : (< kop- “kopmak, gelmek, kalkmak, çıkmak, baş kaldırmak” DLT II-4) (< kop- ar- Seng. 1960: 282r.3, Courteille 1870: 421, EDPT 1972: 586, Erdal 1991: 717, Berta 1996: 264, Özyetgin 2001: 546, Kaçalın 2011: 681).

1.1.2. -Ar- Ekli Fiillerde Anlam

1.1.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

çıkar- : (bela vb.) çıkarmak (NŞ 29/6 çıkarğay).

Ol belâlar kim çıkarğay ‘afiyetdin kimseni

‘Işk irür kâtil velikin mey irür küçlüg belâ (NŞ 29/6)

(O belalar ki kişiyi rahatlıktan uzaklaştıracak. Aşk katıldır, mey de güçlü bir beladır.)

kopar- : koparmak (LM XXVI/2484 koparur) (GS 82/7 koparsaṅg).

‘Işk otı ki bir şerâre andın

Ṭûfân koparur barı cihandın (LM XXVIII/2484)

(Aşk ateşi ondan bir kıvılcımdır ki bütün cihanda tufan koparır.)

‘İmâret tarhıdır na‘l ü elifdin her taraf köksüm

Vefâ kaşrın koparsaṅg bu binâlar üzre dîvâr it (GS 82/7)

(Göğsümün her yeri nal ve eliften hayır evidir. Vefa sarayını koparırsan bu binalar üzerine inşa et.)

1.1.2.2. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

çıkar- : 1. çıkarmak (HE/150 çıkarıp) (FK 63/6 çıkardı).

Ġayrı hemol Hindû-yi çâbük-süvâr

Kim çıkarıp hancer-i Hindî- ‘ıyâr (HE/150)

(Başka hem o iyi ata binen Hintli, Hint sanatıyla süslenmiş Hindistan yapımı altın, gümüş karışımı hançeri çıkarıp...)

Çıkardı şişe-i mey dağı bir sâgar tola koydı

İçip tuttu maṅga yüz nev‘ nâz-âsâ ‘itâb iylep (FK 63/6)

(Şarap kadehini çıkardı ve bir kadeh şarap doldurup koydu. Yüz çeşit naz ve işve ile beni azarlayarak kadehi içip bana tuttu.)

2. soyunmak (LM IV/182 çıkarıp).

Gerdün çıkarıp kēçe pelâsın

Devrânga yapıp seher libâsın (LM IV/182)

(Felek gece giysisini soyunup dünyaya seher giysisini örtüp...)

3.büyütmek, yetiştirmek (FŞ VIII/11 çıkarmak).

Maṅga daḡı zarūr irdi ta' aḡḡul

Çıkarmak bir tikendin yüz tümen gül (FŞ VIII/11)

(Bir dikenden yüz bin gül yetiştirmeyi anlamak bemin için zorunluydu)

4.kovmak (NŞ 247/5 çıkarmakça).

Kūyidin bizni çıkarmakça raḡibā yıḡma ḡayl

Ḥāsni ḡavmakça nesimī bes imes ḡācet uruş (NŞ 247/5)

(Ey rakip sevgilinin köyünden bizi kovmaya sürü yıḡma. Güzelliḡi kovmak için sabah rüzḡarının kavgaya ihtiyacı yok.)

5.(söz) söylemek (NŞ 261/7 çıkarma).

Nevāyī'ya dime ' ışkıṅ sözün çıkarma aḡızdın

Yaşurmaḡım ni asıḡ çün ḡalāyık aḡzıḡa tüşmiş (NŞ 261/7)

(Ey Nevāyī aşkın sözünü söyleme deme. Gizlemek ne fayda! Çünkü (bu söz) hizmetçinin aḡzına düşmüş.)

6.oturmak, tırmanmak (BV 304/6 çıkarlar).

Sebū-keş olḡalı deyr içre mest muḡ-beçeler

Çıkarlar ignime öy ' azmiḡa sebū yaṅḡlıḡ (BV 304/6)

(Dünya içinde sarhoş meyhaneci çıraḡı şarap içerek (sırtta taşımp)eve götürülen testi gibi sırtıma otururlar.)

7. kurtarmak (BV 658/24 çıkarḡay).

' Işḡ u reşḡ ü hecr mühlik veh aṅḡa cānım fidā

Kim çıkarḡay bu belālarınḡ arasdın mini (BV 658/12)

(Aşk, kıskançlık, ayrılık, öldürücüdür, yazık, canım ona feda.Bu belaların arasından beni kim kurtaracak.)

8. atmak (LT CXXXVII/2348 çıkarḡay).

Cāy ol bolḡay ki eylep vecd ü ḡāl

Başdın yil dik çıkarḡay ol ḡayāl (LT CXXXVII/2348)

(O, bir yerde kendinden geçip ilahi aşka dalarak o hayali başından rüzḡar gibi atacak.)

9.yaymak, dağıtmak (Sİ I/97 çıkarḡay).

' Aceb ḡāl kim bolsa ' ayn-ı şūhūd

Çıkarḡay birev cānıdın şevḡ-ı dūd (Sİ I/97)

(İşveli gözlerde şaşılacak bir ḡāl olsa birisi canından şevk dumanını dağıtacak.)

kêter- / kiter- : 1.uzaklaştırmak (LM II/103 kêtermek) (SS/27 kiterdi).

Bu renc ki keldi cāvidānī

Özdin bolmas kêtermek anı (LM II/103)

(Bu sıkıntı ki ebedi geldi. Onu özünden uzaklaştırmak olmaz.)

Bu cihāndın kiterdi çūn zulümāt

Ol cihān ehliḡa yitürdi ḡayāt (SS/27)

(Bu cihandan karanlıḡı uzaklaştırdı. O cihan ehline hayat ulaştırdı.)

2.silmek (NŞ 65/7 kiterip).

Deyr pīri ḡulı-min kim mey ile

ḡayr naḡsını köḡgüldin kiterip (NŞ 65/7)

(Ben, şarap ile dünyanın heva ve hevesini (masivadan gayrı) gönülden silip atan yaşlı meyhanecinin kuluyum.)

3. kaybetmek (FK 200/6 kiterdi).

Deyr pīri özlüküm ḡaydın kiterdi veh ni taḡ

Ger du' āsı her şabūḡı vaḡtı evrādım̄da bar (FK 200/6)

(Yaşlı meyhaneci benlik kaydımı (bu dünya ile olan baḡ) giderdi. Buna şaşılmaz.Bunun için her sabah (mahmurluḡu gideren) şarabı içme vaktinde ona dua ediyorum.)

1.2. -DAR- Ekli Oldurganlık

1.2.1. -DAR- Ekli Fiillerde Yapı

1.2.1.1. -DAR- Ekli Kök Fiiller

töḡter- : döndürmek (< tön- “dönmek.” DLT III-184, tönḡder- DLT III-397) (< tön̄ter- / tön̄der- Courteille 1870: 248, Seng. 1960: 186r.21, EDPT 1972: 518 < *tön- Özyetgin 2001: 450).

1.2.2. -DAR- Ekli Fiillerde Anlam

1.2.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

töḡter- : döndermek (HBD 192/7 tön̄gt̄erey).

İy ḡüseynī çerḡ zulmi bile bolsa min daḡı

Eşḡ tufānı bile gerdūn bināsın tön̄gt̄erey (HBD 192/7)

(Ey ḡüseyni! Felek zulmü olsa dahi ben gözyaşı tufanı ile felek binasını dönderirim.)

1.3. -DUR- Ekli Oldurganlık

1.3.1. -DUR- Ekli Fiillerde Yapı

1.3.1.1. -DUR- Ekli Kök Fiiller

indür- : (< in- “inmek.” DLT I-169) (< *èn- dür- Seng. 1960: 115r.27, EDPT 1972: 180, Özyetgin 2001: 479).

kağtur- : (< kağ- “kakmak, hafifçe vurmak.” DLT II-293) (< kağ-tur- Seng. 1960: 274r.27, EDPT 1972: 610, Toprak 2005: 103, < *kağ- Courteille 1870: 407, Özyetgin 2001: 488).

öltür- : (< öl- “ölmek.” DLT I-15, -dür- DLT I-224)(< öl-tür- Seng. 1960: 82v.15, EDPT 1972: 133, Dankoff 1985: 47, Berta 1996: 231, Özyetgin 2001: 597, Taş 2009: 174, Eckmann 2012: 59).

soldur- : (< soluş- “solmak, yaş meyve veya sebze tazeliğini kaybetmek.” DLT II-109) (< soldur- Seng. 1960: 246r.15, < söl- Courteille 1870: 360, Özyetgin 2001: 628) (< söl- dur- “solmasına sebep olmak” Gülensoy 2011: 796).

söndür- : (< sön- “mum veya ateş söyünmek, sönmek.” Atalay 1970: 293)(< *sön-tür- ~ sön-dür- Seng. 1960: 247r.13, EDPT 1972: 837, Erdal 1991: 809, Özyetgin 2001: 632).

tındur- : (< tın- “dinlenmek, nefes almak, dinmek, sonu gelmek.” DLT II-28,-dur- DLT II-176) (< tın- Berta 1996:361, Özyetgin 2001: 664, < tın-dur- Seng. 1960: 201r.15, EDPT 1972: 518, Ercilasun 1984: 36, Erdal 1991: 810).

tiñştür- : (< tın-“dinlenmek, solumak, nefes almak, rahat etmek, sonu gelmek.” DLT II-28) (< tin- “dinlenmek.” Atalay 1970: 193)(< téñştür- Berta 1870: 268, Seng. 1960: 201v.7, tın-/ tın- EDPT 1972: 514, Özyetgin 2001: 664).

toldur- : (< tol- “dolmak, girmek.” DLT- 431, -tur- DLT II-175) (< tol-dur ~ tol-tur- Seng. 1960: 183v.4, EDPT 1972: 495, Erdal 1991: 811, Berta 1996: 368, Özyetgin 2001: 675, Eckmann 2012: 59).

yağdur- : (< yağ- “yağmak” DLT III-61,-tur- DLT III-95) (< *yağ- Özyetgin 2001: 713, < yağ-tur- ~ yağ-tur- Courteille 1870: 529, Seng. 1960: 333r.8, EDPT 1972: 900, Erdal 1991: 813).

yandur (I)- : (< yan- “dönmek, döndürmek.” DLT III-65, -dur- DLT III-99) (< yandur ~ yan-tur- Seng. 1960: 338r.3, EDPT 1972: 947, Dankoff 1985: 212, Erdal 1991: 813, Berta 1996: 420, Taş 2009: 175, Tekin 2010: 185).

yandır (II)- : (< yan- “yakmak” DLT III-65) (< yan- “yakmak, alev alev olmak, tutuşturmak” EDPT 1972: 941, -tur-, EDPT 1972: 947, Ercilasun 1984: 36, Özyetgin 2001: 719).

1.3.1.2. -DÜr- Ekli Fiil Gövdeleri

almaştır- : (< *al(1)n + a- ş - “karşı karşıya gelmek.” Toprak 2005: 148).

atlandır- : (< at- lan- “ata binmek,bir şeyin üzerine çıkmak.” DLT I-256) (< atlan- EDPT 1972: 58,< atla- Gabain 1988: 49, Erdal 1991: 431 -n- Erdal 1991: 591,< at + lan- Özyetgin 2001: 364, < atlan- dur- Eckmann 2012: 59).

ayıldur- : (< adhıl- “ayılmak.” DLT I-194) (< ad-ıl- EDPT 1972: 56, Berta 1996: 56,< *ād-ıl- Özyetgin 2001: 368, Toprak 2005: 127).

aylandır- : (< aylan- “dolanmak, dönmek.” Atalay 1970: 33)(< aylan- Seng.1960: 55v.9, Özönder 2011:108,< āy+la-n-dur- Kaçalın 2011:154).

çırmaştır- : (< çermel- “bir şeyin ucu kıvrılmak, bükülmek.” DLT II-231)(< çermet- ~ çırmaş- “sarmak, bükmek, kıvrırmak.” -tur- EDPT 1972: 430, Seng. 1960: 217r.27, Kaçalın 2011: 925).

katıştır- : (< kat- (i)ş- “katmakta yardım ve yarış etmek.” DLT II-89) (< kat- ış- “karışmak, karıştırmak” EDPT 1972: 607, Erdal 1991: 559,< kat- EDPT 1972: 594-595, Özyetgin 2001: 500,< katış-tur- Erdal 1991: 816).

siskendür - : (< sēsge-n- < sezge- < Mo. seri-ge- ~ sere-ge- Kaçalın 2011: 994).

tiñıştır- : (< tın-“dinlenmek, solumak, nefes almak, rahat etmek, sonu gelmek.” DLT II-28)(< tin- “dinlenmek.” Atalay 1970: 193)(< téñıştır- Berta 1870: 268, Seng. 1960: 201v.7, tın-/ tıñ- EDPT 1972: 514, Özyetgin 2001: 664).

tolğandır - : (< tolğa-n- “dolanmak, kendine dolamak.” DLT II-241) (< tolğa -n- EDPT 1972: 497, Erdal 1991: 620, Berta 1996: 292,< tolğa- Özyetgin 2001: 674).

tutaştır- : (< tut- uş- “tutuşmak” DLT II-88) (< tutaş- / tutuş- “birinin diğerini tutması; alevlenmek.” EDPT 1972: 462, Dankoff 1985: 202, Erdal 1991: 571, Berta 1996: 390, Özyetgin 2001: 685).

yaşınlaştur- : (< yak-ın “ yakın.” DLT III-22) (< yaşınlaştur- Seng. 1960: 334v.14, Courteille 1870: 532) (< yak- EDPT 1972: 896,-in EDPT 1972: 904).

yaşıştur- : (< yaş-ış- “yaklaşmak, dokunmak” DLT III-74)(< yaşış- EDPT 1972: 908, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 214, Erdal 1991: 573).

yandaştur- : (< yan “yan.” DLT II-19, < yan- “dönmek, döndürmek.” DLT III-65) (< yan + a - ş - Toprak 2005: 150, < yān + da - ş - Eckmann 2012: 57, Kaçalin 2011: 811).

yapıştur- / yapıştur- : (< yap-ış- “yapışmak.” DLT III-70) (< yap-ış- EDPT 1972: 880, Ercilasun 1984: 31, Dankoff 1985: 214, Erdal 1991: 573, Berta 1996: 421, Özyetgin 2001: 721,< yapşın-tur- Erdal 1991: 824,< yap-ış-tur- Berta 1996: 422, Toprak 2005: 108).

1.3.2. -DUR- Ekli Fiillerde Anlam

1.3.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

almaştur- : karşı karşıya getirmek, tokuşturmak (BV 724/3 almaştururlar).

Kaçan ayağların almaştururlar ol sâ' at

Kanat urarga bolurlar tıyūr dik tayyār (BV 724/3)

(Kadehlerini o saat tokuşturdıklarında kanat vurup uçan kuşlar gibidirler.)

atlandur- : ata binmek (Sİ IV/243 atlandurup) (HE/30 atlandurup).

Çikip kâşid ol raḥş u aylandurup

Sefer sâzını ḳoldap atlandurup (Sİ IV/243)

(O at isteği doğrultusunda dönderip, sefer takımını elle tutup ata binip...)

Peyki anı ḳoldaban atlandurup

Raḥşini kilgen sarı oḳ yandurup (HE/130)

(Atın yanı başında koşan kişi onu elinden tutup ata bindirip atını geldiği tarafa döndürüp...)

aylandur- : döndürmek, yönünü çevirmek (GS 433/4 aylanduruṅg) (FK 337/2 aylandurur).

Kūyig aylanduruṅg na' şım ki hicrān za' fida

Öltürüp ḥasret mini bir ol ḫaraf aylanmadım (GS 433/4)

(Ölü vücudumu köyüme (vatanıma) dönderün çünkü ayrılık isteği beni hasretten öldürmesine rağmen o tarafa dönmedim.)

Ḳorḳaram kim taşlağaç ol şūḫ kūyidin yıraḳ

Kim başım aylandurur devrān felāḫan taşı dik (FK 337/2)

(Dünya sapan taşı gibi başımı dönderür.O işveli güzelin köyünden(bulunduğu yerden) uzağım, korkuyorum beni kim taşılayacak.)

bildür- / biltür- : bildirmek, haberdar etmek (NŞ 649/6 bildürgeli) (BV 69/12 biltür) (LT CLXXIII / 3274 bildürmedi).

Bî-güneh kıanımğa tökti ‘ ışık imdi ni asıg

Kilseler Ferhād ile Mecnūn aṅga bildürgeli (NŞ 649/6)

(Ferhāt ile Mecnūn ona bildirip gelseler ne fayda! Aşk şimdi günahsız yere kanımı döktü.)

Ölse dip irdiṅ Nevāyī tirtüzey vaşım bile

Biltür ölgenler bile anı berāber boldı tut (BV 69/12)

(Nevāyī ölse de onu kavuşmamla dirilteyim dermişsin,onu ölenlerle bir tut onlar gibi say da ona bunu bildir.)

Andı Āşaf anladı ta‘ līm ile

Kimsege bildürmedi tefhīm ile (LT CLXXIII/3274)

(Asaf’ı andı, ders ile anladı. Kimseye açıklayarak bildirdi.)

çırmaştır- : sarmak (NŞ 616/2 çırmaştırup) (FK 451/5 çırmaştırup).

Niçe çırmaştırup bir zūlf sevdāsın dimāğımğa

Özümni ehli sevdā dik perişān-rūzigār eyley (NŞ 616/2)

(Bir zūlf sevdasını zihnime öyle bir sarıp sevda ehli gibi kendimi perişān (zaman) eyleyeyim.)

Belki her tāriğa cānım riştesin çırmaştırup

Cānıma kesb-i ḥayāt-ı cāvidāne iylerem (FK 451/5)

(Can ipimi saçının her teline sararak belki canıma ebedi hayat kazanırım.)

indür- : 1. (aşağı) indirmek (NŞ 649/7 indürgeli).

Ger Nevāyī tutsa tağ evcin cünūdın ey sipihr

Seng-i bārān ḥācet ırmestür anı indürgeli (NŞ 649/7)

(Ey felek eğer Nevāyī bu delilikten dağın zirvesini tutsa onu indirmeye yağmur şimşeğinin taşlarına ihtiyaç yoktur.)

2. (yere) indirmek, yıkmak (FK 427/4 indürmedim).

Cām berkıdın mu zūhdüm ḥırmenin kül kılmadım

Bāde seyлідin mü ‘ aklım kışrını indürmedim (FK 427/4)

(Sofuluğum (ibadetim), harmanını kadehin şimşeğinden mi kül etmedi? Aklım sarayını şarap selinden mi yıkmadı?)

katıştur- : bir şeyi bir şeyle karıştırmak (BV 501/5 katıştur).

Min ansız tofrağ oldum ey řabā sin rağm it bārī

Katıştur kūyiniŋ tofrağığa cismim ğubārıdın (BV 501/5)

(Ey sabah rüzđarı, ben onsuz toprak oldum. Sen merhamet et bari! Onun köyünün toprağına benim vücudumun tozunu karıştır.)

mindür- : bindirmek (LT XCVII/1793 mindürüp).

Bir işek dik başına efsār urup

Nefsni öz arkağ üzre mindürüp (LT XCVII/1793)

(Bir eşek gibi başına yular vurup nefsinı kendi sırtının üzerine bindirip...)

toldur- : 1. biriktirmek (Fş XXVII/80 toldurup).

Çü řahđa kıldılar bu nükteni fāř

Du‘ ā kıldı közige toldurup yaş (Fş XXVII/80)

(Bu nükteyi şah‘a söylediler. Gözüne yaşla doldurup dua etti.)

2. (şarap, su vb.) koymak (GS 681/1 toldurup).

Çıktı sāđar toldurup kâfir-veřī meh-peykerī

Nağd-ı dīn alıp içimge saldı meydın āzerī (GS 681/1)

(Yüzü ay gibi parlak güzel, kâfir gibi kadehi doldurup çıktı. Din sermayesini alıp içime şaraptan ateşi saldı.)

tolğandur- : döndürmek, çevirmek (LT I/22 tolğandurup).

Çün koyunrı deşt ara aylandurup

Suda igrimni dağı tolğandurup (LT I/22)

(Koyunu çöl arasında (kasırđa gibi) döndürüp, su girdabını da dolandırıp...)

yağınlaştur- : benzetmek (BV 530/1 yağınlaşturdı).

Bes ki kan bardı elemler yüzlenip her dāđıma

Ža‘ f ifrātı yağınlaşturdı barur çağıma (BV 530/1)

(Her yarama sıkıntılar yönelip kan oldu. Öylesine zayıfladım ki bedenim çocukluk zamanımdaki gibi oldu,ona benzedi.)

yandaştur- : yaklaştırmak (GS 551/1 yandaşturup) (FK 715/2 yandaştursalar).

‘ Ārıızı yanığa gül sançar cemāl izhārıđa

Aŋlatur ğüsnin anı yandaşturup ruřsārıđa (GS 551/1)

(Yüz güzelliğini göstermeye yanağının yanına gül saplanır. Onu yanağına yaklaştırıp güzelliğini hatırlatır.)

yandur (I)- : döndürmek (HE/130 yandurup).

Peyki anı kıldaban atlandurup

Rağşini kilgen sarı oğ yandurup (HE/130)

(Haber getirip götüren onu elini tutarak ata bindirip gösterişli güzel atını gelen tarafa da dönderip...)

yandur (II)- : yaktırmak (HBD 119/7 yandur).

İy Hüseyinî köymegünçe ‘ışk ara yitmes vişâl

Tenni köydür âşikârâ cänni hem yandur nihân (HBD 119/7)

(Ey Hüseyin! Yanmayınca aşkta kavuşma olmaz. Tenini, görünen bir yerde yaktır, canını gizli bir yerde yaktır.)

1.3.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

bağlandur- : buz dondurmak, katılaştırmak (BV 354/4 bağlandurur).

Âhım andağdur ki la’ liñg şevkıdın her kaçra kan

Tökse köz yâkût dik bağlandurur berdi anıñg (BV 354/4)

(Âhım öyle bir âhtır ki dudağının şevkenden göz her damla kan dökse onun (âhımın) soğuğu yakut gibi buz dondurur, katılaştırır.)

bastur- : bastırmak (Sİ XXVII/2149 basturup).

İcâzet sözin ‘arz kılgâç turup

Ṭayağlattı kaçr eyleben basturup (Sİ XXVII/2149)

(İzin sözünü söylerken zorlayarak bastırıp (helak edip) deynekettti. (dayak attırdı.))

kaçtur- : vurmak, kakmak (NŞ 340/5 kaçturmağ).

Dâğlar dime ki kaçturmağ ile köksüme taş

‘İşk mismârların köñglüm ara ornattıñg (NŞ 340/5)

(Göğsüme taş gibi yaralar vurarak gönlümdeki aşk çivilerini sağlamlaştırdığımı söyleme.)

yağdur- : 1. (ateş) saçmak (FŞ XXIX/64 ot yağdururğa).

Yasap kaçrâreler ot yağdururğa

Kime vü kime kaçrın yandururğa (FŞ XXIX/64)

(Göz bebekleri, kime halkını yandırmaya ve kime ateş saçmaya düzülüp...)

2. akıtmak (LM XX/1603 yağdurdı) (FŞ XXV/154 yağdurup).

Yağdurdı közi yaşın yağın dek

Âh urdı vü sêkridi kaçrın dek (LM XX/1603)

(Gözü gözyaşını gizli düşman gibi akıttı, âh etti, alev gibi sıçradı.)

Körüp Ferhād-ı maḥzūn eyle ḥālet

Közidin yağdurup eşk-ı melālet (FŞ XXV/154)

(Gözünden hüznün, sıkıntı gözyaşını akıtıp hüznü olan Ferhāt'ı görüp hālini düşün.)

3. (birçok ok) atmak (BV 132/6 yağdurğaç) (FK 210/3 yağdursa).

Bu ya birle anıḡ dik oḡnı yağdurğaç ḥalāyıḡnıḡ

Ḥayātı ḡaşırıda her sarı ḡılmaḡ raḡne āsāndur (BV 132/6)

(Kölenin hayat sarayında (bedeninde) bu yay ile onun gibi ok yağdırarak yaralar açmak kolaydır.)

Tīr-i bārān-ı belā yağdursa cānlar ḡaşdıḡa

Nāvek-i müḡgān bile müşḡin hilālın körge-biz (FK 210/3)

(Bela şimşeginin okunu can alma isteḡiyle atsa, bu sayede kirpiḡinin oku ile misk kokulu kaşını göreceḡiz.)

1.3.2.3. Kılış Bildirme

ayıldur- : ayıltmak, kendine getirmek (BV 462/7 ayıldurḡay).

Mest-i ıışḡ olmuş Nevāyī birmegil pend ḡakīm

Kim meger sāḡī ayıldurḡay bu meymiḡ² bī-ḡodın (BV 462/7)

(Hakim, aşk sarhoşu olmuş Nevayī'ye nasihat verme şarapla sarhoş olmuş kendinden geçmiş Nevayī'yi saki ayıltacaktır.)

öltür- : öldürmek (LM XVII/1341 öltürgey édiler) (SS/428 öltürür irdi).

Tar èylep üküş nefis çerāḡı

Öltürgey édiler anı daḡı (LM XVII/1341)

(Çok arzuların mumunu söndürerek, onu da öldürecektiler.)

Kim ni nev^ç olsa ilge raḡbet ü ḡav^ç

Öltürür irdi şaydnı ol nev^ç (SS/428)

(Yabancıya arzu duyma ve ona boyun eğme ne çeşit olursa olsun deḡişik şekillerde avını öldürürdü. Kısaca merak öldürür.)

siskendür- : baḡırarak sıçrayıp uyandırmak (Sİ XXI/12 siskendürdi) (GS 437/6 siskendürür).

...anı ḡaflet uyḡusıdn siskendürdi (Sİ XXI/12)

(Onu gaflet uykusundan baḡırarak sıçrayıp uyandırdı.)

² Yanlış okunmuş. Meymen olmalı.

Köngül efsânesin gâhi disem ilni tutar uyku

Velikîn her zamân siskendürür efgân-ı nâ-gâhım (GS 437/6)

(Ben gönül hikâyemi anlattığımda bazen halkı uyuturum ancak ne zaman ah çeksem, figân etsem onları uykularından sıçrayarak uyandırırım.)

soldur- : soldurmak (NŞ 601/2 soldurmağay).

Köngül bağı aradur nahl-i kıddı lik kırkar-min

Kim ol ıssığ hevâ soldurmağay nevres nihâlimni (NŞ 601/2)

(Boyunun fidanı gönül bahçesi arasındadır. Lakin korkarım ki o sıcak hava yeni yetişmiş taze fidanımı soldurmayacak.(mı?))

söndür- : söndürmek (BV 450/6 söndürge-sin).

Eşk ile könglüm otı oçmes kadeh tut sâkiyâ

Kim bu su birle meger ol şu' leni söndürge-sin (BV 450/6)

(Ey sâki gözyaşı ile gönlüm ateşi sönmez. Kadeh tut ki meğer bu su ile kıvılcımını söndüreceksin.)

tındur- : iyileştirmek, söndürmek (HBD 15/7 tındurup) (GS 121/4 tındurduŋ).

İy Hüseyinî ol kilip tutğaç visâli cür'asım

Tındurup könglümni min hem içtim anı sıpkarıp (HBD 15/7)

(Ey Hüseyin, kavuşma yudumunu o gelip tutacak. Ben hem onu yudum yudum içip gönlümü sakinleştiririm, yarımı iyileştiririm.)

Çü koyduŋ dağ tındurduŋ köngülni derdiŋ isterdin

Direm birle gedâni eyle kim kılgay kişi hoşnûd (GS 121/4)

(Gümüş parayla dilenciye mutlu eden kişi gibi gönül derdini söndürmek için gönlümü dağladın. (Yarayı iyileştirmek için yarayı dağlamak, dağ koymak gerekir.))

tiñştür- : sakinleştirmek (LT CLXIII/3014 tiñştürdi).

Çün anıñ birle tiñştürdi özin

Nâle kıldı eşk-bâr eylep közin (LT CLXIII/3014)

(Gözünden yaşlar saçıp inleyerek bunlarla kendini sakinleştirdi.)

tutaştur- : alevlendirmek (GS 383/6 tutaşturdı) (NŞ 330/2 tutaşturğalı).

Fetilelerni yaramdın çikip tutaşturdı

Meger gamıŋda koyar dağ-ı intizâr köngül (GS 383/6)

(Bekleyişle, özlemle dağlanmış gamlı gönlümün yaralarındaki fitillerini çekip gönlümü yeniden tutuşturdu.)

Uluska ot salur irsenġ mini burun örte

Nidin ki otnı tutaştırġalı kirek ħāşāk (NŞ 330/2)

(Millete ateş salacaksan beni önce yak. Neden dersen ateşi alevlendirmeye çer-çöp gerek.)

yağdur- : yağdırmak (Sİ XIX/1253 yağdurup) (FK 43/1 yağdurġay).

Kim ol yağdurup ebr ihsânını

İrem dik kılıp mülk bostânını (Sİ XIX/1253)

(O, iyilik bulutlarını yağdırıp ülkeyi cennet gibi yapıp...)

Saçsa encümdin felek başıñġa yüz miñ dürr-i nâb

Jâle-i ġam bil ki yağdurġay bir âfetliġ seġâb (FK 43/1)

(Felek yıldızlardan başına yüz bin saf inciler saçsa bile bir âfetli bulut bil ki gamdan çiġ taneleri yağdıracak.)

yaķıştır- : yaklaştırmak (Sİ LXVIII/5707 yaķıştırdılar).

Yaķıştırdılar ilni teklif ile

Kiyürmekke ħandekka taġvif ile (Sİ LXVIII/5707)

(Çukura korku ile sokabilmek için halkı, milleti güzel sözlerle, tekliflerle yakına getirip kandırdılar.)

yandur- : tutuşturmak, yakmak (NŞ 265/4 yandurmamış) (BV 347/3 yandurduñġ).

Ķaysı hicrân deşti kim kaşdımgâ tartıp ġam sipâh

Ol çerigniñġ otın âhım şu' lesi yandurmamış (NŞ 265/4)

(Hangi ayrılık çölü ki isteġime gam askerini çekip, o askerın ateşiyile âhımın kıvılcımını yakmamış.)

Ĥazîn köñġlüm kuşınıñġ perleri çörkendi ol kün kim

Buzuġ ten âşiyânın şu' le-i hecriniñġa yandurduñġ (BV 347/3)

(Harap olmuş vücudumu ayrılık kıvılcımıyla yandırdığın gün, zavallı gönül kuşumun da kanatları yandı.)

yapıştır- / **yapıştır-** : yapıştırmak (GS 618/1 yapıştırgan) (BV504/3 yapıştırdı).

Tenürîdur içim ġüyâ kıztıķan ' ışķ otı anı

Yapıştırgan kebâb orni añġa her dâġ-ı pinhâni (GS 618/1)

(Sanki içim aşķ ateşiyile kızaran fırındır, her gizli yarası, onun çevresine yapıştırılan kebaptır.)

Dem urmas-sin lebiñġ şirinliġın vaşf iylesem ġüyâ

İki la' liñġni birbirge yapıştırdı şeker her yan (BV 504/3)

(Dudağının şirinliğini vasf eylesem, sanki her tarafta şeker iki dudağını birbirine yapıştırmış gibi söz etmezsin.)

1.4. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Oldurganlık

1.4.1. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiillerde Yapı

1.4.1.1. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Kök Fiiller

butkar- / bütker- : (< büt- “ bitmek, doğmak, yaratılmak” DLT II-294) (< büt- ker- Seng. 1960: 129r.12, EDPT 1972: 303, Erdal 1991: 739, Toprak 2005: 113, Eckmann 2012: 59, Eraslan 2012: 109).

ķışķar- : (< ķıs- “kısaltmak, kısarak çalmak, kıstırmak” DLT II-11) (< ķıs- EDPT 1972: 665, Özyetgin 2001: 531, < ķışķar- Seng. 1960: 297r.21, Erdal 1991: 739).

ķoņġar- / ķoņġar- : (< koņġur- “koparmak, kanırmak” DLT III-392) (< koņġar- Seng. 1960: 290v.27, < ķun-ġar- Kaçalin 2011: 700).

ötker- : (< öt- “bir şeye geçmek, delmek, boşalmak, -karın- sürmek” DLT I-171, -gür- DLT I-227) (< öt-gür- EDPT 1972: 52, Erdal 1991: 751, < öt-ger ~ öt-ker- Courteille 1870: 42, Seng. 1960: 59v.21, Eckmann 2012: 59, Eraslan 2012: 110).

toyġar- : (< todh-“doymak” DLT III-439, -gur- DLT II-176) (< toy- (< *to-d- EDPT 1972: 451, Berta 1996: 369, Özyetgin 2001: 676) (< tod-ġur- EDPT 1972: 454, Erdal 1991: 753) (< to-d -ġar- ~ toyġar- Courteille 1870: 250, Seng.1960: 187v.19, Kaçalin 2011: 1021, Eckmann 2012: 59).

1.4.1.2. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiil Gövdeleri

yivütker- : (< yéwüt- “deġiştirmek, döndürmek.” Kaçalin 2011: 1042, Seng. 1960: 352v.21, < *yégüd-ke-ti < Mog. yégüd-ke- Kaçalin 2011: 829).

1.4.2. -ĠAr- /-ĶAr- Ekli Fiillerde Anlam

1.4.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

ķoņġar- : koparmak (NŞ 84/2 ķoņġarġay) (BV 347/4 ķoņġarding).

Ķoņġarġay asramayın bāġ-bān nihāllerin

Çemende serv dik itse iķāmet ol ķāmet (NŞ 84/2)

(Onun boyu çemende servi gibi yerleşse, büyüse bile henüz tam büyümeden bahçivan fidanlarını koparacaktır.)

N’itip naġl-i ümidimdin gül-i vaşl ārzü iyley

Ki hecrinġ ilgidin anı koġarding yoġ ki sındurduġ (BV 347/4)

(Ümit fidanımdan kavuşma gülünü isteyerek ne yapıp ettin ki ayrılık elinden onu koparmak deġil kırdırdın.)

1.4.2.2. Kılış Bildirme

butkar- / bütker- : 1. iyileştirmek (HBD 142/6 bütkerü).

İsteben kilse yana kögsüm şikāfın tapmaġay

Veh ki bir merhem koyup ol çāk-i kögsüm bütkerü (HBD 142/6)

(Yazık ki o parçalanmış göğsüme merhem sürüp iyileştirmek için isteyerek gelse de göğsüm yarığımı bulmayacak.)

2. birleştirip bütünleştirmek. (Sİ XXXIX/3355 bütkerdiler) (FK 184/5 butġarıp)

İki rahne sarı revān bardılar

Kec-i vahşet ile rüst bütkerdiler (Sİ XXXIX/3355)

(İki yarık tarafına yürüyerek gittiler. Vahşet eğriliġi ile kuvveti birleştirdiler.)

Rindler tevbemni sındurmaġka butġarıp imes

Bāde nefyidin ki her dem ġil ü ġālim bardur (FK 184/5)

(Rindler (dünya işlerini hoş gören kimse) tövbemi bozdurmaya birleşmiş deġil. Şarap içtiġimi inkār ettiġime dair her an dedikodum vardır.)

ġışġar- : kısaltmak (HBD 13/4 ġışġarur).

Rişte-i cānım uzalur zülfi sarı meyl itip

Gerçi köprek ġışġarur her niçe rişte tapsa tāb (HBD 13/4)

(Can ipim (sevgilinin) saçı tarafına yönelip uzanır, ancak her ne zaman ip bulsa kıvrımları daha çok kısaltır.)

toyġar- : doyurmak (LT VII/202 toyġarġalı).

Ĥān bezlidin cihān ehli toyup

Ol özin toyġarġalı kirpiç koyup (LT VII/202)

(Han dünya sahibinin bol bol vermesinden doyup, o özünü kerpiç koyup doyurarak...)

yivütker- : deġiştirmek (FK 529/5 yivütker).

Firāġinġ bīmidin bir yirde yoġ ġam şāmı ārāmım

Kiçe yir köp yivütker kim ki bar ġaşdıda bir düşmen (FK 529/5)

(Ayrılıġın korkusundan gam akşamı bir yerde dinlenme yok. Gece çok yer deġiştiririm çünkü bir düşmanın öldürme isteġi var.)

1.4.2.3. Pekiştirme

ötker- : (ömür, zaman vb.) geçirmek (FK 349/8 ötkerip).

Nevāyī endūh-ı fūrķātde ötkerip ‘ ömri

Eger demi tapıban vaşl dağı ölse ni bāk (FK 349/8)

(Nevāyī ayrılık tasasında ömür geçirip eğer bir zaman kavuşarak ölse ne korku.)

1.5. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Oldurganlık

1.5.1. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Yapı

1.5.1.1. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Kök Fiiller

azğur- : (< az- “azmak, yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek.” DLT I-173) (< āz- <*hāz- Özyetgin 2001: 371, < az-ğur- Seng. 1960: 38v.15, EDPT 1972:283, Erdal 1991: 748, Eckmann 2012: 59,< az-ğur- Gabain 1988: 59, Eraslan 2012: 110).

kivür- (< **kigür-**) : (< kir- “girmek.” DLT II-8) (< kir-gür- “girdirmek, içeri sokmak.” Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 712, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985:106, Erdal 1991: 750, Taş 2009: 176, Eraslan 2012: 110, < Trkm. gîr- “girmek.”, Yak. kîr-, Az. gîr- Tekin 1995: 60,183).

sızğur- : (< sız- “sızmak, erimek, zayıflamak.” DLT II-10,-gur- DLT II-188)(< sız-ğur Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 861, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985: 164, Bilgen 1989: 105, Erdal 1991: 752, Özönder 2011: 140).

tiggür- : (< teg- “değmek, dokunmak, erişmek, varmak, yakalamak.” DLT II-19,-ür- DLT II-84) (< tegür- / tigür- Courteille 1870: 263, Seng. 1960: 197r.10, EDPT 1972: 485, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 183, Erdal 1991: 722, < teg-ür- Kaçalın 2011: 1011).

tirgür- : (< tiriğ “diri, canlı.” DLT I-14,< tirgür- “diriltmek.” DLT II-179) (< tir - gir- ~ tir-gür- EDPT 1972: 545, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985: 191, Gabain 1988: 59, Erdal 1991: 753, Tekin 2000: 95,Özyetgin 2001: 669, Eraslan 2012: 110).

yatğur- : (< yat- “yatmak” DLT II-313, -gur- DLT III-99) (< yat-ğur- ~ yat-ğur- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 888, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985: 218, Erdal 1991: 754, Berta 1996: 448, Toprak 2005: 111, Taş 2009: 176, < yatğır- Özyetgin 2001: 731).

yitkür- : (< yét- “yetişmek, erişmek.” DLT II-314) (< yét-ür- ~ yet-kür- Seng. 1960: 348r.28, EDPT 1972: 893, Erdal 1991: 755, Berta 1996: 465, Toprak 2005: 112, Taş 2009: 215, < yet- Özyetgin 2001: 737).

1.5.2. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam

1.5.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

kivür- (< **kigür-**) : koymak (FŞ XXX/92 kivürgey) (NŞ 346/9 kivürdüñg).

Kim ol arıkkça her kim su kivürgey

Su ol eyvāngāça turmay yügürgey (FŞ XXX /92)

(Her kim ki arka (su geçen oluk) su koyacak, su o çardağa kadar durmayarak ilerleyecek.)

Bir körmek ü ölmek bile ey ħaste Nevāyī

‘İşk ehli arasında yeñgi resm kivürdüñg (NŞ 346/9)

(Ey hasta Nevāyī! Bir defa görüp ölmek ile aşk ehli arasında yeni âdet, gelenek, koyacaksın.)

tiggür- : dokundurmak, ulaştırmak (NŞ 372/6 tiggürgey).

İsteseñg ol muğ-beçe başıñgğa tiggürgey ħadem

Deyr piri yolıdın tofrağ dik tiprenmegil (NŞ 372/6)

(O meyhaneci çırağı istesen başına şarap kadehini değdirecek, dokunduracak. Dünya piri yolundan toprak gibi kımıldanma.)

yatqur- : yatırmak (LM X/643 yatqurdılar) (LT CLX/2899 yatqurdılar).

Yatqurdılar anı mehd içinde

Gül yafrağı tüşti şehd içinde (LM X/643)

(Onu beşik içine yatırdılar. Gül yaprağı bal içine düştü.)

Māh-veş tahtı üze yatqurdılar

Aynı ħorşidқа tapşurdılar (LT CLX/2899)

(Ay gibi tahtı üzerine yatırdılar. Kendisini güneşle buluşturdular.)

yètkür- / **yitkür-** : ulaştırmak, yetiştirmek (LM XXIV/2024 yètkürür-mèn) (SS/784 yitkürdi).

Her söz dèseñg añga yètkürür-mèn

Emr olsa cevāb kèltürür-mèn (LM XXIV/2024)

(Emir verirsen ona her ne söz söylersen ulaştırır onun cevabını da sana getiririm.)

Şeh’ni çün bezm içige yitkürdi

Şeh'ni olturtup özi olturdi (SS/784)

(Şahı meclis içine ulaştırdığında şahı oturtup sonra kendisi oturdu.)

1.5.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

azğur- : yoldan çıkarmak (FŞ XLVII/65 azğurup).

Bu ra' nānı anıᅇ dik eylemiş şayd

Ki dīv itkey kişini azğurup kayd (FŞ XLVII/65)

(Dev gibi kişiyi yoldan çıkarıp bağlamış ki bu latif, hoş güzeli onun gibi avlamış.)

1.5.2.3. Kılış Bildirme

sızğur- : eritmek, zayıflatmak (Sİ LXVI/5552 sızğurup irdi).

Niçe vaqt leylidin irdi yıraᅇ

Tenin sızğurup irdi dāᅇ-ı firāᅇ (Sİ LXVI/5552)

(Nice zaman Leyla'dan uzaktı; vücudunu ayrılık yarası eritmişti.)

tirğür- : diriltmek, yaşatmak (FK 90/4 tirğürseler).

Ol köz ü leb öltürüp tirğürseler ni ' ayb kim

Birni ᅇātil birni cān-baᅇş itti ᅇayyi lā-yemūt³ (FK 90/4)

(O göz ve o dudaᅇı öldürüp diriltsele ᅇaşılmaz çünkü Allah onların birini katil birini can veren yapmıştır. (Göz katil dudak ise can verendir.))

1.6. -ĞUz- Ekli Oldurganlık

1.6.1. -ĞUz- Ekli Fiillerde Yapı

1.6.1.1. -ĞUz- / -GUz- Ekli Kök Fiiller

kirğüz- : (< kir- “girmek.” DLT II-8) (< kīr- EDPT 1972: 735, Özyetgin 2001: 538, Toprak 2005: 113, < kirküz- Seng. 1960: 312v.29) (< kir-gür- “girdirmek, içeri sokmak” Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 712, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985: 106, Erdal 1991: 50, Berta 1996: 195, Eraslan 2012: 110).

tirğüz- : (< tiriᅇ “diri, canlı.” DLT I-14, < tirğür- “diriltmek.” DLT II-179) (< tir-gir- ~ tir-gür- EDPT 1972: 545, Dankoff 1985: 191, Gabain 1988: 59, Erdal 1991: 753, Özyetgin 2001: 669) (< tir-güz- Ercilasun 1984: 38, Berta 1996: 360, Toprak 2005: 113, Eckmann 2012: 59).

³ Yanlıᅇ okunmuş olmalı. Doğrusu “ᅇayyun la yemut”

turguz- : (< tur- “durmak, çıkmak, yükselmek, kalkmak, zayıflamak” DLT II-6,-gur- DLT II-177) (< tur-ğur- ~ tur-gur- EDPT 1972: 541, Erdal 1991: 754,<*tur- ğuz- Berta 1996: 381, Özyetgin 2001: 681, Toprak 2005: 113, Eraslan 2012: 110).

1.6.2. -ĞUZ- Ekli Fiillerde Anlam

1.6.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

kirgüz- : girdirmek (SS/80 kirgüzür).

Birür ol bir ölüğe cān sözidin

Ten ara kirgüzür revān sözidin (SS/80)

(Vücudun içine akan sözüden [can] girdirerek bir ölüye can verir.)

turguz- : durdurmak (GS 683/7 turguzup) (BV 258/2 turguzup).

Birevge niçe ğurbet izhār itip

Çü bir yirde köp turguzup ħār itip (GS 683/7)

(Nice gurbeti birisine gösterip bu yerde çok durdurup diken edip...)

Saᅇga taᅇlid ᅇilmiş gül ki asıp kūze boynıdın

Tiken üstige anı turguzup gerdūn edeb ᅇilmiş (BV 258/2)

(Testiyi boynundan asıp gül ki seni taklit etmiş, felek onu diken üstünde durdurup terbiye vermiş.)

1.6.2.2. Kılış Bildirme

tirgüz- : diriltmek (HBD 7/2 tirgüzdi) (LM XX/1652 tirgüz) (SS/1174 tirgüzüp).

Ger Mesihā ‘ ömride tirgüzdi bir niçe ölüg

Dilberim yüz miᅇ ᅇölügni tirgüzür ğüftār ara (HBD 7/2)

(Eğer Hz. İsa ömründe birçok ölüyü dirilttiyse sevgilim bu söz arasında yüz bin ölüyü diriltir.)

Tenler tirilürge ᅇoysalar yüz

Kūyı yelidın tenimni tirgüz (LM XX/1652)

(Vücutlar dirilmeye niyet etseler onun köyünün yeliyle benim vücudumu diriltsinler.)

Uşbu efsānedin ölüp yana

Tirgüzüp anı uşbu efsāne (SS/1174)

(İşte bu efsaneden ölerек yine işte bu efsane ile onu dirilterek...)

1.7. -(X)r- Ekli Oldurganlık

1.7.1. -(X)r- Ekli Fiillerde Yapı

1.7.1.1. -(X)r- Ekli Kök Fiiller

bitir- : (< büt- “bitmek, sona ermek, yok olmak” DLT II-294,-ür- DLT II-73)(<*büt-ür- EDPT 1972: 308, Ercilasun 1984: 35, Gabain 1988: 60, Erdal 1991: 713, Berta 1996: 91, Özyetgin 2001: 401, Taş 2009: 213, Eraslan 2012: 111).

igir- : (< yidh - “bohça ve heybeyi toparlamak, uçlarını birleştirmek.” DLT III-434) (< yig-ir- “gigrinmek, egirmek, rişte çekmek, çarh ile ip ve habl ve rişman keşide itmek.” Kunoş 1902: 351,< igir- “sarmak, dönmek.” Atalay 1970: 65) (< eg-ir- EDPT 1972: 113, Berta 1996: 140, Özyetgin 2001: 456, Toprak 2005: 97, Kaçalın 2011: 932).

siᅇgir- / siᅇgür- : (< siᅇᅇ- “sinmek, hazmedilmek, işlemek, girmek, saklanmak” DLT III-391,-ür- DLT III-397) (< siᅇᅇ-ür- EDPT 1972: 841, Dankoff 1985: 162, < siᅇᅇ-ür- Erdal 1991: 720, Taş 2009: 214, Özönder 2011: 140,< siᅇᅇ- Özyetgin 2001: 626).

1.7.2. -(X)r- Ekli Fiillerde Anlam

1.7.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

bitir- : bitirmek, tamamlamak (NŞ 338/2 bitirdik).

Dimeᅇᅇ hecr oᅇı Őerᅇini nāme yaz kim

Köyer Őafᅇa vü ᅇāme irmes bitirdik (NŞ 338/2)

(Ayrılık okunu açıklamaya mektup yaz deme ki sayfalar ve kalem bitirmiş deᅇiliz, (bu ayrılığı açıklamaya) sayfa ve kalem yanar.)

igir- : (ip, urgan, halat vb.) eᅇirmek (FK 96/11 igirdi).

İgirdi rişte-i na‘ tıᅇᅇ Nevāyī köz uᅇi birle

Eger baᅇsaᅇᅇ muᅇī‘ olᅇay aᅇᅇa nessāc ile serrāc (FK 96/11)

(Nevāyī övgünün ipini göz ucu ile eᅇirdi. Eᅇer baksan ona dokumacı ile sarraᅇ (eyer ve koŐum takımları yapıp satan kimse) boyun eᅇecek.)

siᅇgir- / siᅇgür- : 1. saklamak (NŞ 338/8 siᅇᅇirdik).

ᅇaŐıᅇᅇniᅇᅇ ᅇayāliᅇa cān riştesin kör

Ki yapuŐtı yay üzre muᅇkem siᅇᅇirdik (NŞ 338/8)

(Kaşının hayalindeki can ipini gör ki yay üzerine saᅇlam yapıştı, sakladık.)

2. sindirmek, içine çekmek (NŞ 678 siᅇᅇürür).

‘ Ārif köᅇᅇlin deryāᅇā nisbet irür kim anda her ni tüşse siᅇᅇürür belki iytürür (NŞ 678)

(Ārif’in gönlü denize benzer ki oraya her ne düşse içine çeker ve döndürür.)

1.8. -t- Ekli Oldurganlık

1.8.1. -t- Ekli Fiillerde Yapı

1.8.1.1. -t- Ekli Kök Fiiller

acı- / **açıt-** : (< acı- “ekşimek, incitmek, ‘yara, vücut’ acımak.” DLT III-252,- it- DLT I-207) (< *hâcı- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 21, Dankoff 1985: 4, Erdal 1991: 760, Berta 1996: 20).

arı- : (< arı- “temizlemek, temiz olmak.” DLT III-252, -t- DLT I-208) (< arı-t- Courteille 1870: 17, Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 207, Ercilasun 1984: 33, Dankoff 1985: 11, Bilgen 1989: 152, Erdal 1991: 763, Berta 1996: 47, Özyetgin 2001: 358, Taş 2009: 204).

avut- : (< awı-t- ~ avıt- EDPT 1972:7, Ercilasun 1984: 34, Erdal 1991: 763, Eckmann 2012: 61) (< avut- < *âbı -t- “avutmak.” Özyetgin 2001: 366, Taş 2009: 204, < Uyg. âwinil-, Trkm. âvun- Tekin 1995:171).

ay- : (< ay- “söylemek.” DLT I-174, -it- DLT I-216) (< ay-it- Courteille 1870: 94, Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 268, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 17, Bilgen 1989: 152, Erdal 1991: 763, Tekin 2000: 96, Taş 2009: 204).

ërit- / **irit-** : (< eri- “erimek.” DLT III- 367, -t- DLT I-208) (< erü-“ erimek, yumuşamak” -t- EDPT 1972: 207, Erdal 1991: 772, Berta 1996: 158, Özyetgin 2001: 464, Taş 2009: 177, < *er- /ir- “erimek.” Yak.,Tuhf. iz- ~ ir-,< Uyg. ergüz- “eritmek.” Tekin 1969: 257-258).

hürküt- / **ürküt-** : (< ürk- “ürkmek.” DLT III-420, -t- DLT I-264) (< ürkit- < *hürk-it- EDPT 1972: 226, Erdal 1991: 792, Özyetgin 2001: 710).

ılı- : (< yılı- “ılımak, ısınmak.” DLT III-91,-t- DLT II-317) (< ılı-t- Seng.1960: 110v.5, Kaçalın 2011: 228,< yılı-t- EDPT 1972: 923, Erdal 1991: 795).

ısı- : (< isi- “ısınmak.” DLT III-253,-t- DLT I-210) (< isi-t- EDPT 1972: 243, Ercilasun 1984: 33, Dankoff 1985: 36, Erdal 1991: 773,< isi- < *hisi- Özyetgin 2001: 483).

ķay- : (< ķay- “meyletmek, caymak, kayırmak.” DLT III-182,< ķadı-“geri dönmek, çekinmek, soğuktan ölmek.” DLT II-301) (< ķay- (ķadı-) “geri dönmek.” Seng. 1960:

279v.22, EDPT 1972: 675, Ercilasun 1984: 28, Erdal 1991: 775, Özyetgin 2001: 505, Taş 2009: 206, Kaçalın 2011: 664).

ķızıt- : (< ķız- “ķızarmak, ķızmak.” Atalay 1970: 321)(< *ķız- “ateşlenmek, hararetlenmek.” Özyetgin 2001: 533) (< ķızıt- Seng.1960: 296r.27, < ķızı-t- Toprak 2005: 119, Kaçalın 2011: 962).

ķorkut- : (< ķork- “korkmak.” DLT III-421, -ut- DLT II-365) (< ķork-ut- ~ ķork-ıt- Seng. 1960: 285r.17, EDPT 1972: 655, Ercilasun 1984: 34, Erdal 1991: 776, Berta 1996: 268)

ķurut- : (< ķurı- “kurumak.” DLT III-263, -t- DLT II-304) (< ķurı-t- EDPT 1972: 649, Ercilasun 1984: 33, Dankoff 1985: 148, Erdal 1991: 779, Berta 1996: 274, Taş 2009: 207,< ķurı- Özyetgin 2001: 568 ,< DLT ķūr-, Trkm. ğūra-, Yak. ķūr- < *ķūrı- Tekin 1995: 179).

savut- : (< soğı- “soğumak.” DLT III-268) (< soğı-t- ~ soğı-t- EDPT 1972: 806, Erdal 1991: 785,< şovu- < soğı- Özyetgin 2001: 630).

titret- : (< titreş- “titreşmek.” DLT II-218) (< titret- ~ titrä-t- Seng. 1960: 189v.27, Courteille 1870: 253, EDPT 1972: 460, Erdal 1991: 789).

unut- : (< unit- / unut- “unutmak.” DLT I-215) (< * unı-t- Özyetgin 2001: 698)(< unit- EDPT 1972: 179, Seng. 1960: 87v.8, < unut-ul- Erdal 1991: 681, Berta 1996: 406).

yadat- : (< yada- “zayıflamak, ğüçten düşmek, yorulmak.” -t-, Özönder 2011: 153) (< yada- Courteille 1870: 520, Özönder 2011: 153,< yadat- Seng. 1960: 327r.12).

yarat- : (< yara- “yaramak, uygun gelmek, yaraşmak.” DLT III-87, -t- DLT II-315) (< yara-t- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 959, Dankoff 1985: 216, Erdal 1991: 793).

yaru / ıt- : (< yaru- “ışımak.” DLT III-87, -t- DLT III-52) (< yaru-t- EDPT 1972: 960, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 216, Taş 2009: 211, Eckmann 2012: 61).

1.8.1.2. -t- Ekli Fiil Gövdeleri

ağnat- : (< ağna- “(hayvanlar) yatıp debelenmek, yerde yuvarlamak, kekemeleşmek, dili tutulmak.” DLT I-289, - t- DLT I-267) (< ağna-t- EDPT 1972: 88, Dankoff 1985: 6,< ağna- Özyetgin 2001: 345,< ağ-ın-a-t- Toprak 2005: 118).

ağrıt- : (< ağrı “ağrımak.” DLT I-274, -t- DLT I-261) (< ağrı-t- EDPT 1972: 92, Dankoff 1985: 6, Erdal 1991: 761, Berta 1996: 32, Taş 2009: 203, < âğrı-t- < *hağrı-t- Özyetgin 2001: 346, < Uyg. âğrı-, Hlç. hâğru-, Trkm. âğır-, Koyb. âğar- <* âğrı- Tekin 1995: 48,172).

aķart- : (< ak “ak, beyaz.” DLT I-81) (< aķart- Seng. 1960: 42v.8, < *aķ + ar- EDPT 1972: 75, Erdal 1991: 499, Özyetgin 2001: 342, Kaçalın 2011: 895).

aldarat- : (< aldara- “çıldırılmak, ıstırap ve infial eylemek.” Atalay 1970: 23)(< aldarat- Seng. 1960: 48r.13, < aldara- (Mog.) Kaçalın 2011: 136).

aņğlat- : (< aņğla- “anlamak.” DLT I-290) (< aņla- Özyetgin 2001: 356, < aņğla-t- Seng. 1960: 51r.18, EDPT 1972: 186, Toprak 2005: 121, Kaçalın 2011: 899).

asrat- : (< asra- “saklamak.”, -t- “saklatmak.” Atalay 1970: 14) (< asra- Özyetgin 2001: 362, asrat- Seng.1960: 40r.12, < asra- < Mog. asara- Kaçalın 2011: 119).

belgürt- : (< belgü “alamet, nişan, belge.” DLT I-427, -r- DLT II-172) (< belgü +r -t- Seng. 1960: 149r.22, EDPT 1972: 341, Ercilasun 1984: 35, Erdal 1991: 766, Eckmann 2012: 61, < belgü +r- Özyetgin 2001: 388).

butrat- / botrat- : (< butrat- < Mog. butara-t- “perişan ve perakende eylemek, dağıtmak.” Atalay 1970: 141) (< botrat- Seng. 1960: 130r.19, < butura-t- Kaçalın 2011: 916).

bütit- : (< büt- “yara kapanmak; sona ermek; canlının büyümesi, yeniden peydâ olup hayata gelme; bir şeye inanmak, inkâr etmek.” DLT II-294) (< bütüt- EDPT 1972: 300, < büt-ür- Erdal 1991: 768, Özyetgin 2001: 401, < büt- Kaçalın 2011: 917).

çayķat- : (< çayķa- “çalkalamak, sallamak.” -t-, Atalay 1970: 232) (< caykat- Seng. 1960: 210r.3, < çay-ıķ +a-t- Kaçalın 2011: 922).

çırmat- : (< çermet- “bir şey fitil gibi bükülmek, ördürülmek.” DLT II-349) (< çerme-t- ~ çırma-t- Seng.1960: 217v.16, EDPT 1972: 430, Eckmann 2012: 61).

çüçüt- : (< süçi- “tatlılanmak ve güzelleşmek.” DLT III-258, -t- “iyileştirmek, tatlılandırmak.” DLT II-300) (< süçi-t EDPT 1972: 795, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 170, Bilgen 1989: 160, Erdal 1991: 204, Taş 2009: 208, < EAT. süci, sücü (< *süçig), Trkm. süyce (< süçi), Kzk. Tuşşı (< *süçig) Tekin 1995: 185).

imget- / emget- : (< emge- “emek, zahmet çekmek.” DLT I-284) (< emge - t - EDPT 1972: 159, Ercilasun 1984: 33, Dankoff 1985: 23, Bilgen 1989: 155, Erdal 1991: 769, Taş 2009: 205, < emgen- < *emge-n- Özyetgin 2001: 460).

incit- : (< yunçı- “kötüleşmek, yoksullaşmak.”, < yunçıt- “incitmek.” DLT II-352) (< incit- Seng. 1960: 116r.12, < inci- < O.T. yunçıt ~ yunçüt- “incitmesine yol açmak.” Gülensoy 2011: 436).

indet- : (< ün “ses, ün, san.” DLT III-363, +de- “ünlemek, çağırmak.” DLT I-273) (< inde-“davet etmek.” Atalay 1970: 77) (< inde- ~ ünde- Seng. 1960: 88r.3, EDPT 1972: 180, Kaçalın 2011: 234, Özönder 2011: 118).

isnet- : (< esne- “esnemek.” DLT I-288, -t- DLT I-267) (< esin-e-t- Seng. 1960: 104v.6, EDPT 1972: 249, < esin+e- Kaçalın 2011: 938).

itit- : (< yitik “keskin, bilenmiş.” DLT I-384) (< iti- < yiti- “keskin olmak.” Kaçalın 2011: 950) (< yiti- t- EDPT 1972: 887, Erdal 1991: 772, Özyetgin 2001: 743).

kabart- : (< kabarı- “kabarmak.” DLT II-71, -t- DLT III-430) (< kabarı- < kab+ar- Erdal 1991: 501, Özyetgin 2001: 487, < kabarı- t- Seng. 1960: 264r.26, EDPT 1972: 586).

kalkıt- : (< kalıt- “kalkıtmak, sıçratmak.” DLT I-515) (< kalkıt- Seng. 1960: 275v.10, < kalk-, kulture- EDPT 1972: 619, < *kālī-ğ- Özyetgin 2001: 491, kalkı- Gülensoy 2011: 455).

kanat- : (< kana- “kanamak, kan gelmek, kanatmak.” DLT III-261, -t- DLT II-313) (< *kân + a-t- Seng. 1960: 277r.18, EDPT 1972: 635-636, Özyetgin 2001: 493, Toprak 2005: 118).

karart- : (< kara “kara, karanlık.” DLT I-7, -r- DLT II-77, -t- DLT III-431) (< karar-t- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 663, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 129, Erdal 1991: 774).

kaynat- : (< kayna- “kaynamak, karşı gelmek, kabulden çekinmek, sözünü reddetmek.” DLT III-191, -t- DLT II-357) (< kayna- Seng.1960: 281r.6, < kayın + a- t- EDPT 1972: 678, Erdal 1991: 775, Özyetgin 2001: 506).

ķırçıldat- : (< ķırçıl +da -t- “gırcırdatmak.” Kaçalin 2011: 961, TS IV 1996: 2504) (< ķırçıldat- Seng. 1960: 294v.18).

ķızart- : (< ķızar- “kızarmak.” DLT II-77, -t- DLT III-431) (< ķız-“kızarmak, kızmak” Atalay 1970: 321) (< ķızar-t- ~ ķız-ar-t- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 685, Ercilasun 1984: 18-35, Erdal 1991: 501-776, Eraslan 2012: 112, < qız-ar- Berta 1996: 257).

ķoldat- : (< kol “ķol” DLT III-134) (< ķöl +da- “elini tutmak” Kaçalin 2011: 963, < ķolda-t- Seng. 1960: 289r.23).

ķökert- / ķögert- / ķögert- : (< ķök “gök, hava, sema” DLT I-64, -er- DLT II-84) (< gögert- Seng. 1960: 306v.19, < ķök +er- EDPT 1972:713, Erdal 1991: 501, Eckmann 2012: 58).

ķörket- : (< ķörk “güzellik” DLT I-353, -et- DLT II-340) (< ķörkey- ~ ķörke-d- Seng. 1960: 305r.2, EDPT 1972: 743, < ķörk +i -t- Erdal 1991: 778, < ķörkey- Eckmann 2012: 56, < ķör-k- Berta 1996: 209).

ķörset- : (< ķör- “görmek, bakmak” DLT II-8, -se- “görmek veya kavuşmak istemek.” DLT III-285, < ķör-üg+se- DLT III-334) (< ķörset- Seng. 1960: 304r.16, < ķörse- EDPT 1972: 746, < ķör-üg+se- Özyetgin 2001: 559).

oķşat- : (< oxşar- “okşamak, şakalaşmak, oynaşmak, benzemek.” DLT I-283, -t- DLT I-262) (< oxşat- ~ oķşar-t- ~ ogşar-t- Seng. 1960: 66r.29, EDPT 1972:97, Erdal 1991: 780, Kaçalin 2011: 264, < oķşar- ~ oķşar- Özyetgin 2001: 583, < oķ-şar- Eckmann 2012: 58).

olturt- : (< oltur- “oturmak.” DLT I-224) (< olgurt- ~ olturt- Seng. 1960: 83r.29, Erdal 1991: 780, < olğurt- EDPT 1972: 1319, < oltur- ~ olıurtııı- Özyetgin 2001: 583-585).

onat- : (< ona- / una- “razı olmak, kabul etmek.” DLT III-256, -t- DLT I-215) (< ona- / una- t- , Seng. 1960: 87v.6, EDPT 1972: 179, < una- Kaçalin 2011: 307).

ornat- : (< orna- “yerleşmek, yer tutmak, ‘güneş’ batmak, kaybolmak.” DLT I-288, -t- DLT I-266) (< orna -t- Seng. 1960: 70v.9, Erdal 1991: 781, < orun +a- Brockelmann 1954: 214, EDPT 1972: 235, Ercilasun 1984: 16, Dankoff 1985: 43, Erdal 1991:422, Eckmann 2012: 56).

oyğat- / uyğat- : (< udhun- “uyanmak.” DLT I-200, < udhgar- “uyandırmak, uyarmak.” DLT I-46, < udhug “uyanık.” DLT I-63)(< *ođ- “uyanmak.” EDPT 1972: 62 -ğa- t- Courteille 1870: 87,< oyan- < *od(u)ğ +a -n- Özyetgin 2001: 589, < uyğa -t- Seng. 1960: 90v.26, Eckmann 2012: 61,< *ūdı- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 45, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 51, Bilgen 1989: 164, Erdal 1991: 790).

öksüt- : (< eksü- “eksilmek.” DLT I-278) (< öksüt- Seng. 1960: 79r.29,< egsü-t- EDPT 1972: 117,< ägsü- t- Erdal 1991: 769, < *egsü-l- Özyetgin 2001: 457).

örget- : (< öğret- “öğretmek.” DLT I-261) (< örget- Courteille1870:56, < *ögre-t-, Courteille 1870: 70, EDPT 1972: 114, Dankoff 1985: 158, Bilgen 1989: 159, Erdal 1991: 781, Taş 2009: 208, < öğür +e -t- Özyetgin 2001: 594).

sargart- : (< sarığ “sarı, sarı renk” DLT I-329,-ar- DLT II-188) (< sar(ı)g+ar- EDPT 1972: 849, Erdal 1991: 502, Eckmann 2012: 58).

sıktat- / sıgtat- : (< sıxta- “ağlamak” DLT III-275, -t- DLT II-327) (< *sığıt+a- < sığta- t - EDPT 1972: 807, Dankoff 1985: 161, Erdal 1991: 785, Özyetgin 2001: 620, Özönder 2011: 158).

sigrit- / sèkrit- / sikrit- : (< segre- “seğirtmek.” DLT I-142 , -t- DLT II-274) (< sekri-t- EDPT 1972: 822, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 158, Erdal 1991: 784-785).

tarğat- : (< tar- “dağıtmak, yaymak, ayırmak.” DLT III-180) (< tarkat- < Mo. tar-ık-a-t- “dağıtmak.” Atalay 1970: 159, Kaçalın 2011: 1008) (< tarğat- Seng. 1960: 154v.13,< tarğa- “dağılmak.” EDPT 1972: 529).

tibret- / tipret- : (< tepre - “tepremek, kımıldamak” DLT III-277,-t- DLT II-329) (< tepre-t- EDPT 1972: 444, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 186, Erdal 1991: 788,< tepre-n- Özyetgin 2001: 661, Kaçalın 2011: 423).

tilberet- : (< telwe / telbe “deli” DLT I-426) (< tilbe /télve “deli” + r - e - t-, Atalay 1970: 190) (< télberet- Seng. 1960: 199v.26, télbe+r-e-t- Kaçalın 2011: 446).

tivret- : (< tivre- “batmak, saplanmak” Atalay 1970: 194 - t-) (< tivre-t- Courteille 1870: 269,< téwret- Seng.1960: 202v.20, tavra-t- Erdal 1991: 787,< tév-ir+e-t- Kaçalın 2011: 453,< tivre- Özönder 2011: 148).

tohtat- / toktat- : (< tokta- “istihkâm olmak, sakin olmak, oturmak” Atalay 1970:210) (< tohta-t- < Mog. tohta- Seng. 1960: 180v.19, Kaçalın 2011:458).

tüket- : (< tüke- “tükenmek, bitmek, yetmek.” DLT III-270, -t- DLT II-309) (< tüke-t- EDPT 1972: 479, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 204, Erdal 1991: 790).

tüşürt- : (< tüş- “düşmek, inmek.” DLT II-13, -ür- DLT II-79) (< tüşür-t- Seng.1960: 177r.16, < tüş-ür- EDPT 1972: 566, < tüş- Özyetgin 2001: 689, < tüşüt- Ercilasun 1984: 35, Taş 2009: 210).

tüzet- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II-9) (< tüz- EDPT 1972:572, Özönder 2011:149-150, < tüzet- Courteille 1870:230, Seng.1960: 174r.2, < tüze-t- Taş 2009: 210, < tüz-ül- ~ tüz-ül- Özyetgin 2001:691).

uçrat- : (< uçra- “görünmek, buluşmak, hoş gelmek.” Atalay 1970: 90, < uç(ı)ra- “uğramak, görünmek, rast gelmek, buluşmak.”, < Mog. uçara- Kaçalın 2011:1030) (< uçrat- Seng. 1960: 65r.2).

ulğayt- / olğayt- : (< ulgadh- “büyüme, ulu olmak.” DLT I-263) (< ulğayt- Seng. 1960: 85v8, < uluğ+at- ~ uluğ+ay- < uluğ +ad-, EDPT 1972: 138; Dankoff 1985: 53, Gabain 1988: 48, Erdal 1991: 489, Taş 2009: 88, Eckmann 2012: 56, < uluğ+ad- (ı)t- Kaçalın 2011: 1030).

uşat- : (< uşat- “ufalatmak.” DLT I-211) (< uvşa-t- ~ uşa-t- EDPT 1972: 16, Ercilasun 1984 : 34, Bilgen 1989: 159, Erdal 1991: 791, Eckmann 2012: 61, Taş 2009: 210).

uzat- : (< uz- / oz- “başkasını ileri geçmek.” DLT I-173, uzat- “uzatmak; geciktirmek. ” DLT I-209) (< uzat- Seng.1960:73r.19, < uza- t -, EDPT 1972: 282, Özyetgin 2001:706, Erdal 1991: 791, Ercilasun 1984: 34).

yalkıt- : (< yalkı-ı- “yüksek sestem kulak tutulmak” Atalay 1970:401) (< yalkı- Seng. 1960: 336r11, EDPT 1972: 924, Kaçalın 2011: 1036, < yalkı-t Erdal 1991: 792) (yalkı-ı- “kızdırmak, sıkıntı vermek, darılmak”, Courteille 1870: 534, EDPT 1972: 924).

yasat- : (< yasa- “yapmak, tertip etmek.” Atalay, 1970: 393) (< yasa- EDPT 1972:974, Kaçalın 2011: 815, < yasat- Seng.1960: 331r. 18).

yaşart- : (< yaş “yaş, sebze, yeşillik, gözden gelen yaş.” DLT II-109, -ar-“ yeşermek.” DLT III-68, -t- DLT III-436) (< yaşar- Courteille 1870: 527, < yâş+ar-t- EDPT 1972: 979-980, Erdal 1991: 503-794, Özyetgin 2001: 728).

yavut- : (< yagu- “yaklaşmak.” DLT III-89 -t- DLT II-316) (< yavu- “yakın eylemek.” Atalay 1970: 397) (< yavu- ~ yavuş- Courteille 1870: 540, < yavu- / yağu-t- EDPT 1972: 899, Bilgen 1989: 165, Erdal 1991: 792, Taş 2009: 210, < yavu- ~ yağu- Özyetgin 2001: 731).

yörüt- / **yürüt-** : (< yorı- “ yürümek, gitmek, varmak, yürüyüp yorulmak.” DLT III-87, -t- DLT II-315) (< yorı-t- EDPT 1972: 960, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 231, Bilgen 1989: 164, Erdal 1991: 795, Taş 2009: 211, Eckmann 2012: 61).

yumşat- : (< yumşa- “yumuşamak.” DLT III-306, -t- DLT II-354) (< yumuşa- Courteille 1870: 550, < yumuşa-t- EDPT 1972: 939, < yumuş+ a- Erdal 1991: 427).

1.8.2. -t- Ekli Fiillerde Anlam

1.8.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

añglat- : anlatmak (LM XII/878 aňglatsa) (FŞ XXI/66 anlatıñg).

Añglatsa öz ıztırarını hem

‘Işkı otınıñ şerarını hem (LM XII/878)

(Hem aşk ateşinin kıvılcımını hem kendi çaresizliğini anlatsa.)

Ki kaç‘ itmekte bu yañglıg uzun yol

Ğaraźnı aňglatıñg kim kaçsıdur ol (FŞ XXI/66)

(Bu gibi uzun yolu kesmekte ki onun maksadı hangisidir ki anlatın.)

arıt- : temizlemek (Sİ LXVIII/5652 arıturda) (BV 294/3 arıtıp).

Anıñg dik ki mübriz arıturda il

Salurlar anı ħālī eylerge bil (Sİ LXVIII/5652)

(Gösteren onun gibi ki el temizlediğinde onu boş, ıssız yere gönderirler, bil.)

Asramakka yir iki közdin münāsib tapmadım

Arıtıp yüzni ki kıldım gerd-i meydānıñgı cem‘ (BV 294/3)

(Saklamaya iki gözden münasip yer bulamadım. Yüzünü temizleyip meydan tozunu topladım.)

asrat- : korumak, saklamak (FŞ I/18 asratkıl) (NŞ 579/6 asratay).

Alarğa āşkārā vü nihānī

Köz içre eşk dik asratqıl anı (FŞ I/18)

(Onlara görünür ve gizli göz içinde onu gözyaşı gibi sakla.)

Köñglüme hālınġ hayālī kirse merdümlīk kılıp

Köz öyide anı merdümler içinde asratay (NŞ 579/6)

(Yanağındaki benin hayali gönlüme lutf edip girse göz evimde göz bebeğim içinde onu saklayayım.)

avut- : (çocuġu) ağlamaktan vazgeçirmek, teselli etmek (GS 376/1 avutuġ) (FK 74/1 avut).

Ay vişāl ehli ol ay köñġlini hoş-hāl tutuġ

Ger helākim haberidin avunur kim avutuġ (GS 376/1)

(Ey kavuşma ehli! O ay gibi güzelin gönlünü hoş tutun. Eğer ölüm haberinden avunursa avutun.)

İy köñġl yār firākıda leb-ā-leb mey tut

Dem-be-dem la' li hayālī bile hātırını avut (FK 74/1)

(Ey gönül sevgilinin ayrılığında ağzına kadar dolu mey tut. Daima dudağının hayali ile gönlünü avut.)

ayt- : söylemek (LM IX/589 aytmay) (FŞ XXX/51 aytıġ).

Aytmay Mecnūn sözün saġga rāst

Leylī ġamı içre bī-kem ü kāst (LM IX/589)

(Mecnūn, Leyla'nın gamıyla doluyken sözünü sana eksiksiz ve kasıtsız olarak doğruyu söylemeyecek.)

Bu miħnet kim çikersiz rāzın aytıġ

Hemol encām ile āġazın aytıġ (FŞ XXX/51)

(Bu sıkıntıyı çekersiniz gizli sırrını söyleyin. Hem o başlangıcı ile sonunu söyleyin.)

bilgürt- : belirtmek (FŞ XLII/75 bilgürtüp).

Savuġ āhımını bilgürtüp demiġdin

Közüm yaşını aġġlat şeb-nemiġdin (FŞ XLII/75)

(Soğuk āhımı nefesinden belirtip gözümün yaşını çiy tanesinden anlat.)

çayķat- : çalkatmak, (su vb.) karıştırmak, sallandırmak (FŞ VI/49 çayķatmas) (NŞ 75/7 çayķat).

Tiger şarşarġa derya ķozġalanı

Velî her yıl isip çaykatmas anı (FŞ VI/49)

(Deniz karışarak şiddetli rüzgâra değer. Ama her yıl esip onu karıştırmaz.)

Bezm içre Nevâyî köp yığlar ise ey sâkî

Hoş eylegüçi dârû câmiğa anıġ çaykat (NŞ 75/7)

(Ey sâkî Nevâyî meclis içinde çok ağlarsa, onun kadehine hoş tat verici ilaç karıştır.)

çırmat- : sarmak, dolamak (LM XXII/1830 çırmatıp).

Hem tonığa yêtkürüp şemâme

Hem başığa çırmatıp ‘imâme (LM XXII/1830)

(Hem giysisine güzel kokular sürüp, hem de başına sarıklar sarıp...)

çüçüt- : tatlandırmak (FŞ VII/31) (GS 75/8).

Hemol gevher bile kônġlin yarutkıl

Hemol şekker bile kâmin çüçütkil (FŞ VII/31)

(Hem o mücevher ile gönlünü parlat hem o şeker ile isteğini tatlandır.)

Şehd-i ‘ayşîġ zehr iter gerdün sin uşbu câmdın

Ĥâh kâminġni açıt hâhî mezâkıġni çüçüt (GS 75/8)

(Felek işte bu kadehten yaşam balını zehir eder. İsteyene isteğini acı hâle getir, isteyene zevkini tatlandır.)

indet- : davet etmek, çağırmak (LM XXX/2664 indetti).

Hoş-vakıt oluban kopup tarab-nâk

İndetti kabîle ehlini pâk (LM XXX/2664)

(Sevinçle hoş vakit geçirip kabîle halkını yücelterek ululayarak davet etti.)

itit- : keskinletmek, bilemek (FK 353/1 ititmek).

Ĥara Ĥara müje Ĥancerlerin ititmek işiġ

Ĥayât naĤlini kiskan Ĥıya Ĥıya baĤışıġ (FK 353/1)

((Senin) işin hayat fidanını kesen sert, öldüresiye bakışını, kara kara kirpik hançerlerini keskinleştirip bilemek.)

ķayt- : dönüp gitmek (HBD 142/3 ķaytaru) (Sİ XXVII/1956 ķaytsak).

Başķarurda barmasa kônġlüm ‘adem şahrâsıġa

Tuş tuşıdın sanķıban ol sarı ķaytaru (HBD 142/3)

(Gönlüm insan çölüne başarırım diye varmasa o tarafa dönerek bir o tarafa bir bu tarafa mızraklayarak...)

Eger kıaytsak hem imestür yırak
Her endişedin bu irür yaşırağ (Sİ XXVII/1956)
(Eğer dönsek hem uzak değıldir. Her düşünceden bu daha iyi olur.)

kalıt- : hareket ettirmek, kıınıldatmak (NŞ 602/7 kalıtmadı).

Bahr-ı eşk içre Nevāyī şābit irdi tağ dik

Kim isip bir yıl teniniĝ tahtasın kalıtmadı (NŞ 602/7)

(Nevāyī gözyaşı denizi içinde dağ gibi sabitti ki bir yel esip teninin tahtasını kıınıldatmadı.)

kırıldat- : (diş) gıcırdatmak (BV 27/1 kırıldatur-min).

Tüşte kördüm yārnı ħandān rākībīn utruda

Reşkdin her laħza tiş kırıldatur-min uyğuda (BV 27/1)

(Sevgiliyi rüyamda rakibin (diğer āşıkların) karşısında güldüğünü gördüm. Kıskançlıktan uykuda her an diş gıcırdatım.)

kolat- : el, kol tutmak (FK 69/8 kolatıp).

Deyr ara min mest ü nāzük-ħūydın ol muğ-beçe

Bezmdin kıavlar mini geh südretip geh kolatıp (FK 69/8)

(O meyhaneci çırağı binlerce sarhoş ve zarif huyuyla beni bazen sürükleyerek, bazen de kolumdan tutarak meclisten beni kovar.)

körset- : göstermek (HBD 201/3 körsetey) (GS 42/6 körsetmek).

Cān birür min hicride za‘ fımdın il körmes mini

‘Işğ ara her niçe dir-min kim özümni körsetey (HBD 201/3)

(Aşk içinde her ne zaman kendimi göstereyim desem ayrılığından can verdiğimden ve zayıfladığımdan dolayı halk beni görmez.)

Ĥāneķāħ içre irür şeyħ ü özin körsetmek

Ay ħoşā muğ-beçeler cilvesi vü deyr-i fenā (GS 42/6)

(Şeyhi ve kendini göstermek ev içinde olur. Meyhaneci çırağının cilvesi ve yokluk dünyası ay ne güzel!)

oşat- : benzetmek (HBD 201/1 oşatay) (LM XIII/990 oşatmayın).

‘Işğ ara Mecnūnnı dir-min kim özümge oşatay

Hüşını zāyil kıılıp dīvāneliğni örgetey (HBD 201/1)

(Mecnūn’u aşk içinde kendime benzeteyim ki aklını yitirip deliliği öğreteyim.)

Ĝonçe sarı baķıban urup piç

Oḡşatmayın anı aǵzıǵa hıç (LM XIII/990)

(Gonca tarafına bakıp bükülerek onu aǵzına hıç benzetmeyeyim.)

onat- : memnun etmek (BV 555/2 onatķunça).

Müyesser olmadı cān birmek ü lebin öpmek

Nidin ki ķalmadı cānım anı onatķunça (BV 555/2)

(Can vermek ve dudaǵını öpmek kolay olmadı. Onu memnun edince neden canım kalmadı.)

ornat- : yerleştirmek (HE/525 ornatıp) (NŞ 340/5 ornattıǵ).

Mescid ara bāde-i ‘iṣyān satıp

Gūşe-i mihrāb ara köp ornatıp (HE/525)

(Mihrap arasına çok yerleştirerek mescit içerisinde isyan şarabı satıp...)

Dāǵlar dime ki ķaķturmaǵ ile köksüme taş

‘Işķ mismārların köǵlüm ara ornattıǵ (NŞ 340/5)

(Göǵsüme taş gibi yaralar vurarak gönlümdeki aşķ çivilerini saǵlamlaştırdıǵını söyleme.)

örget- : öğretmek (BV 256/8 örgetmiş) (LT LVI/804 örgetip irdi).

Zamān ehli zamāne rengi birle bi-vefādurlar

Zamāne ehliǵa gūyā zamān öz fi‘lin örgetmiş (BV 256/8)

(Zaman insanları zamanın hileleri ile vefasızdırlar. Sanki zaman, çağın insanlarına işlerini (hilelerini, oyunlarını) öğretmiştir.)

Kūhiyī taǵ içre bir ayıǵ tutup

Örgetip irdi anı köp ķan yutup (LT LVI/804)

(Daǵlı insan daǵın içerisinde bir ayıyı tutarak ona (birçok şeyi) kan yutturarak öğretmişti.)

sékrit- / sigrit- : koşturmak (HBD 20/2 sigritip) (LM IV/229 sékritip) (HE/276 sigritip).

Yok ḡalāyık kim melāyik ḡaylıdın çıkķay fiǵān

Sigritip at kirse meydān içre ol ra‘nā yigit (HBD 20/2)

(O güzel, latif yiǵit meydan ortasına at koşturup girse melekler sürüsünde feryat edip çıkacak hiçbir hizmetçi yok ki!)

Çün yokķarı sékritip semendin

‘Arş égnige bérkitip kemendin (LM IV/229)

(Gökyüzünü sırtına kemend edip saǵlamlaştırdıǵı için çevik, güzel at ile yukarı sıçrayıp...)

Tevsen-i gerdūnǵa miner meyl itip

Çıktı ufuk cānibidin sigritip (HE/276)

(Feleğin atına yönelik biner, ufuk tarafından koşturup çıktı.)

tibret- / tipret- : kımıldatmak (FŞ XXIII/39 tibretip) (FK 69/4 tipretip).

Çināri tibretip ilgini her yan

Ki ey kirgen kişi Tiñgri üçün yan (FŞ XXIII/39)

(Ey Tanrı için giren kişi çınar ağacını kımıldatıp elini her tarafa döndür.)

Ol kıyaş hecrinde cismim bā-vücūd ‘ayn-ı za‘af

Yirge her dem baş urup andağ ki yirni tipretip (FK 69/4)

(O güneşin (sevgilinin) ayrılığında vücudum kendi zayıf varlığı ile onun gibi yere her zaman baş vurup yeri kımıldatır.)

tivret- : (iğne vb.) batırarak dikmek, bükme (NŞ 579/7 tivretey).

Kil ki ğamzeñg ignesige taqıban cān riştesin

Köñglekim çākī kibi köñglüm şikāfın tivretey (NŞ 579/7)

(Bakışının iğnesine can ipini takarak gel ki gömleğimin yırtığı gibi gönlümün yarığını dikeyim.)

tüket- : 1.tamamlamak (Sİ XIX/1263 tüketkeç).

Tüketkeç sözün şāh-ı rüşen-zamir

Ulus çikteler her tarafın nefir (Sİ XIX/1263)

(Hakikatleri bilen (gönlü aydınlık) şah sözünü tamamlayacakken halk her taraftan bağırdı.)

2.bitirmek, sona erdirmek (BV 601/4 tüketti).

Bu yolda sūd u ziyandın tekellüm itmeñg kim

Tüketti ‘ışkıda sevdā ziyān u sūdumnı (BV 601/4)

(Bu yolda fayda ve zarardan söz etmeyin ki sevda zararımı ve kazancımı onun aşkında bitirdim.)

tüşürt- : menzile kondurmak, yerleştirmek (Sİ XXVII/2348 түşürtüp).

Tüşürtüp hem ol sebze üzre sipāh

Felek sebzesidin ötüp bār-gāh (Sİ XXVII/2348)

(Yüce divan, felek çimeninden geçip hem o çimen üzerine asker yerleştirip...)

tüzet- : tanzim ve tertip etmek (HBD 89/4 tüzetken)(FŞ XXIX/63 tüzetkünçe).

Köz kara kılmış köñgül mülkini tārāc itkeli

Her sarı şaflar tüzetken hayl-ı müjgānın körüñg (HBD 89/4)

(Gönül ülkesini talan edip yağmalamak için gözünü karartmış her yöne saflar dizdiren kirpik ordusuna bakın.)

Tüzetkünçe oğ u yayın dil-âver

Yitişti her yan ol hâyıl-ı cefâ-ger (FŞ XXIX/63)

(Yiğit ok ve yayını tertip edince cefa, eziyet eden topluluk her tarafa ulaştı.)

uçrat- : göstermek (HBD 201/4 uçratay)(BV 540/2 uçratsaᅇ).

Üns tutmuş-min kiyikler birle kim ol şeh-süvâr

Avğa kilgende aᅇga bu nev^c özümni uçratay (HBD 201/4)

(Geyikler ile öyle düşüp kalkmışım (alışmışım) ki o iyi at binicisi ava geldiğinde ona bu yeni özümü göstereceğim.)

Mihr-bânlarğa dağı uçratsaᅇ ilniᅇ mihrini

Nâ-gehân hâtırları içre pedidâr iyleme (BV 540/2)

(Merhametlilere elinin güneşini göstersen ansızın gönülleri içinde görünür eyleme.)

uzat- : 1.(el, kol, ip, kadeh) uzatmak (LM XXXVII/3508 uzatqıl) (LT X/227 uzatıp).

Nê zulm kıılurğa êlni kıatqıl

Nê zulm kıolın özünᅇ uzatqıl (LM XXXVII/3508)

(Ne zulüm eden yardım et ne de zulüm elinin altına kendini bırak.)

ᅇalvet içre isteyü ildin ferâᅇ

Olturup irdi uzatıp bir ayaᅇ (LT X/227)

(Yalnızlık içinde başkalarından uzaklaşmak isteyerek bir ayak uzatıp oturmuştu.)

2. (konuşmayı, hikâyeyi) sürdürmek (BV 368/5 uzatıp).

Rište-i mihr üzdüm ey meşşâta zülfi kıışsasın

Köp uzatıp nâ-tüvân köᅇᅇlümge çıırmaş itmegil (BV 368/5)

(Ey gelin süsleyici! Güneş ipini kestim, saçının hikâyesini çok uzatıp cansız gönlüme sarmaş dolaş etme.)

3. bırakmak (FK 624/2 uzatay).

Müyesser olmasa bu dört ayaᅇlanıp kıçeler

Tenimni it dik itip itleri sarı uzatay (FK 624/2)

(Geceleri dört ayaklanıp (hareketlenmek) kolay olmazsa tenimi it gibi edip itleri tarafına bırakayım.)

yarat- : yaratmak, meydana getirmek (SS/19 yaratқан, yaratılған) (NŞ 199/2 yaratmaq).

Ni ki maᅇlûᅇ içiᅇe kıatılған

Sin yaratқан alar yaratılған (SS/19)

(Sen yaratan onlar yaratılan olduğu için nasıl yaratılan içine katılansın.)

Yüz bu ‘âlemçe yaratmaq kudretiñ ilinde câ’iz

Şad nigin icâd kılmak özgelerge yok mücevvez (NŞ 199/2)

(Bu dünya kadar yüz yaratmaq kudreti elinde var. Yüz mühür (yüzük) icat etme izni başkalarına verilmemiştir.)

yasat- : düzenlemek, tertip etmek (BV 630/4 yasattı) (LT LXXVI/1008 yasattı).

Ölüm serdâbesi irdi ki gerdün

Mañga ârâm için mesken yasattı (BV 630/4)

(Felek ölüm odası (yer altı odası ya da sofa) yaptı idi ki bana dinlenme için bir yer düzenledi.)

Қасrı allında yasattı manzarı

Anda naşb itti çü rüşen ahteri (LT LXXVI/1008)

(Parlak yıldızı orada diktiği zaman saray önünde manzarayı hazırladı.)

yavut- : yaklaştırmak (HBD 85/5 yavutmadıñ) (BV 250/7 yavutmuş).

Âh kim miskin Hüseyin öldi bu hasret bile

Bir kün anı itleriñ haylığa sin yavutmadıñ (HBD 85/5)

(Eyvah ki miskin Hüseyin bu hasret ile öldü. Bir gün sen onu itlerinin sürüsüne yaklaştırmadın.)

Nevâyi imgek ile dime terk-i ‘ışkım itiptür

Қақан заміри öyi gerdiğa bu işni yavutmuş (BV 250/7)

(Nevâyi sıkıntı ile aşkımı terk etmiştir deme. Her ne zaman kendisi evinin gamına bu işi yaklaştırmış.)

yörüt- / yürüt- : yürütmek (LM XXII /1874 yörütüp) (NŞ 257/3 yürütken).

Зulmet sipehi çü saldı sāye

Encüm yörütüp añga talāye (LM XXII /1874)

(Karanlık askeri gölge saldıği için yıldızlar ona öncüler yürüterek...)

Küyide meş‘ al yürütken dik köründi tañğaça

Ol hod otluğ zār u ser-gerdān miniñ köñglüm imiş (NŞ 257/3)

(Sabaha kadar köyünde meşaleyle dolaşmış gibi görünen başı dönmüş, ateşli ve inleyen benim gönlüm imiş...)

1.8.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

açıt- : acıtmak (LM XVII açıtkanı) (GS 75/8 açıt).

...anıñg telh-kām bolğanıdın munuñg dağı kāmın açıtkanı... (LM XVII)
(...Onun kederli olmasından bunun da isteğini acıtanı...)

Şehd-i ‘ayşınğ zehr iter gerdūn sin uşbu cāmıdın

Ĥāh kāmıñgı açıt hāhī mezākıñgı çüçüt (GS 75/8)

(Felek işte bu kadehten yaşam balını zehir eder. İsteyene isteğini acıt, isteyene zevkini tatlandır.)

ağnat- : (hayvanlar) yatırıp debelendirmek (NŞ 75/6 ağnat).

Ĥāra tūbige yatkuñg yoğ sūd ger yüzyıl

Kök atlası üstide cisminğni tapıp ağnat (NŞ 75/6)

(Yüzyıl gök atlası üstünde cismini bulup yatırıp debelendirsen, dikenin dibinde de yatsan fayda yok.)

ağrıt- : 1. ağrıtma, üzme (NŞ 371/5 ağrıtı).

Çün raķib ağrıtı köñglümni añga dāğ örtedim

Bağlağan dik it cerāhat eylegen üstinde pul (NŞ 371/5)

(Rakip gönlümü ağrıtığı (üzdüğü) için yaranın üstü kabuk bağlamış gibi yapıp o yarayı yaktım.)

2.korkutmak (FK 243/3 ağrıturğa, ağrıtma).

Dīv-siretlerdin iy gerdūn mini ağrıtma kim

Yüz alarça ağrıturğa ol peri-ruhsār bes (FK 243/3)

(O peri yüzlü güzel yüzlerce kez ağrıtığı için yetişir, ey felek dev görünüşlerle beni korkutma.)

aldarat- : kendi özünü yitirmek, kaybettirmek (LM IX/557 aldaratıp).

Ĥış aldaratıp hümümü⁴ ělni

Yaz ilbaratıp semümü⁵ ělni (LM IX/557)

(Kış gam ülkesini kaybettirip yaz da sıcak rüzgārıyla yaktırıp...)

butrat- / botrat- : 1. savurmak (LM XII/961 butratıp).

Yā hicr otı butratıp duħānın

Eylep qara dehr ĥān-mānın (LM XII/961)

(Ayrılık ateşinin dumanının savurup, dünya evini kara eyleyerek...)

⁴ Yanlış okunmuş. “hümüm-ı ěl” olmalı.

⁵ Yanlış okunmuş. “semüm-ı ěl” olmalı.

2.dağıtmak (Sİ LXII/ 5301 butrattı) (BV 143/6 butratadur).

Balığlarını butrattı girdāb-ı bīm

Anıñ dik ki tal yafragını nesim (Sİ LXII/ 5301)

(Sabah rüzgārı balıkları korku girdabında dağıttığı gibi dalının yaprağını dağıttı.)

Şabr u ārām sipāhın niçe kim yıgsam ʿ ışk

Geh anı sinduradur gāh munı butratadur (BV 143/6)

(Sabır ve dinlenme askerinin her ne zaman toplasam, aşk onu bazen kırdırmaktadır bazen dağıtmaktadır.)

hürküt- : korkutup ürkütme (GS 57/6 hürkütüp).

Dehr bustānıda kıлмақ seyr eylep hāy u hūy

Herze kizmekdur hayātıñ kuşlarını hürkütüp (GS 57/6)

(Dünya bostanını seyreyleyip boşa konuşup, hayatın kuşlarını ürkütüp boşa gzmektir.)

imget- : acı çektirmek, işkence etmek (NŞ 663/2 imgetti) (BV 58/9 imgetür).

Köp kılür vaqtda az kilmekiñ imgetti mini

Az kilür vaqtda köp kilmek ile öltürme (NŞ 663/2)

(Çok geleceğın vakitte az gelmen ile bana sıkıntı çektirdin. Az geleceğın vakit çok gelmek ile beni öldürme.)

İsteme laʿ lin Nevāyī kim marazda imgetür

Ṭabʿ ını şıhhatlığ il şerbet bile muʿ tād itip (BV 58/9)

(Tabiatında sıhhatini şerbete alıştırma ey Nevayı! Bu yüzden hastalığında sevgilinin dudağını isteme daha çok acı çektirir.)

incit- : incitmek (NŞ 602/4 incitmedi).

Eyledi yüz katla su bir katla kan köñglümni kim

Urmadı bir tiğ anı yüz katla tā incitmedi (NŞ 602/4)

(Su yüz defa, kan bir defa gönlüme girdi. Ona bir kılıç vurmadı, gönlümü yüz defa da incitmedi.)

kanat- : kanatmak (HBD 57/1 kanattı) (FK 51/3 kanatur).

İyledi laʿ li tebessüm gonçe-i handān imes

Dağını köñglüm kanattı lāle-i nuʿ mān imes (HBD 57/1)

(Dudağı tebessüm eyledi, gülen gonca değil. Gönlüm yarasını kanattı, kanlı (kan renginde) lāle değil.)

Tenimde zahımlarğa mümkün irmes yağışı bolmaқ kim

Ƙanatur min onġalmay tilbelikdin min yaman tişlep (FK 51/3)

(Vücutumda yaralara iyileşmesi mümkün değil ki delilikten ben kötü dışleyerek iyileştirmeyerek kanatırım.)

Ƙızıt- : yakmak (LM XXV/2076 Ƙızıttı) (FŞ XXX/109 Ƙızıttı).

Bir laħza tennūr içinde itti

Otluġ demidin anı Ƙızıttı (LM XXV/2076)

(Bir an fırın içine itti. Ateşli zamanda onu yaktı.)

Salıp aħger ara barın Ƙızıttı

Niçe efzār Ƙıldı çün iritti (FŞ XXX/109)

(İçine ateş koru salıp hepsini yaktı. Nice aletlerle eritti.)

ƘorƘut- : korkutmak (HBD 82/2 ƘorƘutma) (BV 418/7 ƘorƘutmaġız).

Her zaman ƘorƘutma kim cānıġni alġum cevr ile

Al firāġıġ cevrudin Ƙalġan ise cānım miniġ (HBD 82/2)

(Her zaman canını eziyet ile alacaġım diye korkutma. Benim canımı ayrılıġının eziyetinden kalırsa al.)

Yārsızlıġdın Nevāyini yana ƘorƘutmaġız

Kim bu şa‘ b işke yürek bastı köġül toġtadı hem (BV 418/7)

(Sevgilisizlikten Nevāyī’yi yine korkutmayınız. Çünkü bu zor işe yüreğini koyup gönlünü (bu işte) sabitledi.)

öksüt- : eksiltmek (LM II/111 öksütme) (NŞ 71/5 öksüt).

Öksütme hidāyetiġni mēndin

Kem Ƙılma ‘ ināyetiġni mēndin (LM II/111)

(Hidayetini benden eksiltme, yardımlarını benden azaltma.)

İkki la‘ liġni öpey daġı bahā cān bireyin

Ger bahā öksük ise sin daġı nişfın öksüt (NŞ 71/5)

(İki dudağını öpeyim de karşılık olarak can vereyim. Eğer bu karşılık olarak verilen değer [can] eksikse sen de yarısını eksilt.)

tarƣat- : dağıtmak (Sİ XXVII/ 1933 tarƣattılar) (FK 581/1 tarƣatıp).

Bu işġalni eyleben ber-ƣaraf

Ĥaylāyıġnı tarƣattılar her ƣaraf (Sİ XXVII/1933)

(Bu işgali ortadan kaldırarak hizmetçileri her tarafa dağıttılar.)

Zülfiġa meyl iy nesim-i ‘ anber-efşān iyleme

Tarḫatıp yüz pāre kōṅlümni perīṣān iyleme (FK 581/1)

(Ey mis kokulu sabah rüzgārı (sevgilinin) zūlfüne meyletme. Onun saçını daḡıtıp yüz parça gönlümü perīṣān eyleme.)

tilberet- : delirtmek (NŞ 255/7 tilberetmiş) (BV 116/3 tilberetti).

Nevāyī'niṅ cününin 'ayb kılnmaṅ

Kim anı tilberetmiş bir perī-veş (NŞ 255/7)

(Nevāyīnin deliliğine ayıp demeyin ki onu bir peri gibi güzel delirtmiş.)

Mini çun ol peri-veş tilberetti

Ni sūd ey nāṣiḫ imdi tilbege pend (BV 116/3)

(Ey nasihat eden, şimdi deliliğe nasihat ne çare! Çünkü beni o peri gibi güzel delirtti.)

titret- : titretmek (FŞ VIII/81 titretme) (LT XXXVIII/ 640 titretip).

Dimekke 'arz-ı ḫālimni uyalıp

Şükūh⁶ cismime titretme salıp (FŞ VIII/81)

(Hālimi arz etmeye utanıp heybetli bedenime titreme salıp...)

Titretip başın hemān ilgin hemān

Hindu-āsā lu' b birle bir zamān (LT XXXVIII/640)

(Oyun, eğlence ile bir zaman Hintli gibi hemen başını hemen elini titretip...)

tüket- : bitirmek (NŞ 78/5 tüketmestin).

Kilmek olsa itleri cismim tüketmestin burun

Başlaban ol kāfir-i ḫātilni vīrānımğa yit (NŞ 78/5)

(Onun itleri gelmek üzereyse bedenimi bitirmeye başlamadan önce o katil kāfir harap olmuş bedenime yetiş.)

uşat- : kırmak (LM XV/1193 uşatıp) (HE/692 uşatmaḫ).

Bu taş ki zāhir olmay atıp

Ten yoḫ ki sūṅgeklerin uşatıp (LM XV/1193)

(Bu taş ki görünmeyerek atıp ten yok ki kemiklerini kırıp...)

Tevbe imes yitmeyin ilhām-ı ḡayb

Kim ki özi kılsa uşatmaḫ ni 'ayb (HE/692)

(Gaybın ilhamı ulaşmadan yapılan tövbe, tövbe değildir, kendini daḡıtması, kırması ayıp değildir!)

⁶ Şükūh-ı cismime şeklinde terkipli olmalı

ürküt- : korkutup ürkütmek (FK 74/6 ürküt).

İylese hâtırınğa tefrika kuşları hücum

Zıkr üni dağı riyâzet taşı birle ürküt (FK 74/6)

(Aklına ayrılık kuşları hücum edince onları zikr sesi ve (attığın) riyazet taşıyla ürküt.)

yalkıt- : 1. yüksek sestem kulak tutulmak,çınlatmak (GS 558/2 yalkıtma) (NŞ 602/6 yalkıtma).

Rengi yoktur çün kızıl güldin sañga ay ‘ andelîb

İl kulağın asru köp yalkıtma feryâdınğ bile (GS 558/2)

(Ey bülbül sana gülden kırmızı bir renk yoktur. Bunun için başkalarının kulağını feryadın ile çok çınlatma.)

Ey hoş ol kuş kim tigip cismiğa her yir bir tiken

İl kulağın nâledin bülbül kibi yalkıtmadı (NŞ 602/6)

(Ey hoş güzel, o kuş, her yeri diken cismine değip başkalarının kulağını inlemeleriyle bülbül gibi çınlatmadı.)

2. kırmızıya dönüştürmek, kızartmak, ateş rengini almasını sağlamak (BV 410/4 yalkıtur) (FK 582/4 yalkıtsam).

Öpmek iziñni yoğ hadim⁷ ammâ hayâl ile

La‘ liñgi yalkıtur müte‘ âkıb müçeklerim (BV 410/4)

(Seni öpmek izni haddim değil ama dudağını hayalimde tekrar tekrar seni öpmem bile dudağını kızartır.)

Vişâl şâmı diy alman lebiñni yalkıtsam

Velî tabanıñga köz sürteyin möçekler ile (FK 582/4)

(Dudağını kızartmaya kavuşma akşamı diyemem bari [ayağının] altına öpücüklerle göz süreyim.)

1.8.2.3.Kılış Bildirme

ağart- : ağartmak, beyazlatmak (FŞ XVII/111 ağartıp) (BV 28/3 ağartıp).

Şavuğnıñ beyle kâfur u bilürü

Ağartıp barça ‘ âlemni zarürî (FŞ XVII/111)

(Soğuşun kâfur ve billuru bütün âlemi zorunlu olarak ağartıp...)

Ağartıp ‘ ışık başımı nihân boldı sarığ cihrem

Mamuğ içre bihîni çırmağan yanğlıg kişi ‘ amdâ (BV 28/3)

⁷ Yanlış okunmuş “haddim” olmalı.

(Aşk saçlarımı (başımı) ağartıp saklandı, sarı yüzüm ise pamuk içinde sarılan ayva gibi gizlendi.(Aşkta saçlarım ağardı, yüzüm sararmış ayva rengine döndü.))

botrat- / butrat- / bütret- : (kokusunu) yaymak (FŞ V/2 butratı) (HE/122 bütretiben) (GS 72/1 botratma).

Zülf ü yüzdin sünbülünġni gül üze tarġatma köp

Dehr bâġıda gül ü sünbül isin botratma köp (GS 72/1)

(Zülf ve yüzdin sünbülünü gül üzerine çok daġıtma, dünya baġında gül ve sünbül kokusunu çok yayma.)

Nesīm ol müşk isin butratı her yan

Havā ra' nālarıġa sattı her yan (FŞ V/2)

(Sabah rüzġarı o misk kokusunu her tarafa yaydı. Hava o güzel kadınlarımı her tarafa sattı.)

Tün kılıban gerdini ' anber-sirişt

Bütretiben yirge nesim-i bihişt (HE/122)

(Gece, anber kokulu tozunu daġıtıp, cennet yelinin yerlere yayarak...)

bütit- : iyileştirmek, yarayı kapatmak (BV 262/6 bütitmeyin).

Sākī kitür ġadeġ ki çu ġam iyilemiş hüçüm

Bütitmeyin köngüldin alar barça butramış (BV 262/6)

(Sākī kadehi getir çünkü gam hücum eylemiş, gönülde onlar tamamiyle daġılmış iyileştirmeyin.)

ılıt- : ılıtmak (LM XXXIII/2968 ılıtmak).

Yüzlendi atasıġa ısıtmak

Têr suyını cismidin ılıtmak (LM XXXII/2968)

(Babasını ısıtmaya terini de vücudundan soġutmaya başladı.)

ısıt- : ısıtmak (NŞ 387/4 ısıtġan) (BV 542/1 ısıtġan).

' İşk tuġyānıda yüz körsetse gül-ruġlar ni sūd

Kim tapar muġriġ ısıtġan mihr-i raġşāndın melāl (NŞ 387/4)

(Aşk isyanında gül yanaklılar yüz gösterse ne fayda ki ısıtan yakıcı parlak güneşten sıkıntı bulur.)

Isıtġan nāzenin cismiġ ki tirdin tüştü tīb içre

İrür bir āteşin gül-berġi kim batġay gül-āb içre (BV 542/1)

(Isıtan narin cismin ki terden hararet içine düştü. Bir ateşli gül yaprağı ki gül suyu içine batacak.)

êrit- / **irit-** : eritmek (LM XXV/ 2181 êritti) (FK 520/4 iritsem).

Leylî çü anıñg sözün êşitti

Köñgli têmürin demi êritti (LM XXV/2181)

(Leyla onun sözünü işittiğinde gönül demirini nefesi eritti.)

İritsem ger köñgül çâki üçün peykânların tañg yoq

Timürdin bu hişâr-ı derd üçün der-vâze ister-min (FK 520/4)

(Eğer gönlü parçalamak için kirpiklerini eritsem şaşırarak yok. Bu derd hisarı için demirden kale kapısı isterim.)

isnet- : esnetmek, uykusunu getirmek (GS 599/1 isnetür).

Zâhir eyler eşk ile âhımnı hecriñg ağusu

Güyî mundaq isnetür âhır nefesniñg uyqusı (GS 599/1)

(Ayrılığın zehiri gözyaşı ile âhımı gösterir, nefesinin uykusu sonunda söyleyeni böyle esnetir.)

qabart- : şişirmek (Sİ VI /509 qabartıp).

Tecävüz kılıp ‘adl u inşâfdın

Qabartıp özin da‘vî vü lâfdın (Sİ VI /509)

(Doğruluk ve insaftan sınırı aşır dava ve laftan kendini şişirip öfkelenmek....)

qarart- : karartmak (GS 335/8 qarartur) (FŞ III/50 qarartıp).

Ay Nevâyî şâm-ı gâmdın ayru yoqtur şubh-ı vaşl

Aq irür lîkin qarartur her nini reng itse zâk (GS 335/8)

(Karga (aşığın rakipleri) ak olan her şeyi bir hile ile karartır, bu sebeple ey Nevâyî, kavuşma sabahının gam akşamından farkı yoktur.)

Yüzüm sarğartıban nâmem qarası

Qarartıp nâmeni hâmem qarası (FŞ III/50)

(Kalemimin karası mektubunu karartıp mektubumun karası yüzümü sarartarak...)

qaynat- : (su vb.) kaynatmak (BV 715/1 qaynaturğa).

Alma vü gül-âb qaynaturğa

Tab‘ irmes uluğ qazanğa râğıb (BV 715/1)

(Elma ve gül suyu kaynatma isteyen büyük kazana mühür vurmaz.)

qızart- : kızartmak, kırmızı rene dönüşürmek (FŞ XVII/6 qızartur)(NŞ 279/5 qızart).

Körüp nergisde mundağ türfe uyku

Ƙızartur goncanı her laħza külgü (FŞ XVII/6)

(Nergisde (sevgilinin gözünde) bunun gibi değişik, güzel uyku görüp goncanı her an gülücük kızartır.)

‘ Ārızımın bir ayak birle kızart ey sākī

Niçe sürtey ayađıñğa min-i rüsvā ‘ arız (NŞ 279/5)

(Ey sākī yanağımı bir kadeh ile kızart. İtibarsız olan ben ayağına yanağımı nasıl sürteyim.)

kökert- / **kөгert-** / **gөгert-** : gögertmek, yeşil ve mavi karışımı renk almak (SS/1011 kögertti) (GS 187/5 gögerteyin) (FK 17/5 kökertür).

Şah-ı Behrām ebr-i iħsānı

Luťf birle kögertti anı (SS/1011)

(Behram Şah’ın iyilik bulutu onu lutf ile yeşillendirdi.)

Dise ki mihr-i giyāhın gögerteyin gerdün

Zamāne ehl-i vefā köz yaşını dāne kıılır (GS 187/5)

(Felek dese ki güneş bitkisini gögerteyim, işte o zamanın vefa sahipleri gözyaşını tohum yapar.)

Köñgölde hālidin ol ĥať maħabbati tüşti

Giyāh-ı fitne kökertür bu türfe dāne mañğa (FK 17/5)

(Gönle sevgilinin yanağındaki ben ve tüylerin sevgisi düştüğünde bu türlü bir tohum benim için sevda otlarını yeşertir.)

körket- : güzelleştirmek (Sİ XLII/3590 körketip).

Yaşagan sayı dāniş içre batıp

Ketān dik niçe iskirip körketip (Sİ XLII/3590)

(Yaşadıkça bilgi içine batıp keten gibi eskidikçe güzelleştirip...)

ķurut- : kurutmak (LM XXXVI/3430 ķuruttu) (NŞ 195/6 ķurutmuş).

Çün urdı ĥazān yeli savuķ dem

Yafrağını ķuruttu çürgedi hem (LM XXXVI/3430)

(Sonbahar rüzgārı soğuk nefesini vurduğu için hem yakarak yaprağını kuruttu, soldurdu.)

Eşķ yuyup cismim küdüretdin ķurutmuş āh otı

Lem‘ ai tüşkeç ‘ izārıñ berķıdın pāk örtenür (NŞ 195/6)

(Yanağının şimşeğinden parıltısı düşerek etrafı aydınlatır. Āh ateşi cismimi gözyaşıyla gamin toz ve dumanından yıkayarak kurutmuş.)

oygat- / uygat- : uyandırmak (LM XXXV/3264 oygatqalı) (GS 72/2 uygatma).

Köz koydı tabanı üzre yıqlap

Oygatqalı kirpiki kıçıkqlap (LM XXXV/3264)

(Kirpiğini kimıldatıp uyandırarak ayağının altı üzerine ağlayarak göz koydu.)

Közleriñ kim mest-i hâb-âlūd irür köp avlama

Her sarı uykuğa bargan fitneni uygatma köp (GS 72/2)

(Gözlerin uyku sarhoşluğundadır, her tarafa uykuyla varan o gözlerini açıp aşk duygusunu uyandırma (âşıklarını) çok avlama...)

sargart- : sarartmak (FŞ III/50 sargartıban) (Sİ XXXII/2776 sargartıp).

Yüzüm sargartıban nāmem qarası

Qarartıp nāmeni hāmem qarası (FŞ III/50)

(Kalemimin karası mektubunu karartıp mektubumun karası yüzümü sarartarak...)

Çü sargartıp ilni nesim-i şabā

Bolup ol samanlarğa ot kehrübā (Sİ XXXII/2776)

(Sabah rüzgârı elini sararttığı için o samanlara ateş kehriba (sarı renk) olup...)

savut- : soğutmak (BV 70/6 savut) (FK 58/8 savutur).

Ger zülāl-i vaşl ey sālİK kıllur-sin ārzū

Hātırıñnı ārzūlar otıdın evvel savut (BV 70/6)

(Ey doğru yolda giden kavuşma suyunu istersin. Düşünceni isteklerin ateşinden önce soğut.)

Baş aqardı ‘uzlet evlīdür ki ol kâfūr ile

Savutur ol kim yigitler bezmide kirgey qarıp (FK 58/8)

(Saçlar ağardığında yalnızlık daha iyidir çünkü gençler meclisinde kâfur ile karışıp onların yalnızlıklarını soğutur.)

tohtat- / toqtat- : 1.emin olmak (HBD 201/7 tohtatay) (NŞ 74/3 toqtatmasam).

Çün Hüseyinī köñgli her dem bir taraf āvāredür

Söz diseñg tüz kim cevābıda özümni tohtatay (HBD 201/7)

(Ey Hüseyin, gönlün bir tarafı her an boşluktadır, cevabıyla kendimden emin olacağım bir doğru söz desen. (ne olur?))

2.sabitlemek, bir yerde sabit durmak.

Aqsa ruhsārıda hoy ni tañg köñgöl toqtatmasam

Tağ olsa tapmas ol seyl içre imkân-ı şebāt (NŞ 74/3)

(Yanağından akan terle gönül sabit kalmasa şaşılır mı, dağ olsa o sel onu yerinden kıpırdatamaz.)

ulğayt- / olğayt- : büyütme (LM X/653 ulğaytıban) (LT CX/ 1970 olğaytıban).

Bolmay ğafil demî ğam u derd

Ulğaytıban anı derd-perverd (LM X/653)

(Nefesi gam ve dertten gafil olmayarak derd çeken onu büyüterek...)

Aña maħfi ‘ ilmlerni aytıban

Ŧıfl igendin allıda olğaytıban (LT CX/1970)

(Ona gizli ilimleri söyleyerek çocukken (çocukluktan başlayarak) önünde büyüterek...)

yadat- : zayıflatmak (NŞ 456/5 yadattı).

Körüp za‘if mini töhmet itme cevruñge kim

Yadattı hecr mini yoksa cevridin yadaman (NŞ 456/5)

(Beni zayıf görüp cevriden olduğunu düşünüp suçlama; beni ayrılık zayıflattı yoksa senin cevriden zayıflamam.)

yarut- : 1. aydınlatmak (FŞ XIII/40) (SS/287 yaruttı).

Yarutqaç bezmni dānā-yı ‘ ālem

Ŧilep şehzādeni dārā-yı ‘ ālem (FŞ XIII/40)

(Ālemin hükümdarı şehzadeni isteyerek meclisi, ālemin bilgilisi parlatacak.)

Şem‘ -i devlet felek yaruttı añğa

Rub‘ -i meškūn qarār tuttı añğa (SS/287)

(Devlet mumunu ona felek parlattı. Dünyanın insan bulunan dörtte bir kısmı onu düşündü.)

2. parlatmak (Sİ III/169 yarutup).

Bu meş‘ al çü öz şū‘ lesin yarutup

Rüsül şem‘ i andın yaruğluğ tutup (Sİ III/169)

(Bu meş‘ ale kendi kıvılcımını parlatıp peygamberler mumu parlaklıklarını ondan alıp

Ol bizeben Maħzen-i Esrār’ıdın

Bu yarutup Maṭla‘ -ı Envār’ıdın (HE/154)

(Bu nurların doğduğu yerden parlatıp o sırlar mahzenini (yer altı) bezeyerek...)

yaşart- : yeşertmek, yeşillenmek (LM XIV/1084 yaşartıp).

Her közni ki ol yētip yaşartıp

Uçқан külüñg añğa sürme tartıp (LM XIV/1084)

(Her gözü ki o ulaşip yeşertip uçan külünü ona sürme çekip...)

yumşat- : yumuşatmak (FŞ XXXV/101 yumşatmış).

Velî Bânû tutup köz uçıdın pās

Ki hārā-ken niçük yumşatmış elmās (FŞ XXXV/101)

(Ama Bânû göz ucundan gam, kederi tutup dikenken elmas nasıl yumuşatmış.)

1.8.2.4. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal

unut- : unutmak (FŞ XVI/84 unutup) (NŞ 369/1 unutқанlarıñgı) .

Añga her kim kılıp fikr u te’emmül

Munı körgeç unutup anı bi’l-küll (FŞ XVI/84)

(Ona her kim fikir ve düşünme fırsatı verip onu bütünüyle unutup bunu görecek.)

Dimen kim mini yād itip şād kııl

Unutқанlarıñgı birer yād kııl (NŞ 369/1)

(Beni hatırlayıp mutlu et deme ki unutanlarını birer birer hatırla.)

1.9. -Ur- Ekli Oldurganlık

1.9.1. -Ur- Ekli Fiillerde Yapı

1.9.1.1. -Ur- Ekli Kök Fiiller

aşur- : (< aş- “aşmak, bir tepeden öbür yana geçmek.” DLT I-173, aşu- “koşmak, aşmak.” DLT I-123) (< aş- Courteille 1870: 23, < aş-ur- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 265, Dankoff 1985: 14, Erdal 1991: 710, Taş 2009: 212, Eckmann 2012: 59 < DLT aş -, Trkm. aş -, Yak. ās - Tekin 1995: 172).

bişür- / **pişür-** : (< piş- “pişmek, olmak, olgunlaşmak, kıımız tulumunu olması için sallamak.” DLT II-12, -ur- DLT II-78) (< bış-ur- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 383, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 74, Erdal 1991: 713, Berta 1996: 86, Özyetgin 2001: 399).

çomur- / **çumur-** : (< çum- “insan suya dalmak.” DLT II-26 , -ur- DLT II-85) (< çom-ur- ~ çöm-ür- Courteille 1870: 299, EDPT 1972: 423, Erdal 1991: 714, Eckmann 2012: 59, < çim- Özyetgin 2001: 436).

iytür- : (yitür- ~ yittür- < iytür- < yit- “ kaybolmak, yitmek.” DLT II-314, -ür- DLT III-67) (< yétür- ~ yéttür- Seng. 1960: 348r.28, Berta 1996: 466, Özyetgin 2001: 738, < yitür- ~ yittür- EDPT 1972: 893, Ercilasun 1984: 35, Kaçalın 2011: 1043, < yet-ür- ~ et-ür- Erdal 1991: 724).

kaçur- : (< kaç- “kaçmak, gitmek.” DLT II-5, -ur- DLT II-75) (< kaç-ur- EDPT 1972: 592, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 122, Bilgen 1989: 172, Erdal 1991: 715, Berta 1996: 235, Taş 2009: 213, Eckmann 2012: 59, < kaç- Özyetgin 2001: 487).

kiçür- : (< keç- “geçmek, ölmek.” DLT II-5, -ür- “evirip çevirmek, başarmak, başışlamak.” DLT I-47) (< keç-ür- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 698, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 99, Bilgen 1989: 172, Erdal 1991: 715, Berta 1996: 166, Taş 2009: 213).

kêtür- / kitür- : (< kit- “gitmek, çekilmek.” DLT II-296) (< kêt-ür-, EDPT 1972:705, < keltür- ~ ketür- EDPT 1972: 315v.29, Erdal 1991: 805, Berta 1996: 189, Özyetgin 2001: 512, Eckmann 2012: 59).

köçür- : (< köç- “göçmek.” DLT II-5,-ür- DLT II-76) (< köç-ür- Seng.1960: 303r.25, EDPT 1972: 699, Erdal 1991: 717, Berta 1996: 198,<* köç- Özyetgin 2001: 552).

kötür- : (< köt “göt, arka” DLT I-321, kötür- DLT II-75) (< kötür- < * köt-ür- “kaldırmak, yükseltmek, götürmek, yok etmek.” EDPT 1972:706, Erdal 1991: 718, Özyetgin 2001: 562, Taş 2009: 213,< köter- Seng. 1960: 302v.27,<* köt-gi, Yak. köt- “uçmak; gitmek; atlamak.”, Az. göt- “kalkmak, yükselmek.” Bilgen 1989: 172).

öçür- : (< öç “öç, intikam, kin” DLT I- 43, -ür- DLT I -177) (< öç “sönmek, bastırmak, ortadan kaldırmak.”-ür- EDPT 1972: 30, Dankoff 1985: 45, Bilgen 1989: 173, Erdal 1991: 718, Taş 2009 :214, Eraslan 2012: 316, Eckmann 2012: 59).

soğur- : (< sog- “elde etmek, edinmek.” DLT II-15,-ur- DLT II-15) (< suğur- ~ soğur- Courteille 1870: 357, Seng. 1960: 244v.6, EDPT 1972: 816, Kaçalın 2011: 618).

sovur- : (< soy- “soymak, deriyi yüzmek.” DLT III-244) (< sovur- “soyunmak.” Atalay 1970:294) (< soy- Courteille 1870: 363, Seng. 1960: 248v.8, EDPT 1972: 858, < suğur- EDPT 1972: 816,< sov- ~ soy- ur- Kaçalın 2011: 998).

taşur- : (< taş- “taşmak.” DLT II-12, -ır- DLT I-52) (< taş-ur- EDPT 1972: 566,< taş- Seng. 1960: 155r.29, Özyetgin 2001: 657).

têgür- / tigür- / tikür- : (< teg- “değmek, dokunmak, erişmek, varmak, yakalamak, düşmek, hücum etmek.” DLT II-19,-ür- DLT II-84) (< teg- (ü)r- EDPT 1972: 485-486,

Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 183, Bilgen 1989: 173, Erdal 1991: 722, Berta 1996: 343, Tekin 2000: 97, Taş 2009: 214, Eraslan 2012: 111).

tüşür- : (< tüş- “inmek, düşmek.” DLT II-13,-ür- DLT II-79) (< tüş-ür- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 566, Dankoff 1985: 206, Bilgen 1989: 173, Erdal 1991: 723, Taş 2009: 215, Eckmann 2012: 59).

uçur- : (< uç- “bir nesnenin bitmesi, tükenmesi” DLT I- 44, uç- “uçmak.” DLT I-164, -ur- DLT I-176) (< uç-ur- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972:30, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 51, Bilgen 1989: 173, Erdal 1991: 724, Taş 2009: 215,< uç- Özyetgin 2001: 692).

yaşur- : (< yaş- “gizlenmek, saklanmak.” DLT III-60, -ur- DLT III-68) (< yaş-(u)r- EDPT 1972: 979, Gabain 1988: 309, Bilgen 1989: 173, Erdal 1991: 724, Özyetgin 2001: 729, Taş 2009: 215, Eckmann 2012: 59, Özyetgin 2001: 729).

yatur- : (< yat- “yatmak.” DLT II-313, -gur- DLT III-99) (< yat-ğur- ~ yat-ğur- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 888, Ercilasun 1984: 37, Dankoff 1985: 218, Erdal 1991: 754, Toprak 2005: 111, < yatķır- Özyetgin 2001: 731).

yétür- / yitür- : (< yét- “yetişmek, erişmek.” DLT II-314) (< yét-ür- EDPT 1972: 892-893, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 223, Bilgen 1989: 173, Berta 1996: 466, Tekin 2000: 97, Taş 2009: 215,< *yét- Özyetgin 2001: 737).

1.9.1.2.-Ur- Ekli Fiil Gövdeleri

tapşur- : (< tap- “hizmet etmek, tapmak, bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak.” DLT II-3) (< tapş-ur- Courteille 1870: 192, Seng.1960: 151r.14, Erdal 1991: 722, Berta 1996: 329, Eckmann 2012: 59, < tap-ış-şur- Özyetgin 2001: 653).

1.9.2. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam

1.9.2.1. İşi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

aşur- : aşmak, geçmek (LM XXIX/2522 aşurdı) (SS/469 aşurup).

Çün nevfel-i mihr yüz yaşurdı

Mecnûn felek yaşın aşurdı (LM XXIX/2522)

(Güneş denizi yüz gizlediği için Mecnûn çılgın felek yaşını (ömrünü) geçti.)

Yana bünyād kıldı şür u şegab

Aşurup köktin āh ile yā Rab (SS/469)

(Yā Rab āh ile gökten geçirip şamata ve fitneyi yine ortaya çıkardı.)

kiçür- : 1. (zaman, ömür, süre) geçirmek (BV 459/6 kiçürdi)(FK 592/2 kiçürgey-min).

Behre ħurd u ħābdın ol taptı bu devrānda kim

Ɣıldı ihyā kiçesin şāyim kiçürdi kündüzin (BV 459/6)

(Bu devranda yiyecek ve uykudan o pay buldu. Gündüzünü oruçlu geçirdi, gecesini ihya etti.)

Ni ‘ ömrdür bu ki min ğam bile kiçürgey-min

Niçük içer kişi ħayvān suynı sem birle (FK 592/2)

(Nasıl bir ömürdür ki bu bin gam ile geçireceğim. Kişi canlılık (ebedilik) suyunu kulak ile nasıl içer.)

2. (hayal) kurmak, düşünmek (NŞ 496/2 kiçürmedim).

Ni köz ki Tiŋri bilür kim kiçürmedim hergiz

Köŋgülge bī-edebāne ħayāl cānāndın (NŞ 496/2)

(Nasıl bir göz ki Tanrı bilir. Sevgiliden edebsiz bir hayal asla gönülden geçirmedim.)

kötür- : götürmek, uzaklaştırmak (BV 607/2 kötürgey-min).

Bezmidin bolsa naşibim bir sünĝek tā ‘ ömr bar

İslegey-min yok ki it yaŋıĝı kötürgey-min anı (BV 607/2)

(Sevgilinin meclisinden nasibim bir kemik bile olsa ömrüm boyunca it gibi onu koklayacağım onu götüremeyeceğim.)

soğur- : bir şeyi diğeri bir şeyin içinden çıkarmak, sıyırmak (GS 431/3).

Tiş ħadap min la‘ liŋge üzmes min andın bu ħama‘

Enbūr-ı hicrān bile par par soğursalar tişim (GS 431/3)

(Ayrılık maşası ile dişimi parça parça sökseler, yerinden çıkarsalar da ben dişimi onun dudağına batırarak ona olan açgözlülüğümden vazgeçmem.)

tapşur- : 1. bağlamak (HE/520 tapşurdi).

Ĥüsñ dağı cilve ħılıp dil-pesend

Zülfğa tapşurdi belādın kemend (HE/520)

(Güzellik ve gönlü hoş eden cilve yapıp zülfüne belādan kemend bağladı.)

2. buluşturmak (SS/584 tapşurdi).

Barçasın Ferruĝ allıĝa sürdi

Ĥıdmeti ehli birle tapşurdi (SS/584)

(Hepsini Ferruh'un önüne sürdü, hizmet ehli ile buluşturdu, bir araya getirdi.)

3. karşılaştırmak (FK 350/10 tapşuruᅡg).

‘Işk deştide nevā köptür Nevāyī dik birev

Kim kizer anda anı yüz miᅡg belāga tapşuruᅡg (FK 350/10)

(Aşk çölünde Nevāyī gibi birisinin sesi çoktur. Orada gezer ki onu yüz bin belayla karşılaştırsın.)

4. teslim etmek (HBD 188/3 tapşur)(BV 280/3 tapşur).

Dime kim cāniᅡgga ārām isteseᅡg tapşur köᅡgöl

Sin burun körgen dik iy ārām-ı cān köᅡglüm xanı (HBD 188/3)

(Ey can dinginliᅡi gönlüm, seni öncesi gibi gören nerede? (Eskisi gibi deᅡilsin artık dinginliᅡin yoktur.) Canına huzur dinginlik istersen gönlü teslim et, deme.)

Tevbe kılmak ister irseᅡg kıлма da‘ vī āşkār

Tiᅡgrige tapşur özüᅡgni kıлмаᅡıl iẓhār şart (BV 280/3)

(Tövbe etmek istersen davayı açıkça ortaya dökme. Tanrı'ya kendini teslim et, özünü meydana çıkarmayı şart görme.)

tüşür- : 1. indirmek (LM XXIX/2518 түşürüp) (LT XI/235 түşürmekte).

Mekke tākıdın түşürmekte Hübel

İgni ᅡazretniᅡ ayaᅡıga maᅡal (LT XI/235)

(Mekke kubbesinden Hübel putu indirmekte, sırtı Hazreti'nin (Peygamber) ayaᅡına yerdir.)

2. düşürmek (FŞ XXVI/13 түşürdi).

Tüşürdi ol leᅡāfet ᅡuᅡkasını

Leᅡāfet yok ki āfet ᅡuᅡkasını (FŞ XXVI/13)

(O incelik hokkasını düşürdü. Güzel hokkasında incelik yok ki!)

3. (menzilde, bir yerde) konmak (LM XXIII/1941 түşürdi) (FŞ XXII/113 түşürdiler).

Çün tün ‘arabī müsāfir-āne

Her sarı түşürdi ᅡayl-ᅡāne (LM XXIII/1941)

(Gece Arap misafirhanesinde olduᅡu için her tarafa at sürüsünü kondurdu.)

Tüşürdiler çirigni ᅡurrem u şād

Bolup ejder ᅡamidın barça āzād (FŞ XXII/113)

(Ejder ᅡamından hepsi hür olup askeri mutlu ve şen kondurdular.)

uçur- : uçurmak (Sİ LXX/5853 uçurup) (GS 253/5 uçurmağğa).

Besî il bolup tam üze dâne-riz

Uçurup kebüter birür irdi hîz (Sİ LXX/5853)

(Birçok el dam, çatı üzerine tohum serpip güvercin uçurup coşkunluk verirdi.)

Añga ki boldı cünün ‘ışk içinde yağdurduñg

Ĥired kuşını uçurmağğa tıflırdın taş (GS 253/5)

(Ona aşk içinde delilik oldu ki akıl kuşunu uçurmaya çocuklardan taş yağdırdın.)

yaşur- : gizlemek, saklamak (HBD 118/4 yaşur) (FK 66/7 yaşurup).

İy ki dir-sin ‘ışk sırrın zâr köñglüñgde yaşur

Şu‘leni hâşâk ara kılmâğ ni imkândur nihân (HBD 118/4)

(Ey dersin ki aşk sırrını inleyen gönülde gizle. Aşkın kıvılcımını ot, çöp arasına gizlemek ne mümkün!)

Gerçi hâlimni Nevâyî yaşurup

‘İşk aña eşkni ġammâz iylep (FK 66/7)

(Nevâyî durumunu ne kadar gizlese de gözyaşı onun aşkına gammazlık eylemiştir.)

yatur- : yatırmak (LM XXXV/3328 yaturup).

Mihri otı yaturup cihânı

Bel⁸ mihr kibi tutup cihânı (LM XXXV/3328)

(Güneşin ateşi cihanı yatırıp güneş kemeri gibi cihanı tutarak...)

yêtür- / **yitür-** : ulaştırmak, yetiştirmek (LM XVI/2242 yêtürse) (LT CLX/2898 yitürdiler).

Geh yüzüme tutsa yüzüñg arâm

Ağzıñgğa yêtürse leblerim kâm (LM XVI/2242)

(Bazen yüzün yüzme baksa, bakışların yüzümde karar kılsa dudaklarım da arzumu ağzına ulaştırırsa...)

Kim yitürdiler ol ikki çäre-ger

Mehd ara bir serv-ğadd-i sîm-ber (LT CLX/2898)

(O iki çare arayan ki beşik içinde göğsü gümüş gibi olan servi boyluya ulaştırdılar.)

1.9.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

iytür- : kaybetmek, belirsiz hâle getirmek (NŞ 678 iytürür).

⁸ Yanlış okunmuş. “Bel-i mihr “olmalı.

‘ Ārif kōnglin deryāgā nisbet irür kim anda her ni tüşse singürür⁹ belki iytürür (NŞ 678)

(‘ Ārif gönü deryaya benzerdir ki oraya her ne düşse içine çeker belki kaybeder.)

kaçur- : kaçırmak (GS 341/4 kaçurmak) (BV 101/4 kaçurup).

Tirgüzürde nefesiniᅇ yüzni kaçurmak ni idi

Meyl kılmaz ᅇod ölüg kimsedin almakka müçek (GS 341/4)

(Nefesinin dirilticiliğinden yüzünü kaçırmak neydi! Ölü kimseden öpücük almayı istemez.)

Çu sin çikip “enne¹⁰ efşah” terānesin kaçurup

Alar ki da‘vi ile söz asıp dip özni faşih (BV 101/4)

(Onlar kendi konuşmalarının en fasih olduğu davasını güderken böyle sözler derken sen peygamberin “ene efsah” sözünü kaçırmışsın.)

köçür- : göçürmek, terk ettirmek (FŞ XXV/6 köçürmey) (NŞ 346/2 köçürdüᅇ).

ᅇalāyıkka ‘azimet kūsı urmay

Çirigni çeşme başıdın köçürmey (FŞ XXV/6)

(Hizmetçi için istek davulunu vurmaktan (yani hizmetçilerin isteklerine boyun eğmeden), askeri ise çeşme başından uzaklaştırmadan...)

Kōnglüm bozulup şabr u ᅇired bağladılar raᅇt

Çün mülkni bozduᅇ ilini daᅇi köçürdüᅇ (NŞ 346/2)

(Gönlüm bozulup sabr ve akla at takımını bağladılar. Evini bozduğun için vatanından da göçürdün.)

savur- : dağıtmak (HE/681 savurmaᅇiᅇ) (SS/1033 savurup).

Niçe bu ᅇaşākke ot urmaᅇiᅇ

Niçe bu tofraᅇni savurmaᅇiᅇ (HE/681)

(Nasıl bu çerçöpe ateş vermeyin, nasıl bu topraᅇi dağıtmayın.)

Yili ot kim kişi teniᅇa urup

Çün kül eylep hem özi oᅇ savurup (SS/1033)

(Rüzgāri ateş ki insanın tenine vurup özünü hem kül eyleyerek tabi ki savurup...)

tüşür- : saptamak, batırmak (BV 379/4 tüşürmekni).

Tiᅇin ignimge tüşürmekni ᅇamāyil tiley-alman

ᅇayda ol baᅇt ki bolᅇay ᅇolı boynumda ᅇamāyil (BV 379/4)

(Kılıcını sırtıma kılıç kayışı ile saptamayı dilemem. Nerede öyle bir talih ki kolu boynumda kayış olacak.)

⁹ Metinde yanlış yazılmış. “siᅇgürür”olmalı.

¹⁰ Yanlış okunmuş. “Ene efsah :Ben en fasih konuşanı.” Hz.Muhammed’in sözüdür.

uçur- : savurmak (LM XXXV/3202 uçurdu) (FK 381/3 uçurup).

Çü saldı hâzân savurdu her yan

Gül berglerin uçurdu her yan (LM XXXV/3202)

(Gül yapraklarını her tarafa uçurdu. Çünkü sonbahar rüzgârı her tarafa savurdu,saldı.)

Bu çemendin yil uçurup gülni bülbül kâlganı

Râst andağdur ki kâlgay çunki şu' le öçse kül (FK 381/3)

(Tıpkı kıvılcımın yanıp külün kaldığı gibi rüzgâr, gerçektir ki bu çemenden gülü savurup bülbülü bırakacak.)

1.9.2.3. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal

kaçur- : uzaklaştırmak (FŞ XXIX/7 kaçurğan) (NŞ 45/4 kaçurur).

Ferhâd alarnı niheng balıg haylini kaçurğan dik birer (FŞ XXIX/7)

(Ferhât onları timsahın balık sürüsünü birer birer kaçırdığı gibi...)

Bu ki könglümni itinğ tişler de ağzınğ kaçurur

Ya otı yâhûd anınğ islegeni irkin sebep (NŞ 45/4)

(Onun ateşi ya da ateşinin kokusu buna sebep midir ki gönlümü kapındaki itin dişler ama senin ağzın kaçırır.)

1.9.2.4. Kılış Bildirme

bişür- / **pişür-** : pişirmek (Sİ XXXIX/3418 pişürmekke) (GS 442/5 bişürmey).

Halâve ni ta' rîf itey reng reng

Pişürmekte şekker-i zîb teng teng (Sİ XXXIX/3418)

(Şirinlik süs şekerini küçük küçük pişirmekte renk renk nasıl tarif edeyim?)

Mey otı birle dimâğınğnı kızıtma kim bu ot

İl dimâğıda bişürmeydur be-cüz' sevdâ-yı ham (GS 442/5)

(Mey ateşi ile aklını kızdırma ki bu ateş pişmemiş sevdayı başkasının aklında bir kısım pişirmeyecektir.)

çomur- / **çumur-** : (suya) daldırmak, batırmak (Sİ XXIV/1813 çomurmak) (BV 275/5 çumurdı).

Belâ seylininğ bolmağı mevc-zen

Çomurmak ulusnı bu mevc-i fiten (Sİ XXIV/1813)

(Bela denizinin dalgalı olması (nın nedeni) bu fitne dalgasına milleti batırmaktır.)

Közüm girdâbı cismimni çumurdı

İmes bu Dicle vü Ceyhūnga maḥşūş (BV 275/5)

(Vücudum batırılması Dicle ve Ceyhun yüzünden değildir, gözümün (akan yaşlarının) girdabındandır.)

öçür- : söndürmek (HBD 48/2 öçürse) (BV 46/5 öçürgil).

Yâ o aytıp lâ' lidin söz iylese cânımğa kût

Yâ bu pend aytıp öçürse könġlüm otıdın şerer (HBD 48/2)

(Ya o dudağından söz söyleyip canıma yiyecek yapsa ya bu nasihati söyleyip gönlümün ateşinden kıvılcımları söndürse.)

Bir kuyaş meş' alidin cânıma ur ' ışk oti

Yoķ ise şem'-i hayâtımmı öçürgil yâ Rab (BV 46/5)

(Ya Rab, bir güneş meşalesinden canıma aşk ateşini vur ya da bu hayatımın mumumu söndür!)

taşur- : taşırmaq (NŞ 678/2 taşırmaq).

Kuyaş ' aķsi tüşüp deryâ içinde

Ni mümkindür aniġ suyn taşırmaq (NŞ 678/2)

(Güneşin aksi deniz içine düşünce onun suyunu taşırması mümkün müdür?)

têgür- / **tigür-** / **tikür-** : ulaştırmak (LM XIII/1009 têgürüp) (FŞ XXV/78 tigürür biz) (HE/623 tikürmekke).

Ëlge têgürüp ünüġdin âzâr

Aytur-sên özünġni ' aşık-ı zâr (LM XIII/1009)

(İnleyen aşık, başkalarına sesinle rahatsızlık verip onlara kendini, aşkını anlatırsın.)

Yana hem ikki müjde yitkürür biz

Ķoluġġa ikki cevher tigürür biz (FŞ XXV/78)

(Yine hem iki müjde ulaştırırız. Koluna iki cevher ulaştırırız.)

Nef' tikürmekke¹¹ şî'âr eylediġ

Özünġge ol nef' ni yâr eylediġ (HE/623)

(Fayda ulaştırmaya işaret ettin. Kendine o faydayı nasıl sevgili yaptın.)

1.10. -(X)z- Ekli Oldurganlık

1.10.1. -(X)z- Ekli Fiillerde Yapı

1.10.1.1. -(X)z- Ekli Kök Fiiller

¹¹Yanlıı okunmuş. "tigür-" olmalı.

aķız- : (< aķ- “akmak.” DLT I-168) (< aķ-ız- Courteille 1870: 28, Seng. 1960: 44v.25, Berta 1996: 41, Eckmann 2012: 61,< aķ- EDPT 1972: 77, Özyetgin 2001: 347).

tamız- : (< tam- “damlamak.” DLT II-26, -uz- DLT II-86) (< tam-ız- Courteille 1870: 206, Brockelmann 1954: 209, EDPT 1972: 510, Ercilasun 1984:38, Dankoff 1985: 176, Erdal 1991: 758, Berta 1996:324, Eckmann 2012: 61, Eraslan 2012:317,< tam- Özyetgin 2001: 649).

1.10.2. -(X)z- Ekli Fiillerde Anlam

1.10.2.1. İŖi Kendi Yapması ve Gücü Yetmesi

tamız- : damlatmak (SS/346 tamızıp) (GS 454/7 tamızsa).

Közi ciran¹² ķarası müşk-i Huten

Tamızıp hâl-i müşkîn ol ciran (SS/346)

(O ahu, müşk kesesinden müşkünü damlatmıştır, bu yüzden sevgilinin gözü Hoten miski gibi karadır.)

Meyî kim âteŖin ķıķķay sarığ güller eger dihķân

Tamızsa ķatrei andın suvarur ķaĖda bustânın (GS 454/7)

(EĞer çiftçi, bostanını sulayacağı zaman bir damla Ŗarap damlatsa sarı güller ateŖ rengi ķıkacaktır.)

1.10.2.2. KılıŖ Bildirme

aķız- : akıtmak (NŖ 59/2 aķızur) (LT LXXIX/1210 aķızıp).

Ulusnı aķızur eŖkim felekni köydürür âhım

Ėikip ün yığlasam Ėam Ŗâmı ol meh-veŖni yâd eylep (NŖ 59/2)

(O ay yüzlüyü hatırlayıp Ėam akŖamı haykırıp ağlasam, gözyaŖım milleti ağlatır [gözyaŖı akıtır], âhım feleği yaktırır.)

Ŗeyh dip kim aķızıp ķan yaŖnı

Almağumdur bu iŖikdin baŖnı (LT LXXIX/1210)

(Ŗeyh diyerek kanlı gözyaŖını akıtıp bu eŖikten baŖnı almamıştır.)

ETTİRGEN ĖATI

Ettirgen Ėatı, fiillerin -(X)r-, -t-, -Dİr-, -DUR-, -ĖUr-, -(X)z- eklerinden birinin ya da ikisinin üst üste gelerek geÇişsiz fiilleri geÇişli fiile dönüŖtüren, geÇişli fiillerin geÇişlilik

¹² YanlıŖ okunmuŖ. “Ceyran : Misk elde edilen ceylan, âhû” olmalı.

derecesini artıran, işi ya da oluşu yapan başka bir aracının olduğunu belirten, kısacası bir işi başkalarına yaptırma ifade eden çatı türüdür.

Kâşgarlı Mahmud,

“Pek çok yerde fiili müteaddî (geçişli) yapmak için, -r- harfi -t- ile birleşir. “gitti” demek olan “bardı” kelimesi “barturdu” şeklinde müteaddî (geçişli) olur. “keldi” sözünden de “keltürdi” şeklinde müteaddî yapılır (DLT I:20). Dört harfliler ayrımı başlığı altında -Ur-, -DUr- ve -ğUr- eklerini alan fiillerin iki harfli lazım fiiller olup müteaddî (geçişli) yapıldığını ve ona “te ve re” getirildiğini belirtir. Er ya kurdı “Adam yay kurdu.” örneğinde fail birdir açıklamasını yapar. Faile bir iş yaptırmak istemek ve onu bir işle zorlamak istenildiği zaman fiile te ve re getirilir: Ol a nğar ya kurturdu “O, ona yay kurdurdu.” örneğinde failin iki tane olduğunu, birisi emreden, diğeri yapandır.” şeklinde değerlendirir (DLT II: 197-198).

Ettirgenlik bildiren ekler, -r-, -t-, -Dİr-, -DUr- ekleridir (Erdal 1991: 733), fiillerden oldurma ve bir işi başkalarına yaptırma ifade eder (Lübimov, 1963: 153; König, 1983: 118-119; Gabain, 1988: 60-61; Hacıeminoğlu, 1996: 144-147; Banguoğlu, 1998: 417-418; Korkmaz, 2007: 89-90).

-Ar-, -DAR- ekleri işlek olmayan ettirgenlik eklerindedir. -ğUr- ve -z- ekleri de Eski Türkçede işlek olarak kullanılan ettirgenlik ekidir. -ğUr- ekindeki “g ve ğ” düşerek Batı Türkçesine geçerken -r- faktitifine karışmıştır (Caferoğlu, 1930: 140-141, Ercilasun, 1984: 39-40, Ergin, 1993: 200-201, Özalan, 2007: 196-197, Eckmann, 2012: 61, Teres, 2009: 540-612).

J.Deny (1943: 348-351), ettirgen ve oldurgan fiili, sebepleme (ettirgen) veya oldurucu (faktitif) fiil başlığı altında şu şekilde açıklar:

“Fâil bir olayın yapılmasına meydan verir, sebep olur, bir şeyi yaptırmak gibi geçişli olabilir. Sebepleme veya oldurucu fiil, istemeyerek sebep olunan veya sadece hoş görünüp göz yumulan olayları, fâilin önüne geçmeyerek yapılmasına meydan verilen olayları bildirir (söyletmek, öptürmek vb.).”

Kerimoğlu (2009: 1742-1743), Comrie (2005: 209-231)'nin “Dil Evrensellikleri ve Dil bilim Tipolojisi” isimli eserinde dünya dillerinde ettirgenliğin farklı ifade şekillerini ele aldığını ve yazarın, üç tip ettirgenlik olduğunu ifade ettiğini belirtir: 1. Morfolojik (sentetik) ettirgenlik: öl- > öl-dür- 2. Leksikolojik ettirgenlik: to die “ölmek” > to kill “öldürmek” 3. Sentaktik (analitik) ettirgenlik: to die > to cause to die “ölüme neden olmak.”

Ergüzel, Boz vd. (2011: 128), Toparlı ve Yücel (2006: 24-25), Yıldırım (2012: 55), “Ettirgen eylemler, öznenin asıl işi başkasına yaptırdığı, geçişlilik derecesi arttırılmış eylemlerdir.” şeklinde ifade ederler.

Delice (2002: 199); Demircan (2003: 22-32); Baasanjav (2006: 341); Eraslan (2012: 316), “Öznenin işi bir başkasına yaptırması ve öznenin işi kendisinin yapması farklılığından dolayı, ettirgenlik ve oldurganlık iki ayrı çatı olarak değerlendirilmelidir.” görüşündedirler.

Ayrıca Yücel (2001: 294-295)’e göre, oldurgan çatılar, yalnızca geçişsiz eylemlerle kurulmamakta “Çocuk oyuncak bebeğini giydiriyor.” örneğinde olduğu gibi yüklemi geçişli eylemler de oldurgan çatılı olabilmektedir.

Kerimoğlu (2009: 1735), Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik adlı makalesinde;

O. Adalı (2004: 57); T. Banguoğlu (1998: 417419); K. Bilgegil (1984: 279); F. Bozkurt (2004: 203-204); N. Demir - E.Yılmaz (2003: 178-179); T. Demir (2006: 3640-371); H. Ediskun (1999: 221-222); T. N. Gencan (2001: 53-96); S.Güneş (2003: 213-214); T. Kahraman (2005: 106) oldurganlık ve ettirgenliği birbirinden ayırarak incelemektedir. Onlara göre, ettirgen fiillerde işi yapan başka bir öge, aracı bulunmaktadır; oysa oldurgan fiillerde böyle bir aracı bulunmamaktadır, öznenin doğrudan fiili gerçekleştirdiği görüşü bu ayırımın nedeni olarak ifade edilmektedir.” şeklinde değerlendirir.

Nalan Yıldırım’ın, “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi” (2012: 7) adlı yüksek lisans tezi, König (1983: 119)’in “Türkçede Çatı” adlı makalesi, J. Deny (1943: 348-351)’in, “Türk Dili Grameri”, Ahmet Cevat Emre’nin “Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha” (1931: 419) adlı kitabında verilen tanımlarda ettirgenliğin, eylemi başkasına yaptırma, eylemin yapılmasına yardım etme, izin verme, eylemin yapılmasına sebep ve vasıta olma, geçişsiz fiilleri geçişli yapma, eyleme yeni bir anlam kazandırma gibi fonksiyonlarından bahsedilmiştir. Çalışmada yer alan ettirgen çatı tasnifi, bu tanımlarda yer alan ettirgen fiilin fonksiyonları göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

2. Çağatay Türkçesinde Ettirgenlik

2.1. -DUr- Ekli Ettirgenlik

2.1.1. -DUr- Ekli Fiillerde Yapı

2.1.1.1. -DUr- Ekli Kök Fiiller

aldur- : (< al- “almak.” DLT I-168, -düz- DLTII-87) (< al-ur- Seng. 1960: 46r.22, EDPT 1972: 133, Erdal 1991: 800,< al- Özyetgin 2001: 350).

astur- : (< as- “asmak.” DLT I-173, -ıl- DLT I-196) (< as-tur/-dur- Seng. 1960: 39v.10, EDPT 1972: 244, Erdal 1991: 801,< aş- Özyetgin 2001: 361).

attur- : (< at- “atmak.” DLT I-170, -tır- DLT I-217) (< at- Özyetgin 2001: 363)(< at-tur / -dur- Seng. 1960: 28r.18, EDPT 1972:67, Erdal 1991: 801).

bağtur- : (< bağ- “bakmak.” DLT II-16) (< bağ- Özyetgin 2001: 374,< bağıt- ~ bağ-tur- Seng. 1960: 126r.2, EDPT 1972:313).

bastur- : (< bas- “basmak, üzerine çökmek, yıkmak.” DLT II-10, -tur- DLT II-171) (< bas- Özyetgin 2001: 381,< bas-tur- Seng. 1960: 122r.23, EDPT 1972: 372, Berta 1996: 69).

bildür- / biltür- : (< bil- “bilmek.” DLT II-22, -düz- DLT II-202) (< bil-tür-/dür- Seng. 1960: 148v.10, EDPT 1972:334, Ercilasun 1984:36, Dankoff 1985: 73, Erdal 1991: 801, Berta 1996: 82, Taş 2009: 173, Eckmann 2012: 59,< bil- Özyetgin 2001: 391).

çaptur- : (< çap- “yüzmek, arı çamurla sıvamak, vurmak.” DLT II-3, -tur- DLT II-180) (< çaptur- “seğirtürmek.” Atalay 1970: 222) (< çapıt- ~ çap-tur- Seng. 1960: 204r.18, EDPT 1972: 395, Toprak 2005: 103,<*çap- Özyetgin 2001:427).

işittür- : (< işit- “işitmek.” DLT I-428) (< eşittür- / aşid-tür- Seng. 1960: 106r.28, EDPT 1972: 258, Erdal 1991: 802, Berta 1996: 161, Özyetgin 2001: 485).

kağdur- : (< kow- “koğmak, sürmek, kovalamak.” DLT II-16) (< kavlar “kovarlar” Atalay 1970: 315) (< kow - / kow- EDPT 1972: 580, Özyetgin 2001: 549) (< kawdur- Seng. 1960: 278v.11, Toprak 2005: 103).

kağdur- : (< kağ- “kazmak, kazılmak.” DLT II-10, -tur- DLT II-190) (< kağ-tur- Seng. 1960: 273r.1, EDPT 1972: 681, Toprak 2005: 103,< kağ- Courteille 1870: 405, Özyetgin 2001: 508).

keydür- / këydür- / kiydür- : (< *ked-tür- < keydür- Seng. 1960: 301v.28, EDPT 1972: 705, Berta 1996: 192, Özyetgin 2001: 520, Toprak 2005: 104).

kistür- : (< kes- “kesmek.” DLT II-11,-tür- DLT II-195) (< kes-tür- / kās-tür- Seng. 1960: 314v.9, EDPT 1972: 749, Erdal 1991: 805, Berta 1996: 179,< kes- Özyetgin 2001: 516).

kizdür- : (< kez- “gezmek, dolaşmak.” DLT II-10) (< kiz- / kēz- “gezmek, seyahat etmek.” EDPT 1972: 757, Özyetgin 2001: 521,< kez-dür- Seng. 1960: 313v.23, Berta 1996: 182, Özyetgin 2001: 522).

koğdur- : (< koğ “koymak, koyuvermek, bırakmak, dökmek, çalkamak.” DLT III-246,-tur- DLT III-193) (< *koğd- / koğ- / qoy- Seng. 1960: 291v.29, EDPT 1972: 595-596, Berta 1996: 269, Özyetgin 2001: 551,< koğd-tur- Erdal 1991: 806).

köydür- : (< köy- “yanmak, yakmak.” DLT III-246, -tür- DLT III-193) (< köydür- Seng. 1960: 310v.17, Erdal 1991:807, Eckmann 2012: 59, < küyündür- < *küñ-dür- EDPT 1972: 730, Özyetgin 2001: 577).

küldür- : (< kül- “gülmek.” DLT II-26, -tür- DLT II-195) (< kül- Seng. 1960: 308r.17, < kül-tür- EDPT 1972:717, Ercilasun 1984: 36, Dankoff 1985: 114, Özyetgin 2001: 572).

mindür- : (< mün- “binmek.” DLT II-30, -dür- DLT II-197) (< bin- ~ min- EDPT 1972: 348, Özyetgin 2001: 392, < mün-tür- Erdal 1991: 801).

sivdür- : (< sew- “sevmek.” DLT II-15, -tür- DLT II-185) (< séwdür- Seng. 1960: 258v.12, < sev- tür- EDPT 1972: 786, Toprak 2005: 104, < *sev- Özyetgin 2001: 618).

töktür- : (< tök- “dökmek.” DLT II-19, -tür- DLT II-174) (< tök- EDPT 1972: 477, Özyetgin 2001: 678, < töktür- Seng.1960: 182r.12).

tuttur- : (< tut- “tutmak, yakalamak.” DLT II-291, -tur- DLT II-174) (< tut- Özyetgin 2001: 683, < tutur- / tuttur- Seng. 1960: 168v.8, EDPT 1972: 459, Erdal 1991: 811).

yağtur- : (< yağ- “yaklaşmak, dokunmak, yakmak.” DLT III-63, -tur- DLT III-96) (< yağ- Seng. 1960: 333v.12, Özyetgin 2001: 714, < yağ-tur- EDPT 1972: 900).

yazdur- : (< yaz- “şaşmak, yanılmak, çözmek, yazmak.” DLT III-59, -tur- DLT III-95) (< yaz- Özyetgin 2001: 734, < yaz-tur- EDPT 1972: 985).

yığdur- : (< yığ- “yığmak, toplamak, alıkoymak.” DLT III-61, -tur- DLT III-96) (< yığdur- ~ yığ-tur- ~ yığ- tur- Seng. 1960: 350r.4, EDPT 1972: 900, Erdal 1991: 815, < yığ- Özyetgin 2001: 739).

yidür- : (< yè- “yemek, yeyip telef etmek.” DLT III-67) (< ye ~ yi Özyetgin 2001: 736, < yé-tür- Seng.1960: 348r.28, EDPT 1972: 892, Erdal 1991: 814, Toprak 2005: 105).

yondur- : (< yonu- “yonmak.” DLT I-384) (< yōn- < *yō-n- EDPT 1972: 942, Özyetgin 2001: 746, < yon-dur- Seng. 1960: 347r.6, Toprak 2005: 106).

2.1.1.2. -DUr- Ekli Fiil Gövdeleri

bağlandur- : (< bağ “bağ, düğüm, bağlanacak ip” DLT III-152, +la- DLT III-292, -n- DLT II-238) (< bağ +la -n- Seng. 1960: 124v5, EDPT 1972: 315, Dankoff 1985: 63, < bağla- Berta 1996: 63, Özyetgin 2001: 373, Toprak 2005: 69, Eckmann 2012: 57).

körüştür- : (< kör- “görmek, bakmak.” DLT II-8, -üş- DLT II-99) (< kör-üş- Seng. 1960: 304v.16, EDPT 1972: 748, Berta 1996: 213, Özyetgin 2001: 560, < körüş-dür- Erdal 1991: 817).

sağındur- : (< sakı- “beklemek, iyi bakmak.” DLT III-269, < sakın-“sakınmak, sanmak, düşünmek.” DLT II-153) (< sağ- “düşünmek.” -(i)n- Brockelmann 1954: 203, Seng.1960: 231b:16, EDPT 1972: 812, Dankoff 1985: 151, Erdal 1991: 612, Eckmann 2012: 60).

sındur- : (< sı- “kırmak, bozmak, yenmek.” DLT III-249, -n- DLT II-29) (< sı-n- Brockelmann 1954:204, EDPT 1972: 833, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 160, Erdal 1991: 613).

sınuktur- : (< sı- “kırmak, bozmak, yenmek.” DLT III-249,-n- DLT II-29,-uk DLT III-365) (< sı-n- Brockelmann 1954: 204, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 160, Erdal 1991: 613, - tur-,< sın- “kırmak.” EDPT 1972: 833, -uğ- “kırılmak.” EDPT 1972: 837,< sī-n- (u)ğ-tur- Kaçalın 2011: 995).

sivüdüür- : (< siv- “sevmek.” DLT II-15) (< siv-/sew- (i,ü)n - dür- EDPT 1972: 791, Ercilasun 1984: 36, Erdal 1991: 822, Taş 2009: 174, Eckmann 2012: 59,< sev-in- Berta 1996: 291, Özyetgin 2001: 618).

unuttur- : (< unit - / unut - “unutmak.” DLT I-215) (< unut- Seng.1960: 89r.14, Berta 1996: 406, < unı-t- EDPT 1972: 179, Özyetgin 2001: 698).

uruştur- : (< ur- “vurmak, döğmek, koymak, yapmak, takmak.” DLT I-165, -uş- DLT I-182) (< ur-uş- EDPT 1972: 239, Ercilasun 1984: 55, Erdal 1991: 572, Berta 1996: 413, Eckmann 2012: 61, < ūr - < *hūr - Özyetgin 2001: 699).

yaluğtur- : (< yalğıt- Seng. 1960: 336r.11, yalğ-ı- “kızdırmak, sıkıntı vermek.”, EDPT 1972: 924, yalğıt- : “yüksek sestem kulak tutulmak, çınlamak.” < yalğ-ı-t- Kaçalın 2011: 1036).

yığıstur- : (< yığ- “yığmak, toplamak, bir araya getirmek.” DLT III-61,-iş- DLT III-73)
(< yığ- / yığ- Courteille 1870: 555, Seng.1960: 349v.27, Berta 1996: 470, Özyetgin 2001: 739).

yükündür- : (< yükün- “secde etmek, ibadet etmek, baş eğmek.” DLT III-84) (< yükün-
tür- Seng. 1960: 344v.26, EDPT 1972: 914, Erdal 1991: 825, < yükün < *yük-ün-
Özyetgin 2001: 757).

2.1.2. -DÜr- Ekli Fiillerde Anlam:

2.1.2.1. Bir Şeyi Yaptırma

attur- : attırmak (Sİ XXXV/3036 atturdu).

Hem ol dem ki atturdu korğanga gūy

Ki der-pend kıldı yıqılmaḡça rūy (Sİ XXXV/3036)

(Hem o vakit ki kaleye top attırdı ki şehir kalesinin yıkılması için tunç yaptırdı.)

baḡtur- : baktırmak (LM XXXVI/3392 baḡturdu).

Ol āyine kim çekip menārı

Baḡturdu anı fireng sarı (LM XXXVI/3392)

(O ayna ki fener kulesini çekip onu firenk tarafına baktırdı.)

çaptur- : koşturmak (LM XXII/1836 çapturup) (Sİ V/399 çapturay).

Her yan kişi çapturup yığıp èl

Kīn emride muḡkem èyleben bèl (LM XXII/1836)

(İnsanları her tarafa koşturup bir araya topla ki bu şekilde emrini sağlamlaştırsın yani insanlara gücünü göster.)

Bilig taḡtı üzre çıkıp olturay

Ḥayāl ilçisin her taraf çapturay (Sİ V/399)

(Bilgi tahtı üzerine çıkıp oturayım. Hayal elçisini her tarafa koşturayım.)

çektür- : çektirmek (LM IX/514 çektürgey).

Andaḡ ki ḡalīl otın zamāne

Çektürgey dūd ara zebāne (LM IX/514)

(Felek, İbrāhim aleyhisselāmın ateşini onun gibi duman arasında āleve çektirecek.)

işittür- : işittirmek (FŞ XXXI/20 işittürdi).

İşitken dik anıḡ ḡavr u şı' arın

İşittürdi perī-peykerge barın (FŞ XXXI/20)

(Onun tavrını ve işaretini işitmiş gibi peri yüzlüye hepsini işittirdi.)

ķavdur- : kovdurmak, sürdürmek (FK 360/7 ķavdurdı).

İy Nevāyî yār eger ķavdurdı andın aᅇᅇla kim

Kūyide ötken kiçe ᅇaddın köp eᅇᅇān iyledinᅇ (FK 360/7)

(Ey Nevāyî! Sevgili eᅇer kovdurduysa anla ki gece sevgilinin köyünün çevresinden geçerken çok ᅇiᅇān eyledin.)

ķazdur- : kazdırmak (FŞ XL /3 ķazdurdı) (Sİ XLVII/4112 ķazdurup).

Üleᅇti murᅇel u yirni ᅇılıp ᅇaᅇ

Çirig eᅇrāᅇida ķazdurdı ᅇendeᅇ (FŞ XL/3)

(Topraᅇı parçalara ayırarak kale burçlarını askerleri arasında paylaᅇtırdı. Askerin etrafına da hendek kazdırdı.)

Sipeh devride ᅇandeᅇi ķazdurup

Ki nezzāresi hūᅇnı azdurup (Sİ XLVII/4112)

(Asker devrinde hendeᅇi kazdırıp ki seyretmesi aklını azdırıp...)

kistür- : kestirmek (Sİ XIX/1329 kistürüp).

Kiᅇi ᅇanı tökkenni boynın urup

ᅇolın kistürürniᅇ ᅇolın kistürüp (Sİ XIX/1329)

(İnsan kanı dökenin boynunu vurup kolunu kestirenin kolunu kestirip...)

ķoydur- : bıraktırmak (GS 232/7 ķoydur).

ᅇeᅇᅇa iᅇ il fikrini ᅇılmaᅇdur ol kim zīb kim

Bir sürüᅇ ķoydur re'āyā ol ᅇobānī, biᅇ imes (GS 232/7)

(ᅇahın iᅇi (ülkesindeki) insanların düşüncelerini güzel eylemektir, ᅇünkü o bir ᅇobandır, kulları ise onun sürüsüdür, baᅇka bir ᅇey deᅇil.)

körüşür- : görüşürmek (Sİ LXXXIX/7112 körüşürdi).

ᅇolum tuttı pīr iᅇtiyāri bile

Körüşürdi hem-rāh u yāri bile (Sİ LXXXIX/7112)

(Tarikat ᅇeyhi kendi arzusu ile kolumu tuttu. Yol arkadaᅇı ve sevgili ile görüşürdü.)

küldür- : güldürmek (HBD 201/2 küldürey) (NŞ 144/5 küldürür) (BV 633/6 küldürey).

Subᅇ-ı vaᅇl u ᅇām-ı hicrān dik niᅇe 'ālem ilin

Bü'l-aceb ᅇālimᅇa ᅇāᅇi küldürey ᅇeh yıᅇlatay (HBD 201/2)

(Kavuşma sabahı ve ayrılık akşamı gibi nice dünya ülkesini, memleketi tuhaf hālime bazen güldüreyim bazen aᅇlatayım.)

Bü'l-^ç acebliğler cünūnum içre kör kim halkı

^ç Işık bir dem yığlatır hâlimğa bir dem küldürür (NŞ 144/5)

(Çok tuhaflıklarım ve deliliğim içinde halkı gör ki aşk hâlime bir vakit ağlatır bir vakit güldürür.)

Bolsalar Ferhâd u Mecnūn bü'l-^ç acab hâlimni dip

Gâh anı küldürey gâhi bu birni yığlatay (BV 633/6)

(Şaşkın hâlimi söyleyerek Ferhât ve Mecnūn olsalar, bazen onu güldüreyim, bazen bu birini ağlatayım.)

sağındur- : düşündürmek (GS 610/2 sağındurğay) (NŞ 589/7 sağındurğıl).

Zinhâr it ay şabâ könglümge kim ol dil-rübâ

Bolsa nâ-geh kay sarı mâyil sağındurğay mini (GS 610/2)

(Ey sabah rüzgârı gönlüme o güzeli sakın. Ansızın hangi tarafa yönelmiş olsa beni düşündürecek.)

Ey Nevâyî kâm tapmay gerçi öldüm ^ç ışık ara

Kim ki tapsa kâm aňga gâhi sağındurğıl mini (NŞ 589/7)

(Ey Nevâyî! Aşk içinde isteğimi bulmayarak gerçi öldüm. Kim ki isteğini bulsa bazen beni düşündür.)

sivdür- : sevdirmek (FK 622/3 sivdürğeli).

Dimeňgiz ol kim siver-sin nige şanıňnı töker

Luţf artuğ körgüzür artuğsırağ sivdürğeli (FK 622/3)

(O ki seversin niye kanımı dökersin demeyiniz. Daha fazla sevdirerek lutfunu fazla gösterir.)

sivündür- : sevindirmek (Sİ XXXIX/3428 sivündürdiler).

Alarnı çü mundağ sivündürdiler

Şeh allında toğkuz yükündürdiler (Sİ XXXIX/3428)

(Onları bunun gibi sevindirdiler. Çünkü Şah'ın önünde dokuz kez baş eğdirdiler.)

töktür- : döktürmek (NŞ 91/7 töktürmekke).

Raķibiňgga disem la^ç net yiri bar kim saňga nâ-ħağ

Miniň şanımnı töktürmekke ol mel^ç ün irür bā^ç iş (NŞ 91/7)

(Rakibine sana haksız lanet yeri var desem ki o herkes tarafından lanetlenmiş kimse benim kanımı döktürmeye sebeptir.)

tuttur- : (elini vb.) tutturmak (BV 626/3 tuttururlar) (Sİ XXIII/1564 tutturup).

Cân satar-min ħâk-i pâyinğga nidin kim ehl-i bey^ç

Tuttururlar satkuçı birle ħarīdār ilgini (BV 626/3)

(Onun ayağının toprağına can satmaktayım neden tüccarlar satıcı ile alıcının elini birbirine tuttururlar?)

Bir uçın kılip şişe devriğa rest

Yana bir uçın tutturup ilge cest (Sİ XXIII/1564)

(Şişeyi döndürmeye bir ucunu kurtarıp yine bir ucunu ele tutturup...)

uruştur- : vuruşturmak (Sİ XLVII/4188 uruştursa) (BV 728/2 uruşturmağıdın).

Ki çinī ayağ birle ħārā-yı rûm

Kaçan kim uruştursa dārā-yı rûm (Sİ XLVII/4188)

(Rum hükümdarı çini kadeh ile Rum kumaşını ki her ne zaman vuruştursa.)

Kim anı uruşturmağıdın ister kām

Nā-kām uşatkasıdır anı nā-kām (BV 728/2)

(İstek, onu vuruşturmanı ister ki isteksiz, onu isteksiz kıracaktır.)

yağtur- : yaktırmak (Sİ XXVII/2291 yağtur).

Bolup sin ‘ aceb vağt mihmān maṅga

Ki yağtur nişārīṅg be-cüz’ cān maṅga (Sİ XXVII/2291)

(Bana acayip bir vakitte misafir olduğunda saçtığım candan gayrı her şeyi bana yaktır.)

yazdur- : yazdırmak (FŞ XXII/84 yazduruştur) (NŞ 489/3 yazdurğan).

Ki kağkan ħubbeside mişl-i ħātem

Süleymān yazduruştur ism-i a‘ zam (FŞ XXII/84)

(Süleyman kalkan kubbesinde mühür benzeri Allah’ın isimlerini yazdırmıştır.)

Tir-i bārān-ı belā‘ ışğ aṅga yazdurğan

Tenide her ser-i mū ornıda peykān bolğan (NŞ 489/3)

(Aşk, ona bela şimşeğinin okunu yazdıran, teninin her kıl ucu çevresinde sevgilinin kirpiği olan...)

yığdur- : toplatmak, bir araya getirtmek (GS 51/7 yığdurğan).

Yār kaṭl itkeli ‘ uşşākını yığdurğan imiş

Bir bu bezm içre Nevāyi’ğa tağaddüm yā Rab (GS 51/7)

(Sevgili öldürerek aşıklarını toplamışım, ey Allah’ım bir bu meclis içinde Nevāyi’ye öncelik (olsun).)

yığıştur- : toplatmak (FŞ XXXVI/6 yığışturdılar) (FK 313/3 yığıştur).

Yana bir öyde yir salıp nihānī

Yığışturdılar ol küh-ı belānı (FŞ XXXVI/6)

(Yine bir evde gizli yer edinip o belā dağını toplattılar.)

Eşk ara öldüm yığıştur imdi zülfünġ Őestini

Kim su üzre kilġüsü deryā ara ölgen balıġ (FK 313/3)

(Deniz içinde ölüp su üzerine gelen balık gibi ki gözyaşı arasında öldüm. Şimdi saçının oltasını toplat.)

yidür- : yedirmek (Sİ LIII/4783 yidürmek) (LT XXX/526 yidürgen).

Añġa sin yidürmek üçün söz bile

Tikip köz ki anı yiben köz bile (Sİ LIII/4783)

(Sen ona söz yedirmek için bile göz dikip ki onu göz ile yiyerek...)

Őāh ilgi meskeniñ bolġan müdām

Şu‘ meñġ ol tartıp yidürgen ber-devām (LT XXX/526)

(Devamlı evin olan Őāh’ın eli, devamlı o yiyeceğini çekip yediren...)

yondur- : yontturmak (FK 575/3 yondurup).

ÖlmiŐem la‘ li¹³ meyi Őevķıda mey salıñġ müdām

Yondurup her yan ķadeġler ķabr ķılġan taŐıma (FK 575/3)

(Şarap gibi olan (Şarap renkli,Şarap tadında) dudaġının arzusuyla ölmüŐüm. Kabir taŐımın her tarafına kadehler yontturup devamlı Şarap gönderin.)

yükündür- : diz çökerek baş eğdirmek (Sİ XXXIX/3428 yükündürdiler).

Alarnı çü mundaķ sivündürdiler

Şeh allında toķķuz yükündürdiler (Sİ XXXIX/3428)

(Onları bunun gibi sevindirdiler.Çünkü Őāh’ın önünde dokuz kez diz çökerek baş eğdirdiler.)

2.1.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

astur- : astırmak (Sİ XXXI/2480 asturdu, Sİ LIV/4811 asturup).

Kömüp dār üçün yirge ikki sütün

Ol ikkini asturdu andın nigün (Sİ XXXI/2480)

(Ev için yere iki sütun gömüp o ikisini oradan baş aŐaġı astırdı.)

Ķazan asturup ķıldı ķoylar ķatıl

Ki mālın ziyāfetķa ķılġay sebil (Sİ LIV/4811)

(Kazan astırıp koyun kestirdi, malını ziyafette su gibi daġıtacak...)

¹³ Yanlış okunmuş. “la‘ l-i mey”olmalı.

kozdur- : koydurmak (LM XXX/2674 kozdurup).

Bezm içre kyevge kozdurup gm

Berdiler el ortasında arm (LM XXX/2674)

(Meclis içinde gveyiye gam koydurup başkalarının içinde dinlenme verdiler.)

köydür- / **köydür-** : yandırmak (SS/170 kydrmegi) (BV 23/9 kydrdi).

Kim knglge otu eşer klgay

Cnga kydrmegi haber klgay (SS/170)

(Gönüle ateşi iz kılacak ki cna tutuşturmayı, yandırmayı haber verecek.)

Nevyi Zühre ‘dın mtemim tutqanda kydrdi

Felek sarı irişip bargan uqunlar fiğnımga (BV 23/9)

(Nevyi fiğnımla feleğe doğru giden matemimin kıvılcımları Zühre ağacını tuttuğunda yandırdı.)

sındur- : kırdırmak (HBD 17/1 sındurup) (LT XXXVIII/645 sındurdılar).

‘Işq ara Mecnn kibi olsam gmiņđın kayđurup

Taşığay kabrim taşın Ferhd hr sındurup (HBD 17/1)

(Aşk içinde gamından kayđılanıp Mecnn gibi olsam, Ferht kabrimin taşını dikene kırdırıp taşıyacak.)

Tablı birle tcını sındurdılar

Derre a‘ zsın yalaņlap urdılar (LT XXXVIII/645)

(Davul ile tacını kırdırdılar. Kişilere organlarını çıplak hle getirerek vurdular.)

sınuqtur- : kırdırmak (Nş 413/2 sınuqtursa).

Kim vef ehlin sınuqtursa bilür-min ança kim

Kp ziyn klmasa bri klmağay kp sd hem (Nş 413/2)

(Vef ehlini kırdırrsa bilirim öyle ki Allah zarar vermese hem çok fayda vermeyecek.)

unuttur- : unutturmak (GS 67/3 unutturmağa) (FK 475/7 unutturdu).

Ėarađım bu ki unutturmağa min özni aņga

Kyide kizmekim efğan geh  b-gh kip (GS 67/3)

(Köyünde bazen vakitsiz inleme çekip gezmemin hedefi şu ki kendimi ona unutturmamak.)

Nevyi irür blblņđ lkin iy gl

Unutturdu hecriņđ hznı nevsın (FK 475/7)

(Nevyi blblndr. Lkin ey gül, ayrılığın sonbaharı sesini unutturdu.)

yaluğtur- : yakalatmak (GS 856/ CXXIII yaluğturdı).

Fürqat hecri ğamğa yaluğturdı mini

Hicrân küni yüz belâğa tapşurdı mini (GS 856/ CXXIII)

(Ayrılığı terk etmek beni gama yakalattı. Ayrılık günü beni yüz belaya buluşturdu.)

2.1.2.3. Yardım Etme

kéydür- / **kiydür-** : giydirmek (LM I-41 kéydürdüŋ) (SS/1040 kiydürüp) (NŞ 364/6 kiydürdüŋ).

Kéydürdüŋ zînet éylemekdin

Toğkuz hil' at aŋğa felekdin (LM I-41)

(Ona dokuz süslü elbiseyi (kaftanı) felekten süs eylemek için giydirdin.)

Kiydürüp hil' at aŋğa tū-ber-tū

Barça şandal-nesim ü şandal-bū (SS/1040)

(Bütünyle sandal ağacının rüzgârı ve sandal ağacının kokusu (dolu) kaftanı ona kat kat giydirip...)

Bahâr mâşıtası sa' yi birle kiydürdüŋ

Çemen 'arūsı yüz ü qaddığa ħuliyy u ħulel (NŞ 364/6)

(Bahar süsleyici çalışma ile çimen gelinine altın, gümüş, zümrüt gibi süs eşyaları ve elbiselerini yüz ve boyuna giydirdin.)

kizdür- : gezdirmek (NŞ 97/5 kizdürgen) (BV 59/ 9 kizdürey)

'Āşık itkeç şöhre-i şehri itti ol kâfir mini

Şehri kizdürgen kibi kâfir müselmân eylegeç (NŞ 97/5)

(O kâfir beni bütün şehrin dilinde gezen 'âşık edecek. Şehri gezdiren kâfir gibi müslüman eyleyecek.)

Köŋül kim rüzgârımni qarartıp boldı äväre

Tapılsa kizdürey devrân ara yüzün qara iylep (BV 59/9)

(Gönül ki dünyamı karartıp başıboş oldu. (Bir başıboş) bulunsa yüzünü kara eyleyip dünya içinde gezdireyim.)

2.1.2.4. Bir Olaya İstemededen Sebep Olma, İhmal

aldur- : çaldırmak (NŞ 415/5 aldurdum).

Dehr bâzârıda 'ömri 'ışk tavrın kesb itip

'Aql u dîn nağdin ki aldurdum bu irdi meksebim (NŞ 415/5)

(Dünya pazarında ömrü aşk davranışını kazanıp akıl ve din parasını çaldırdım ki kazancım buydu.)

2.2. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Ettirgenlik

2.2.1. -ĠUr- / -ĶUr- Ekli Fiillerde Yapı

2.2.1.1. -ĠUr- / -ĶUr- Ekli Kök Fiiller

yutĶur- : (< yut- “yutmak.” DLT II-313) (< yuĶ- Seng. 1960: 341v.8, EDPT 1972: 885, Özyetgin 2001: 754, Kaçalın 2011: 1045).

2.2.2. -ĠUr- /-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam

2.2.2.1. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

yutĶur- : yutturmak (BV 583/2 yutĶurmadı).

La^ç li yādıdın ki yutĶum dem-be-dem ħasret suyın

Allāh Allāh ħaysı ħanlar kim bu ħam yutĶurmadı (BV 583/2)

(Dudaħını hatırlayarak durmadan hasret suyunu yuttum ki Allah Allah hangi kanlar ki bu ħamı yutturmadı.)

2.3. -ĠUz- / -GUz- Ekli Ettirgenlik

2.3.1. -ĠUz- / -GUz- Ekli Fiillerde Yapı

2.3.1.1. -ĠUz- / -ĶUz- Ekli Fiil Gövdeleri

olturĶuz- : (< oltur- “oturmak.” DLT I-224) (< ol-tur- Toprak 2005: 113, < ol-tur-Ķuz- “oturtmak.” Courteille 1870: 75, EDPT 1972: 150, Tekin 2010: 160, Eckmann 2012: 59).

2.3.2. -ĠUz- / -GUz- Ekli Fiillerde Anlam

2.3.2.1. Bir Şeyi Yaptırma

olturĶuz- : oturtmak (Sİ XLIII/3702 olturĶuzup) (GS 683/86 olturĶuzup).

Tamāmıġa şāyeste yir körgüzüp

Niçük kim irür lāyık olturĶuzup (Sİ XLIII/3702)

(Tamamına yaraşır, münasip yer gösterip oturtarak nasıl ki lāyık olur.)

Hem il menzilin şeh ketek dik bozup

Tavuġ ornıġa çuġd olturĶuzup (GS 683/86)

(Hem il menzilini şah tavuk kümesi gibi bozup tavuk kümesine baykuş oturtup...)

2.4. -t- Ekli Ettirgenlik

2.4.1. -t- Ekli Fiillerde Yapı

2.4.1.1. -t- Ekli Kök Fiiller

uyut- : (< udhı- “uyumak.” DLT III-260, -t- DLT I-208) (< uyut- Seng. 1960: 90r.21, < *ūdı- “uyumak.” Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 45, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 51, Bilgen 1989: 164, Erdal 1991: 790, Taş 2009: 210, < Uyg. ū, DLT ū, Yak. ū, Tekin 1995: 179).

2.4.1.2. -t- Ekli Fiil Gövdeleri

bağlat- : (< bag “bağ, düğüm, bağlanacak ip” DLT III-152, -la- DLT III-292, -t- DLT II-341) (< bağla-t- Seng. 1960: 124v.4, EDPT 1972: 315, < bağla- Özyetgin 2001: 373, Kaçalın 2012: 906).

bitit- : (< biti- “yazmak.” DLT II-325, -t- DLT II-299) (< biti-t- EDPT 1972: 301, Ercilasun 1984: 33, Dankoff 1985:74, Erdal 1991:767, Taş 2009: 205, Eraslan 2012: 112, < biti- Özyetgin 2001: 400).

çarlat- : (< çarla- “cırlamak, ,bağırmaq.” DLT III-295, -t- DLT II-344) (< carla-t ~ çarla-t- Seng. 1960: 205v.6, EDPT 1972: 429, Kaçalın 2011: 922, < çarla- Courteille 1870: 275).

çubrut- : (< copruş- “birbiri ardınca gitmek.” Atalay 1970: 240) (< çubru-t- < çubru- < Mog. çuburi- Seng. 1960: 211r.5, Özönder 2011: 115) (< çub(u)ru-ş- < Mog. çuburi- Kaçalın 2011: 927).

ilbarat- : (< ilbara- “yanmak, haşlanmak.” Atalay 1970: 73) (< ilbarat- < Mog. ulbara- Seng. 1960: 111r.18, Kaçalın 2011: 227).

istet- : (< iste- “istemek, arkasına düşmek, aramak.” DLT I-272, -t- DLT I-260) (< iste-t- EDPT 1972: 243, Erdal 1991: 773, < izde- Özyetgin 2001: 486).

ķarmat- : (< ķarmaş- “yağmalamakta yarış ve yardım etmek.” DLT II-221) (< ķarma-ş- “kavraşmak, tutuşmak.” Atalay 1970: 311, Kaçalın 2011: 651) (< ķarmala- “dokunmak.” Özyetgin 2001: 497).

ķozğat- : (< ķozğat- “acı vermek, ıstırap ķektirmek.” Eckmann 2012: 61) (< kozğa- Kaçalın 2011: 691, Eckmann 2012: 61, < ķozğat- Seng. 1960: 286v.17, Eckmann 2012: 61).

oķut- : (< okı- “okumak, çağırmaq.” DLT III-254 , -t- DLT I-212) (< okı- t -, EDPT 1972: 97, Ercilasun 1984: 33, Gabain 1988: 60, Erdal 1991: 780, Eckmann 2012: 61, Eraslan 2012: 112, < oķı- Özyetgin 2001: 582).

oynat- : (< oyna- “oyynamak.” DLT II-226, -t- DLT I-271) (< oyna-t- EDPT 1972: 275, Erdal 1991: 781,< oyun +a- Özyetgin 2001: 591).

öltürt- : (< öl- “ölmek.” DLT I-15, -dür- DLT I-224) (< öl-tür- EDPT 1972: 133, Özyetgin 2001: 597, < öl-ür-t- Erdal 1991: 782, < öl-tür-t- Toprak 2005: 122).

örtet- : (< örte- “yakmak.” DLT I-272, -t- DLT I-260) (< örte- Seng. 1960: 68r.28,< örte -t- EDPT 1972: 208).

sözlet- : (< söz “söz” DLT I-35,-le- DLT III-297, -t- DLT II-346) (< sözle- EDPT 1972: 863, Özyetgin 2001: 634, < sözle-t- Seng. 1960: 243r.12, EDPT 1972: 864, Erdal 1991: 786).

südre- : (< südre- “sürümek.” Atalay 1970: 285; Kunoş 1902: 207) (< südre-t- EDPT 1972: 239r.28).

taşıt- : (< taş “dış, taşra, gurbet, geniş, açıklık” DLT II-74, taş- “taşmak.” DLT II-12, -it- DLT II-307) (< taşı- t- Seng. 1960: 156r.20, EDPT 1972: 561,< taşı- Özyetgin 2001: 657).

tayağlat- : (< tayak “dayak, dayangaç” DLT I-417, tayaklan- “baston sahibi olmak, değnek ile vurulmak.” DLT III-197) (< tayağlat- Seng. 1960: 167r.9,< tayaklan- EDPT 1972: 569).

tilet- : (< tile- “dilemek, istemek, beklemek, aramak.” DLT III-271, -t- DLT II-310) (< tile-t- EDPT 1972: 492-494, Dankoff 1985: 190, Erdal 1991: 788,< til +e- Özyetgin 2001: 666).

yamat- : (< yama- “yamamak.” DLT III-91) (< yamat- Seng.1960: 337r.14, < yama- “yamamak.” EDPT 1972: 934, Berta 1996: 416).

yasat- : (< yas- “dağıtıp yaymak, çözmek.” DLT III-60) (< yasa- “yapmak, tertip etmek.” Atalay 1970: 393) (< yasa- EDPT 1972: 974, Kaçalin 2011: 815, < yasat- Seng. 1960: 331r.18).

yığlat- : (< yığla- “ağlamak.” DLT III-309,-t- DLT II-355) (< ığla- ~ yığla- Couteille 1870: 555, Özyetgin 2001: 470, Özönder 2011: 158, < yığla-t- EDPT 1972: 86, Erdal 1991: 785).

yügürt- : (< yügür- “(at) koşmak, geçmek, seğirtmek, beze eriş yapmak.” DLT III-68 -t- DLT III-437) (< yügür-t- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 914, Dankoff 1985: 236, Erdal 1991: 796, Berta 1996: 491, Eckmann 2012: 61).

2.4.2. -t- Ekli Fiillerde Anlam

2.4.2.1. Bir Şeyi Yaptırma

bağlat- : bağlatmak (GS 643/3 bağlatıp) (FK 69/7 bağlatıp).

Köz tutar irdim kalem kirpiklerimdin bağlatıp

Ger ezelde körsem irdi şüretiñg naqqâşını (GS 643/3)

(Eğer ezelde görünüşünün izlerini görseydim, kalem kirpiklerimden bağlatıp göz tutardım.)

Cürm anıñg ‘ışkıdın özge yok ki her dem kizdürür

‘Işk mülki dört bazarıda boynum bağlatıp (FK 69/7)

(Onun aşktan başka suçu yok ki aşk mülkü dört pazar yerinde boynuma bağlatıp her vakit gezdirir.)

bitit- : yazdırmak (Sİ XXXV/3064 bititti).

Sikender oğugaç bititti mişâl

Ki siz kilgeli bolmañg âşüfte-hâl (Sİ XXXV/3064)

(İskender okuyacak örnek yazdırdı. Siz gelerek ki perişan bir hâlde olmayın.)

çarlatt- : çağirtmek (LM XXIII 1884 çarlattı, FŞ XIV/71 çarlattı).

Çarlattı revân uruq kayaşın

Saldı araga ol iş kêngeşin (LM XXIII 1884)

(Hısımı, akrabayı hemen çağirtti, tartışmasını ortaya attı.)

Şeh ol fikr eylegeç ildin nihâni

Kirip halvet ara çarlattı anı (FŞ XIV/71)

(Şâh o fikri başkalarından gizleyerek تنها bir yere girip onu çağirtti.)

çubrut- : izletmek, peşine düşürtmek (FK 213/6 çubrutmañgız).

Min köyer-min hecr ara her dem otum tiz itkeli

İy tena‘um ehli vaşl efsânesin çubrutmañgız (FK 213/6)

(Ben ayrılık içinde her vakit ateşimi çabuklaştırarak yanarım. Ey nimet ehli, kavuşma efsanesinin peşine düşürtmeyiniz.)

istett- : istetmek (LM X/669 istetti) (Sİ XXIII/1694 istetti).

İstetti kabâyil içre piri

Ta‘lim b r rge b -naz r  (LM X/669)

(Kabileler i inde e siz bir eēitim vermesi i in ihtiyar  istetti.)

Zeb n- veri evvel istetti c st

Dimekte dil r   ed s  d r st (S  XXIII/1694)

(Edas  d r st ve yiēit demekte. D zg n s z s yleyeni  nce araŐtırmayı istetti.)

 armat- : kavratmak, tutturmak (FŞ I/13  armat ıl).

Ayırēa  bezl ile bu b -nev d n

Nev sizlarēa  armat ıl hav d n (FŞ I/13)

(Bol bol verme ile bu nasipsizden ayıracak. Nasipsizlere bu arzudan,bu istekten tuttur.)

o ut- : okutmak (NŞ 79/4 o ut) (LT CLXXXIX/3479 o utur).

Eyleben berb d z hd   ‘ilmni ey p r-i deyr

 ıfl-ı reh dik imdi bizge ‘ıŐŐ elifb sin o ut (NŞ 79/4)

(Ey d nya Şeyhi! İlmi ve ibadeti berbat eyleyerek Şimdi bu yol  ocuēu gibi bize aşk elifbasını okut.)

İsteben teŐŐis-i h t r  st d

Nazm o utur kim rev n bolsun sev d (LT CLXXXIV/3479)

( st d d Ő ncelerini ayırt etmek i in Şiir okutur ki yazı akıcı olsun.)

olturt- : oturtmak (S  XXVII/2328 olturt) (SS/784 olturtup).

Kiy r mihr birle Őebist n nēa

 ılıp ‘a d olturt anı yan nēa (S  XVII/2328)

(Yatak odasına g neŐ ile sokar, girdirir. Onu yanına nik hlayıp oturt,yatak odana sevgi ile girdir.)

Şeh’ni   n bezm i iēe yitk rdi

Şeh’ni olturtup  zi olturdu (SS/784)

(Őahını meclis i ine yetiştirdi. Őahını oturtarak kendi oturdu.)

oynat- : oynatmak, hareket ettirmek (GS 25/3 oynats nē) (BV 54/1 oynatıp).

 aŐ nē her laŐza oynats nē  ararēan k z yarur g y 

Ye ēi ay nē ir r miŐŐal bu k zē n nē cil sında (GS 25/3)

(K Őını her an oynatsan sanki kararan g z parlar. Bu aynanın parlaklıēında cilacısı yeni ayındır.)

Veh ni bel  ikin kim ol  ıķtı semendin oynatıp

 aŐları yasını  ikip ēamzesi o ların atıp (BV 54/1)

(Vah nasıl bir belâ ikisi ki kaşlarının yayını çekip gamzenin oklarını oynatıp çevik ve güzel atını oynatıp çıktı.)

öltürt- : öldürtmek (GS 444/4 öltürtüben).

Ꞑatlı hükmi eylese öltürtüben ‘uşşâkıını

‘İşk ara çün kim min ekmele min taḳaddüm (GS 444/4)

(Aşklarını öldürtmeye karar verse aşk içinde kesinlikle en önde ben varım.)

örtet- : yaktırmak (HBD 201/6 örtetey).

Köğsüme taş urmağımını ‘ayb kıılma iy kõngül

Ꞑoy ki anda ḳalğıgan peykânlarını örtetey (HBD 201/6)

(Ey gönül göğsüme taş vurmaya ayıplama. Bırak ki orada kalacak kirpiklerini yaktırayım.)

sıḳtat- / sığtat- : aşırı ağlatmak (NŞ 604/4 sıḳtatur-min).

Her zemân kirse bozuğ kõnglüm ara yâr u diyâr

‘Âlem ehlin sıḳtatur-min âh u efgândın dağı (NŞ 604/4)

(Üzgün, kırılmış gönlüm içine her zaman sevgili ve memleket girse âlem ehlini âh ve inleyişten de ağlatırım.)

südrete- : süründürmek (NŞ 58/4 südretekiñg) (FK 69/5südreteip).

Ꞑatlı bes irdi tenim ol küydün südretekiñg

Arṫuḳ irdi ey cefâ çü ḥaddın ötkerdiñg kilip (NŞ 58/4)

(Ey cefâ! Tenimi öldürdün, bu kâfiydi. O köyünden gelip süründürmen fazlaydı. Haddini aştın.)

Küyide ölsem ebed ‘ömriçe bar ol ‘ömr eger

Ꞑılmasa ḥâric tenimni itlerige südreteip (FK 69/5)

(Tenimi itlerine süründürerek dışarda bırakmasan. O ömür, onun ömrü kadar varsa köyünde ebediyyen ölsem.)

sözlet- : söyletmek (Sİ LII/4717 sözletkeli).

Tevâzu‘ bile çin şehi turdı ḥaş

Şeh allığa sözletkeli piş-keş (Sİ LII/4717)

(Kızgın şahın önünde güzel sözler söyleyerek Çin şahı tevazuyla durdu.)

taşıt- : taşımak (FŞ XLI/ 129 taşıtḳay).

Medâyin şehrin âdemdin arıtḳay

Ḥıṫâ mülkige tofrağın taşıtḳay (FŞ XLI/ 129)

(İslam'ın ilk yedi şehrini insandan temizleyecek, Çin ülkesine bu şehirlerin toprağını taşıtacak.)

tilet- : istetmek (LM X/675 tilettiler)(FŞ XXXI/31 tiletti).

Kim kıyska ' ilm için müreğgab

Her yan çü tilettiler mü' eddeb (LM X/675)

(Kays'a ilim için kendinden geçmeyi, her tarafa edepli olmayı istettiler.)

Tilette nüş-leb ta' cîl ile at

Revân boldı Mihîn Bânū dağı bat (FŞ XXXI/31)

(Mihin Banu acilen bir at ve içecek istetti ve çabucak tezce yola çıktı.)

uyut- : uyutmak (NŞ 66/2 uyutup) (FK 393/2 uyutmağ).

Halknı gâfil itip katl kıılır

Köz açar fitneğa ilni uyutup (NŞ 66/2)

(Halkı gafil ederek öldürür. Halkı uyutup fitneye göz açar.)

Ġafletdin eger va' z ile oyğatsalar ilni

Ol iyler uyutmağ için efsâneğa meşğul (FK 393/2)

(O halkı hikayelerle uyutmak için meşgul eder, halkı bu gafletten va'z ile uyandırır.)

yamat- : yamatmak, sökükleri diktirmek (BV 555/6 yamatkunça) (FK 624/6 yamatay).

Şalâh tonını çâk itse yahşırağ ey şeyh

Riyâ yorunı bile hırkanı yamatkunça (BV 555/6)

(Ey Şeyh, ikiyüzlülük kaftanının yaması ile hırkanı yamatıncaya kadar kurtuluş elbisesini parçalasa daha iyidir.)

Çu fağr kûyide vuşlamğa hiç oturmas

Kaçanğa hırkam üze vaşl hırkasın yamatay (FK 624/6)

(Ne zamana kadar hırkam üzerine kavuşma hırkasını yamatacağım yokluk köyünde kavuşmaya hiç oturmaz.)

yasat- : (kanat) taktırmak (FK 624/1 yasatay).

Mühendisi tapay u ignime kanat yasatay

Uçup hevâsıda kuşlar ara özümni katay (FK 624/1)

(Mühendisi bulayım ve sırtıma bir kanat taktırayım.Onun arzusunda kuşlar arasına uçarak özümü katayım.)

yığlat- : ağlatmak (HBD 201/2 yığlatay) (GS 72/7 yığlatma).

Subh-ı vaşl u şâm-ı hicrân dik niçe ' âlem ilin

Bü'l-^ç aceb hâlimğa gâhî küldürey geh yığlatay (HBD 201/2)

(Kavuşma sabahı ve ayrılık akşamı gibi nice dünya memleketini şaşkın hâlime bazen güldüreyim bazen ağlatayım.)

İl bile her dem kadeh yañlıg külüp ay muğ-beçe

Ƙan yaşım saçıp şurâhî dik mini yığlatma köp (GS 72/7)

(Ey meyhaneci çırağı, başkası ile her vakit kadeh gibi gülerak kanlı gözyaşımı saçıp beni sürahi gibi çok ağlatma.)

yügürt- : koşturmak (BV 324/3 yügürtür) (FK 179/2 yügürtür-min).

Güiyâ hurşid her sarı yügürtür kevkebin

Çunki sür^ç at vaqtı ol yüzdin tamar her yan ^ç araç (BV 324/3)

(Sanki güneş her tarafa yıldızını koşturur. Çünkü hız vakti o yüzden her taraf damar, ter.)

^ç Işğ deştide yügürtür-min kıyunlar âhdin

Körgeli bu tırfeni Mecnûn-ı hayrân kaydudur (FK 179/2)

(Aşk çölünde koyunları âhtan koştururum. Bu tuhaflığı görerek hayran olan Mecnûn nerededir?)

2.4.2.2. Bir Olayın Yapılmasına Sebep Olma, Yol Açma

ilbarat- : yaktırmak (LM IX/557 ilbaratıp).

Ƙış aldaratıp hümümü êlni

Yaz ilbaratıp semümü êlni (LM IX/557)

(Ƙış gam ülkesini kaybettirip, yaz da sıcak rüzgârıyla yaktırıp...)

tayağlat- : dayak attırmak (Sİ XXVII/2149 tayağlattı).

İcâzet sözün ^ç arz kılgâç turup

Tayağlattı Ƙahr eyleben basturup (Sİ XXVII/2149)

(İzin sözünü söylemek için durup eziyet eyleyerek bastırıp dayak attırdı.)

2.4.2.3. İstemeyerek Sebep Olma, İhmal

kozğat- : sıkıntı çektirmek (GS 72/6 kozğatma).

Ay ki müjgândın yasal tüzdüñg köñgüller şaydığa

Köz yumup açğunça uşbu haylnı kozğatma köp (GS 72/6)

(Ay ki gönülleri avlamaya kirpik alayı (asker alayı) düzdün. İşte bu askerlerine göz yumup açınca çok sıkıntı çektirme.)

2.5. -Ur- Ekli Ettirgenlik

2.5.1. -Ur- Ekli Fiillerde Yapı

2.5.1.1. -Ur- Ekli Kök Fiiller

içür- : (< iç- “içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek.” DLT I-164) (< iç-ür- Brockelmann 1954: 207, EDPT 1972: 30, Ercilasun 1984: 35, Dankoff 1985: 31, Bilgen 1989: 172, Erdal 1991: 715, Berta 1996: 152, Taş 2009: 213, Eckmann 2012: 59).

ötür- : (< öt- “bir şeye geçmek, delmek, boşalmak, (karın) sürmek.” DLT I-171, -gür- DLT I-227, -ür- DLT I-176) (< öt-gür- Seng. 1960: 62r.15, < öt-ür- Seng. 1960: 59v.14, EDPT 1972: 68, Erdal 1991: 719, Özyetgin 2001: 601, < öt-ker- Eckmann 2012: 59).

2.5.1.2. -Ur- Ekli Fiil Gövdeleri

aytur- : (< ay-it- “söylemek” DLT I-216 -ur- “söyletmek.” DLT I-269) (< ay-it- Courteille 1870: 94, EDPT 1972: 268, Özyetgin 2001: 370, < ayt-ur EDPT 1972: 269).

2.5.2. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam

2.5.2.1. Bir Şeyi Yaptırma

aytur- : söyletmek (BV 466/7 ayturu).

Ayağ izzet bile bas yirge kim her sebze vü lāle

Nişān bir gül yüzidin ayturu bir haṭ ḡubārıdın (BV 466/7)

(Yere ayağını nezaketle bas çünkü bastığın yerdeki her çimen ve lale bir gül yüzlüden nişān taşıyor ve yolunun tozundan bir iz söyler.)

ötür- : geçirmek (FŞ LIV/59 ötürmey).

Ötürmey vaḡtidin bir laḡza suyn

Ṭama^ç eylep bu sudın āb-ı rūyın (FŞ LIV/59)

(Suyun vaktinden bir an bile geçirmeden bu sudan (sevgilinin) yüzü suyuna aç gözlülük eyleyip...)

2.5.2.2. Yardım Etme

içür- : içirmek (FŞ XIII/21 içürgeç) (FK 16/7 içürse).

Ni ḡaṭra sūt içürgeç dāye-ı ^ç ışḡ

Bolup bir gevheri ser-māye-ı ^ç ışḡ (FŞ XIII/21)

(Aşḡ dadısı, kaç damla sūt içirdiğinde aşḡ varlığının bir cevheri olur.)

İçürse cām-ı hidāyet nevā tüzüp Cāmī

Nevāyī anda meḡer bolḡay ictināb maṅga (FK 16/7)

(Cāmī naḡmeler söyleyip hāk yolunun kadehini içirse, meḡer Nevāyī benden orada çekinecek.)

EDİLGEN ÇATI

Edilgen çatı, fiil köklerine -(I)l-/(U)l-,-(I)n-/(U)n- ekleri alarak başkası tarafından yapılma anlamını veren, işi yapan şahsın belli olmadığı ya da söylenmediği, gizlendiği, -her zaman geçerli olmamakla birlikte- etken cümledeki nesnenin özne yerine geçtiği¹⁴ ve bu öznenin birinin eyleminden ya da bir olaydan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen özne olarak değerlendirildiği yapılma, olunma ifade eden fiil çatısıdır. Edilgen çatıda özellikle dolaylı edilgenlik bildiren cümlelerde yer alan öznelerin her zaman etken çatıdaki nesneye değil dolaylı tümleç ya da doğrudan özneye de karşılık geldiği görülmektedir. Edilgen çatılı eylemlerde özne kullanıldığında cümledeki bu öğelerin görev adına dil bilimsel özne ya da mantiki özne denilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, “-l-“ ekinin meçhul fiillere geldiğini belirtir ve “er ok attı.” sözünden yapılan “ok atıldı” örneğine yer verir (DLT I: 21).

Edilgen çatı geçişli veya geçişsiz fiillerden -(I)l-/(U)l- ve -(I)n-/(U)n- ekleri ile kurulan fiilin gösterdiği işi yapan şahsın veya nesnenin açıkça bildirilmediği, öznesi belli olmayan fiil çatısıdır (Korkmaz, 2010: 80).

Bu çatıda, -(I)l-/(U)l- ve -(I)n-/(U)n- ekini almış olan fiilin ifade ettiği işi yapan asıl özne cümlede yer almamakta, cümlenin nesnesi “sözde özne” konumuyla, yapılan işten etkilenmektedir (Deny, 1943: 353-354; Adalı, 1979: 53; Karahan, Ergönenç, 2000: 137; Gencan, 2001: 367; Gülensoy, Fidan, 2004: 155-156; Aksan, 2009: 104; Yücel, 2011: 287). Pasiflik bildiren bu ekler, geçişli ve geçişsiz fiillere bağlanır (Göksel ve Kerslake, 2005: 72).

Ergin (1993: 195), edilgen fiillerin pasif fiiller olarak adlandırıldığını, başkası tarafından yapılma ifade ettiğini belirtir. -(I)l-/(U)l- ve -(I)n-/(U)n- eklerini alan fiiller pasif fiiller yanında meçhul fiiller de oluşturmaktadır (Caferoğlu, 1930: 141; Ercilasun, 1984: 25; Gabain, 1988: 58-59; Öztürk, 2010: 43; Eckmann, 2012: 59).

Bu edilgen fiiller, yapılma ve olunma ifade eden fiillerdir (Özkan, 1996: 117; Eraslan, 2012: 313-314).

Demircan (2003: 98-104);

¹⁴ “Polis hırsızı yakaladı.” etken cümlesindeki “hırsız” nesne görevindeyken “Hırsız yakalandı.” şeklinde edilgen çatı olarak kullanıldığında “özne” olmasına rağmen işi yapan değil etkilenen görevinde kullanıldığı görülmektedir. (Baasanjav, 2006: 175).

Edilgen çatıyı dönüşsüz gizil başlığı altında verir. Gizil anlatımın ya - (I)l / n / ş ile eyleyen ve etkileneni dışlanarak ya da -(I)n ile nesnel “kendini” ögesi silinerek yapılmaktadır, dönüşsüz gizil işlemin Türkçede geçişli-geçişsiz eylem türü ayırmamaktadır, edilgenliğin Türkçede kendine özgü ne biçimsel ne de dizimsel olarak ayırıcı bir işlemi ya da biçimi vardır, geçişliliğe bağlı olarak gizil anlatım içinde bir kavramdır. açıklamasına yer verir.

Araştırmacıların bazılarının bu konudaki görüşleri de şöyledir:

Edilgen çatıda nesnesi ve öznesi olan geçişli etken cümledeki nesne, yeni kurulan yapıda özne konumuna geçer, asıl öznenin düzeyi düşerek geriler. Türkçede edilgen yapılar kişili (gerçek) edilgen ve kişisiz (şahıssız) edilgen olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bu edilgen yapıda özne cümlede gizlenmekte veya silinmektedir.”(Siewierska, 1984: 2-3; A.Cevat Emre, 1931: 455-456; König, 1983: 118; Gurunina, 2000: 200; Uzun, 2000 :111; Yılmaz, 2001: 11; Baasanjav, 2006: 349).

Ayrıca König (1983: 118) ve Lüvimov (1963: 152) edilgen çatıyı tutuşlu çatı olarak değerlendirir ve özne olan şahsın veya şeyin dolaylı tümleç olan başka şahıs (başka şey) tarafından yapılan eyleme tutulduğunu ifade eder.

Sebzecioğlu “Türkçede Edilgenlik” adlı doktora tezinde şu açıklamalara yer verir (2008: 338-339):

Türkçe edilgenin artzamanlı kaynağının orta ya da dönüşlü çatılar olduğu, bütünceden yola çıkılarak anlaşılabilir. Zaten Türkçede edilgen, orta ve dönüşlü çatılar aynı biçimbirimlerle, yani -(I)l- ve -(I)n- biçimbirimleriyle oluşturulmaktadır. Türkçenin temel edilgen yapısı, tarihsel süreç boyunca hemen hemen hiç değişmemiş olmasıdır. Kılıcı öbeğini içerisinde barındıran edilgen tümceler, Klasik Osmanlı Türkçesinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Az sayıda da olsa Orhon Türkçesinden itibaren edilgenliğin Türkçede bir işlev olarak yer aldığı anlaşılmıştır. Eski Türkçeden sonraki süreçlerde edilgenlik kullanımında sürekli yükselen bir çizgide artış görülmüştür. Türkçenin belgelerle inceleyebildiğimiz ilk dönemlerinde, yani Eski Türkçede, edilgenliğe göre orta ve dönüşlü kullanımların daha baskın olması, Türkçedeki edilgenin artzamanlı kökeninin orta veya dönüşlü olabileceğine ilişkin bir çıkarım yapabileme olanağını doğurmuştur. Klasik Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine kadar olan süreçte kılıcılı edilgenlerin sayısında sürekli bir artış görüldüğü de gözlemlenmiştir.

Edilgen çatı tasnifi yapılırken Turgay Sebzecioğlu'nun, “Türkçede Edilgenlik”, Terbish Baasanjav'ın “Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı” adlı doktora tezleri ile Burcu Kayar'ın “Japonca ve Türkçede Edilgenlik” adlı yüksek lisans tezinde yer alan tasniflerden yararlanılmıştır.

3. Çağatay Türkçesinde Edilgenlik

3.1. -(X)l- Ekli Edilgenlik

3.1.1. -(X)l- Ekli Fiillerde Yapı

3.1.1.1. -(X)l- Ekli Kök Fiiller

açıl- : (< aç- “açmak, aramak, fethetmek.” DLT I-163,-ıl- DLT I-194) (< aç-ıl- Seng. 1960: 31r.14, EDPT 1972: 26, Ercilasun 1984: 29, Erdal 1991: 651, Berta 1996: 18, Özyetgin 2001: 340, Eckmann 2012: 59).

asıl- : (< as- “asmak.” DLT I-173, -ıl- DLT I-196) (< as-ıl- Seng.1960: 39v.4, EDPT 1972: 247, Ercilasun 1984: 28, Erdal 1991: 654, Berta 1996: 53, Özyetgin 2001: 361).

asral- : (< asra “alt, aşağı.” DLT I-126) (< asra- “sakla, hıfz eyle.” Atalay 1970: 14)(< asra- “saklamak, korumak.” Seng. 1960: 39v.11, Özyetgin 2001: 362, Kaçalın 2011: 901 < Mog. asara-).

atıl- : (< at- “atmak.” DLT I-170,-ıl- DLT I-193) (< at-ıl- Seng.1960: 30v.18, EDPT 1972: 56) (< at- Özyetgin 2001: 363, Kaçalın 2011: 902)

ayıl- : (< ay- “söylemek.” DLT I-174, -ıl- “söylenmek.” DLT I-268) (< ay-ıl- Seng.1960: 55r.20, EDPT 1972: 272, Toprak 2005: 127) (< ay- Kaçalın 2011: 904).

basıl- : (< bas- “basmak, çökmek, yıkmak.” DLT II-10) (< bas- EDPT 1972: 370, Berta 1996: 69, Özyetgin 2001: 381,< bas-ıl- Seng. 1960: 122r.17, Erdal 1991: 655, Toprak 2005: 127, Taş 2009: 179).

biril- : (< bér- “vermek, gelmek.” DLT III-180, -ıl- DLT II-131) (< bér- (i)l- Seng.1960: 144v.14, EDPT 1972: 365, Dankoff 1985: 71, Berta 1996: 77,< bir- Özyetgin 2001: 393).

bozul- / bozıl- / buzul-: (< boz- “bozmak, yıkmak.” DLT II-8,-ul- DLT II-131) (< boz-ul- / buz-ul- Seng. 1960: 133v.13, EDPT 1972: 391, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1985: 78, Bilgen 1989: 107, Erdal 1991: 657, Taş 2009: 179, Eckmann 2012: 59).

çaķıl- : (< çak- “çakmak, eriştirmek, kışkırtmak.” DLT II-17,-ıl- DLT II-133) (< çak-ıl- Seng.1960: 207r.26, EDPT 1972: 407, Kaçalın 2011: 515,< çak- Özyetgin 2001: 424).

çikil- : (< çek- “kitap noktalamak, sıkılan oku çekmek, çekerek bağlamak.” DLT II-21,-ıl- DLT II-134) (< çek-ıl- Seng.1960: 220r.1, EDPT 1972: 415, Özyetgin 2001: 430, < çek- Kaçalın 2011: 922).

çubul- : (< çobul- / çup-ul- “ucu parelenmek, didilmek, eskilikten didilmek, ip çözülüp sarmaşmak.” Atalay 1970: 242, Kaçalın 2011: 928) (< çubul- Seng.1960: 210v.21) .

déyil- / diyil- : (< té “demek, söylemek.” DLT III-247) (< té- EDPT 1972: 433, Özyetgin 2001: 447) (< déyil- Seng. 1960: 228r.1, Eckmann 2012: 60).

éiril- : (< eri- “erimek.” DLT III-367,-l- DLT I-270) (< eri-/erü- EDPT 1972: 221, Berta 1996: 158, Özyetgin 2001: 463, Kaçalın 2011: 183 < éiril-/ iril- Seng. 1960: 97v.1, EDPT 1972: 229, Dankoff 1985: 25, Eckmann 2012: 60).

içil- : (< iç- “içmek, bir şeyi içmek veya sorup içine çekmek.” DLT I-164,-il- DLT I-194) (< iç - il - Seng.1960: 96v.7, EDPT 1972: 26,< iç- Berta 1996: 151, Özyetgin 2001: 475).

itil- : (< it- “itmek.” DLT I-171,-il- DLT I-193)(< et-il/ it-il EDPT 1972: 56, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1985: 29, Erdal 1991: 660).

işil- : (< işil- “işe yatmak, işe yordam hâsıl etmek.” DLT I-197) (< eş-il-gen “birbirine bağlanan” Kaçalın 2011: 200).

izil- : (< ez- “kazımak, sıyırmak.” DLT I-165) (< éz-(i)l- “tırmalamak, kaşımak, tahriş etmek.” Seng. 1960: 100v.19, EDPT 1972: 287, < eş- il- Erdal 1991: 659, < ez- Özyetgin 2001: 469).

kadıl- : (< kadıl- “seyrekçe dikilmek.” DLT II-134) (< kıada- “batırmak.” Courteille 1870: 395, Atalay 1970: 305, -l-).

kakıl- : (< kak- “kakmak, hafifçe vurmak.” DLT II-293,-il- DLT II-135) (< kaç -(i)l- EDPT 1972: 610,< kaç- Courteille 1870: 407, Özyetgin 2001: 488).

kapıl- : (< kap- “kapmak, çalmak, dokunmak, çarpmak.” DLT II-4, -il- DLT II-120) (< kap-il- Seng.1960: 263v.21, EDPT 1972: 584,< kap- Özyetgin 2001: 494).

katıl- : (< kat- “katmak, karıştırmak, katılaşmak, sıkıntıya düşmek.” DLT II-295,-il- “karıştırılmak.” DLT II-121) (< kat-il- Seng.1960: 266r.22, EDPT 1972: 601, Ercilasun 1984: 27, Erdal 1991: 662, Özyetgin 2001: 501,Toprak 2005: 128).

kazıl- : (< kaz- “kazmak, kazılmak.” DLT II-10,-ı- DLT III-223,-ı- DLT II-135) (< kaz-ıl- Seng.1960: 273r.2, EDPT 1972: 684, Dankoff 1985: 135, Taş 2009: 180,< kaz- Özyetgin 2001: 508).

kırıl- : (< kır- “kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak, kırmak.” DLT II-7,-ıl- DLT II-134) (< kır-ıl- Seng.1960: 294r.13, Erdal 1991: 664, Özyetgin 2001: 529).

kisil- : (< kes- “kesmek.” DLT II-11,-ıl- DLT II-137) (< kes-(i)l-, EDPT 1972: 750, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 103, Erdal 1991: 663, Berta 1996: 178, Taş 2009: 180).

koşul- / koyul- : (< koy- “koymak, bırakmak, dökmek, çalkamak.” DLT III-246,-ul- DLT III-190) (< koy-ul- Seng. 1960: 292r.21, < ço-d- EDPT 1972: 595, Ercilasun 1984: 43, Gabain 1988: 58, Dankoff 1985: 140, Özyetgin 2001: 551, Toprak 2005: 128, Kaçalın 2011: 704).

kömül- : (< köm- “gömmek.” DLT II-27)(< göm-ül- / köm-ül- Seng. 1960: 309r.15, EDPT 1972: 722, Ercilasun 1984:28, Erdal 1991: 665, Toprak 2005: 129, Taş 2009: 180,< köm- Özyetgin 2001: 554).

körül- : (< kör- “görmek, bakmak.” DLT II-8, -ül- DLT II-136) (< kör-ül- EDPT 1972: 745, Dankoff 1985: 110, Erdal 1991: 666, Toprak 2005: 129, Taş 2009: 180, < kör- Berta 1996: 205, Özyetgin 2001: 556).

oğul- : (< okı- “okumak, çağırarak.” DLT III-254, -ıl- DLT I-197) (< oğu-l- Seng. 1960: 77v.5, EDPT 1972: 85, Kaçalın 2011: 979,< oqı- /oqı- Berta 1996: 219, Özyetgin 2001: 582).

oyul- : (< oy- “oymak, yerleştirmek, sıkıştırmak.” DLT I-174,-ul- DLT I-269) (< oy-ul- Seng. 1960: 89v.22, EDPT 1972: 273, Erdal 1991: 669).

örül- : (< ör- “örmek.” DLT I-172, -ül- DLT I-244) (< ör -ül- Seng.1960: 67v.16, EDPT 1972: 229, Toprak 2005: 129) (< ör- < hör- Özyetgin 2001: 599).

saçıl- : (< saç- “saçmak.” DLT II-4,-ıl- DLT II-122) (< saç- Berta 1996: 278, Özyetgin 2001: 602) (< saç-ıl- Seng. 1960: 229v.9, EDPT 1972: 797, Erdal 1991: 669, Toprak 2005: 129, Taş 2009: 186).

salıl- : (< sal- “atmak, göndermek, götürmek, toplamak.” DLT II-24) (< salıl- Seng. 1960: 233v.6, < sal- EDPT 1972: 824, Özyetgin 2001: 605, Kaçalın 2011: 990).

sıkıl- : (< sık- “sıkmak.” DLT II-18, -ıl- DLT II-125) (< sık-ıl- Seng. 1960: 254r.21, EDPT 1972: 809, Erdal 1991: 672, <* sı-ķ- Özyetgin 2001: 619).

sızıl- : (< sız- “sızmak, erimek, ucu görünmek, arıklamak, zayıflamak.” DLT II-10, sız- “çizmek, yazmak.” Atalay 1970: 278) (< sız- / çiz-ıl- EDPT 1972: 862-863, < çiz- Seng. 1960: 218v.9, Özyetgin 2001: 435).

soğ(u)l- / soķul- : (< sok- “sokmak, delmek, toplamak.” DLT II-18, -ul- DLT II-125) (< soķul- Seng. 1960: 245r.12, EDPT 1972: 809, Erdal 1991: 673, Toprak 2005: 129).

sorul- : (< sor- “‘sorgu’ sormak, aramak.” DLT III-181) (< sor-ul- Seng. 1960: 240v.10, EDPT 1972: 851, Erdal 1991: 673, Toprak 2005: 129, < sor- Özyetgin 2001: 629).

soyul- : (< soy- “soymak, deri yüzmek.” DLT III-244, -ul- DLT III-190) (< soy-ul- Seng. 1960: 248v.17, EDPT 1972: 859, Erdal 1991: 673, Toprak 2005: 129).

sökül- : (< sök- “sökme, yarmak, yırtmak; diz çökmek.” DLT II-22, -ül- DLT II-126) (< sök-ül- Seng.1960: 245v.14, EDPT 1972: 821, Erdal 1991: 673, Toprak 2005: 129, <*sök- Özyetgin 2001: 632).

sürül- : (< sür- “sürmek, kovmak, sürgün etmek, devam etmek.” DLT II-7, -ül- DLT II-123) (< sür-ül- Seng.1960: 240v.10, EDPT 1972: 852, < sür- Özyetgin 2001: 640, < sür-t- Kaçalın 2011: 1002) .

taķıl- : (< tak- “takmak.” DLT II-17, -ıl- DLT II-129) (< tak-ıl- Seng. 1960: 157 v.15, EDPT 1972: 469, Erdal 1991: 674, < taķ - Özyetgin 2001: 646).

tanıl- : (< tanu- “tanımak.” DLT III-273, -ıl- DLT II-130) (< tanu- / tanı-ıl- Seng. 1960: 162v.4, EDPT 1972: 521, Kaçalın 2011: 1006).

tapıl- / tapul- : (< tap- “tapmak, hizmet etmek, bulmak, sezmek.” DLT II-3, -ul- DLT II-119) (< tap-(ı)l-, Seng. 1960: 151r.9, EDPT 1972: 439, Özyetgin 2001: 652, Toprak 2005: 130).

tikil- : (< tik- “bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak, ‘ağaç’ dikmek, bir şeyi dikey hâle getirmek, ‘dikiş’ dikmek.” DLT II-20, -ıl- DLT II-130) (< tik-ıl- Seng. 1960: 196v.27,

EDPT 1972: 481, Dankoff 1985: 189, Erdal 1991: 678, Taş 2009: 181, < tik- Özyetgin 2001: 665).

tişil- / tēşil- : (< teşil- “deşilmek, yarılmak.” DLT II-128, < teş-(i)l- Seng.1960: 194v.15, EDPT 1972: 564, Dankoff 1985: 187, Erdal 1991: 676, Toprak 2005: 130, Taş 2009: 181).

tizil- : (< tiz- “dizmek.” DLT II-9,-il- DLT II-127) (< tiz-(i)l- Seng. 1960: 193v.27, EDPT 1972: 575, Dankoff 1985: 192, Erdal 1991: 678, Taş 2009: 181, < tüz-ül- Toprak 2005: 130).

tögül- : (< tög- “döğmek, dövmek, inceltmek.” DLT III-184) (< tög- EDPT 1972: 477, Özyetgin 2001: 679).

tökül- : (< tök- “dökmek.” DLT II-19, -ül- DLT II-129) (< tök-ül- Brockelmann 1954: 202, Seng. 1960: 181v.27, EDPT 1972: 481, Dankoff 1985: 197, Gabain 1988: 59, Erdal 1991: 679, Berta 1996: 372, Özyetgin 2001: 678, Taş 2009: 181).

tutul- : (< tut- “tutmak, yakalamak.” DLT II-291,-ul- DLT II-120) (< tuṭ-ul- Seng. 1960: 168v.6, EDPT 1972: 456, Erdal 1991: 680, Toprak 2005: 130, Özyetgin 2001: 685, Taş 2009: 181).

tüşül- : (< tüş- “düşmek, inmek.” DLT II-13) (< tüş-ül- Seng. 1960: 177r.19, < tüş- EDPT 1972: 560, Erdal 1991: 690, Özyetgin 2001: 689).

tüzül- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II-9, -ül- DLT II-127) (< tüz- / tiz- EDPT 1972: 572, Erdal 1991: 681, Özönder 2011: 150, < tüz-ül- Seng. 1960: 174v.10, Özyetgin 2001: 691, Toprak 2005: 130).

urul- : (< ur- “vurmak; yapmak, koymak.” DLT I-165,-ul- DLT I-194) (< *hūr- EDPT 1972: 229, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 55, Özyetgin 2001: 699, Taş 2009: 182).

uşal- : (< uşal- “ufalanmak.” DLT I-197) (< uşa-l- Seng.1960: 75v.13, EDPT 1972: 262, Erdal 1991: 681, Eckmann 2012: 60).

ügül- : (< ök- “yığmak, biriktirmek.” DLT I-168, -ül- DLT I-198)(< ök-ül- EDPT 1972: 106, Dankoff 1985: 59, Erdal 1991: 267, Taş 2009: 182, Eckmann 2012: 60).

üzül- : (< üz- “ip vb. şeyleri kesmek.” DLT I-165, -ül- DLT I-196) (< üz-ül- Seng.1960: 72v.14, EDPT 1972: 287, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 62, Erdal 1991: 683).

yağıl- : (< yak- “yaklaşmak, dokunmak, yakmak.” DLT III-63,-ıl- DLT III-81) (< yağıl- Seng.1960: 334r.13,< yağ-ıl- EDPT 1972: 901, Özyetgin 2001: 715,< ya-ğ- Kaçalın 2011: 1035).

yapıl- : (< yap- “örtmek, kapamak, kurmak, yapmak.” DLT III-57,-ul- DLT III-76) (< yap-ıl- Seng. 1960: 325r.16, EDPT 1972: 877, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 214, Erdal 1991: 683, Taş 2009: 182).

yarıl- : (< yar- “yarmak, parçalamak, yere sınır çizmek.” DLT III-58,-ıl- DLT III-78) (< yar-ıl- EDPT 1972: 967, Dankoff 1985: 215, Erdal 1991: 684, Berta 1996: 434, Taş 2009: 182, < *yār- Özyetgin 2001: 722).

yayıł- : (< yadh- “yaymak, döşemek, sermek.” DLT II-314,-ıl- DLT III-77) (< yadı-l- EDPT 1972: 890, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 208, Erdal 1991: 683 < *yaz- Taş 2009: 182).

yazıl- : (< yaz- “şaşmak, yanılmak; çözmek; yazmak.” DLT III-59, -ıl- DLT III-78) (< yaz-“çözmek; yazmak.” -(ı)l- Seng. 1960: 330r.22, EDPT 1972: 987, Kaçalın 2011: 1041, Taş 2009: 182, < yaz- Özyetgin 2001: 734).

yığıl- : (< yığ- “yığmak, toplamak, bir şeye engel olmak, alıkoymak.” DLT III-61,-ıl- DLT III-80) (< yığ- ıl- EDPT 1972: 901-902, Erdal 1991: 687, Berta 1996: 471, Taş 2009: 185, < yığ- Özyetgin 2001: 739).

yıķıl- : (< yıķ- “yıkamak, yıkılmak.” DLT III-63,-ıl- DLT III-82)(< yıķ-ıl- Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 902, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 227, Berta 1996: 469, Taş 2009: 185).

yişil- : (< yişil~ yuşul- “akıp dökülmek, fişkırmak.” DLT III-79) (< yişil- “çözölmek.” Atalay 1970: 407) (< yuş-ul- EDPT 1972: 978, < yeş- /sêş-il- Kaçalın 2011: 823).

yonul- : (< yonu- “yonmak, kesmek.” DLT I-384,-l- DLT III-82) (< yon- ul- Seng. 1960: 347r.7, EDPT 1972: 951, < yon- Berta 1996: 472, Özyetgin 2001: 746).

yuyul- : (< yu- “yıkamak.” DLT III-66) (< yuyul- Seng. 1960: 347v.18, < yu- / yuy- EDPT 1972: 870, Berta 1996: 474, Özyetgin 2001: 750, Kaçalın 2011: 1044).

3.1.1.2. -(X)l- Ekli Fiil Gövdeleri

ağtarıl- : (< agtar- “aktarmak, devirmek; yenmek.” DLT II-74,-ıl- DLT I-246) (< ağtar- Courteille 1870: 8, < ağtar-ıl- / axtar-ıl- Seng.1960: 32v.26, EDPT 1972: 81-82,< agt-ar-ıl- Erdal 1991: 652-734, Toprak 2005: 93) (< axtar- < *ağ-(ı)-t- ar- Özyetgin 2001: 349).

atal- : (< at- “atmak.” DLT I-170) (< ata-l- Seng.1960: 28v.17, EDPT 1972: 42, Erdal 1991: 654) (< ât+a-l- “ad koyulmak, tayin olunmak.” Kaçalın 2011: 903).

ayrıl- : (< adhır- “ayırarak.” DLT III-228,-ıl- DLT I-247)(< ayrıl- Seng.1960: 54v.28, < adır-ıl- EDPT 1972: 68, Dankoff 1985: 4, Erdal 1991: 652, Toprak 2005: 127, Kaçalın 2011: 905, < *had-ır- Özyetgin 2001: 369).

aytıl- : (< ay- “söylemek.” DLT I-174,-ıt- DLT I-216,-ıl- DLT I-270) (< ayıt-ıl- Seng. 1960: 54v.6, EDPT 1972: 269, Özyetgin 2001: 370, Toprak 2005: 126).

bitıl- : (< biti- “yazmak.” DLT II-325,-ıl- DLT III-119) (< biti-l- Brockelmann 1954: 201, Seng. 1960: 143v.18, EDPT 1972: 305, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1985: 74, Erdal 1991: 656, Özyetgin 2001: 400, Taş 2009: 179, Eckmann 2012: 59).

çırmal- : (< çermel- “bir şeyin ucu kıvrılmak, bükülmek.” DLT II-231) (< çırma- / çerme- “bükmek, burkmak, çevirmek.” -ıl- Seng. 1960: 217r.27, EDPT 1972: 430) (< çır(ı)m+a- Kaçalın 2011: 925).

évrül- / ivrül- : (< ewür- “çevirmek, döndürmek, altını üstüne getirmek.” DLT I-178,-ül- DLT I-248) (< évrül- / ävr-il- Brockelmann 1954: 202, Seng. 1960: 118r.29, EDPT 1972: 14, Ercilasun 1984: 28, Erdal 1991: 659, Toprak 2005: 125, Eckmann 2012: 59).

ķaytıl- : (< kaytar- “yöneltisinde döndermek, çevirmek.” DLT III-193) (< ķayt- (ķadııt-) “geri dönmek.” Seng. 1960: 279v.22, EDPT 1972: 675, Ercilasun 1984: 28, Özyetgin 2001: 505, Kaçalın 2011: 664).

ķınal- : (< kına- “işkence etmek, cezalandırmak.” DLT III-273) (< ķınal- Seng. 1960: 299r.10, < ķına- “cezalandırmak.” EDPT 1972: 634, -ıl-, ķın +a -ıl- Toprak 2005: 133,< ķıynal < ķıny̆+a-l- Kaçalın 2011: 961)

ķöteril- : (< ķötür- “götürmek.” DLT II-75) (< ķöter- Seng. 1960: 302v.27, < ķötrül- EDPT 1972: 706, Erdal 1991: 666, Toprak 2005: 126,< ķötür- Özyetgin 2001: 562).

oğşatıl- : (< oxşa- “okşamak, şakalaşmak, oynaşmak; benzemek.” DLT I-283 -t- DLT I-262) (< oxşa-t- Seng. 1960: 66r.29, EDPT 1972: 97, Kaçalın 2011: 979, Eckmann 2012: 61).

ötkeril- : (< öt- DLT I-171,- gür- DLT I- 227) (< öt-gür- EDPT 1972: 52, Erdal 1991: 751,< öt-ger- Kaçalın 2011: 987).

sanal- : (< san “sayı, sayma” DLT III-157, < sana- “saymak, hesaplamak.” DLT III-274, Atalay 1970: 273) (< san+a- EDPT 1972: 835, Erdal 1991: 423,< sā n +a- Özyetgin 2001: 608, Kaçalın 2011: 990).

sançıl- : (< sanç- “dürtmek, sokmak, yenmek.” DLT III-420, -ıl- DLT II-231) (< sanç-ıl- Seng. 1960: 235r.28, EDPT 1972: 836, Erdal 1991: 669, Berta 1996: 281, < sanç- Özyetgin 2001: 608, Kaçalın 2011: 991).

savrul- : (< sawur- “savurmak, saçmak.” DLT II-82, -ul- DLT II-232) (< sawrul- / savurul- Seng. 1960: 236v.7, EDPT 1972: 792, < savr-ıl- Erdal 1991: 671, Özönder 2011: 136).

sayğal- : (< sayğa-l- “saymak, sayılmak.” Courteille 1870: 346, Atalay 1970: 275, sayka- “saymak, sayılmak.” EDPT 1972: 859, < sāy-ıg+a-l- Kaçalın 2011: 993).

suval- : (< suw “su” DLT I-15, + a -l- DLT II-125) (< suva-l- Seng. 1960: 247v.24, EDPT 1972: 789) (< suv + a- /süb + a- Erdal 1991: 423, Kaçalın 2011: 1000).

sürtül- : (< sürt- “sürtmek, sürmek.” DLT III-427, -ül- DLT II-231) (< sürt-ül- Seng. 1960: 241v.14, EDPT 1972: 847, < * sürt-ün- Berta 1996: 314, Özyetgin 2001: 641 < sürt- Berta 1996: 313,< sūr-t- Kaçalın 2011: 1002).

tartıl- : (< tart- “tartmak; çekmek, uzatmak, koparmak; almak, çıkarmak.” DLT III- 426, -(i)l- DLT II-229) (< tart- Seng. 1960: 153v.2, -ıl- EDPT 1972: 536, Erdal 1991: 675, < tart- Özyetgin 2001: 656,< tar-t- Kaçalın 2011: 1008).

toğral- : (< toğra- “doğramak.” DLT II-278, -l- DLT II-230)(< toğra-l- Seng.1960: 179r.29, EDPT 1972: 472, Erdal 1991: 678, < toğra- Özyetgin 2001: 671).

tokül- : (< tokı- “ ‘insan’ döğmek, ‘demir’ döğmek, vurmak, çarpmak, dokunmak, batırmak.” DLT III-268, -l- DLT II-129) (< tokul-/ tokıl- Seng. 1960: 180r.16, EDPT

1972: 469, < tok-ı- Ercilasun 1984: 17) (< tokı- Tekin 2010: 175,< *tok + kı- Özyetgin 2001: 672).

töşel- / tüşel- : (< töşe- “döşemek.” DLT III-266, -l- DLT II-128) (< töşe- EDPT 1972: 563, Özyetgin 2001: 678, < töşe-l- Seng. 1960: 177v.11, EDPT 1972: 564, Özönder 2011: 149).

tüzel- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II-9, -ül- DLT II-127, < tüz-el- Seng. 1960: 174v.2, EDPT 1972: 575, < *tüz-ül- “düzelmek.” Özyetgin 2001: 691, Tekin 2010: 180, < tüz+e-l- Toprak 2005: 133).

unutul- / unutul- : (< unit- / unut- “unutmak.” DLT I-215) (< * unı-t- Özyetgin 2001: 698) (< unit- EDPT 1972: 179, -ıl-/-ul- Seng. 1960: 87v.28, Erdal 1991: 681).

uşatıl- : (< uşat- “ufalatmak.” DLT I-211) (< uşat-ıl- Seng. 1960: 75v.13, < uşat- EDPT 1972: 16, Ercilasun 1984: 34, Dankoff 1985: 57, Erdal 1991: 791, Eckmann 2012: 61).

uzal- : (< uz- / oz- “başkasını ileri geçmek.” DLT I-173) (< uza-l- Seng.1960: 72v.17, EDPT 1972: 287, Kaçalın 2011: 1033, Eckmann 2012: 60, <* uza-t- Erdal 1991: 791, Özyetgin 2001: 706).

yançıl- : (< yançıl- “ezilmek, incinmek.” DLT III-107) (< yanç-ıl- Seng. 1960: 338r.17, EDPT 1972: 945, Erdal 1991: 683, Kaçalın 2011: 1037).

yapıştırul- : (< yap- “yapmak, örtmek, kapamak.” DLT III-57,-ış- “yapışmak.” DLT III-70, -ur- DLT III-99) (< yapış-tur-ul- Seng. 1960: 325v.16, < yapşur- EDPT 1972: 881, < yapşın-tur- Erdal 1991: 824,< yapış- Özyetgin 2001: 721).

yaratıl- : (< yara- “yaramak, yaraşmak.” DLT III-87, -t- DLT II-315)(< yara-t- Brockelmann 1954: 208, EDPT 1972: 959, Dankoff 1985: 216, Erdal 1991: 793, Tekin 2010: 185, < yara- t- -ıl- Seng. 1960: 328r.22, EDPT 1972: 962, Erdal 1991: 684, < *yara- t- Özyetgin 2001: 725).

yasal- : (< yasal- “düzelmek.” Atalay 1970: 402 < Mog.casa-) (< yasa-l- Seng.1960: 331r.21, < yasa- “düzenlemek, tertip etmek.” EDPT 1972: 974, Kaçalın 2011: 1039).

yımrul- / yımriil- : (yımrul- “yıkılmak.” Atalay 1970: 408) (< yemir-/yümür- (-i,-ü)-l- Seng. 1960: 352r.18, EDPT 1972: 937, Kaçalın 2001: 1041, < yemir- / yümür- Özyetgin 2001: 758).

yoğrul- : (< yoğur- “yoğurmak.” DLT II-102, -ul- DLT III-107) (<*yoğ-ur- Erdal 1991: 313-725, yoğur- / yuğur-ul- Seng. 1960: 343r.28, EDPT 1972: 906, Erdal 1991: 688, Tekin 2010: 190, <* yoğ -ur- Özyetgin 2001: 745).

3.1.2. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam

3.1.2.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarılması, Başkası Tarafından Yapılması

açıl- : 1.açılmak (FŞ XIX/42 açılmas).

Ki bu şundūķ sırrın kimse bilmes

Kilidi yoķ turur ķufli açılmas (FŞ XIX/42

(Ki bu sandık sırrını kimse bilmez. Anahtarı yoktur kilidi açılmaz.)

2. çözülmek (FK 62/6 açılığanda).

Geh bu çırmanmağ açılığanda hem ikki rişte dik

Tāb açılsa ķaytara hem birbirige tolğaşıp (FK 62/6)

(Bazen hem iki ip gibi sarılıp açıldığında hem kıvrımları birbirine dolaşıp döndererek çözülse...)

3. işlerin yoluna girmesi (FŞ XIX/63 açılma).

Ki her kim açmağığa sa‘y ķılma

Anıñ sa‘y bile bu iş açılma (FŞ XIX/63)

(Her kim açmak için çalışsa onun çalışması ile bu iş yoluna girse...)

4. problemin halledilmesi,sorunun çözümlmesi (GS 520/8 açılır).

İş sırrın āyā kim bilür kimdin bu müşkil açılır

Veh kim bu ğam mühlik ķılır her laħza kōñglüm ħāletin (GS 520/8)

(İşin sırrını acaba kim bilir kimden bu sorunlar çözümlür. Yazık ki bu gam her an gönlümün keyfini helāk eder.)

aħtarıl- : aktarılmak, araştırılmak (NŞ 593/3 aħtarılma).

Min kibi eylep vefā kōrgen cefā tapılmağay

Aħtarılma ser-be-ser ehl-i muħabbet defteri (NŞ 593/3)

(Aşk defteri baştan aşığ araştırılma ben gibi sözünde durup cefa gören bulunamayacak.)

asıl- : asılmak (HBD 10/2 asılır) (BV 180/1 asılmamış).

Tā iki kaşınġ sarı māyil durur sūzān kōnġül

İyledür kim şişe vü şem‘ asılır mihrābda (HBD 10/2)

(Tā ki iki kaşının tarafına yakıcı gönül meyletmiştir. Öyledir ki şişe ve mum mihrapta asılır.)

Asılmamış kulaġından yüz üzre gevherler

Ki ayrılıptur ol ot şu‘ lesidin aġkerler (BV 180/1)

(Kulaġından yüz üzerine mücevherler asılmamış sanki o, ateş kıvılcımından korlar ki ayrılmıştır.)

asral- : korunmak, saklanmak (LM XXXVII/3512 asralur) (GS 173/5 asralur).

Ya‘ nī ki neçük asralur ‘ıyālınġ

Maġfūz neçük ki tursa mālınġ (LM XXXVII/3512)

(Yani malın nasıl gizli durursa ailen öyle korunur.)

Dem tutulġandın öler il dik yitip min ölgeli

Sürmesün dip kimesin bes kim nefesler asralur (GS 173/5)

(Nefesi tutulduğunda ölen yabancı gibi ben de kaybolup öler kimseyi (köyünden) sürmesin diyerek tabii ki nefesler saklanır.)

atal- : tayin olunmak (Sİ XXXI/2563 ataldı).

Ataldı biri Mısr u Bağdādka

Yazıldı biri mülk-i nev-şādka (Sİ XXXI/2563)

(Biri Mısır’a biri Bağdat’a tayin olundu. Biri yeni eğlence mülküne yazıldı.)

atıl- : atılmak (Sİ XXXV/3016 atılgaç).

Hem ol gūy atılgaç kaçıp yek-be-yek

Meşeldür ki miñ ġarġağa bir kisek (Sİ XXXV/3016)

(Hem o top kaçıp birer birer atılacak. Bin kargaya bir kerpiç örnektir.)

ayıl- : söylenmek (LM XXVI/2498 ayılmağ).

Mümkin ése tilbe it ayılmağ

Yāġud aña i‘ timād ġılmağ (LM XXVIII/2498)

(Ona güvenmek ya da söylenmek mümkünse deli et.)

ayrıl- : ayrılmak (FŞ VI/20 ayrılgaç) (Sİ XXIX /2428 ayrıldı).

Ni ol zīnet ki asılġay kulaġtın

Veger açılsa ayrılgaç kulaġtın (FŞ VI/20)

(O nasıl süs ki kulaktan asılacak ve eğer açılrsa kulaktan ayrılacak.)

Kurur çün gülistandın ayrıldı gül

Ki bir loğma itdür bedensiz köngül (Sİ XXIX /2428)

(Gül bahçesinden ayrılan gül kuruduğu gibi bedensiz gönül de bir lokma etdir.)

aytıl- : söylenmek, bahsedilmek (FK 608/6 ayılmay, ayılmadı) (LT CLXIV/3029 aytılğaç).

Qaldı ayılmay nihānī ‘ ışk sırrı niçe kim

Qalmadı bir söz ki bu ma‘ nī ara ayılmadı (FK 608/6)

(Aşk sırrı nasıl ki söylenmeyerek gizli kaldı. Bu anlamda söylenmeyen bir söz kalmadı.)

Bu söz aytılğaç biri açıp kanat

Şem‘ taḥkīkın kılurğa bardı bat (LT CLXIV/3029)

(Biri kanat açıp bu söz söylenecek. Mum araştırma yapmaya çabuk vardı.)

basıl- : basılmak, ezilmek (Sİ VIII/655 basılğaç).

Basılğaç ki yançılrsa mūr-ı za‘ if

Ni iş kılgalı bolğay āyā ḥarīf (Sİ VIII/655)

(Zayıf karınca örselense ezilecek ki acaba sonbahar ne iş yapmış olacak.)

biril- : verilmek (NŞ 277/5 birilse).

Vaşlı ger bolmas müyesser yüz tümen cān u cihān

Ger birilse utruda birmek imes imkān ‘ ivāz (NŞ 277/5)

(Eğer yüz bin can ve cihan verilse de kavuşmak mümkün olamayacaksa ona başka bedel vermenin imkanı yok.)

bitil- : yazılmak (GS 150/2 bitilip) (BV 155/2 bitildiler).

Ḥaṭ irmes ol ki çıkarıp suyını mihr giyehniṅ

Quyaş şaḥīfeside raḥmet āyeti bitiliptür (GS 150/2)

(O yazı değil ki güneş otunun suyunu çıkararak güneş sayfasında rahmet āyeti yazılmıştır.)

‘ Işkım zūhūrı Vāmīk u Mecnūnga urdu ḥaṭ

Ger ‘ ışk defteride burunraq bitildiler (BV 155/2)

(Aşkımın ortaya çıkışı Vāmīk u Mecnūn’a yol oldu. Çünkü aşk defterinde daha önce yazıldılar.)

bizel- : bezenmek (HBD 175/3 bizelgen) (FŞ XXIV/2 bizeldi).

Sebze vü gül dik haṭı birle yüzün mü şerḥ itey

Sebze vü güldin bizelgen bāğ-ı ruḥsārın mu diy (HBD 175/3)

(Sebze ve gül gibi yazısı ile yüzünü mü açıklaya. Sebze ve gülden süslenen yanağının bağı mı söyleye.)

Bizeldi günbed-i aḥdar tılısmı

Tamām andaḳ ki İskender tılısmı (FŞ XXIV/2)

(Yeşil kümbetin büyüsu bezendi. Onun gibi İskender büyüsu tamam.)

bozul- / **bozul-** / **buzul-** : bozulmak (FŞ XLIX/94 bozulğan) (NŞ 63/9 bozıldılar) (HBD 65/4 buzuldu).

Bozuğluḳ ey felek körgüzdüñg aḥır

Bozulğan ḥâtırımın bozduñg aḥır (FŞ XLIX/94)

(Ey felek sonunda bozulmayı gösterdin. Bozulan gönlümü sonunda bozdun.)

Nevāyiyā çü sipeh çıktı ‘ ışḳ köñglümge

Şalāḥ zühd ile taḳvā bozıldılar alaḳıp (NŞ 63/9)

(Ey Nevāyī, aşḳ gönlüme asker çekti. Kurtuluş, zühd ile takvayı yağma edip bozuldular.)

Ḥaṭ buzuldu lîk ma‘ lūmuñg bolur giryānlığım

Beyle kim yazdım firāḳıñg zulmidin yıḡlap ḥaṭ (HBD 65/4)

(Ayrılığın zulmünden öyle yazdım ki yazı ağlayarak ferman bozuldu. Ama ağladığım bilindi.)

çaḳıl- : yakılmak (Sİ XXVII/2162 çaḳılıp) (HE/131 çaḳılıp).

Atı na‘ lıdın kim şerār ayrılıp

Belā ebridin merg otı çaḳılıp (Sİ XXVII/2162)

(Atın nalından kıvılcımlar ayrılıp bela bulutundan ölüm ateşi yakılıp...)

Ḥanceriniñg berḳıdın ot çaḳılıp

Raḥşi dağı tizlik otça ḳılıp (HE/151)

(Hançerinin şimşeginden ateş yakılıp çevik atı da çabuk ateş gibi yapıp...)

çırma- : sarılmak, bağlanmak (GS 392/2 çırmalmış) (NŞ 400/2).

Nāvekin çikmeñg ki çırmalmış añga cān riştesi

Küc bile çıḳmaḳ ni imkān rişe birkitken nihāl (GS 392/2)

(Okunu çekmeyin ki ona can ipi sarılmış. Kökü sağlamlaşmış fidanı zorla çıkarmak mümkün müdür?)

Bir uçığa ki mamuḳ çırmalıp turur başağıñg

Köngül yarasığa bolmış fetileliğ merhem (NŞ 400/2)

(Başağın bir ucuna pamuk sarılıp gönül yarasına fitilli merhem olmuş.)

çikil- : 1.(sürme, güzel koku, ıtır vb.) çekilmek, sürülmek (FŞ V/52 çikildi).

Süpürgeç “mā-ṭağā” tofrağın ol bāğ

Çikildi nergisige kuhl-ı “mā-zāğ” (FŞ V/52)

(Bağdaki toprağı (azıp bozulmadan) süpürecek, nergisin gözüne ise (sapmasını, gözünün kaymasını) engelleyecek sürme çekildi.)

2. gerilmek (NŞ 556/1 çikilmiş).

Kaşınıñ yayı çikilmiş zülfi çevgānığaça

Zülfi çevgānı dağı güy-ı zenehdānığaça (NŞ 556/1)

(Kaşının yayı saçının ucuna kadar, saçının ucu da çenesinin yuvarlaklığına kadar gerilmiş.)

3. yazılmak (Sİ I/24 çikildi).

Çü eflāk tarhığa çiktiñg kalem

Havā şafhasığa çikildi raqam (Sİ I/24)

(Felek tarlasına kalem çektin. Arzu sayfasına rakam yazıldı.)

4. geçirilmek (GS 150/5 çikilip).

Mesih ignesi Meryem igirgen ip bile güyā

Çikilip ignige cān-bağşlıg tonı tikiliptür (GS 150/5)

(Sanki İsa ignesi Meryem’in eğirdiği ip ile sırtına can veren elbise geçirilip dikilmiştir.)

çubul- : didilmek, ipin çözülüp karışması (GS 336/6 çubulğan).

Silk itek zer-rişte birle gül toğulğan cinsdin

Kim imes tārı çubulğan vaşlalıg maşab dik (GS 336/6)

(İplik etek altın ip ile gül dokunmuş türden. İpliği didilen kavuşmalık aba gibi değil.)

dèyil- / diyil- : denilmek (LM IX/568 dèyilip) (Sİ XV/999 diyilgenge).

‘Işk içre cünün anıñg şıfatı

Mecnün dèyilip cihānda atı (LM IX/568)

(Aşk içinde onun sıfatı deliliktir, dünyada adı Mecnün diye adlandırılmıştır.)

Bilingey diyilgenge bir bir işi

Ki halk itmedi tiñgri andağ kişi (Sİ XV/999)

(Bir bir işi denildiğinde bilinecek Tanrı onun gibi insan yaratmadı.)

êvrül- / **ivrül-** : çevrilmek, döndürülmek (LM XXV/2060 êvrüldi) (FŞ XXXV/66 ivrüldi).

Êvrüldi hem ol dimenni bisyâr

Nê ‘aql velî aᅇga nê ᅇis bar (LM XXV/2060)

(Hem o çok süprüntülöklere çevrildi. Ona ne akıl ne de his var.)

Çü ivrüldi leb-â-leb devr ayağı

ᅇızıdı bezm yaᅇglıᅇ il dimāᅇı (FŞ XXXV/66)

(Aᅇzına kadar dolu dönen kadehi çevrildi. İnsanların, halkın akli (içkinin etkisiyle) hararetlendi.)

içil- : içilmek (SS/518 içilür irdi).

İçilür irdi müşk-bü bāde

Müşk ü ‘anber baᅇuri āmāde (SS/518)

(Misk kokulu şarap içilirdi. Misk ve anber kokulu şarap hazır.)

işil- : (ipi) birbirine bağlamak (FŞ XII/ 58 işilgen) (Sİ XXIII/1563 işilgen).

İşilgen riştesi tâb-ı vefādın

Tişilgen baᅇrı ᅇakkāk-ı ᅇazādın (FŞ XII/58)

(Kazanın kazıcısıyla baᅇrı deşilen, vefa kıvrımlı saçlarının birbirine bağlanan ipleri...)

ᅇinābi ki bolᅇay niᅇ miᅇᅇ ᅇarı

İşilgen kilür ᅇaᅇda deryā sarı (Sİ XXIII/1563)

(Çadır ipi ki nice bin karış olacak. Birbirine bağlanan devirde deniz tarafına gelir.)

itil- : yapmak, düzenlemek (Sİ XI/11 itildi).

...alar aᅇvālıdın icmāl ᅇariᅇı bile iᅇtisār itildi ... (Sİ XI/11)

(...onların hālinden özetleme yoluyla sadeleştirme yapıldı...)

ᅇadal- : batırmak, sançılmak (FK 70/4 ᅇadalıp).

Kōᅇᅇül helāk irür ᅇamzeᅇᅇ oᅇları birle

Niᅇük ki şayd yıᅇilᅇay ᅇadeᅇᅇler ᅇadalıp (FK 70/4)

(Nasıl ki (kayın ağacından yapılmış) oklar batırılıp av yıkılacak. Gönül de gamzenin okları ile (öyle) mahvolur.)

ᅇakıl- : hafifçe vurulmak, ısırılmak (FŞ XXI/10 ᅇakılᅇan) (BV 579/5 ᅇakılmış).

ᅇazuᅇ ᅇimīn u zerrīn kim ᅇakılᅇan

Kevākib dik sipihr üzre ᅇakılᅇan (FŞ XXI/10)

(Felek üzere çakılan yıldızlar gibi Demir Kazık da altından ve gümüşten gökyüzüne vurulmuş...)

Ni sūd imdi ayağımdın tiken çıkmeklik ey müşfik

Ki taşlar birle köksümge kaçılmış hecr mismârı (BV 579/5)

(Ey şefkatli, şimdi ayağımdan diken çekmen ne fayda! Ayrılık çivisi (kazığı) taşlar ile göğsüme vurulmuş ki.)

ķapıl- : kapanmak (Sİ XXVI/2 ķapılğay).

...andaķ mādde ķapılğay mu kim anda dil-pezîr bolğay (Sİ XXVI/2)

(...Onun gibi madde kapanacak mı ki orada gönüle hoş gelen olacak.)

ķatıl- : katılmak, karıştırılmak (NŞ 108/7 ķatılsa).

Nevāyî āhını zāhid kim aytmadı söz ile

Nidin ki dūd olur efzūn ķatılsa ot ile yaķ (NŞ 108/7)

(Ateş ile buz katıldığında nasıl ki çok duman çıkarsa Nevāyî de āhını zahide söz ile anlatmadı.)

ķaytıl- : men olunmak ve döndürölmek (NŞ 627/1 ķaytılmas, ķaytılmağlığım).

Yārdın ayrılrsa ķaytılmağlığım bilmes kişi

Bilse kim çün ayrılır ķaytılmas ayrılmas kişi (NŞ 627/1)

(Sevgiliden ayrılısam benim kim olduğumu insan bilmez çünkü ayrıldığımı bilse kişi ayrılmaz, döndürölmez.)

ķazıl- : kazılmak (FŞ XXII/64 ķazılğan) (Sİ XXXI/2651 ķazılmış).

Muşayķal taht ataş üzre ķazılğan

Nihānî genc aķvāli yazılğan (FŞ XXII/64)

(Ateş üzerine kazılan cilalı, parlak taht, yazılan gizli hazine oluşu...)

ķazılmış bu şehir içre naķbî nihān

Ki ger kirse şah iş tüşüp nā-gehān (Sİ XXXI/2651)

(Bu şehir içine gizli lağım deliği kazılmış. Ansızın işi düşüp (zamanı gelip) şah eğer girse.)

ķınal- : işkence edilmek (GS 374/6 ķınaldıñg) (NŞ 314/4 ķınalmaķ).

Vişāl gül-şenin ay cān ķuşı köp ister min

Bu dām-geh ara gūyā ki asru ķınaldıñg (GS 374/6)

(Ey can kuşu kavuşma bahçesini çok isterim.Sanki bu tuzak yeri (dünya) içinde çok işkence edildin.)

Ey vişāl ehli figānım işitip külmeñg kim

Heer zindānı ara müşkil irür kınalmağ (NŞ 314/4)

(Ey kavuşma ehli inleyişimi işitip gülmeyin ki ayrılık zindanı içinde işkence edilmek zordur.)

ķırıl- : kırılmak (GS 59/2 kırılğay).

ķırtıp ötken oğlarıñġ cān perdesin riş itkeli

Şafha diktur kim kırılğay sehv ħaţlar yazılıp (GS 59/2)

(Bıçak gibi çizip geçen okların can perdesini yaraladığından beri yanlış yazılar yazılıp kırılacak levha gibidir.)

ķisil- : 1. kesilmek (LT LXXIX/1092 kisilgen).

Ta‘biye her küngüride taşlar

‘İşğ tiğidın kisilgen başlar (LT LXXIX/1092)

(Her tertip etmede kızgınlığında taşlar, aşk kılıcından kesilen başlar.)

2. elbiseyi biçmek (FŞ XIX/21 kisilmey).

Tikilgen ton ħisābın kimse bilmey

Birisi hem kisilmey hem tikilmey (FŞ XIX/21)

(Dikilen elbise hesabını kimse bilmeyerek, birisi hem elbise biçilmeyerek hem kesilmeyerek...)

ķoyul- : 1. dökülmek (FŞ IX/37 ķoyuldı).

Tapıldı ança söz kim kāmım irdi

ķoyuldı ança mey kim cāmım irdi (FŞ IX/37)

(İsteğimdi o kadar söz bulundu. Kadehimdi ki o kadar şarap döküldü.)

2. yerleştirilmek (SS/1324 ķoyuldı) (NŞ 511/1 ķoyulsa).

Bolğaç ārām-ğāhım uşbu firāş

Uyķu istep ķoyuldı taş üze baş (SS/1324)

(İşte bu yatak dinlenme yerim olacak. Uyku isteyerek taş üzerine baş yerleştirildi.)

Sipihr āyine kūn ger demimdin oldı ķarangu

Eşer yoğ imdi demimdin ķoyulsa ağızıma közğü (NŞ 511/1)

(Felek aynası güneş gibi sıcak nefesimden karardı. Şimdi ağızıma ayna yerleştirilse nefesimden iz, belirti yok.)

ķörül- : görülmek (Sİ XLIII/3741 ķörülđi).

ķörülđi şıfātıñġ ki mestür imes

Kim ol nev‘ insānga mağdūr imes (Sİ XLIII/3741)

(Sıfatının kapalı olmadığı görüldüğünde (açık aşikar bir sıfat olduğunda) bu çeşit insana takdir-i ilahi yoktur.)

köteril- : götürülmek, kaldırılmak (LM XXX/2671 köterildi).

Çün boldı ıarab işige encâm

Bir dem köterildi bezmdin cām (LM XXX/2671)

(Meclisten kadeh bir an kaldırıldığında sevinç, eğlenme işi de sona erdi.)

oḡşatıl- : benzetilmek (FŞ IV/4 oḡşatılğanıdın).

“Ve’l-leyl” sūresini anıḡ yüzi kıyaşı bile zülfı

Tünige oḡşatılğanıdın her biri bir biyik pāye (FŞ IV/3-4)

(“Ve’l-leyl” sūresindeki geceye benzetilmesi zülf ve saçın her birisi için büyük bir derecedir.)

oḡul- : okunmak (LM XXXVIII/3610 oḡulḡay) (LT CXLVI/2413 oḡuldı).

Şek yok ki kaçan ki bu oḡulḡaç

Kim oḡkusa ḡātırı buzulḡay (LM XXXVIII/3610)

(Şüphe yok ki her ne zaman bu okunacak. Ki okusa gönlü bozulacak.)

ḡuḡbe-i devlet oḡuldı zātıḡa

Sikke-i rif’at soḡuldı atıḡa (LT CXLVI/2413)

(Onun adına yücelik sikkesi bastırıldı, devlet hutbesi kendisi için okundu.)

örül- : örülmek (BV 396/1 örülgen).

Bar mu ol ikki örülgen ḡisū-yī ‘anber-şemīm

Ya itek salmış Muḡammedde yazılḡan ikki mīm (BV 396/1)

(Muhammed yazılırken iki mim harfi sanki eteklerini bırakmış o iki örülen anber kokulu saç var ya!)

ötkeril- : aşırılmak, geçirilmek, feragat ettirilmek (GS 487/2 ötkerilip) (NŞ 563/5 ötkerilür).

Biliḡ müdur ki aḡḡa kıızıl fuḡa baḡladınḡ

Yā rişteī ki ötkeriliptur ‘aḡıḡdın (GS 487/2)

(Kızıl kuşak baḡladığın belin midir yoksa akikden geçirilmiş bir ip midir?)

Lebiḡde cism-i za‘īfım sözi irür ol nev’

Ki rişte ötkerilür la‘l-i āb-dār içre (NŞ 563/5)

(Senin ağzında benim kuru bedenim söz öyledir ki sanki incecik keskin dudaklarının arasına ip geçirilmiştir.)

saçıl- : saçılmak (HBD 42/1 saçılır) (FK 594/1 saçılğay).

Çün yüzige otluğ āhımniᅡğ şerārı saçılır

Gūyiyā zer hoşkadur kim gül yüzige yapılır (HBD 42/1)

(Yüzüne ateşli āhımın kıvılcımı saçılır. Sanki altın hokkadır ki gül yüzüne örtülür (kaplanır).)

Hücūm-ı hāl irūr ol gül-i cemāl üzre

Niçūk ki müşk saçılğay hārār-i al üzre (FK 594/1)

(O gül yüzü üzerine benler hücum etmiştir (benlerle doludur), sanki kırmızı ipek üzerine müşk saçılmış(gibidir).)

salıl- : atılmak (NŞ 266/4 salıldı).

Ya kaşınıᅡ birle kıldı çün da‘vī

ᅡatlı üçün boğzıᅡa salıldı kiriş (NŞ 266/4)

(Yay gibi kaşınla dava etti, öldürmek için boğazına ip atıldı.)

sanal- : sayılmak, hesaplanmak (NŞ 471/6 sanalğay-min).

Eger aᅡbāb ta‘dādın kıılır-siz bolmaᅡum sanda

Maᅡᅡa bes bu şeref kim itleri içre sanalğay-min (NŞ 471/6)

(Eğer sevgili sayısından hesap ederseniz bu ünde olmayayım. Bana bu şeref ki itleri içinde sayılacağım.)

sançıl- : saplanmak (GS 74/5 sançıldı) (BV 464/4 sançılğan).

Dime sançıp niş-i hicrān yitkürey nūş-ı vişāl

Çün bu nūşuᅡᅡ öltürür ol niş hem sançıldı tut (GS 74/5)

(Ayrılık dikenini saplayıp kavuşma içkisini ulaştırayım deme. Çünkü bu içkin öldürür o diken hem saplandı tut.)

ᅡuş salıp şayd itmegil kim maᅡlaşı yok birkitip

Cān kuşu başınıᅡᅡa sançılğan keçek kıullābıdın (BV 464/4)

(Kuş gönderip av etme ki can kuşu başına saplanan keçek çengelinden sağlamaştırıp kurtulacak yeri yok.)

savrul- : savrulmak (HBD 190/1 savruldı) (NŞ 5/3 savrulğan).

Nev-bahār oldı açılmas veh ki ‘ıyşım gül-būni

Ĝam hāzāni yilidin savruldı şabrım hırmeni (HBD 190/1)

(Neşe gülümün kökü ilkbahar oldu açılmaz yazık ki! Sabrımın harmanı gamın sonbahar yelinden savruldu.)

Eyle savrulğan anāşır her taraf kim tapmaᅡay

Bir birisidin nişān bu vādī-i hırmān ara (NŞ 5/3)

(Öyle her yöne savrulan unsurlar bu yokluk vadisi içerisinde birbirinden iz bulmayacak.)

saygal- : sayılmak, harclanmak (GS 173/6 saygalur) (FK 153/5 saygalur).

Kirme sevdā bahırğa ‘ālemdin istep sūd kim

Sīm naq̄di tüşse likin ‘ōmr naq̄di saygalur (GS 173/6)

(Bu sevda denizine ālemden fayda isteyerek girme ki gümüş para düşse ancak ömür sermayesi sayılır.)

Bāde tut naq̄d-i hayātımın alıp iy muğ-beçe

Cān tapay bir laḥza çun naq̄d-i āḥir saygalur (FK 153/5)

(Ey meyhaneci çırağı hayat sermayemi alıp şarap tut. Bir an can bulayım çünkü son sermayem sayılır.)

sıkıl- : sıkılmak, ezilmek (GS 350/3 sıkılğan).

Boldı yüz miṅ pāre cismimde sūṅgek ḳan ḳalmadı

Nāliş-i hecriṅdin olmış min sıkılğan nār dik (GS 350/3)

(Vücudumda kemik yüz bin parça oldu. Kan kalmadı. Ben ayrılığın inleyişinden sıkılan nar gibi olmuşum.)

sızıl- : çizilmek, yazılmak (GS 155/2 sızılğan < çiz-).

Ol bulut yaṅlıg libās üzre sızılğan ḥaṭları

Bar anıṅ dik kim yağın tüşkey bulutdın tār tār (GS 155/2)

(O bulut gibi elbise üzerine çizilen yazıları, onun gibi ki buluttan tel tel düşecek yağmuru var.)

soğ(u)l- / soḳul- : 1.sokulmak (Sİ XXVII/2267 soḳluban).

Biri soḳluban gürde-gāhıba tiğ

Töküp yirge ḳanın anıṅ bī-dirig (Sİ XXVII/2267)

(Böbreğime biri tarafından kılıç sokularak elinden geleni yapıp insafsızca onun kanını yere dökerek...)

2.bastırılmak (LT CXLVI/2413 soḳuldı).

Ḥuṭbe-i devlet oḳuldı zātıga

Sikke-i rif at soḳuldı atıga (LT CXLVI/2413)

(Devlet hutbesi kendisi için okundu. Onun adına yücelik sikkesi bastırıldı.)

sorul- : sorulmak (Sİ II/117 sorulmas).

Çü her mücrimi kim sin ittiṅ kerem

Sorulmas hem ol cürm ile özge hem (Sİ II/117)

(Her suçluyu ki sen bağışladın. Hem suç ile başka gam, keder sorulmaz.)

sökül- : (etek, kazak vb.) sökülmek (FK 584/3 söküldi).

Ger söküldi ol itek kirpik bile tikse bolur

Kim irür gül hil' atin tikmek münāsib hār ile (FK 584/3)

(Eğer o etek sökülünce kirpik ile dikse olur. Gül elbiseni diken ile dikmek münasıptir.)

sürtül- : sürtülmek, sürtünmek (NŞ 479/1 sürtülür).

Māvi-yi bī-hāl kōṅglek veh ni ferrūḥ-fāl ikin

Kim teniṅğa sürtülür bu vechdin bī-hāl ikin (NŞ 479/1)

(Halsiz mavi gömlek, yazık nasıl bahtı açık ikisinin ki tenine sürtünür bu sebepten hâlsiz ikisi.)

sürül- : sürülmek (Sİ LXVIII/5708 sürüldi).

Sürüldi gele dağı ḥandek sarı

Ki cānlık nime ḳalmadı taşḳarı (Sİ LXVIII/5708)

(Keçi sürüleri hendeğe doğru sürüldü, dışarıda canlı nesne kalmadı.)

taḳıl- : (boyun vb.) takılmak (BV 263/9 taḳılmış).

Nevāyī dik ḥalāşım yok idi ol ḡamze küfridin

Ḥuşūşā zülfī zünnārı dağı boynumğa taḳılmış (BV 263/9)

(O gamzenin küfründen Nevāyī gibi kurtuluşum yoktu özellikle zülfünün kuşağı boynuma takılmış.)

tanıl- : bilinmek, tanınmak (Sİ IV/312 tanılmay).

Yanıp yüz ḳoyup raḥş u yoldaşığa

Tanılmay yitişkeç alar kaşığa (Sİ IV/312)

(Gösterişli, güzel at ve yoldaşına yönelip dönüp onların karşısına tanınmayarak yitişecek.)

tapıl- : bulunmak (HBD 22/7 tapılmas) (HE/360 tapılıp).

İy Ḥüseyni bolsa yüz cāniṅ fidā ḳıl hicride

Kim tapılmas dünyide andaḳ yana mevzun yiğit (HBD 22/7)

(Ey Hüseyini yüz canın olsa ayrılığında feda et ki dünyada onun gibi yine yakışıklı yiğit bulunmaz.)

Her ni ki mergūbı bolup nefsiṅ

Tapılıp ol bezmde bir yok ki miṅ (HE/360)

(Her ne zaman ki nefsinin istenileni olup o mecliste bir değil ki bin bulunup...)

tartıl- : 1. (geriye) çekilmek (Sİ XLVIII/4425 tartıldı).

Çü tartıldı hānī ki destur imes

Ṭa‘ām anca ‘ālemde maḳdūr imes (Sİ XLVIII/4425)

(Hani balıkları izin verilmeden denizden çekildi,dünyada yiyecek o kadar da yeterli değil.)

2. (sürme, kalem) çekilmek (GS 351/3 tartılıban).

Çarḫ yüz miṅ közi gūyā yarudı tartılıban

Sürme-gün tün içide sürme-şifat gerd-i rehiṅ (GS 351/3)

(Sürme renkli yolunun toprağı sürme renkli gecenin içinde çekilince sanki feleğin yüz bin gözü parladı.)

3. (ipe) dizilmek (FK 371/5 tartıldı).

Köksüm üzre dāğlar boynumda zülfi tārıdur

Tā ki müşkin rişteğa tartıldı tūmārı anıṅ (FK 371/5)

(Göğsüm üzerindeki dağlar boynumdaki zülfünün telidir. Onun tomarı tā ki misk kokulu ipe dizildi.)

4. çekilmek, alınıp getirilmek (Sİ LII/4710 tartıldı).

Yimekke ulus meyli bolğanda fāş

Gezek ortadın çıktı tartıldı aş (Sİ LII/4710)

(Yemeğe halkın meyli ortaya çıktığı zaman önce meze sonra ocaktan yemek alınıp sofraya çekildi.(getirildi.))

5. koparılmak (SS/235 tartıldı).

Çün tamām oldı bu refi‘ eyvān

Nige tartıldı niçe şādürvān (SS/235)

(Eyvanın yüksekliği tamamlanınca nice şadırvan neden koparıldı?)

tikil- : 1. (elbise vb.) dikilmek (GS 150/5 tikilip).

Mesih ignesi Meryem igirgen ip bile gūyā

Çikilip ignige cān-baḫşlıg tonı tikiliptür (GS 150/5)

(Sanki İsa iğnesi Meryem eğeren ip ile çekilip sırtına can veren elbise çekilip dikilmiştir.)

2. (ölçüye göre elbise vb.) biçilmek (FŞ XIX/21 tikilmey).

Tikilgen ton ḫisābın kimse bilmey

Birisi hem kisilmey hem tikilmey (FŞ XIX/21)

(Dikilen elbise hesabını kimse bilmeyerek birisi hem kesilmeyerek hem biçilmeyerek...)

3. saplanmak (NŞ 215/5 tikilse).

İçimde kirpiki ger nâle eylesem taṅg yok

Köṅgülge niş tikilse bolur mu efgânsız (NŞ 215/5)

(Eğer içimde kirpiği ile inlesem şaşırmayın.Gönüle diken saplansa figânsız olur mu?)

4. kurulmak (Sİ XLIII/3865 tikildi).

Hem ol sebzeğa tüşti ḥayl u sipâh

Tikildi yana çarḥ-sâ bār-gân¹⁵ (Sİ XLIII/3865)

(Topluluk ve asker hem o yeşillige indi. Felek gibi yüksek divân kuruldu.)

tizil- : sıralanmak (FK 157/3 tizilgen).

Külerde rişte-i dūr dik tişin körüp eşkim

Tizilgen inçü mişillig tüzüp kaçâr barur (FK 157/3)

(Gözyaşım inci gibi dizilmiş gülen dişlerini görünce o da dizilen inci gibi (yüzümden aşağı) katar olup akar.)

toḫul- : (elbise, kumaş) dokunmak (Sİ LXXVI/6254 toḫulğan) (BV 409/1 toḫulmuş).

Toḫulğan kibi cins-i zibâ ara

Öküş cân-ver-i naḫş-ı dibâ ara (Sİ LXXVI/6254)

(Gönül ustası çok ipek kumaş şekilleri içinde süslü cins kumaş içinde dokunmuş gibi.)

‘Işk otıdın tende andaḫ şa’ b oluptur köymekim

Kim şererler târıdın güyâ toḫulmuş köṅglekim (BV 409/1)

(Tende aşk ateşinden yanışam onun gibi çok olmuştur. Sanki gömleğim kıvılcımların ipliğinden dokunmuş.)

toḡral- : doğranmak, parçalanmak (NŞ 137/3 toḡralur).

Veh ki zaḫmınıṅ isidin meyl hem kılmamış itiṅ

Guşsa tiḡıdın niçe kim zâr cismim toḡralur (NŞ 137/3)

(İnleyen vücudum gam kılıcıyla nasıl da doğranmıştır yazık ki yaraların kokusuna senin köpeğin meyl etmemiştir.)

tögül- : dövülmek (FŞ XIX/26 tögülgen).

Ügülgen nâfedin ḥar-vâr ḥar-vâr

Tögülgen müşk ḥöd anbâr anbâr (FŞ XIX/26)

(Kendi güzel koku saçan, dövülen misk, eşek yükü ile öğütülen misk kokudan...)

tökül- :1.dökülmek (FŞ X/22 tökülmiş) (BV 51/5 tökülgen).

Kevâkib birle ol tün rengi derhem

¹⁵ Yanlış okunmuş. “bār-gâh” olmalı.

Tökülmüş gūyiyā sūnbūlga ŧeb-nem (FŞ X/22)

(Sanki sūnbūle ŧebnem dökülmüş, yıldızlar o gece rengi ile gümüş para (gibi)...))

Rindler iflâsdın ğam yok tükülgen bâdedin

‘Iyş iter-siz çunki muğ deyriĝa kirdi muhtesib (BV 51/5)

(Rindlerin iflasında dökülen ŧarap dert deĝildir, çünkü muhtesip ateşperestlerin kilisesine girdiĝinden eĝlenirsiniz.)

2. söylenmek (FŞ XLVII/85 tüküldi).

Bu yaŋlıĝ rişteĝa çün söz tüküldi

Mey istep ŧeh kadeĝ mânend küldi (FŞ XLVII/85)

(Bu gibi ipe söz söylendi. ŧah, ŧarap isteyerek kadeh gibi güldü.)

töşel- / **tüşel-** : döşenmek (FŞ XXXV/94 töşelgeç) (Sİ LXXVI/6356 түşelgünçe).

Töşelgeç bu bisât-ı kâm-rânî

Özi olturdu lik olturtup anı (FŞ XXXV/94)

(Bu mutluluk kilimi döşenecek ancak kendi onu oturtup oturdu.)

Tüşelgünçe yir kuvveti kalmadı

Bolup za‘ fi ğâlib tura almadı (Sİ LXXVI/6356)

(Yer döşenince kuvveti kalmadı. Zayıflık olup güçlü duramadı.)

tutul- :1. bağlanmak (HBD 190/ 4 tutulğan).

Niş-i ğamzeŋĝdin tiken birle tutulğan yaĝşırak

Gülşen içre gül bile tolgunça köĝsüm revzeni (HBD 190/4)

(Göĝsümün penceresi gül bahçesi içinde gül ile dolunca, süzgün bakışının dikeninden diken ile çok daha iyi bağlanmış.)

2. yakalanmak (Sİ XLVIII/4258 tutulĝay) (BV 720/2 tutuldu).

Tutulĝay kilip öz ayaĝı bile

Daĝı nükte sürgey ferâĝı bile (Sİ XLVIII/4258)

(Kendi ayaĝıyla gelip yakalanacak.Vazgeçse de nükte sürecek.)

Çutuldu ol u bu tutuldu ilâhî

Tutulğan çutulĝay çutulğan tutulĝay (BV 720/2)

(Ey Allah’ım, o kurtuldu ve bu yakalandı. Yakalanan kurtulacak, kurtulan yakalanacak.)

3. dolmak (Sİ LXXV/6082 tutulmaĝ).

Tutulmaĝ kirek irdi yir su bile

Hem ol nev' kim ' aqs közgü bile (Sİ LXXV/6082)

(Hem o ayna ile yansıma yeni ki yer su ile dolması gerekti.)

tüşül- : düşölmek, yüksek yerden aşğı inilmek (Sİ XXVII/1977 tüşölgeç).

Tüşölgeç çirik devrini şak kılıp

Sipeh hıfzı eylerge hıandek kılıp (Sİ XXVII/1977)

(Asker kadehini ikiye ayırıp, askeri saklamaya hendek kazıp aşğı inilecek.)

tüzel- : düzölmek (LM I/49 tüzeldi) (NŞ 685/1 tüzölgö).

Andağ çü tüzeldi ked-hudalık

Bu nev' oldı ata analıg (LM I/49)

(Bunun gibi kähyalık düzeldiğinden beri ana babalık bu çeşit oldu.)

Biziñg ' imäret içinde tüzölgö ikki menär

Ki kubbelerdin irürler sipihr sanıda (NŞ 685/1)

(Bizim hayirevi içinde düzölgö iki ışık yeri (fener kulesi) ki kubbelerden gökyüzü katına ulaşrlar.)

tüzöl- : dizölmek, hazırlanmak (Sİ IX/755 tüzölse) (SS/1105 tüzöldi).

Eger bezm-i ' ayşı tüzölse sipihr

Toğuz hān kilip anda bir qurş-ı mihr (Sİ IX/755)

(Eğer felek eğlence meclisini hazırlasa bir güneş halkası etrafına dokuz han (dokuz yıldız) gelip dizilir.)

Yana ' işret için tüzöldi esās

Meclis ehliğa aq barça libās (SS/1105)

(Eğlence için yine meclis ehlinin hepsine ak elbiseler dizildi,hazırlandı.)

unutul- / **unutıl-** : unutulmak (GS 850/CXVI unutulğan) (BV 659/28 unutuldı).

Bilmen unutulğan mu ikendur aña hecr

Yā köprek irür bu qatla düşvārlıgı (GS 850/CXVI)

(Unutulduğundan mıdır bilemem ama ona ayrılık kat kat daha fazladır.(Artık ayrılık daha çok etkilemektedir, daha çok dokunmaktadır.))

Veh qanı burunğı mihr ü peyvend

Güyā unutuldı ' ahd ü peymān (BV 659/28)

(Vah önceki sevgi ve kavuşma hani! Sanki yemin unutuldu.)

urul- : kurulmak (NŞ 230/5 urulmay).

Qöñglüm içre mezra' -ı şabrım urulmay qalmağay

Her süñgek yanımda çün at' ıa kildi dās (NŞ 230/5)

(Gönlüm içinde sabır tarlam kurulmayarak kalmayacak. Çünkü orak yanımdaki her kemiği kesmeye geldi.)

ual- : kırılmak, ufalanmak, dağılmak (FŞ VI/18 ualđay) (NŞ 184/4 ualdı).

Yoğ ol gevher ki çün tofrağa alđay

Ayağ astıa çün alđay ualđay (FŞ VI/18)

(Toprağa kalmayacak o cevher ayak altında kalıp kırılacak, ufalanacak.)

add ü endāmın ualdı cilvesidin dostlar

Veh ni dil-ke āmet ü ni dil-firīb endāmı bar (NŞ 184/4)

(Dostlar, yazık ki ne gönül çeken boyu ve ne gönül alan endamı var, cilvesi yüzünden boy ve endamı kırıldı.)

uatıl- : kırılmak, ufalanmak (NŞ 455/4 uatılsa).

Hecri cismimde süñgекlerini uatıp köydürür

Ya' nī ot batraq yanar köprek uatılsa otun (NŞ 455/4)

(Onun ayrılığı vücudumda kemikleri kırdırıp yandırır, çünkü odun ne kadar çok kırılırsa ate daha kuvvetli yanar.)

uzal- : 1. (söz vb.) söylenmek (FK 689/290 söz uzalur).

Felek ü encüm ara salıp köz

Vafıda köp uzalur irdi söz (FK 689/290 uzalur)

(Felek ve yıldız arasına göz salıp onu övmeye çok söz söylenirdi.)

2. (dert) eklenmek (LM XXXIV/3094 uzaldı).

Derd üstige derdi çün uzaldı

Ol gūr-istān içinde aldı (LM XXXIV/3094)

(Çünkü dert üstüne çok dert eklendi. O mezarlık içinde kaldı.)

üül- : yığılmak (FŞ XIX/26 üülgen).

Üülgen nāfedin ar-vār ar-vār

Töülgen mük öd anbār anbār (FŞ XIX/26)

(Eek yükü ile öğütölen misk kokudan kendi güzel kokusunu saçan, dövölen misk...)

üzöl- : 1. koparılmak (GS 272/6 üzölgen) (NŞ 190/3üzölmi).

Her sarı bir zamlığ ' uzvum üzölgen tapmı il

Nā-tövān cismimni kim küyide itler südremi (GS 272/6)

(Güçsüz vücudumu sevgilinin köyündeki itler sürüklemiş, her tarafta bir yaralı uzvumu bulmuş halk...)

Bilmey didiñg üzülmiş ikin sübħa-i ‘akik

La‘liñg gamıda ƣan kibi eşkim ƣatārıdur (NŞ 190/3)

(Bilmeyerek akik tespihinin ikisi koparılmış dedim. Dudağın gamında gözyaşım kan sürüsü gibidir.)

2. kesilmek (BV 193/5 üzülgen).

Yarsa köksümni fiğān zāhir ƣıllur cān riştesi

Köñglek olsa çāk üzülgen tārniñg efğānı bar (BV 193/5)

(İnleyiş göğsümü parçalasa can ipi görünür. Gömlek parçalansa kesilen saç telinin inleyişi var.)

3. bölünmek (FK 24/1 üzülde).

Sevād-ı ģāli anıñg la‘l-i rüħ-perver ara

Meger ki mūrçe nişfi üzülde şekker ara (FK 24/1)

(Onun siyah beni, ruhunu besleyen dudağının içinde, meğer karınca gibi şeker içinde yarısı bölündü.)

yaƣıl- : yakılmak (FK 248/6 yaƣılğı) (LT XVII/387 yaƣılıp).

Derd otın ƣılğan heves evvel köñgölni örtedik

Kim ol ot her ģār köñglige yaƣılğı dik imes (FK 248/6)

(Dert ateşini heves eden gönülü önce yaktık. Ki o ateş her dikenin gönlüne yakılmış gibi değil.)

Hem seħābıdın ƣaƣınlar ƣaƣılıp

Tābıdın ‘ālemde otlar yaƣılıp (LT XVII/387)

(Hem bulutundan şimşekler ƣaƣılıp, parlaklığından ālemde ateşler yakılıp...)

yapıl- :1. örtülmek (FŞ XXVIII/93 yapılgunça) (FK 248/2 yapılgı).

Bu yañğlıg irdi deryā ıztırābı

Yapılğunça cihānga tün niğābı (FŞ XXVIII/93)

(Cihana gece örtüsü örtülünceye kadar deryanın sıkıntısı bu gibiydi.)

‘İşƣıda rüsvālıgım ol nev‘ boldı fāş kim

Zühd ü ‘işmet perdesi birle yapılgı dik imes (FK 248/2)

(Aşkında rezilliğim bu çeşit ortaya çıktı ki zühd ve günahsızlık perdesiyle bile örtülecek gibi değil.)

2. sönmek (LM XXXI/2829 yapılıp).

Yüzige tüşüp böri kulağı

Andın yapılıp közi çerāğı (LM XXXI/2829)

(Yüzüne kurt kulağı düşüp göz mumu ondan sönüp...)

3. meydana getirilmek (NŞ 430/4 yapılmış).

Ġamıñg taşydın yoķ ki zaħm oldı başım

Yoluñg tofrağıdın yapılmış cebin hem (NŞ 430/4)

((Senin) gamının taşından başım yaralanmadı hem de yolunun toprağından örtölmüş alnım yoktur.)

yapıştırul- : yapıştırılmak (FK 557/4 yapıştırıldı).

Başım aķardı ‘ ışķda yā ‘ ışķ tıǵıdın

Mamuğ yapıştırıldı bu efgār başıǵa (FK 557/4)

(Aşķdan ya da aşķın kılıcından saçlarım aģardı (sanki) bu dertli başa pamuk yapıştırıldı.)

yaratıl- : yaratılmak (SS/19 yaratılğan) (FK 689/285 yaratılmadı).

Ni ki maħlūķ içige ķatılğan

Sin yaratķan alar yaratılğan (SS/19)

(Bu yaratılan içine katılan ne ki! Sen yaratan onlar yaratılan.)

Bolğanıdın sin idiñg barça ğaraż

Kim yaratılmadı zatiñgā ‘ ıvaż (FK 689/285)

(Olandan bütünüyle maksat sendin ki kendine bedel yaratılmadı.)

yasal- :1. hazırlanmak (LM VIII/480 yasalğan).

Bu pāye bile yaşalğan ol taħt

Taħt üstide hüsrev-i cüvān-baħt (LM VIII/480)

(Bu rütbe ile hazırlanan o tahtın üzerinde Bahtlı cihan padişahı.)

2. düzölmek (Sİ XXIII/1535 yasalıp).

Çü mu‘ ber bolup māveraü’ nnehr añga

Yasalıp semerķand dik şehr añga (Sİ XXIII/1535)

(Maveraünnehir ona temizlenmiş olup Semerkand gibi şehir düzölüp...)

yayıł- : yayılmak (Sİ VIII/600 yayıldı) (BV 154/5 yayılmaydur).

Ġaraż kim çü nazm oldı töhmet mañga

Yayıldı cihān içre şöhret mañga (Sİ VIII/600)

(Amaç şiiirdi. Bu benim suçum oldu. Benim şöhretim cihan içinde yayıldı.)

İrür melek ara ' ışkım sözi tutuᅡ ma' zür

Ki bu fesâne henüz il ara yayılmaydur (BV 154/5)

(Aşkımın sözü melekler içindedir.Onun kusuruna bakmayın.Bu asılsız hikâye henüz halk arasında yayılmayacaktır.)

yazıl- : yazılmak (GS 49/2 yazılssa) (LT LXXIX/1115 yazılᅡan).

Noᅡta-i ᅡaliᅡ nidin şirin lebiᅡ üstidedur

Noᅡta çün astın bolur her ᅡayda kim yazılssa leb (GS 49/2)

(Beninin noktası neden şirin dudaᅡının üstüdedir.Çünkü her ne zaman ki leb (dudak) yazılssa nokta altında olur.)

Köz ki boldı ᅡali anıᅡ astıda

Noᅡta yazılᅡan belāniᅡ astıda (LT LXXIX/1115)

(Belanın altında nokta yazıldıᅡı (gibi) göz ki onun altında beni oldu.)

yıᅡıl- : yıᅡılmak, toplanmak (BV 410/2 yıᅡılᅡan).

Mahfi ᅡamıᅡ yazarda yıᅡılᅡan bitigçe bar

Derdiᅡ nihān tutardım aᅡarᅡan süngelerim (BV 410/2)

(Gizli ᅡamını yazdıᅡında yıᅡılan yazı gibi gizli derdini tuttuᅡunda aᅡaran kemiklerim var.)

yıᅡıl- :1. yıkılmak, yerle bir olmak (Sİ LXVIII/ 5722 yıᅡılᅡaᅡ) (BV 25/4 yıᅡılᅡur).

Atıdım mübārizni yıᅡᅡan zamān

Yıᅡılᅡaᅡ talaşıp tüketmek hemān (Sİ LXVIII/5722)

(Atından ᅡüreşe kalkışanı yıkan zaman, yıkılınca hemen dalaşıp tüketmek(tir).)

Külbem eyvānın felek yıᅡᅡannı sor ol zārdın

Kim enīsi yoᅡ yıᅡılᅡur külbe-i vīrānıda (BV 25/4)

(Felek o inleyenden kulübemin çatısını yıkanı sor ki yıkılmış kulübemin sevgilisi yok.)

2. ölmek (FK 70/4 yıᅡılᅡay).

Köᅡᅡül helāk irür ᅡamzeᅡ oᅡları birle

Niçük ki şayd yıᅡılᅡay ᅡadeᅡler ᅡadalıp (FK 70/4)

(ᅡamzenin okları ile gönül mahvolur. Nasıl ki oklar saplanıp avlar ölecek.)

3. eğilmek (FK 9/2 yıᅡılıp).

Bir yᅡᅡürük tıfl irür kirpiklerim içinde yaş

Kim yıᅡılıp sançılıptur her ᅡarafdın ᅡār aᅡᅡa (FK 9/2)

(Kirpiklerim içinde yaş bir yürüyen çocuktur ki ona her taraftan diken eğilip saplanmıştır.)

yişil- : çözülmek (Sİ XLV/3929 yişilmes idi).

Yişilmes idi nâkâdın maḥmili

Her on künde bir şehri idi menzili (Sİ XLV/3929)

(Dişî deveden (iki) kişilik bineği çözülmeydi. Menzili her on günde bir şehirdi.)

yoğrul- : yoğrulmak (FK 610/8 yoğruluptur).

Kiter hūşum kaçan isler-min ol büt kaşrı dīvārın

Meger kim yoğruluptur bāde birle deyrniḡ dāyı

(O put güzelin sarayının duvarını ne zaman koklasam, aklım gider. Meğerki dünyanın duvarı şarap ile yoğrulmuştur.)

yonul- : yolunmak (FŞ XXXIII/26 yonulğan).

Alıp bir bir yonulğan ḥāreni çüşt

Töşep ol tahta tahta taşnı rüşt (FŞ XXXIII/26)

(Alıp bir bir yolunan dikenini düzgün. O tahta tahta taşı döşeyerek doğru yolu bulur.)

yuyul- : yıkanmak (HE/879/ yuyulğay) (FK 688/82 yuyulğay).

Koşmasalar lücce-i rahmet ara

Ḳayda yuyulğay bu ikidin ḳara (HE/879)

(Rahmet suyu içinde koşmasalar. Bu ikisinden kara ne zaman yıkanacak?)

Veh ni külekdür ol baḥrğa kim

Mevciğa tüşse yuyulğay eflāk (FK 688/82)

(Yazık o denizde nasıl bir gölgedir ki dalgaya düşse felek yıkanacak.)

3.1.2.2. Durum Bildirme

éril- : erimek, küçülmek (LM XXV/2051 érilip).

Buğday barı ḥūşedin érilip

Tābe noḥudı kibi yarılıp (LM XXV/2051)

(Buğday bütün başaktan eriyip tava nohudu gibi parçalanıp...)

izil- : ezilmek (FŞ XXXI/57 izilmey) (GS 12/5 izilip).

Bu yaḡlıḡ ḳand ile tuz kimse bilmey

Kim ol Ḥayvān Suyı içre izilmey (FŞ XXXI/57)

(Āb-ı hayat suyu içinde ezilmeyen bu çeşit şeker ve tuzu kimse bilmeyecek.)

Altun izilip irip köygen sayı ḥāliš bolur

Ni ‘aceb sarğarsa yüz yitken sayı imgek maḡa (GS 12/5)

(Altın ezilip eriyip yandıkça temiz olur. Bana sıkıntı ulaştıkça yüz sararsa ne acayip!)

kömül- : gömülmek (FK 588/4 kömülmüş).

Çerh taş yağduruban yirge kömülmüş cismim

Yasağan anğlama kabrimde ükülgen h̄are (FK 588/4)

(Felek taş yağdırarak cismim yere gömülmüş. Kabrimde eğilen dikenini düzelmiş zannetme.)

oyul- : oyulmak (GS 330/7 oyulup) (FK 216/7 oyulup).

Nevāyī kökside ‘ ışk itmes ölse defn ğam nağdın

Oyulup taze dāğı her taraf nidür meğāk olmak (GS 330/7)

(Nevāyī göğsünde aşk ölse gam parasını gömmez. Taze yarası oyulup her tarafta mezar olması nedir ki?)

Oyulup tüşti Nevāyī teniniñ dāğları

Kūyide ölgen it olsa tirisidin yamañgız (FK 216/7)

(Nevāyī teninin yaraları oyulup düştü. Köyünde ölen köpek olsa derisinden onarınız (yamayınız).)

soyul- : soyulmak (FK 597/1 soyulğan.

Ol soyulğan berg-i gül çağlığ yüzüñg bustānıda

Bir kıızıl gül-bergi bütmiş güyī aq gül yanında (FK 597/1)

(Yüzünün bahçesinde o soyulan gül yaprağı gibi, sanki ak gül yanında bir kırmızı gül yaprağı yetişmiş.)

suval- : (çamur vb.) sıvanmak (LM XXXIII/3007 suvalğan) (GS 648/2 suvalmış).

Tofrağlar ara yañgı yasalğan

Ġam balçığdın yüzi suvalğan (LM XXXIII/3007)

(Topraklar içinde yeni düzelen gam balçığından yüzü sıvanan...)

Humārım za‘ fiğa keh-gil isi tā yitti mest oldum

Suvalmıştur meger mey lāyidin mey-h̄ane dīvārı (GS 648/2)

(İçki sersemliğim gönül isteğine, kahrköl kokusu ta ulaştı, sarhoş oldum. Meger şarap tortusundan meyhaneye duvarı sıvanmıştır.)

tişil- / **têşil-** : deşilmek, parçalanmak, yarılmak (HBD 82/6 tişilmişdür) (LM XXXV/3262 teşildi).

Ni ‘ aceb köñglüm fiğānıdın ulus tapmaq vuqūf

Kim tişilmişdür köñgül tākıdın mānım miniñg (HBD 82/6)

(Gönül evim çırpınıp ıstırap çekmekten deşilmiştir, bu gönlümden insanların haber alabilmesi şaşırtıcıdır.)

Kim bağrı sipihriñġ teşildi

Ol nâle okı güzâre kıldı (LM XXXV/3262)

(Figânımın oku geçince feleğın bağrı deşildi.)

ügül- : yığılmak (FŞ XXIV/76 ügölgen).

Ġanîmet kördi her yan ĥaddin efzûn

Ügölgen her taraf yüz genc-ı Ķârûn (FŞ XXIV/76)

(Her tarafta yığılan yüz Kârûn hazinesi ile her taraf haddinden fazla ganimet gördü.)

yançıl- : ezilmek (FŞ XLIII/53 yançılğan) (Sİ VIII/655 yançılşa).

Ölerde cân talaşur nâ-tüvân dik

Kemerde başı yançılğan yılan dik (FŞ XLIII/53)

(Kemerde başı ezilen yılan gibi, öldüğünde cansız (vücut) gibi can çekişir.)

Basılgaç ki yançılşa mûr-ı za'îf

Ni iş kılgalı bolğay âyâ ĥarîf (Sİ VIII/655)

(Zayıf karınca basılarak ezilse yemiş toplayan acaba ne iş yapacak?)

yarıl- : yarılmak, parçalanmak (LM XXV/2051 yarılıp) (BV 652/8 yarılşa).

Buğday barı ĥüşedin êriliş

Tâbe noĥudu kibi yarılıp (LM XXV/2051)

(Buğdayın bütün tanesi başaktan eriyip tava nohudu gibi parçalanıp...)

Ol ĥuyaştın mihr ü mindin tîrelik veh isterem

Yir yarılşa yirge kirsem infî' âlimdin gehî (BV 652/8)

(O güneşten sevgi ve benden de gönül derdi isterem yazık ki bazen kızgınlıktan yer yarılşa yere girsem.)

yımrul- / yimrül- : yıkılmak (Sİ XXXIX/3310 yımrulşa) (NŞ 56/1 yimrölgen).

Kirek tipse her levĥini eyler süst

Ki yımrulşa dîvâr içige dürüst (Sİ XXXIX/3310)

(Duvar içine doğru yıkılşa her levhasını gevşek hâle getirse gerektir.)

Çün küler yâ'ni şü külgen cism-i zârımını körüp

Yığlağay mu yâ yimrölgen mezârımını körüp (NŞ 56/1)

(Ya neden su güler? Çünkü inleyen cismimi görüp gülen su, yâ harap olan mezarımı görüp ağlayacak mı?)

3.2. -(X)n- Ekli Edilgenlik

3.2.1. -(X)n- Ekli Fiillerde Yapı

3.2.1.1. -(X)n- Ekli Kök Fiiller

bilin- : (< bil- “bilmek.” DLT II-22, -n- DLT II-143) (< bil -(i)n- “bilinmek.”, Seng. 1960: 148v.6, EDPT 1972: 343, Erdal 1991: 594, Ercilasun 1984: 21, Gabain 1988: 59, Berta 1996: 85, Taş 2009: 195).

çalın- : (< çal- “yere çalmak, vurmak, yenmek.” DLT II-24,-n- DLT II-150) (< çal- Özyetgin 2001: 425,< çal- ın- Seng. 1960: 208v.1, EDPT 1972: 421, Eckmann 2012: 60).

körün- : (< kör- “görmek, bakmak.” DLT II-8, -(ü)n- DLT II-157) (< kör-ün- Brockelmann 1954: 24, EDPT 1972: 746, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 110, Berta 1996: 212, Eckmann 2012: 60, Erdal 1991: 607).

salın- : (< sal- “atmak, göndermek, götürmek, toplamak.” DLT II-24, -(i)n- DLT I-449) (< sal- “bırakmak.” - (i) n-, Seng. 1960: 233v.5, EDPT 1972: 827, Erdal 1991: 612,< sal- ın- Özyetgin 2001: 606).

sın- : (< sı- “kırmak, bozmak, yenmek.” DLT III-249,-n- DLT II-29)(< sın- Seng.1960: 256r12, < sı-n- Brockelmann 1954: 204, EDPT 1972: 833, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 160, Erdal 1991: 613).

3.2.1.2. -(X)n- Ekli Fiil Gövdeleri

bağışlan- : (< bağışla- “bağışlamak.” DLT III-335, -n- DLT III-344) (< bağış+ la-n- Seng. 1960: 125r.13, EDPT 1972: 322, Ercilasun 1984: 14, Özyetgin 2001: 373, Toprak 2005: 68).

bağlan- : (< bağla- “bağlamak.” DLT III-292, -n- DLT II-238) (< bağla-n- Seng. 1960: 124v.5, EDPT 1972: 315, Ercilasun 1984: 15, Dankoff 1985: 63, Erdal 1991: 432, Özyetgin 2001: 373, Toprak 2005: 69-142, Eckmann 2012: 57).

çırman- : (< çermel- “bir şeyin ucu kıvrılmak, bükülmek.” DLT II-231) (< çırma- / çirme- “bükmek, burkmak, çevirmek.” -l-, Seng. 1960: 217r.27, EDPT 1972: 430, < çır (i) m + a- “sarmak, dermek, bağlamak.” Kaçalın 2011: 925).

saylan- : (< saylan- “sayılmak, hesap olmak.” Atalay 1970: 275) (< saylan- Courteille 1870: 346, Seng. 1960: 237r.17, < say (i) +la -n- Kaçalın 2011: 993).

örge- : (< öğren- “öğrenmek.” DLT I-252) (< örge- Seng. 1960: 69r.13, < *ögre- “öğrenmek.”- n-, EDPT 1972: 114, Ercilasun 1984: 21, < ögrän- Erdal 1991: 609).

töşe- : (< töşe- “döşemek.” DLT III-266,-n- DLT II-147) (< töşä-n- EDPT 1972: 565, Dankoff 1985: 198, Erdal 1991: 621, < töşe- Seng.1960: 177r.22, Özyetgin 2001: 678, Taş 2009: 195, < töş +e- Kaçalın 2011: 1023).

tüke- : (< tüke- “tükenmek, bitmek, yetmek.” DLT III-270) (< *tüke-n- Seng. 1960: 182v.2, EDPT 1972: 484, Özyetgin 2001: 687, < tük +e -n- Kaçalın 2011: 1027).

ulan- : (< ula- “ulamak, eklemek, ulaşmak ve buluşmak.” DLT III-255,-n- DLT I-204) (< *ula- EDPT 1972: 126-27, Özyetgin 2001: 695,< ula-n- Seng. 1960: 81v.9, Erdal 1991: 623, Berta 1996: 404, Kaçalın 2011: 1030).

yüklen- : (< yük “yük, bohça” DLT I-138, -le- “yüklemek.” DLT III-309) (< yüklen- Seng. 1960: 344r.23, < yük + le- EDPT 1972:912, < *yü - k + le- Özyetgin 2001: 756, Kaçalın 2011: 1045).

3.2.2. -(X)n- Ekli Fiillerde Anlam

3.2.2.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarılması, Başkası Tarafından Yapılması

bağlan- :1. (boynuna vb.) bağlanmak (FŞ XLI/145 bağlanğan) (GS 357/7 bağlanmasa).

Körüp dâr astıda cism-i ħarâbın

Hemol boynığa bağlanğan tınâbın (FŞ XLI/145)

(Darağacı altında harap cismini hem o boynuna bağlanan çadır ipini görüp....)

Kâfir-i işğ oldum ol büt allıda veh yaḥşıdır

Deyr ara bağlanmasa boynumğa zünnârım miniñg (GS 357/7)

(Aşk kâfiri oldum, yazık! Dünyada (meyhanede) o (put gibi) güzel önünde, ipten örme kuşağım boynuma bağlanmasa güzeldir.)

2. kapanmak (Sİ LXXXV/6834 bağlansa) (BV 329/4 bağlansa).

Çü yaşlarğa bağlansa mekteb yolu

Bolur kem uluğlarğa mezheb yolu (Sİ LXXXV/6834)

(Okul yolu gözyaşlarıyla kapansa, ululara (şeyhler vb.) mezheb yolu kötü; bozuk olur.)

Tiġı zaġmın baġlasa aġbāb ġam yoġ ey kōngül

Bir işik baġlansa ʿ işık içre aılġay yüz işik (BV 329/4)

(Ey gönül, dost kılıcının yarasını baġlasa gam yok. Aşk içinde bir kapı kapansa yüz kapı açılacak.)

bilin- : bilinmek (HE/592 bilinip) (GS 146/6 bilinmedi).

Ni tapılıp kündüz anıġ meskeni

Ni bilinip kice anıġ meʿ meni (HE/592)

(Onun meskeni gündüz nasıl bulunup, onun güvenilir yeri gece nasıl bilinip...)

Bu yol müsāfiriniġ ġāli āh kim muṭlaġ

Bilinmedi ki ni nevʿ oldu yāʿ ni bolġusıdur (GS 146/6)

(Bu yol misafirin durumunu mutlak āh ki bilinmedi ki ne çeşit oldu yani olacaktır.)

alın- : (davul vb.) alınmak (Sİ XLVII/4020 alındı) (GS 690/10 alınmaġ).

Köterdi yana ġarb kūsını bil

alındı bu kiřverġa ġūs-ı raġil (Sİ XLVII/4020)

(Göç davulu bu ülkeye alındı. Yine harp davulunu yukarı kaldırdı, bil.)

Bu dört iř bile rubʿ -1 meskūn ara

alınmaġ ni taġ kūs-ı devlet saġa (GS 690/10)

(Dünyanın insan bulunan dörtte bir kısmı içinde bu dört iş ile sana devlet davulu alınması ne acayip!)

ırman- : sarılmak (FK 62/6 ırmanmaġ).

Geh bu ırmanmaġ açılıġanda hem ikki rişte dik

Tāb açılsa aytara hem bir birige tolġařıp (FK 62/6)

(Hem iki ip gibi bazen bu sarılan açıldığında hem birbirine dolaşıp her yere dönse kıvrım açılrsa.)

körün- : görünmek (HBD 39/3 körünür) (HE/114 körünüp).

Körünür her dem kızıl tal ġaşesi dik an yaşım

ġam yilidin çünkü ol serv-i revānım sustayur (HBD 39/3)

(Her vakit kızıl dal er çöpü gibi kanlı yaşım görünür. Çünkü o salınan servim gam rüzġarından yorulur.)

Ey körünüp ġurre kibi tıfl u zād

Tıfl-ı rehiġ erġ-ı adīmī-nihād (HE/114)

(Aydın ilk gününde çocuk ve adam gibi görünüp eski feleğin yolundaki çocuk yıldızı...)

örġen- : öġrenmek (HBD 111/4 öġrenmiř).

Ol közi k̄atildin öltürmekni öġrenmiř ecel

Lik taħsin tapmas ol řäkird bu üstädıdım (HBD 111/4)

(Ecel o gözü katilden öldürmeyi öġrenmiř. Ancak o öġrenci bu üstattan takdir görmez.)

saylan- : sayılmak, hesap olunmak (HBD 16/2 saylanıp) (FK 156/7 saylanur).

Leylî vü şirin u Azrâ bardılar veh ni aceb

Bolmaġım vâlih sanga kim sin kalıbsin saylanıb (HBD 16/2)

(Leyla ve şirin ve Azra yazık ne şaşkınlıkla vardılar. Sana şaşırmış olmam ki sen sayılıp kalmışsın.)

Vâmık u Mecnûn barıp kaldı Nevâyî ‘ ışk ara

Yitse her işde şu‘ übet ol iş ehli saylanur (FK 156/7)

(Vamık ve Mecnûn gidip kaldı. Nevâyî aşk içinde kayboldu her işte kabileler (cemaatler) o iş ehli sayılır.)

sın- : kırılmak (LM IX/566 sınġan) (BV 66/3 sınġan).

Vîrân teni ġam kuşı mekânı

Sınġan başı hem kuş aşyânı (LM IX/566)

(Harap teni gam kuşunun mekânı, hem kırılan başı kuş yuvası.)

Sınġan kadeħ kibi ki aġar her taraf meyi

ġanlar aġıp çu ġam taşı başımını sındurup (BV 66/3)

(Kırılan kadeħ gibi her tarafa şarabı akar. Kanlar akmış çünkü gam taşı başımını kırdırmış.)

töşen- : döşenmek (FK 275/3 töşenmiş).

Kiçe uyku birevde bolmasa ni taġ ki küyüġde

Töşenmiş ġârını astıġa vü ġârânı yastanmış (FK 275/3)

(Senin semtinde gece birisinde uyku olmasa neden şaşırtıcı ki dikenini altına döşenmiş ve sert mermer taşa (mezar taşı) yaslanmış.)

tüken- : tamamlanmak, bitirmek (Fş XIV/51 tükengeç).

Tükengeç ravza dik her beyt-ı ma‘ mür

Kireklik bolsa ġilmân anda yâ ġür (Fş XIV/51)

(Gerekirse ġılmanlar ve huriler orada olacak cennet gibi Ka’be tamamlanınca...)

ulan- : baġlanmak, eklenmek (FK 232/7 ulanġan).

alıban zülfüñg ara taptı Nevāyī cismi tāb

N'ıylegey bolmay tınāb üzre ulanğın tār kej (FK 232/7)

(Nevāyī'nin bedeni zülfünün arasında kalarak güç buldu. (Kazığın bağılanan) ip üzerine bağılanan eğri kıvrım olmayarak ne yapacak?)

yüklen- : yüklenmek (GS 480/5 yüklense).

Külme ĥam addımğın kim yüklense ' ıřıñg āf üye

'Iş astıda yazılğın āf dik ĥam tapasin (GS 480/5)

(Aşkın Kaf Dağı'nın üzerine yüklense ki ikiye bükülmüş boyuma gülme.Aşk altında yazılan kaf harfi gibi bükülmüş bulunasın.)

3.2.2.2. Durum Bildirme

bağışlan- : bağışlanmak (Sİ XXI/1451 bağışlandı).

Hem ol ' adl kim tuttu sindin vücūd

Günāhın bağıřlandı būd u ne-būd (Sİ XXI/1451)

(Sende vücud buldu, sende tamamlandı var olan ve olmayan bütün günahın bağışlandı.)

salın- : salınmak (FŞ XVI/ 37 salınıp).

Kilimi salınıp gül-gün u zibā

Yasalıp körgesi gül-reng dibā (FŞ XVI/ 37)

(Gül renkli ve süslü kilimi salınarak gül renkli elbiseyi gören düzelip...)

MEHUL ATI

Araştırmacıların mehul atıyla ilgili ortak görüşü şudur:

Edilgen atı kuran -(I)l- / -(U)l- ve -(I)n- / -(U)n- ekleri, yalnızca geişli fiiller üzerine gelmez. Bu ekler, "okula gelindi, sınıfa girildi, baheye ıkıldı" örneklerinde olduğu gibi geişsiz fiillerin üzerine de gelebilir. Bu durumda fiilin ne gerek öznesi ne de sözde öznesi vardır. Öyleyse bu kategoriyi edilgen atıdan ayırmak gerekmektedir. Bu atı, mehul atı, kişsiz edilgen atı olarak değerlendirilir (Lübimov, 1963: 152; König, 1983: 118; Ergin, 1993: 194; Uzun, 2000: 299-300; Karahan, Ergönen, 2000: 146; Sağol, şahin, Yıldız, 2004: 177; Gülensoy, Fidan, 2004: 157; Korkmaz, 2007: 312; Yücel, 2011: 287; Yılmaz, 2001: 11).

Zeynep Korkmaz'ın (2003a) dışındaki Ergin (1993), Ediskun (1985), Banguoğlu (1998),Gencan (2001) gibi araştırmacılar, mehul atıya ayrı bir başlık altında yer vermemişler, ancak bazı eserlerde edilgen atı başlığı altında -(I)l-/-(U)l- ve -(I)n-/-(U)n- eki almış geişsiz fiillerin özne almadıklarını belirtmişlerdir.

Meçhul çatı, gerçek veya sözde öznesi olmayan, edilgen -(I)l- /-(U)l- ve -(I)n-/-(U)n- eklerini alan çatı türüdür.

4. Çağatay Türkçesinde Meçhullük

4.1. -(X)l- Ekli Meçhullük

4.1.1. -(X)l- Ekli Fiillerde Yapı

4.1.1.1. -(X)l- Ekli Kök Fiiller

artil - : (< art- “artmak.” DLT III-425, -ıl- “yüklemek, binmek; erişilmek.” DLT I-244) (< art-ıl- Seng.1960: 35r.24, EDPT 1972: 209, Erdal 1991: 654, Berta 1996: 49, < art-ur- Özyetgin 2001: 359, < arta- Kaçalın 2011: 901).

kiril - : (< kir- “girmek.” DLT II-8,-ıl- DLT II-136 kir-ıl- EDPT 1972:745,< kīr- Seng. 1960: 312v.17, Berta 1996: 194, Özyetgin 2001: 538,< kī-r- Kaçalın 2012: 962).

4.1.2. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam

4.1.2.1. Bir İşi Yapanın Meçhul Olması

artil - : erişilmek, geçilmek (Sİ LXVIII/5622 artılıp).

Tiñgiz eyleben qatı^c u tağ artılıp

Yörür irdi yol rüm ‘azm kılip (Sİ LXVIII/5622)

(Dağ geçilip denizde ilerleyerek Anadolu’ya yönelip yürürdü.

kiril - : girilmek (Sİ V/18 kirildi).

...eşeri’s-sücūd zümresiğa kirildi... (Sİ V/18)

(Secde edenlerin zümresine girildi.)

DÖNÜŞLÜ ÇATI

Dönüşlü çatı,fiil kökleri üzerine -(X)l,-(X)n- ekleri getirilerek öznenin işi kendi kendine, kendi için, kendi yararına yaptığı doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği çatı türüdür.

Ercilasun (1984: 24), ‘kendini yapmak’ ve ‘kendi kendine yapmak’ şeklinde iki anlamda verdiği -n- ekinin, bu iki fonksiyonunun birbirine çok yakın ve güçlkle ayırt edilebildiği için Kâşgarlı Mahmud’un birlikte verdiğini belirtir. Kâşgarlı Mahmud, bu mânâ için “fâilin bir işi başkalarının yardımına kalmadan, tek başına yapması olarak değerlendirir ve şu örnekleri verir:

Er alımın alındı. “Adam alacağını kendi başına aldı.”, Ol tarığ tarındı. “O, kendisi için, kendi başına tohum eki.” Bu anlamda olduğu zaman “öz” kelimesi gelir, demektir. Ancak “öz” kelimesi bu cümlelerde yer almaz. Madde başı örneklerde “öz” kelimesi görülür. “Ol öziñge töşek töşendi.” (DLT II: 147) Diğer örneklerde “öziñge” kelimesi düşmesine rağmen “kendi kendine yapma” fonksiyonunun tek başına üstlendiği görülmektedir (DLT II: 158-159).

Demircan (2003: 109-111) ise dönüşlülüğü, Biril-Dönüşlü Gizil” adı altında şu şekilde tanımlamıştır:

Bir özne ile nesne ya da yapan ile etkilenen aynı kişiye gönderme yapıyorsa, yani özdeş ise, tümcede nesne “kendini /e” adılı ile verilir. Eğer özneye “yapan, etkilenen, istemli, yararlanan” özelliklerinden dördü de yüklenebiliyorsa “kendini/e” adılı gizil eklerden -n-, eğer o sesletime aykırı ise -l- ekiyle dışlanır. Dönüşlülük, öznenin kendine (yıka-, döv-, göster- gibi) bir şey yapmasıdır.

Dönüşlü eylem öznenin yaptığı işten yine kendisinin etkilendiği ve işin kendisine döndüğü eylemdir ve dönüşlü eylem yapmak için eylem kök ya da gövdesine -l-, -n-, -ş- çatı ekleri getirilir (Korkmaz, 1996: 162; Aksan, 2009: 104; Ergüzel, Boz vd. 2011: 128).

Dönüşlü fiiller, fiilde belirtilen hareketin fâilin üzerinde dönüştüğünü ifade eder. Dönüşlü fiiller -n- fiilden fiil yapma ekiyle, çoğu zaman olma ifade eden geçişsiz fiillerden, bazen de yapma ifade eden geçişli fiillerden teşkil edilir. Dönüşlü fiiller hareketi “kendi kendine yapma”, “kendisine yapma veya olma” ifade eder (Lubimov, 1963: 152; König, 1983: 117; Özkan, 1996: 117; Banguoğlu, 1998: 415; Öztürk, 2010: 43; Eraslan, 2012: 314-315).

Ayrıca Göksel ve Kerslake (2005: 72)’e göre, pasif ve dönüşlü fiillere gelen ekler benzerdir. Bu nedenle anlama bakmak gerekir: (birisi tarafından) yıkan-, (kendisi) yıkan-gibi.

Dönüşlü fiiller, Ergin (1993: 192)’in de ifade ettiği gibi “-l- ve -n-” ekleriyle yapılmaktadır. “-n- ekinin fonksiyonlarından biri kendi kendine, kendi başına yapma veya olma; diğeri kendisine yapma veya olmadır. Bu fiillerin asıl görevi, öznenin kendini etkileyen, öznenin üzerine dönen hareketi karşılamalarıdır.”

Banguoğlu (1998: 218)’a göre,

Dönüşlü çatıyı oluşturmak için, fiiller “n” eki dışında “-l-” ve “-ş-” ekleri alarak kendi kendine yapma ya da kendisi için, kendi yararına yapma anlamında fiiller oluşturmakta ve fiilin bildirdiği hareketin özneye doğrudan ya da dolaylı olarak döndüğü ifade edilmektedir. “-n-” eki sadece fiil köklerine gelmemekte aynı zamanda fiilden isim yapan “-lA-” ekleri üzerine gelerek “-lAn-” kuruluşunda “ile donanmak, bir nesne edinmek, gibi davranmak, gibi görünmek” anlamında da kullanılmaktadır. Bu ekin kullanıldığı yere göre farklı anlamlar yüklediği görülmektedir.”

Ayrıca Banguoğlu (1998: 218), bu ekin fiillerdeki kullanımına ilişkin şu örnekleri verir: “yağ+la-n- (yağ sürün-), yağ+lan- (yağ bağla-) gibi.”. Banguoğlu, bu örneklerde fiillerin farklı anlamlarda kullanıldığını belirtir.

Ayrıca -ş- eki kullanılışa geçtiği fiil köklerinin çoğunda işteşlik bildiren bir ek olarak değerlendirilir. Koş-u-ş-,gül-ü-ş-, vur-u-ş- gibi fiillerde -ş- eki işteşlik çatısı kuran bir ektir. Bu ekin er-i-ş-, bulğa-ş-, çırma-ş-, kıcı-ş-, acı-ş- gibi fiillerde dönüşlülük fonksiyonunda kullanıldığı görülmektedir. Zeynep Korkmaz, bu durum için şekilce birbiriyle karışma söz konusu olduğunda ekin hangi işlevde kullanıldığını saptamanın doğru olduğunu belirtir (Korkmaz, 2003: 552). Ayrıca ekin fiile kattığı anlamı göz önünde bulundurmamak ekin hangi fonksiyonda kullanıldığını belirlemede önemli bir etkidir.

Dönüşlü çatı tasnifi yapılırken, Zeynep Koca'nın “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatılarının İşlevsel Özellikleri”, Terbish Baasanjav'ın “Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı”, Muharrem Yıldız'ın “Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri” adlı yüksek lisans ve doktora tezleri ile Kâşgarlı Mahmud'un “Divânu Lûgâti't-Türk”, Tahsin Banguoğlu'nun “Türkçenin Grameri”, Muharrem Ergin'in “Türk Dil Bilgisi”, Ahmet Bican Ercilasun'un “Kutadgu Bilig Grameri”, Ahmet Cevat Emre'nin “Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha” adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

5. Çağatay Türkçesinde Dönüşlülük

5.1. -l- Ekli Dönüşlülük

5.1.1. -l- Ekli Fiillerde Yapı

5.1.1.1. -l- Ekli Kök Fiiller

açıl- : (< aç- “açmak.” DLT I-358, -ıl- DLT I-194) (Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 26, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1985: 3, Erdal 1991: 651, Eckmann 2012: 59).

artıl- : (< art- “artmak.” DLT III-425, artıl- “yüklemek, binmek, erişilmek.” DLT I-244) (< art-(ı)l- Courteille 1870:12, EDPT 1972: 209, Berta 1996: 49, Erdal 1991: 654).

asıl- : (< as- “asmak.” DLT I-173, -ıl- DLT I-196) (< as- EDPT 1972: 240, -ıl- EDPT 1972: 246, Ercilasun 1984: 27, Erdal 1991: 654, Özyetgin 2001: 361).

ayıl- : (< adhıl- “ayılmak.” DLT I-194) (< adıl- EDPT 1972: 56, < *ād-ıl- Berta 1996: 56, Özyetgin 2001: 368, Toprak 2005: 127, < ay-ıl- Courteille 1870: 144).

boyal- : (< bodhu- “boyamak, yapıştırma.” DLT III-260) (< boyal- Seng. 1960: 142r.10, < boğu-l- EDPT 1972: 305, Ercilasun 1984: 27, Erdal 1991: 656, Kaçalın 2011: 914).

bozul- / buzul- : (< boz- “bozmak, yıkmak.” DLT II-8, -ul- DLT II-131) (< boz-ul- EDPT 1972: 391, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1984: 78, Erdal 1991: 657, Berta 1996: 111, Özyetgin 2001: 420, Toprak 2005: 127).

bükül- : (< bög- “kapanmak, toplamak, bükülmek.” DLT II-19,-ül- DLT II-132) (< bük-ül- EDPT 1972: 326, Erdal 1991: 657, Berta 1996: 113, < bük- Özyetgin 2001: 421).

çakıl- : (< çak- “çakmak; eriştirmek, kıskırtmak.” DLT II-17,-ıl- DLT II-133) (< çak-ıl- Seng. 1960: 207r.26, EDPT 1972: 407, Kaçalın 2011: 920).

çikil- : (< çek- “sıkılan oku çekmek, çekerek bağlamak.” DLT II-21) (< çekil- Seng.1960: 220r.1, < çik-il- EDPT 1972: 415) (< çek- Özyetgin 2001: 430).

çupul- : (< çup-(u)l- “didilmek, ucu parelenmek.” Seng. 1960: 210v21, Kaçalın 2011: 928).

igil- : (< eg- “eğmek.” DLT I-168, -il- DLT I-198) (< eg- / ig- /äg-il- EDPT 1972: 106, Ercilasun 1984: 27, Dankoff 1985: 20, Erdal 1991: 658, Berta 1996: 139).

katıl- : (< kat- “katmak, karıştırmak.” DLT II-295, -ıl- DLT II-121) (< kat-il- EDPT 1972: 601, Ercilasun 1984: 27-28, Dankoff 1985: 132, Erdal 1991: 662) (< *kat- “karıştırmak.” Özyetgin 2001: 500, -ıl- “katılaşmak.” Özyetgin 2001: 501).

kırıl- : (< kır- “kırmak, bir şeyi kökünden çıkarmak.” DLT II-7,-ıl- DLT II-134) (< kır-il- Seng.1960: 294r.13, EDPT 1972: 658-659, Erdal 1991: 664, Özyetgin 2001: 529).

kisil- : (< kes- “kesmek.” DLT II-11,-il- DLT II-137) (< kes- / käs-il- EDPT 1972: 750, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 103, Erdal 1991: 663, Berta 1996: 178).

kömül- : (< köm- “gömmek.” DLT II-27) (< köm-ü-l- Seng. 1960: 309r.15, EDPT 1972: 722, Ercilasun 1984: 28, Erdal 1991: 665, Toprak 2005: 129).

kutul- : (< *kurt-(u)l- / kutr-ul- Seng. 1960: 284v.4, EDPT 1972: 650, Erdal 1991: 667, Eraslan 2012: 314, < *kut +ul- Özyetgin 2001: 569, Kaçalın 2011: 683).

oyul- : (< oy- “oyulmak, yerleştirmek, sıkıştırmak.” DLT I-174,-ul- DLT I-269) (< oy-ul- Seng. 1960: 89v.22, EDPT 1972: 273, Erdal 1991: 669).

saçıl- : (< saç- “saçmak.” DLT II- 4,-ıl- DLT II-122) (< saç-ıl- Seng. 1960: 229v.9, EDPT 1972: 797, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 151, Erdal 1991: 669).

soyul- : (< soy- “soymak; deri yüzmek.” DLT III-244, -ul- DLT III-190) (< soy-ul- Seng. 1960: 248v.17, EDPT 1972: 859, Erdal 1991: 673, Toprak 2005: 129).

tapıl- : (< tap- “tapmak; bulmak; hizmet etmek.” DLT II-3,-ul- DLT II-119) (< tap -(ı,u)l- Seng.1960: 151r.9, EDPT 1972: 439, Toprak 2005: 130, Kaçalin 2011: 1007) (< tap- Berta 1996: 329, Özyetgin 2001: 652).

tayal- : (< taya- “dayamak, dayak dikmek.” DLT III- 274) (< taya- Seng.1960: 166v.2, EDPT 1972: 567, Özyetgin 2001: 659).

tayıl- : (< tay- “kaymak.” DLT III-244) (< tayıl- Seng. 1960: 166r.24) (< tay-ıl- Kaçalin 2011: 421).

tikil- / tigil- : (< tik- “bir şeyi delmek, sokmak, (ağaç) dikmek, bir şeyi dikey hâle getirmek, (dikiş) dikmek.” DLT III-25, -ıl- DLT II-130) (< tik-il- Seng.1960: 196v.27, EDPT 1972: 481, Dankoff 1985: 189, Erdal 1991: 678, Toprak 2005: 130) (< tik- Özyetgin 2001: 665).

tiril- : (< tiril- “dirilmek, yaşamak.” DLT II-127) (<* tir- / tîr- “yeniden canlanmak, taze hayat bulmak.”-(ı)l- Brockelmann 1954: 202, Seng.1960: 190v.15, EDPT 1972: 547, Dankoff 1985: 191, Gabain 1988: 59, Bilgen 1989: 115, Erdal 1991: 678, Berta 1996: 361, Özyetgin 2001: 668, Taş 2009: 184).

tirel- : (< tire- “dayak veya direk dikmek, desteklemek, dayamak.” DLT III-262) (< tire-l- Seng. 1960: 191v.15, EDPT 1972: 547,Ercilasun 1984: 27).

tökül- : (< tök “dökmek.” DLT II-19, -ül- DLT II-129) (< tök-ül- Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 481, Dankoff 1985: 197, Gabain 1988: 59, Erdal 1991: 679, Berta 1996: 372).

töngül- / tonğul- : (< töngül- / tonğul-“ümidini kesmek.” DLT III-395, tonğ-“soğuktan donmak.” DLT III-391) (<*tüñ-ül-/ tonğ-ul- Brockelmann 1954: 202, Seng. 1960: 185v.21, EDPT 1972: 521, Dankoff 1985: 205, Erdal 1991: 738).

tutul- / tutul- : (< tut- “yakalamak.” DLT II-291, -ul- DLT II-120) (< tut- (u)l- Seng. 1960: 168v.6, EDPT 1972: 456, Dankoff 1985: 202, Erdal 1991: 680, Berta 1996: 388).

tügül- : (< tüg- “dügümlemek, bağlamak.” DLT II-20, -ül- DLT II-130) (< tüg-ül- EDPT 1972: 481, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 203, Erdal 1991: 251).

tüzül- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II-9, -ül- DLT II-127) (< tüz- “düzeltmek, yoluna girmek.” -(ü)l- Seng. 1960: 174v.10, EDPT 1972: 575, Dankoff 1985: 206, Erdal 1991: 681, Özyetgin 2001: 691).

uşal- : (< uşal- “ufalanmak.” DLT I-197) (< uşa- / uvşa- “ezilmek, küçük parçalara ayırmak.” -l- Seng. 1960: 75v.13, EDPT 1972: 262, Erdal 1991: 681, Eckmann 2012: 60).

uyal- / oyal- : (< uyal- “utanmak, çekinmek.” DLT I-269) (< uya- Seng.1960: 92r.22, < *uya-l- EDPT 1972: 272, Özyetgin 2001: 703, Toprak 2005: 130).

ükül- / ügül- / ökül- : (< yüg- “toplamak, biriktirmek.” DLT II- 243) (< ök- “toplamak, yığmak.”-(ü)l- EDPT 1972: 106, Dankoff 1985:59, Bilgen 1989: 107, Erdal 1991: 267, Taş 2009: 182, Eckmann 2012: 60).

üzül- : (< üz- “ ip vb. şeyleri kesmek.” DLT I-165, -ül- DLT I-196) (< üz- “kesmek.” -(ü)l- EDPT 1972: 287, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 62, Bilgen 1989: 111, Erdal 1991: 683, Berta 1996: 416, Toprak 2005: 131, Taş 2009: 182).

yaqıl- : (< yaq “yaklaşmak, dokunmak; yanmak, tutuşmak.” DLT III-63,-ıl- DLT III-81)(< yaq-(ı)l- Seng.1960: 334r.13, EDPT 1972: 901, Özyetgin 2001: 715, Toprak 2005: 131).

yañıl- : (< yañıl- “yanılmak.” DLT III-59)(< *yañg- /yañ-ıl- Brockelmann 1954: 202, Seng. 1960: 338v.11, EDPT 1972: 951, Erdal 1991: 689, Toprak 2005: 131,< yañıl- Tekin 2010: 185).

yapıl- : (< yap- “örtmek, kapamak; yapmak.” DLT III-57,-ul- DLT III-76) (< yap-(ı,u)l- EDPT 1972: 877, Erdal 1991: 683,< yap- Berta 1996: 420, Özyetgin 2001: 720).

yarıl- : (< yar- “ yarmak, parçalamak.” DLT III-58,-ıl- DLT III-78) (< yar-(ı)l- EDPT 1972: 967, Dankoff 1985: 215, Erdal 1991: 683, Berta 1996: 434, Toprak 2005: 131,< yar- Özyetgin 2001: 722).

yayıł- : (< yay- “çalkamak, kımıldamak, sallamak.” DLT III- 247,-ıl- DLT III-192) (< yađ- / yay- “yaymak, sermek.” -(ı)l-, Seng.1960: 340v.11, EDPT 1972: 890, Dankoff 1985: 220, Bilgen 1989: 112, Erdal 1991: 685, Toprak 2005: 131, Özyetgin 2001: 732-733, Taş 2009: 182).

yığıl- : (< yığ- “yığmak, toplamak; alıkoymak.” DLT III- 61, -ıl- DLT III-80) (< yığıl- Seng. 1960: 350r.6, < yığ- “alıkoymak, menetmek.” -(ı)l- EDPT 1972: 901, Bilgen 1989: 114, Erdal 1991: 687, Toprak 2005: 131, Özyetgin 2001: 739, Taş 2009: 185).

yıkıl- : (< yık- “yıkmağ; yıkılmağ” DLT III-63, -ıl- DLT III-82) (< yık-(ı) l- Brockelmann 1954: 202, Seng.1960: 350v.21, EDPT 1972: 902, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 227, Toprak 2005: 131, Taş 2009: 185).

yırtıl- : (< yırt- “yırtmak.” DLT III-435, -ıl- DLT III-107) (< yırt-ıl- Seng. 1960: 349r.9, EDPT 1972: 961, Erdal 1991: 687,< yırt- Özyetgin 2001: 740).

yişil- : (< yişil- “eli işe yatkın olmak.” DLT III-79) (< yiş- (i)-l “çözölmek.” Atalay 1970: 407).

yitil- : (< yit- “kaybolmak, yitmek.” DLT II- 314) (< yêt- “yetişmek, erişmek, kâfi gelmek.” -ıl- Seng.1960: 348r.22, EDPT 1972: 884-890, Ercilasun 1984: 28, Dankoff 1985: 223, Erdal 1991: 686, Özyetgin 2001: 742).

yèyil- : (< yè- “yemek, yeyip telef etmek.” DLT III-67) (< yè- EDPT 1972: 869, Özyetgin 2001: 736, Kaçalın 2011: 1041).

yumul- : (< yum- “yummak.” DLT III- 64) (< yum- “ ‘ağız, göz’ kapatmak.” -(X) l- Seng. 1960: 346r.15, EDPT 1972: 936, Dankoff 1985: 233, Özyetgin 2001: 752, Toprak 2005: 132).

5.1.1.2. -l- Ekli Fiil Gövdeleri

ayrıl- : (< adır- “ayırmağ.” DLT III-228,-ıl- DLT I-247) (< adır- ıl- EDPT 1972: 68, Ercilasun 1984: 27) (< adr-ıl- Erdal 1991: 652 < *had-ır- Özyetgin 2001: 369).

ayıl- : (< ayıt- “söylemek.” DLT I-216, -ıl- DLT I-270) (< ayıt- “sormak.” -(ı)l- EDPT 1972: 269) (<*ay-ıt- Özyetgin 2001: 370,< ay-ıt-ıl- Kaçalın 2011: 161).

bizel- : (< beze- “bezemek, süslemek, nakışlamak.” DLT III-263, -l- DLT II-131) (<beze-l- Seng. 1960: 146r.20, EDPT 1972: 391, < bädizä-l- Erdal 1991: 655, < *bed(i)z +e- Özyetgin 2001: 389).

çalçal- : (< çalka-n- “çalkalanmak.” Özyetgin 2001: 425, çay(ı)k +a -l- Kaçalın 2011: 521).

çayçal- / çayğal- : (< çalka- / çayka- / cayka- “sallanmak, hareket gelmek, çalkanmak.” -l- , Kunoş 1902: 148, Seng. 1960: 210r.22, Berta 1996: 282, Özönder 2011: 112, < çay-(ı)k+ a-l- Kaçalın 2011: 922).

çirmal- : (< çermel- “bir şeyin ucu kıvrılmak, bükülmek.” DLT II-231) (< çırma- /çerme- “bükmek, burkmak, çevirmek.” -l-, Seng.1960: 217r.27, EDPT 1972: 430, Berta 1996: 304, < çır(ı)m+a- “sarmak, dermek, bağlamak.” Kaçalın 2011: 925).

çivrül- : (< çewür- “çevirmek, döndürmek.” DLT II-82, -l- DLT II-230) (< çewür- ül- Seng. 1960: 221v.29, EDPT 1972: 398, Dankoff 1985: 90, Berta 1996: 130).

indürül- : (< in- “inmek.” DLT III- 61, ên-dür- EDPT 1972: 180, Erdal 1991: 803, Kaçalın 2011: 235, -(ü)l-).

ivrül- / évrül- : (< engir- “eg- kuşatmak, çevirmek, etrafını sarmak.” EDPT 1972: 113) (< ewür- “çevirmek, evirmek, döndürmek.” DLT I-178) (< evir- “dönmek, çevresinde dönmek.”-(ü)l-, Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 14, Ercilasun 1984: 28, Erdal 1991: 659, Eckmann 2012: 59).

kaşsal- : (< koğ(u)ş +a -l- EDPT 1972: 613, Kaçalın 2011: 951, < kaşsa-l- Courteille 1870: 407, Seng. 1960: 274r.29, Eckmann 2012: 58).

kapal- : (< kapıl- “kapanmak, hapsedilmek; kapılmak.” DLT II-120) (< kapa - “örtmek, bend ve setr, muhasara itmek, abluka eylemek.” -l-, Kunoş 1902: 236) (< kapa - Seng. 1960: 263v.22).

kavrul- : (< kagur- / kuğur- / kuwur- “kavurmak.” DLT II-81, -ul- DLT II-235) (< kağur- / kagur- / kawur-ul- Seng. 1960: 278v.23, EDPT 1972: 612, Dankoff 1985: 124, Erdal 1991: 661) (< kavur- < *kağ-ur- Özyetgin 2001: 503).

ķaynal- / ķıynal-¹⁶: (< ķına- “işkence etmek, cezalandırmak.” DLT II-313) (< ķınal- Seng. 1960: 299r.10, ķıñ / ķına- EDPT 1972: 631, Özönder 2011: 125, < ķıñy+a-l- Toprak 2005: 133, Kaçalın 2011: 679).

ķayrul- : (< ķadhır- “büktürmek, eğdirmek, burdurmak.” DLT II-76, -ıl- DLT II-235) (< kayrıl- Seng. 1960: 280r.22, < kadrıl- EDPT 1972: 605, Erdal 1991: 661, < ķad-(ı)r-(ı)l- Kaçalın 2011: 957).

ķızğal- : (< ķızğa- “kızıp uzaklaştırmak.” DLT III- 290) (< ķızğa- /ķırğa- EDPT 1972: 653).

ķořul- : (< ķoř- “çift, herhangi bir şeyin çifti” DLT III-126) (< *ķōř- Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 673, Dankoff 1985: 144, Erdal 1991: 665, Eckmann 2012: 59).

ķozğal- / ķuzğal- : (< ķozğal- Seng. 1960: 287r.12, < ķoz(u)ğ +a -l- Kaçalın 2011: 689, < ķozğa-l- Kunoş 1902: 236, Özönder 2011: 128).

oñgal- : (< oñğ “sağ, solun karşıtı” DLT I-41, < oñgul- / oñgal- “iyileşmek, düzelmek, iyi olmak.” DLT I- 217) (< oñgal- / oñgul- Seng. 1960: 88v.1, EDPT 1972: 185, Dankoff 1985: 41, Erdal 1991: 668, Toprak 2005: 52, Eckmann 2012: 57).

ozal- / uzal- : (< uz- /oz- “başkasını ileri geçmek.” DLT I-173) (< uza- “uzamak.”-l- EDPT 1972: 287,-n- Özyetgin 2001: 705) (< uz +a -l- Kaçalın 2011: 1033).

öksül- : (< eksü- “eksilmek.” DLT I-278) (< egsü-l- EDPT 1972: 117, Özyetgin 2001: 457, Toprak 2005: 128, Kaçalın 2011: 985).

sançıl- : (< sanç- “dürtmek, sokmak, yenmek” DLT III-420,-ıl- DLT II-231)(< sanç-ıl- Seng. 1960: 235r.28, EDPT 1972: 836, Erdal 1991: 669) (< sanç- Courteille 1870: 343, Özyetgin 2001: 608).

savrul- : (< sawur- “savurmak, saçmak.” DLT II-82) (< sav-ur-ul-, Seng. 1960: 236v.7, EDPT 1972: 791, < savr-ıl- Erdal 1991: 671, Özönder 2011: 136).

suval- : (< suval- “sulamak, sulanmak, su verilmek.” DLT II-125) (< suwa-l- Seng. 1960: 247v.24, EDPT 1972: 789).

¹⁶ Harezmi Kıpçak vb. Çağdaş Türk Lehçelerinde ķınya- ya da qiyna- şekillerindedir.

süd(ü)rel- : (< südrel- Seng. 1960: 239v.3, < südür + e -l- “sürünmek, sürülmek.” Kaçalın 2011: 1000).

sürtül- : (< sürt- “sürmek, sürtmek.” DLT III-427, -ül- DLT II-231) (< sürt-ül- EDPT 1972: 847, < sür-t- Berta 1996: 313, Kaçalın 2011: 1002).

şimal- : (< şam+a-l- < Ar. Şamr, Seng. 1960: 260v.15, Kaçalın 2011: 1002).

tarçal- : (< tarık- “daralmak, āh u figān etmek.” DLT II-115) (< tarça- “tağılmak; perakende, perişan olmak.” -l- Kunoş 1902: 114) (< tarğal- Seng. 1960: 154r.6, < tarça- “dağılmak.” Kaçalın 2011: 1008, < tarça-l- Özönder 2011: 46).

tartıl- : (< tar- “dağıtmak, yaymak; ayırmak.” DLT III-180, tart- “tartmak; çekmek, uzatmak, koparmak; almak, çıkarmak.” DLT III-426, -(ı)l- DLT II-229) (tart-ıl- Seng. 1960: 153v.2, EDPT 1972: 536, Erdal 1991: 675, Toprak 2005: 130, < tart- Özyetgin 2001: 656).

tavşal- : (< tavuş / tavuş “duygu ve kımıldanma” DLT III-165) (< tav(ı)ş+a-l- Courteille 1870: 210, Seng.1960: 165r.11, EDPT 1972: 447, Erdal 1991: 676, Kaçalın 2011: 1010).

tivrül- / tivrel- : (< téwrel- Seng.1960: 202v.22, < tivre- “batmak, saplamak.” Berta 1996: 269, Özönder 2011: 148).

tüzel- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II- 9) (< tüzel- / tüzül- Seng. 1960: 174v.2, EDPT 1972: 575, Dankoff 1985: 206, Erdal 1991: 681, Toprak 2005: 133).

yasal- : (< yas- “dağıtıp yaymak, çözmek.” DLT III-60) (< yasa- “düzenlemek, tertip etmek.” EDPT 1972: 974, -l- /-l Seng. 1960: 331r.21, Özönder 2011: 47).

yayçal- : (< yayçal- “çalkanmak, her şeye gönlü meyil göstermek.” DLT III-108) (< yayça- “çalkalamak, sarsmak, sallamak.”-l- Seng. 1960: 340v.17, EDPT 1972: 981, Erdal 1991: 685, Özyetgin 2001: 734).

yimrül- : (< yemür- “kesmek, kırmak, parçalamak.” DLT III- 54) (< yèmür- (i,ü)l - Seng. 1960: 452r.18, EDPT 1972: 937, Erdal 1991: 685, Kaçalın 2011: 826).

5.1.2. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam

5.1.2.1. İşi Kendine Yapması veya İşin, Olayın, Durumun Kendi Kendine Olması, Doğrudan Etkilenmesi

açıl- : 1. açılmak (HBD 20/6 açılmas).

Gerçi h̄usn ü nâz uykusıdın açılmas közüñg

Bu qarı kul sarı hem bir baqqıl iy mirzâ yigit (HBD 20/6)

(Gerçi güzellik ve naz uykusundan gözün açılmaz. Ey mirza yiğit, bu ihtiyar kul tarafına bak!)

2. görmeye başlamak (LM IV/ 243 açıldı) (BV 409/4 açılmadı).

Çün közi bu sürmedin açıldı

Maqqşâd tilep nezâre¹⁷ kıldı (LM IV /243)

(Gözü bu sürmeden görmeye başladı, çünkü isteği dileyerek baktı.)

Dime uykusuz közüñg hecrim tünî açılmadı

Ni kıla-alğay ecel uykusı birle sirgekim (BV 409/4)

(Ayrılığımın gecesi uykusuz gözün açılmadı deme ecel uykusuyla uykudan sıçramayla ne yapabilirim?)

3. sevinmek, mutlu olmak (BV 221/3 açıla-alman).

Bâde bezmide neşâtim tileseñg sâkı bol

Ki mey-i kevser içip açıla-alman sinsiz (BV 221/3)

(Şarap meclisinde neşelenmemi isteyen saki ol ki kevser şarabını içip sensiz mutlu olmayayım.)

4. çözülmek (FK 38/5 açılğaç).

Kemend-i zülfi ki açılğaç uçtı imânım

Resen mü rişte-i zünnâr mu ikin âyâ (FK 38/5)

(Ey sevgili, acaba bu ikisi halat mı yoksa kuşağının ipi midir ki saçının kemendi çözümlünce imanım uçtu?)

5. çiçek açmak (HBD 7/4 açılıptur) (NŞ 21/8 açılır).

Oklarıñg içre kılıçıñg zağmıdın kanlık köñgöl

Açılıptur gūyiyâ bir gonçe yüz miñg h̄âr ara (HBD 7/4)

(Kılıcının yarasından okların içindeki kanlı gönül, sanki yüz bin diken arasında bir gonca çiçek açmıştır.)

6. işin yoluna girmesi, işin düzelmesi (FK 248/1 açılğu).

İy köñgöl h̄âlimğa ol ay rahm kılgı dik imes

Zârlıg birle işim andın açılğu dik imes (FK 248/1)

(Ey gönül, hâlime o ay, merhamet kılmış gibi değil. İnleyiş ile işim ondan açılmış gibi değil.)

¹⁷ Yanlış okunmuş. “nezzâre” olmalı vezin eksik.

asıl- : asılmak (NŞ 113/5 asılmışdur) (FK 452/4 asılmış).

Haṭı ki haṭ haṭ asılmışdur imdi ol rūḥdın

Ni ruḥ dimen yüzini kim boluptur ol rūḥ raḥ (NŞ 113/5)

(O yanaktan şimdi ayva tüyleri ki sıra sıra asılmıştır. Bu nasıl yanak demeyin çünkü o yanak yol olmuştur.)

Gül-bün-i ḳaddıḡa il köṅgli asılmış ḡonçe dik

Mundın ol naḥl-i belā vaşfin dil-āvīz iyledim (FK 452/4)

(Gül yetişen boyuna halkın gönlü gonca gibi asılmış. Bundan dolayı bela ağacının özelliğini gönül çekici yaptım.)

ayıl- : uyanmak, kendine gelmek (FŞ XLVI/123 ayılma) (FK 45/7 ayılsa).

Kitür sāḳī mey u bir dem ayılma

Mini hem-derddin nevmīd ḳılma (FŞ XLVI/123)

(Şarap sunan şarap getir ve bir zaman kendine gelme! Beni dert ortağından ümitsiz etme!)

Haşrḡa tigrü ayılsa bu mey içken azdur

Minḡ tamuḡ yalnızca otda iken bolsa ‘azāb (FK 45/7)

(Bin cehennem kıvılcımı kadar ateşte iken azap edilse bu şarabı içen kıyamete kadar sarhoşluktan uyansa azdır!)

ayrıl- : ayrılmak (Sİ XXVII/2162 ayrılıp) (SS/1065 ayrılıp).

Atı na‘lıdın kim şerār ayrılıp

Belā ebridin merg otı çaḳılıp (Sİ XXVII/2162)

(At nalından kıvılcımlar ayrılıp bela bulutundan ölüm ateşi alevlenip...)

Ayrılıp şabr ile ḳarārıdın

Eyle ferd oldı iḥtiyārıdın (SS/1065)

(Sabır ile kararından ayrılıp seçiminden öyle şahıs oldu.)

bizel- : bezenmek (HBD 175/3 bizelgen) (Sİ LXXXVII/6915 bizeldi).

Sebze vü gül dik haṭı birle yüzün mü şerḥ itey

Sebze vü güldin bizelgen bāḡ-ı ruḡsārın mu diy (HBD 175/3)

(Çimen ve gül gibi tüyü ile yüzünü mü açıklayayım, çimen ve gülden bezenen yanağının bahçesi mi diyeyim?)

Bizeldi çü ol mäh-veş camāl

Cemālın körüp vaşlıdın kāmıṅ al (Sİ LXXXVII/6915)

(O ay gibi yüz güzelliği bezendi. Yüz güzelliğini görerek kavuşmadan isteğini al.)

boyal- : boyanmak (GS 23/5 boyalğan) (FK 267/3 boyalsa).

Cānım lebiñg şehidi ikenge tanuķ durur

Her āl rişte ķańga boyalğan kefen ara (GS 23/5)

(Her kırmızı ipi kana boyanan kefen içindeki canım dudağının şehidi olduğuna tanıktır.)

Hecr tağıda lebi hecridin aķsa ķan yaşım

La^l olur gūyā boyalsa her ķaraf ķanımğa taş (FK 267/3)

(Ayrılık dağında (sevgilinin) dudağının ayrılığında gözyaşı kan aksa, her taraf kanıma boyansa sanki taş kırmızı olur.)

bozul- / **buzul-** : perişan olmak, harap olmak (LM XXXIV/3139 buzuldu) (FŞ XXXI/104 bozuldu).

Gehī eşki yūğürdi şiddetidin

Gehī kōñgli bozuldu miñnetidin (FŞ XXXI/104)

(Bazen gözyaşı şiddetinden koşturdu. Bazen sıkıntısından gönlü perişan oldu.)

Hem hücre-i hilķatim buzuldu

Hem rişte-i ķāķatim üzüldi (LM XXXIV/3139)

(Hem yaratılış hücrem harap oldu, hem dayanma gücümün ipi kesildi.)

bükül- : bükülmek (FŞ XLVIII/3 bükülgen) (FK 126/6 bükülmek).

ķadi ikki bükülgen pīr-zālī

Felek zālī kibi ģilet-sigālī (FŞ XLVIII/3)

(Boyu ikiye bükülmüş bir yaşlı, felek zalim gibi aldatma düşünceli.)

Bolmadı tā^l atķa ģam ķaddiñg yigitlikde ni sūd

Rek^l at imdi kim bükülmek iyledi bünyād ķad (FK 126/6)

(Yiğitlikte boyun ibadette ikiye bükülmüş olmadı ne fayda! Şimdi boyun rek^l at için esası büküldü.)

çaķıl- : alevlenmek, kıvılcım yaymak (Sİ IV/231 ķaķıldı) (LT LXXIX/1134 ķaķılģaķ).

Ki nā-gāh ķaķıldı pūr-tiz berķ

Ki āfāķnı ķıldı nūr iķre ģarķ (Sİ IV/231)

(Şimşek ki ansızın çok hızlı alevlendi. Ki ufukları ışık içine batırdı.)

Şeyģ kōñlige ķaķılģaķ eyle berķ

Şu^l le deryāsıģa cānı boldı ģarķ (LT LXXIX/1134)

(Şeyh gönlüne öyle bir şimşek çakılınca kıvılcım denizine canı gömüldü,battı.)

çalçal- : çalkanmak, karışmak (GS 173/3 çalçalur).

Titreben sîm-âb dik könglüm yiter cân ağzıma

Tünd yıl taḥrîkidin her dem ki deryâ çalçalur (GS 173/3)

(Gönlüm civa gibi titreyerek can ağzıma ulaştı.Sert rüzgâr tahrikinden her vakit derya karıştır.)

çayçal- / çayğal- : çalkanmak, karışmak (BV çayçalıp 463/4) (Sİ XXIV/1810 çayğalganı).

Her zamân könglümge ‘ ışk efsânesin yazmaḳ ne sūd

Çayçalıp deryâ-yı ḡam iyler çu zâyil her zamân (BV 463/4)

(Gönlüme aşk efsanesini her zaman yazmak ne fayda! Çünkü gam denizi her zaman çalkanıp zarar verir.)

Bu tūfân belâ bahrı çayğalganı

Cihân ehli su astıḡa ḡalganı (Sİ XXIV/1810)

(Bu tufan bela denizini karıştıranı, dünya ehli su altında kalanı...)

çirmal- : sarılmak (FK 611/6 çirmalmış).

Köngül birle ḡayâliḡ iyle çirmalmış ki bilmen kim

ḡayâliḡ könglüm olḡay yoksa könglüm ol ḡayâl olḡay (FK 611/6)

(Gönül ile hayalin öyle sarılmış ki! Hayalin (mi) gönlüm olacak yoksa gönlüm (mü)o hayal olacak bilmem ki!)

çikil- : çekilmek (FŞ XLI /54 çikilgeç).

Çikilgeç eyle kim ebr-ı bahârân

Ulus ḡılmaḡlık anı tîr-bârân (FŞ XLI /54)

(İlkbahar günlerinin bulutları öyle çekildiği zaman ki millet onu ok yağdıran yapacak.)

çivrül- : çevrilmek (FK 401/2 çivrülüp).

Vaşl şâmı ol ḡad ü yüz devriḡa pervâne-vâr

Çivrülüp köysem ni taḡḡ şem‘ -i şeb-istânımdur ol (FK 401/2)

(O kavuşma akşamı yatak odasında pervane gibi o boy ve yüzün etrafında çevrilip yansam şaşılır mı?)

çupul- : eskilikten didilmek, ucu parelenmek (BV 546/6 çupulğan).

Boldı muḡ deyride ḡırḡamniḡ çupulğan ipleri

Her biri küfr ehliḡa bir Berhemen zünnârıça (BV 546/6)

(Hırkamın didilen ipleri kilisede ateşe tapan oldu.Bu iplerin her biri küfür ehline beline bağlanan dolaşmış kuşak gibi oldu.)

igil- : eğilmek (GS 150/1 igilip) (NŞ 170/6 igilse).

Peri-veşim kıra bürkin ki bir yan igri kılıptür

Meger ki şem‘i-cemâli fetilesi igiliptür (GS 150/1)

(Peri gibi güzelim siyah külâhını bir tarafa eğri yapmıştır. Meğerki güzellik mumunun fitili eğilmiştir.)

Ger igilse kâmetim ‘ışkıñg yükidin kıılma ‘ayb

Kim sipihr üzre bu ağır yükni kıoysañg ham bolur (NŞ 170/6)

(Eğer boyum aşkın yükünden eğilse ayıplama. Ki bu ağır yükü felek üzerine koysan bükülmüş olur.)

indürül- : eğdirilmek (Sİ V/19 indürüldi).

...bismi rabbike ellezi hâlağ halkığa baş indürüldi (Sİ V/19)

(Allah adıyla halkına baş eğdirildi.)

ivrül- / évrül- : 1. çevrilmek (HE/620 ivrülüp).

Şubh kibi halk yüzige külüp

Çerh kibi il başığa ivrülüp (HE/620)

(Sabah gibi halkın yüzüne gülüp felek gibi halkın,ulusun başına çevrilip...)

2. dönüşmek (FK 272/ 4 ivrüldi).

Tâ sirişkim kıağa ivrüldi demi tınmay aklar

Mużtarib bolmağ ‘aceb yoğ bolsa hün-âlûde yağ (FK 272/4)

(Gözyaşım kana dönüştü, kanı durmayarak akar. Gözyaşı kana bulanmış olsa (bundan dolayı) sıkıntı çekmek, şaşırarak yok.)

3. gezinmek, dolanmak (NŞ 26/2 ivrülür).

Hem gül isi hem serv boyı köñglüme yağmas

Tâ ivrülür ol serv-i gül-endâm köñgülde (NŞ 26/2)

(O gül endamlı servi gönülde gezininceye kadar hem gül kokusu hem servi boy gönlüme tesir etmez.)

kapal- : kapanmak, inzivaya çekilmek (GS 284/7 kapalmış) (FK 70/6 kapalıp).

Hecr öyi içre kapalmış yâr hecridin köñgül

Veh kaçan bolğay biziñg tutğun bu zindândın halâğ (GS 284/7)

(Gönül sevgilinin ayrılığından ayrılık evi içine kapanmış.Yazık ki bu tutulduğumuz zindandan bizim kurtuluşumuz ne zaman olacak?)

Vişāl bāğını sormaŋg ki min ni bilgey-min

Firāk mülkide zindān-ı hecr ara қапalıp (FK 70/6)

(Ayrılık ülkesinde zindana kapandığım için kavuşma bağına bana sormayın ben nasıl bileceğim onu?)

қатıl- : katılmak, birlikte olmak (SS/19 қатılған) (GS 192/5 қатıldı).

Ni ki maḥlūq içige қатılған

Sin yaratқан alar yaratılған (SS/19)

(Yaratılanlar içine katılan ne ki? Sen yaratan onlar yaratılan.)

Mindin ayrılған belā vü derd üçün mü yığlayın

Yā aŋga kim barıban ağıyār ile қатıldı yār (GS 192/5)

(Benden ayrılan bela ve dert için mi ağlayayım yoksa sevgili giderek başkaları ile birlikte oldu ona mı ağlayayım?)

қавrul- : kavrulmak (LM XXXIV/3138 қаврулайын) (GS 574/4 қаврула).

Buğday kibi nêçe қаврулайын

Saman kibi nêçe savрулайын (LM XXXIV/3138)

(Buğday gibi nasıl kavruлайын? Saman gibi nasıl savрулайын.)

Ol ot ki örtedi pervāneni hem ol otdın

Körüŋg ki қавруладur şem^c dağı yağı bile (GS 574/4)

(Pervaneyi yakan ateş mumu ve yağını da yakmıştır, kavrulmaktadır bunu görün.)

қайрул- : eğilmek (GS 47/6 қайрулur).

Cān birür min қайрулur çağda körüp bilide piç

Ölse taŋg yoқ ol ki cānı riştesiga түşe tāb (GS 47/6)

(Belinde eğrilik görüp yaşlılık döneminde can veririm, o canın ipliğine eğrilik (kıvrım) düşüp ölse buna şaşmamak gerekir.)

қırıl- : kırılmak (FŞ XXV/17 қırılған).

Anıŋg evcide қарі kim pedidār

Қırılған ^c āc uşağıdın nümūdār (FŞ XXV/17)

(Kırılan görünen, onun üstünde Kur^c an okuyan zarif bir Acem uşağı gibi görünen...)

қозғал- : 1. yayılmak (NŞ 36/7 қозғалur).

Nevāyī üzre ğam u derd қозғалur ni ikin

Bu ḥasteğa ki қилur yār u hem-nişin ğavgā (NŞ 36/7)

(Gam ve dert, yar ve arkadaş olup kavga ettiklerinde Nevāyī'nin hastalığı nasıl yayılır?)

2. dağılmak (FK 171/5 kızgılgança).

Tünd rahşîng yitse ' aql u his perişân bolmağı

İsse anîng yil has u hâşâk kızgılgança bar (FK 171/5)

(Onun rüzgârı çerçöp dağılıncaya kadar esse, haşin atın akıl ve hisse ulaşsa perişan olması var.)

kömül- : gömülmek (LM XII/835 kömülür).

Mîve yıgaçığa sîm ükülür

Andağ ki direm ara kömülür (LM XII/835)

(Meyve ağacına gümüş eğilir. Onun gibi ki gümüş para içine gömülür.)

ķutul- : kurtulmak (Sİ LX/5224 ķutulmuş) (LT LXXIX/1187 ķutulsa).

ķutulmuş velî bîmdin cānları

Ki bu mûrlardur nîgeh-bānları (Sİ LX/5224)

(Ama korkudan canları kurtulmuş ki gözcüleri bu karıncalardır.)

Tâ ķutulsa dehr ' arımdın minîğ

Dehr ili efğân-ı zârımdın minîğ (LT LXXIX/1187)

(Dünya benim utanmamdan da dünya ili inleyen figânımdan da kurtulsa...)

oňgal- : iyileştirmek (GS 44/3 oňgalmay) (NŞ 63/6 oňgaldı).

Tenimde zaħmlarğa mûmkin irmes yaħşî bolmağ kim

ķanatur min oňgalmay tilbelikdin min yaman tişlep (GS 44/3)

(Delilikten fena dişleyip kanattığım için tenimdeki yaraların iyi olması mümkün değil.)

Çü ' ışık otın yaralığ köňglüm içre yaqtı ol ay

Oňgaldı zaħmı bu merhem cerâhatımğa yaqıp (NŞ 63/6)

(O ay (yüzlü) aşk ateşini yaralı gönlüm içinde yaktı. Bu merhemi yarama sürüp yarayı iyileştirdi.)

oyul- : oyulmak (GS 70/3 oyulup).

Tabanım derd ü belâ hareleridin oyulup

Yürekim renc ü ' anâ hârlarıdın tişilip (GS 70/3)

(Ayağımın altı dert ve bela taşlarından oyulup, yüreğim sıkıntı ve zahmet dikenlerinden deşilip...)

ozal- / **uzal-** : (yatağa, yere vb.) uzanmak (LM XV/1169 ozalıp) (FK 321/5 uzalmış).

Bolgaç üçev êkkisi ozalıp

Ꞑum űzre aniŋg niřāni ęalıp (LM XV/1169)

(İkisi yere uzanıp űçü olacak. Kum űzerinde onun izi kalacak.)

Bister-i gűl-reng űze ol nevꞌ uzalmıř zaꞌ fdm

Kim ꞌ izāri űzre bolsa nergis-i fettānga zaꞌ f (FK 321/5)

(Gűl renkli yatak űzerine zarafetle űylesine uzanmıř ki (sanki) yanaęı űzerinde bařtan çıkarıcı bir nergis olur gibi...)

űksűl- : 1.eksilmek, azalmak (GS 170/6 űksűlse) (LT LIX/837 űksűlmek űçűn).

Yűzűnġge baęsa bolęay ay u kűne nűri űksűlse

Yağin irmes bu hem estağfiru'llāh belki tağmındur (GS 170/6)

(Yűzűne bakınca ay ve gűneřin nuru eksilse estaęfirullah kesin deęil ama tahmindir.)

Her kiři luꞌ bī ęalıp kűlmek űçűn

ꞌ İřret artıp hűzn űksűlmek űçűn (LT LIX/837)

(Her kiři gűlmek için oyun yapıp eęlence çoęalıp hűznű eksilmek için...)

2. (ad) kaybolmak (Sİ LVI/4913 űksűlmesűn).

İmes ꞌ ālem ehli kibi zātıŋgız

Ki ꞌ ālemdin űksűlmesűn atıŋgız (Sİ LVI/4913)

(Kendiniz dűnya ehli gibi deęilsiniz, dűnyadan adınız kaybolmasın.)

savrul- : savrulmak (BV 106/1 savrulup) (FK 153/2 savrulur).

Ey siniŋg kuyűnġ harimi tofraęı yűz pāk-rűh

Salęınıdın savrulup ol nevꞌ kim hāřāk rűh (BV 106/1)

(Ey senin kűyűnűn kutsal topraęı temiz gűnűllű, soęuk rűzgarından erűp ruhlar űylesine savrulup...)

Veh ni hāletdűr ki ęař u kűzini kűrge ęara

ꞌ Ağl u cānım savrulur şabr u şikibim ęozęalur (FK 153/2)

(Nasıl bir durumdur bu ki ęař ve gűzűnű kara gűrűnce akıl ve canım savrulur, sabır ve tahamműlűm daęılır.)

soyul- : soyulmak (GS 96/8 soyulur) (FK 597/7 soyulęan).

Tarığ kibi soyulur telę-kāmlıę birle

Tarığ tarığ ki yığışturdı altunun nārenc (GS96/8)

(Bahçe bahçe toplayıp yıędıęı altın turunlar ki gűnűl acısı (keder) ile darı gibi soyulur.)

ꞌ Ārızi ol řűh ābűkniŋg soyulęan vechdin

Yüz miñg andağ zaħmdur miskin Nevāyī cānda (FK 597/7)

(Zavallı miskin Nevayinin canındaki binlerce yara, ol şuh sürücünün, yanağının soyulması yüzündendir.)

suval- : yıkanmak (LM XXXIII/3007 suvalğan).

Tofraglar ara yañğı yasalğan

Ğam balçığıdın yüzi suvalğan (LM XXXIII/3007)

(Topraklar arasında yeni düzülen gam balçığından yüzü yıkanan...)

süd(ü)rel- : sürünmek (NŞ 33/4 südrelep) (BV 489/3 südrelese).

‘ Ārıziñg ħurşididin tüşmiş ħadiñgniñg sāyesi

Yā ki yirge südrelep müşgīn saçıñg ħalmış ħafā (NŞ 33/4)

(Yanağının güneşinden boyunun gölgesi düşmüş. Sanki kafası yere sürünüp sadece misk kokulu saçı kalmış.)

Eyle kim zülfüñg ħamın ‘ ālemğa tarħatmış nesim

Ni‘ acab südrelese yüz cān boynı her ħullābdın (BV 489/3)

(Öyle ki hafif rüzgār saçının kıvrımını āleme dağıtmış. Boyunun her çengelinden yüz can sürünse nasıl şaşılabilir!)

sürtül- : değmek, dokunmak (FK 447/2 sürtülgen).

Sa‘ ādet ħaħları ħılmış hüveydā

İtiñg çengige sürtülgen cebinim (FK 447/2)

(Köpeğin pençesine dokunan alnım saadet yazısını belli etmiş.)

tapıl- : bulunmak (NŞ 595/1 tapılmadı, tapılmağay) (FK 117/6 tapılmağay).

Köñgöl ki itkeli andın tapılmadı ħaberi

Tapılsa hem aña mindin tapılmağay eşeri (NŞ 595/1)

(Gönül ondan haber almak istedi ama haber gelmedi, haber gelse bile (artık) benden bir eser bulunmayacak.)

Çu feyz irür mütefāvit tapılmağay ma‘ rūf

Egerçi kurħ kibi kildi şūret içre kuruħ (FK 117/6)

(Eğer ki yara gibi suret içinde yaralar geldi. Çünkü tanınmış ilimdir, birbirinden farkı bulunmayacak.)

tartil- : çekilmek (GS 75/1 tartılursin) (NŞ 592/3 tartıldı).

Kil kil ay ħurbān köñgöl ol ħaşı ya mihrin unut

Çün vefādın tartılursin hem barıp bir gūşe tut (GS 75/1)

(Ey kurban gönül, gel gel o kaşı yay sevgilini unut. Çünkü söz vermektan çekilirsin hem varıp bir köşe tut.)

Bu bahâne birle ruhsârığa yitkey-min mü dip

Rişte-i cânım ara tartıldı eşkim gevheri (NŞ 592/3)

(Bu bahane ile yanağına ulaşacağım mı diyerek gözyaşımın mücevheri can ipim arasına çekildi.)

tikil- / tigil- : 1. talip olmak (BV 371/7 tikil).

Ey Nevâyî sa' y ile çun vaşl hâşıl bolmadı

Yâr luţfığa tikil imdi vü ğayrıdın toñgul (BV 371/7)

(Ey Nevâyî çaba ile kavuşma olmadı. Şimdi başkalarından dön,vazgeç ve sevgilinin lutfuna talip ol.)

2. (ok, kirpik vb.) dikey hâle getirmek, dikilmek (BV 90/2 tikilgen).

Dime bâ' iş nidür kim talpınur-sin her kiçe tâ şubh

Tikilgen kirpikiñdin cânğa yüz nişter irür bâ' iş (BV 90/2)

(Her gece tâ sabaha kadar, çırpınırsın, buna sebep nedir deme ki sebebi dikilen kirpiğinden gönüle yüz bıçak ulaşır.)

3. uyanık kalmak, gözleri hiç kırpmamak (BV 594/7 tikilmiş).

Ey Nevâyî ol meh-i her-geh-nişin hıfzı üçün

Közenek irmes ki her sarı tikilmiş közleri (BV 594/7)

(Ey Nevâyî, her zaman oturmakta olan o ay (yüzlüyü) korumak için her tarafa sürekli hiç kırpmadan bakan gözleri gözcü değil ki!)

4. saplanmak (GS 561/3 tikildi) (BV 265/5 tigelür).

Yana ni nâvek-i müjgân idi ki kıtlım üçün

Tikildi köñglüme yan'nî ki kirdi kıanımgâ (GS 561/3)

(Yine nasıl oka benzeyen kirpikti ki öldürmek için gönlüme saplandı yani kanıma girdi.)

Hâr-ı hicrân teniñge çun tigelür añlağa-sin

Olça cânımgâ miniñg hancer-i hicrân itmiş (BV 265/5)

(Çünkü ayrılık dikenini tenine saplanır anlayacaksın. O kadar benim canıma ayrılık hançeri dizmiş.)

tiril- : dirilmek,canlanmak (HBD 80/5 tirildiñg) (BV 48/3 tirildim).

Didi minsiz dünyide ni tip tirildiñg iy Hüseyinî

Râst dirsın yazugumdın kıçkin iy cânım miniñg (HBD 80/5)

(Ey Hüseyin, dünyada bensiz ne diyerek dirildin dedi. Doğru dersin, ey canım, benim günahım fazladır.)

La‘ li könglüm hâlini sorgaç tirildim hecr ara

Ni belâ bar imiş anıñ la‘ liniñ sormağı hûb (BV 48/3)

(Bir lal dudaklı,gönlümün hâlini ayrılıkta sorunca dirildim,lal dudaklı o güzelin sormasında nasıl bir bela var imiş?)

tökül- : 1. dökülmek (GS 65/8 tökülgey).

Ƙıl havâle dürd-keşler cânibi ay mey-fürüş

Mey çü her sâ‘ at tökülgey cüş urup küptin taşıp (GS 65/8)

(Ey meyhaneci, şarabın tortusunu içenler tarafına gönder. Şarap coşup küpten taşıp her saat dökülecek.)

2. (birbirinden) ayrılmak (GS 7/7 töküldi).

Ƙum imes Baḥḥā’da kim mihr cemâliñ hecridin

Zerre zerre cismi bir birdin töküldi gam ara (GS 7/7)

(Mekke’de kum değil ki güneş yüzünün güzelliğinin ayrılığından gam arasında zerre zerre vücudu birbirinden ayrıldı.)

3. (tiş vb.) kırılmak, parçalanmak (FK 254/1 töküle).

Aḫara başladı baş u töküle başladı tiş

Sefer yarağını kılığ ki tüşürti başıña iş (FK 254/1)

(Saç ağarmaya ve diş dökülmeye başladı. Sefer hazırlığını yap,iş başa düşürüldü.)

töngül- / tonğul- : ümidini kesip dönülmek, vazgeçip dönülmek (NŞ 518/2 töngülüp-min) (BV 371/7 tonğul).

Min uyḫudın töngülüp-min ki yâr kitse uçar

Çü kildi ḫaste köngüldin çıkar tamâm uyḫu (NŞ 518/2)

(Ben uykudan vazgeçmişim ki sevgili gitse (uyku) uçar.Çünkü o geldiğinde hasta gönülden tamamen uykuyu çıkar.)

Ey Nevâyî sa‘ y ile çun vaşl ḫâşıl bolmadı

Yâr luḫfiğa tikil imdi vü ḫayrıdın tonğul (BV 371/7)

(Ey Nevâyî çaba ile kavuşma olmadı. Şimdi başkalarından dön,vazgeç ve sevgilinin lütfuna talip ol.)

tutul- / tutıl- :1. âşık olmak (FŞ XLV/104 tutulğanlar) (BV 720/1 tutulmuş idi).

Tutulğanlar kılip cânını teslîm

Ƙutulğanlarını her dem öltürüp bîm (FŞ XLV/104)

(Âşık olanlar canını teslim edip kurtulanları korku her zaman öldürüp...)

Tutulmuş idi Mecd Barlas Bigge

Kim aytur idi kim bu yaŋlıg kutulgay (BV 720/1)

(Büyük Barlas Bey'e âşık olmuştu. Ki kim söylerdi bu gibi kurtulacak.)

2. bağlanmak (FK 449/4 tutulmuş).

Tutulmuş zülfünge liken yüz açsaŋ açılır köŋlüm

Siniŋ allıŋgdadur ol tilbeniŋ bendi güşadı hem (FK 449/4)

(Saçına bağlanmış ancak yüz açsan gönlüm açılır. O delinin bağı ve çözgüsü senin önündedir.)

3. kapanmak (FK 121/9 tutulsa).

İy Nevâyi gonçe dik köŋlünge tutulsa hecrdin

Nâ-ümid olma nesim-i vaşdın yitkey güşad (FK 121/9)

(Ey Nevâyi gonca gibi gönlün ayrılıktan kapansa ümitsiz olma kavuşma rüzgârından açılma olacak.)

tügül- : kapanmak (FK 390/6 tügülme).

Çu tapmaŋuŋ bu çemen gonçe vü gülide vefâ

Tügülme gonçe kibi lik gül mişillig açıl (FK 390/6)

(Bu çimenin gonca ve gülünden vefa bulmayın. Gonca gibi kapanma ancak gül gibi açıl.)

tüzel- : düzelmek (FŞ XVII/25 tüzeldi) (GS 279/5 tüzeldi).

Tüzeldi anca esbâb-ı tena'um

Ki gülşen boldı anıŋ astıda güm (FŞ XVII/25)

(Nimet sebepleri o kadar düzeldi ki onun altında gül bahçesi kayıp oldu.)

Çün tüzeldi ten öyi kavgay idi andın revân

Yoŋ köŋül dīvâne-i rüsvâ-yı nādânımnı kâş (GS 279/5)

(Ten evi düzeldi çünkü ondan canı kovacaktı. Karşısında kaba ikiyüzlü divane gönül yok.)

tüzül- : düzelmek, iyileşmek (Sİ XLVII/4152 tüzülmes idi).

Niçe kim birür irdi hâkân köŋül

Tüzülmes idi vehm tapқан köŋül (Sİ XLVII/4152)

(Hakan nasıl ki gönül verirdi. Korku bulan gönül iyileşmezdi.)

uşal- : kırılmak (SS/457 uşaldı) (FK 70/1 uşalıp).

Çılıçınıŋız uşaldı mu âhır

İlkiñgiz taşka aldı mu āhır (SS/457)

(Kılıcımız sonunda kırıldı mı? İlk olanımız sonunda dışarıda kaldı mı?)

Külüp u la' liñg ü il ilgidin piyāle alıp

Yıgıda titremekimdin süñgeklerim uşalıp (FK 70/1)

(Dudağın gülüp elden ele kadeh alıp ve lal dudağın güldüğünde feryatta titremekten kemiklerim kırılıp...)

uyal- / oyal- : utanmak (LM IV/184 uyalıp) (SS 371 oyalıp).

Kündüz uyalıp bu hāletidin

Kim yerge kirip hacāletidin (LM IV/184)

(Gündüz bu durumdan utanıp utanmaktan ki yere girip...)

Lebi söz dirde ildin alıp cān

Leblerin ūn körüp oyalıp cān (SS/ 371)

(Dudağı insanlardan can alarak söz verir de dudağın görerek can utanıp...)

ügül- / ükül- / ökül- : 1.toplanmak (FŞ XVI/41 ügülgen) (FK 588/4 ükülgen).

Açılğan her araf bir gülşen-i gül

Ügülgen her sarı bir hirmen-ı gül (FŞ XVI/41)

(Her taraf açılan bir gül bahçesi her taraf toplanan gül harmanı...)

Çer taş yağduruban yirge kömülmiş cismim

Yasağan añğlama abrimde ükülgen hāre (FK 588/4)

(Kabrimde toplanmış dikenini düzelmiş sayma, (çünkü) felek taş yağdırınca yere gömülmüş vücudumdur.)

2. yığılmak (LT CLXXIV/3331 öküldi).

Çünkü o küller öküldi tağa

Mafi irmiş külden bir aknūs-bee (LT CLXXIV/3331)

(O küller dağ gibi yığıldı. Bir kaknūs yavrusu gülden saklıymış.)

üzül- : 1.üzülmek, incinmek (HBD 96/7 üzülse) (GS 44/8 üzülgey).

İy Hüseyni ger üzülse köñglüñg ol meh-pāredin

Anı tiğ-ı at' ile pergend pergend iyilegil (HBD 96/7)

(Ey Hüseyn, eğer gönlün o ay parçasından incinse, onu keskin kılıçla darmadağın (para para) et.)

Yaındur kim üzülgey 'ālem ehliniñg cefāsıdın

açan kim hayret itsem barmağımın nā-gehān tişlep (GS 44/8)

(Ne zaman ki parmağımı ansızın dişleyerek hayret etsem.Dünya ehlinin sıkıntısından üzülmesi yakındır.)

2. ayrılmak (LM XXXIII/2996 üzül-di) (NŞ 42/9 üzül-düñg).

Ata anadın tamâm üzül-di

Şahrâ-yı hayl ara koşul-di (LM XXXIII/2996)

(Ata ve anadan tamamen ayrıldı. Çöldeki atlılar arasına katıldı.)

Çün Nevâyîdin üzül-düñg bar savâb ölmek anğa

Cânıdın mehcûr olar va'llahu a'lem bi's-savâb (NŞ 42/9)

(Çünkü Nevâyîden ayrıldın ona ölmek sevabı var. Canından ayrılmışlar “va'llahu a'lem bi's-savâb.”)

yaqıl- : yakılmak (LM XIV/1071 yaqılıp) (GS 147/7 yaqıla).

Her dem yaqılıp qopup urup gâm

İs birle nê seyr anğa nê arâm (LM XIV/1071)

(Her an yakılarak kalkıp gam vurup ona koku ile ne seyir ne dinlenme...)

Nevâyî'ya çü elemsiz murâd mümkin imes

Diseñg ki vaşl tapay hecr otığa yaqıla kör (GS 147/7)

(Nevâyî'ye sıkıntısız istek mümkün değil, desen ki kavuşma bulayım ayrılık ateşine yakılarak gör.)

yañgıl- : yanılmak (BV 624/8 yañgılıp).

Ni belâdur kim felek her kimge çıkse tığ-ı kîn

Yañgılıp evvel miniñg cânımğa bî-dâd iylegey (BV 624/8)

(Felek her kime kin kılıcını çekse nasıl beladır ki yanılıp önce benim canıma zulüm edecek.)

yapıl- : kapanmak (GS 415/6 yapılmağ) (NŞ 221/1 yapılmas).

Qatıptur közlerim kim ni tağarrük ni yapılmağ bar

Kıya baqqay mu bir dip 'azm iterde bes ki tilmürdüm (GS 415/6)

(Gözlerim katılmıştır ki ne kımıldanma ne kapanmak var. Özlemle yolunu gözlerim yeter ki kalktığında yan gözle bakacak mı deyip...)

Yapılmas ger mañga qanlığ sudın köz

Sañga lîkin açılmas uyqudın köz (NŞ 221/1)

(Benim için kanlı sudan göz kapanmaz, ancak senin de uykudan gözün açılmaz.)

yarıl- : parçalanmak, yarılmak (Sİ XXXVI/3139 yarılğaç) (FK 529/7 yarılmışdur).

Yarılgâç suyu dime her yan tamıp

Fenâ ebridin dürr-i gâltân tamıp (Sİ XXXVI/3139)

(Yokluk bulutundan yuvarlanan inci damlayarak suyu her tarafa parçalanacak deme!)

Buzuğ könglümde revzen boldı tiğîng zaḥmıdın yâḥod

Bu virân öy hemânâ kim yarılmışdur imes revzen (FK 529/7)

(Harap gönlümde kılıcının yarısından pencere oldu yahut bu viran ev hemen parçalanmıştır pencere değil.)

yasal- : düzenlenmek, hazırlanmak (Sİ XXIII/1535 yasalıp) (BV 100/2 yasalur).

Çü mu'ber bolup mâveraü'nnehr aṅga

Yasalıp semerkand dik şehir aṅga (Sİ XXIII/1535)

(Çünkü Mâveraü'n-nehr ona verilmiş olup, Semerkand gibi şehir ona düzenlenip...)

Kilürüṅge yasadım könglüm öyin

Yasalur külbe çu mihmân kirgeç (BV 100/2)

(Gönlüm evini geldiğinde düzenledim. Çünkü misafir geldiğinde kulübe hazırlanır.)

yayıl- : yayılmak, genişlemek (FŞ XII/64 yayıldı).

Ata ol dürğa çün nezzâre kıldı

Şadef dik ağzı külmektin yayıldı (FŞ XII/64)

(Babası o inciye bakış attı. İnci gibi ağzı gülmekten yayıldı.)

yaykal- : fişkırap çıkmak (GS 87/1 yaykalıp).

Veh ki hecrinde cihân boldı közümge zulumât

Kim barur yaykalıp u kayıtmas ol âb-ı hayât (GS 87/1)

(Yazık ki ayrılığında dünya gözüme karanlık oldu. O hayat suyu dönmez ve fişkırap çıkar gider.)

yıgıl- : 1. kendinden geçmek, yığılıp kalmak (LM XXXV/3372 yıgılmaḳ).

Her gün êki vaḳt êdi yıgılmaḳ

Ol ḳabr başıda nevhâ ḳılmaḳ (LM XXXV/3372)

(O kabir başında sesli ağlamak, her gün iki vakitti kendinden geçmek.)

2. birikmek (GS 150/7 yıgılıptur).

Tola ḳadeḫ kirek içsem köngülni ḳılğalı ḫâlî

Ki anda devr ilidin derd u ḡuşsa köp yıgılıptur (GS 150/7)

(Gönlü boş, sahipsiz kılmak için dolu kadeh içmem gerek. Ki orada dünya ilinden dert ve gam çok birikmiştir.)

yıkıl- : 1. (yere) yığılmak, düşmek (SS/1057 yıkılıp) (LT LX/ 852 yıkılıp).

Kim kurup kanı rengi sarıardı

Yıkılıp yirge özidin bardı (SS/1057)

(Ki kurumuş kanının rengi sarardı. Yıkılarak yere kendinden geçti.)

Mini bu yolda kanat köp saldı tut

Ķarnı aç olğay yıkılıp Ķaldı tut (LT LX /852)

(Bu yolda çok kanat çırdı.Karnı aç olacak yıkılıp kaldı, tut.)

2. eğilmek (BV 586/7 yıkılıp).

Ey Nevāyī yıkılıp Ķaşı anıĶ şükr di kim

Ķüsni ĶaşıĶa yana boldı ‘ıyān tāk-nümāy (BV 586/7)

(Ey Nevāyī onun Ķarşısında eğilerek şükr de ki güzellik sarayına yine kubbe gösteren oldu.)

3. ölmek (NŞ 478/2 yıkılğan).

Ķıfl taşıdın yıkılğan kuş gibi hecr ilgide

Köz yumup başım salıp ağzım açıp bī-hāl-min (NŞ 478/2)

(Ayrılık ülkesinde çocukların attıĶı taşla düşen kuş gibi göz yumup, başım düşüp, ağzım açık hālde hālsizim.)

yırtıl- : yırtılmak (NŞ 53/4 yırtılıp).

Ķonçe dik köĶlüm bir açılğunça sinsiz Ķan yutar

Teh-be-teh a‘ zāsı Ķan baĶlap yaĶası yırtılıp (NŞ 53/4)

(Gönlüm, kat kat organları kan baĶlayarak yakası yırtılıp gonca gibi bir kez açılınca sensiz kan yutar.)

yimrül- : çökmek, harap olmak (HBD 82/1 yimrül-di) (BV 64/8 yimrül-gü).

Dūd -ı hicriĶdin Ķarardı beytü’l-aĶzānı miniĶ

Seyl-i eşkim birle hem yimrül-di virānım miniĶ (HBD 82/1)

(Ayrılık dumanından benim gam ve keder yuvam karardı. Gözyaşımın seli ile benim viranem harap oldu.)

N’iylep ol tāvus-peykerni tiley külbemĶa kim,

CuĶd konmas dem-be-dem yimrül-gü dik dīvāne dip (BV 64/8)

(O baykuş bile konmayan her an yıkılacak gibi olan viran kulubeme tavus yüzlü sevgiliyi nasıl isteyeyim ki?)

yişil- : 1. uyuklamak (Sİ LXIV/5340 yişilgen).

Ki il uykusıdın yişilgen gele

Hem ol deşt ara bolsa nā-geh yele (Sİ LIV/5340)

(Halkın uykusundan uyuklayan sürü, çölde ansızın olan sürüdür hem.)

2. çözülmek (GS 150/4 yişilip).

Delil irür ki köngüllerni kılmış olğasin āzād

Bu kim selāsıl-i zülfünğ tügünleri yişiliptür (GS 150/4)

(Delildir ki gönülleri özgür kılacaksın. Bu ki saçının zincirlerinin düğümleri çözülmüştür.)

yitil- : yetişmek, ulaşmak (NŞ 84/1 yitilmiş).

Yitilmiş Allah Allah ni kāmēt ol kāmēt

Ki ‘ālem ehliğa saldı kıyāmet ol kāmēt (NŞ 84/1)

(Allah Allah o boy nasıl boya ulaşmış ki dünyadaki insanlar için o boy kıyameti başlattı.)

yéyil- : (gama) yenilmek, gama yenik düşmek (LM XXIX/2548 yéyilmiş érdi).

Dédi ki bu söz déyilmiş érdi

Mecnūnga bu gam yéyilmiş érdi (LM XXIX/2548)

(Dedi ki bu söz denilmişti. Mecnūn bu gama yenilmişti.)

yumul- : yumulmak, kapanmak (GS 505/5 yumulmas) (BV 445/3 yumulmuş).

Dime nāleñğdin yumulmas közlerim kim tañğ imes

Kilmese bīmārlarğa uyku it efğānıdın (GS 505/5)

(Hastalara köpeklerin efğanından uyku gelmezse benim de gözlerimin inleyişlerimden kapanmaması şaşırtıcı değil.)

Köz yumulmuş hecrdin ol yüzge açmağ isterem

Lik hicrān köz yumup açğunça hem birmes emān (BV 445/3)

(Ayrılıktan kapanmış gözlerimi o yüze (sevgilinin yüzüne) açmak isterim ancak ayrılık göz açıp kapayınca kadar bile fırsat vermez.)

5.1.2.2. İşi Kendi İçin, Kendi Yararına Yapması, Dolaylı Etkilenmesi

çaqıl- : alevlenmek, kıvılcım yaymak (GS 70/7 çaqılıp) (BV 62/5 çaqılığanda).

Ger Nevāyi’ğa yağın eşk idi vü ra’d fiğān

Heçr çün kāc uruban közlerige ot çaqılıp (GS 70/7)

(Ayrılıkta çıra tutuşturarak gözlerine kıvılcım çakılan Nevayi’ye yağmur göz yaşı idi, inlemesi de gök gürültüsü idi.)

Ey ki sorduñğ ki kaçan köydi buzuğ könglünğ öyi

‘Ărızınġ berķı akılıġanda bu kăřane k y p (BV 62/5)

(Ey ne zaman yandı harap g nl n n evi diye sordun? Yanaġının řimřeġi akıldıġında bu ev yanmıştır.)

ķořul- : katılmak (LM XXXIII/2996 ķořuldı) (GS 99/4 ķořuldı).

Ata anadın tam m  z ldi

şahr -yı ġayl ara ķořuldı (LM XXXIII/2996)

(Ata ve anadan tamamıyla kesildi.  ldeki atlar içerisine katıldı.)

Ķořuldı k zlerimniġ eşki vehm it

Ki ķulz m boldı ‘umm n birle memz c (GS 99/4)

(G zlerimin yaşı katıldı kork ki okyanus ile karışmış Kızıldeniz oldu.)

saıl- : (sa, k k l, g z yaşı, ateş, ışık, tohum vb.) daġılmak, yayılmak (HE/22 saılıp)(Nş 54/2 saılıġay).

Her sarı enc m g li kim açılıp

K kke bu g l-destesidin saılıp (HE/22)

(Her tarafa yıldız g l  ki açılıp g ge bu g l destesinden saılıp...)

ġırmen-i şabrımnı ķozġap k z yaşımnı saçtı hecr

Eyle kim her yan saılıġay d ne ġırmen ķozġalıp (Nş 54/2)

(Sabrımnın harmanı karışıp ayrılık g zyaşımı saçtı. yle ki her tarafta tohum harmana karışıp her yana saılacak.)

sançıl- : saplanmak (Sİ LXXXI/6631 sançıldı) (BV 86/5 sanılır).

Ayaġıġa sançıldı irse tiken

Bolup  hdın k kke n vek-figen (Sİ LXXXI/6631)

(Diken g ge ahtan ok atıcı olup ayaġına saplandıysa...)

Dem- -dem za‘ fim andındur ki m jġ niġ ġay lidin

Cer hatlıġ k ng lge sanılır bir ġ r her s ‘ at (BV 86/5)

(Daima g cs zl ġ m kirpiġinin hayalindedir ki yaralı g n le her saat bir diken saplanır.)

tayal- : dayanmak (GS 28/2 tayalġan).

Ža‘ fim içre ķařrı tamıġa tayalġan dik turur

Her saman k rsenġ yapuşkan tamınıġ d v rıda (GS 28/2)

(Her zaman damının duvarında yapışmış g rsen, g cs zl ġ m içinde saray damına dayanmış gibi durur.)

tivrül- / **tivrel-** : batmak, saplanmak (GS 157/4 tivrülüptür) (NŞ 54/4 tivrelip).

Tāle tāle¹⁸ ni oꞗuᅇg köksümde gūyā sındı kim

Tivrülüptür nā-tüvān köᅇglümde bir bir tāleler (GS 157/4)

(Senin okun gönlümde sanki parça parça kırıldı ki cansız gönlüme bir bir ucu sivri tahta parçaları saplanmıştır.)

Ꞗatlı çün kıldıᅇg köᅇgülni bu kefen tikmek ikin

Oꞗlarıᅇg kim kıaldılar cān perdesiᅇa tivrelip (NŞ 54/4)

(Okların can perdesine saplanıp kalmışlar iken bu kefeni dikmek için gönlü öldürdün.)

tirel- : direk veya destek olarak dikilmek (NŞ 512/3 tirelmiş) (FK 356/2 tirelgen).

Baᅇırdın ki köksümde peykān tirelmiş

Ėamiᅇg oꞗdım nevk-i peykān irür bu (NŞ 512/3)

(Göᅇsümde bakırdan kirpik dikilmiş ki bu gamın okundan kirpik ucudur.)

Nefy kılgānlar kıruᅇ cismim helāk u za‘ fını

Ꞗeᅇga köᅇglümdin tirelgen her taraᅇ peykān köruᅇg (FK 356/2)

(Kuru cismimi mahvedenler ve gücsüzlüᅇünü sürgün edenler, gönlümden vücuda dikilen her taraftaki kirpiᅇi görün.)

tökül- : dökülmek (NŞ 94/3 tökülgen) (FK 80/4 tökülüp).

Közüᅇg ᅇam bezmide ᅇün-ābeler yutmaᅇ ki cāmıᅇga

Baᅇırdın kilgen ü közdin tökülgen kıan irür memzūc (NŞ 94/3)

(Gözün ᅇam meclisinde kanlı sular yutmaktadır ki kadehime baᅇırdan gelen ve gözden dökülen kan kıarışmıştır.)

Yār aᅇyār ile hem-dem ni ‘aceb ᅇuᅇşadın ölseᅇ

Ꞗofraᅇ olᅇay tökülüp taᅇka yüzlense bu Őiddet (FK 80/4)

(Sevgili arkadaᅇ ile her zaman ᅇamdan ölseᅇ ne Şaşkınlık! Bu öfke taᅇa yönlense dökülüp toprak olacak.)

yapıl- : örtülmek (HBD 41/1 yapılır).

Sāyebān zülfi kim ay dik yüziᅇe ᅇeh yapılır

Şarşar-ı āᅇıᅇdın ol ᅇeh yapılır ᅇeh aᅇılır (HBD 41/1)

(Göᅇgelik saᅇı ay gibi yüzüne bazen örtülür. Āᅇımın rüzᅇārından o bazen örtülür bazen aᅇılır.)

yayıl- : yayılmak (LM XII/840 yayıldı) (FŞ XXVII/6 yayılmaᅇta).

¹⁸ Yanlıᅇ okunmuş olmalı. “tala :ucu sivri tahta parᅇası” olmalı.

Çün bergi tüşerge meyl kıldı

Bağrı kara deşt üze yayıldı (LM XII/840)

(Yaprağı düşmeye başladığında bağrı kara çöl üzere yayıldı.)

Yaşurgay nāfe ħod müşk-i tatār

Yayılmaқта isi ni¹⁹ iħtiyārı (FŞ XXVII/6)

(Tatarlara ait misk kendi kokusunu gizleyecek.Kokusu yayıldığı için seçilecek.)

yıǵıl- : yığılmak, toplanmak (HBD 42/3 yığılsa) (LT XXXV/611 yığılmış irdi).

Yüz kıuyaş ħattı şu^c ā^c ı ger yığılsa bolmağay

Meh-veşim zer-rişte kıılğan zülfiçe kim açılır (HBD 42/3)

(Ay yüzümün altın telli saçı açıldığında yüz güneş çizgisinin parlaklığı toplansa onun gibi olmayacak.)

Çün ħariṭa başını açtı le[’]im

Kim yığılmış irdi zaķķūm-ı caħīm (LT XXXV/611)

(Alçak kimse çantasının ağızını açtığında cehennem zakkumu toplanmıştı.)

yimrül- / **yömrül-** : yumrulamak, harap olmak (FK 231/6 yimrülgey) (GS 418/3 yömrülgeli).

Çerħ hecriñde yaķındur başıma yimrülgey

Kör niler kiltüredir başıma devrān sinsiz (FK 231/6)

(Felek, ayrılığında başıma çökeceği yakındır. Dünya başıma sensiz gör,neler getirir?)

Ġam tün min dur min āħ ü eşkdin şem^c im öçüp

Başıma yömrülgeli tüşmiş bozuķ kaşāne hem (GS 418/3)

(Gam gecesi āħ ve gözyaşından mumum sönüp, harap evim başıma yıkılmış olan benimdir ben!)

5.1.2.3. Pekiştirme

artil- : erişmek, geçmek (GS 59/3 artılıp).

Yügürür her kirpikimge artılıp bir kıatre yaş

Şūħ yaşlar dik ki oynarlar çubuķ merkeb kıılıp (GS 59/3)

(Çubuğu eşek yapıp oynayan neşeli çocuklar gibi her bir kirpiğime bir damla yaş erişmeye koşturur.)

atil- : düşüncesizce konuşmak, ağızdan söz atmak, söz çıkarmak (GS 184/7 atılır).

¹⁹ Yanlış yazılmış olmalı. Anlam olarak ni “ne” kelimesini karşılamıyor. “isini: kokusunu” şeklinde belirtme hâli eki olarak kullanılmış olmalı.

Āh otıdın ŧekve ger eyler Nevāyī ʿ ayb imes

Tilbelerniᅇg her ni kim aēzıēa kilse atılır (GS 184/7)

(Nevāyī eēer āh ateŧinden ŧikāyet eylerse ayıp deēil. Delilerin aēzına her ne ki gelse sōyler.)

aytıl- : sōylemek (BV 657/13 aytılmayın).

Ol aēiz peydā imestür nūktei aytılmayın

Bil daēı zāhir imes bārik-bīnlik kılmayın (BV 657/13)

(O aēiz ortada yoktur (görünmeyecek kadar küçüktür) bir nūkte sōylemeyin, bel de görünmez (çok incedir) inceleyicilik yapmayın.)

kaᅇŧal- : gevŧek, dayanıksız olmak (LT LXVII/909 kaᅇŧalēan).

ᅇo ʿ māᅇ it dik deŧ ara ᅇalēan süᅇek

ᅇurferak bu iŧ ki kaᅇŧalēan süᅇek (LT LXVII/909)

(Bir lokma (yitecek) et gibi ᅇöl arasında kalan kemik ᅇok yeni bu iŧ ki gevŧeyen kemik...)

ᅇaynal- / **ᅇıynal-** : sıkıntı, eziyet ᅇekmek (GS 346/8 ᅇaynalēu) (Nŧ 54/8 ᅇıynalıp).

Bir zamāndur ʿ ōmr ʿ azm-i deŧ itip āsūde bol

Bolsaᅇ ebnā-yı zamān bī-dādıdın ᅇaynalēu dik (GS 346/8)

(Zamanının adaletsiz insanlarından eziyet ᅇekersen ᅇöle doēru yola ᅇıkıp mutlu ol ki ömür bir (kısa) zamandır.)

ᅇaddi ŧevᅇıdın hevā kıлмаᅇ tiler köᅇglüm ᅇuŧı

Niᅇ ten zindānıda maᅇbūs ᅇalēay ᅇıynalıp (Nŧ 54/8)

(Gönlüm kuŧu boyu arzusundan heveslenmek ister. (Gönül) ten zindanında ne zamana kadar sıkıntı ᅇekip tutuklu kalacak.)

ᅇızēal- : kızıp uzaklaŧmak (LM XXXIV/3136 ᅇızēalēa-siz).

Savrulēa-siz ēy revende eflāk

ᅇızēalēa-siz ēy nūcūm-ı bī-bāk (LM XXXIV/3136)

(Ey giden felek savrulacaksınız. Ey korkmayan yıldızlar kızıp uzaklaŧacaksınız.)

kisil- : terk etmek, bitmek (FK 412/9 kisilmek).

İy Nevāyī māsivā'llāhdın kisilmek kimseni

Li- ma ʿ allāh menziliēa yitkürür evvel ᅇadem (FK 412/9)

(Ey Nevāyī, Allahın dıŧında olan her ŧeyi terk etmek ancak Allah ile olmak bir kimseyi en evvel menziline ulaŧtırır.)

ᅇozēal- / **ᅇuzēal-** : 1. karıŧmak (Fŧ XXIX/2 ᅇuzēaldı) (GS 173/1 ᅇozēalur).

Kim ol hâletde kim çaykaldı deryâ

Sipâh-ı mevcdin kuzgaldı deryâ (FŞ XXIX/2)

(O durumda, dalga askerlerinden derya karışıp deniz çalkalandı.)

Her kaçan kim kimege ol ay sefer rahtın salur

Mevclüğ deryâ kibi âşüfte könglüm kozğalur (GS 173/1)

(O ay gibi güzel, yolculuk takımlarını bir kimseye gönderdiğinde, dalgalı deniz gibi perişan gönlüm dağılır.)

2.ıstırap çekmek (LM XXV/2070 kozğalanı).

Kim dehrni kozğadı nihânî

Könglideki ‘ışk kozğalanı (LM XXV/2070)

(Gönlündeki aşk dalgalanarak ki dünyası gizli bir şekilde ıstırap çekti.)

ozal- / uzal- : uzamak, büyüme (LM XV/1169 ozalıp) (GS 352/2 uzalgay).

Bolğaç üçev êkkisi ozalıp

Kum üzre anıñ nişanı kalıp (LM XV/1169)

(Kum üzerine onun izi kalıp ikisi büyüyerek üçü olacak.)

Yaşım târın uzattıñ kim siniñ hem

Uzalgay ‘ayş ile ya Rab ki yaşıñ (GS 352/2)

(Gözyaşımın karanlığını (telini) uzattın senin de eğlence ile yaşın uzayacak Ya Rab!)

şimal- : kol sıvamak (BV 329/7 şimalıptur).

Ger Nevâyî katlığa kilmeydür ol ösrük nige

Pes itek tartıp kılıç alıp şimalıptur ilik (BV 329/7)

(O sarhoş eğer Nevâyî'nin katline gelmeyecekse niye eli arka eteği çekip kılıç alıp kol sıvamıştır.)

tarğal- : dağılmak, sarsılmak, perişan olmak (FK 153/7 tarğalur).

İy Nevâyî tâ tirig-sin tartıñ ildin cefâ

Savuğaç hengâme-i ‘ışkıñ bu gavgâ tarğalur (FK 153/7)

(Ey Nevayî, yaşadığın günden beri halktan cefa çekmekteisin, aşk kavgasında (bu cefa kavgaları) soğuyarak dağılır.)

tavşal- : güçsüzleşmek, zayıf,âciz olmak (Sİ V/366 tavşalmış) (FK 153/6 tavşalur).

Husûsâ ki tavşalmış olğay besî

Çatık püeydin talmış olğay besî (Sİ V/366)

(Özellikle çoğu çok koşmaktan zayıflayıp güçsüzleşmiş olacak.)

Faḫr vādīsīḡa ḫun urduḡ ḫadem özlükni sal

Yol uzundur bu ağır yükni kötergen tavşalur (FK 153/6)

(Yokluk vadisine ayak bastın benlik duysunu terk et, yol uzundur bu ağır yükü taşıyan güçsüzleşir.)

tayıl- : (ayak vb.) kaymak (BV 155/7 tayıldılar) (FK 630/7 tayılıp).

Tüz ḫoy Nevāyīyā ayaḡıḡıḡ ‘ışḫ kūyide

Kim anda eşḫ suydın il köp tayıldılar (BV 155/7)

(Ey Nevāyī ayaḡını aşḫ köyünde saḡlam,sıkı bas ki orada gözyaşı suyundan başkaları çok kaydılar.)

Ger ayaḡıḡıḡ ḫıḫtı eşḫıḡıḡıḡıḡ suydın tayılıp

İy Nevāyī şükr ol kūy içredür anıḡıḡ muḫı (FK 630/7)

(Ey Nevāyī! Eḡer ayaḡın gözyaşının suyundan kayıp ḫıḫtıysa şükür ki onun ağrısı o köy içindedir.)

5.2. -(X)n- Ekli Dönüşlülük

5.2.1. -(X)n- Ekli Fiillerde Yapı

5.2.1.1. -(X)n- Ekli Kök Fiiller

avun- : (< awın- “alışmak, avunmak.” DLT I-202)(<*âb- /âbı-; awınḫ “avunma”, awu-n- EDPT 1972: 12, awıt- Erdal 1991: 591, Brockelmann 1954: 203).

bölün- : (< böl- “bölmek, ayırmak, ayırt etmek.” -(ü)n- EDPT 1972: 332, Erdal 1991: 595).

ısın- : (< isi- “ısınmak.” DLT III-253) (< isi -n- Brockellmann 1954: 203, EDPT 1972: 248, Ercilasun 1984: 21,Erdal 1991: 602).

ilin- : (< *il-in- “yakalanmak, tutulmak.” DLT I-204) (< il- in- Berta 1996: 154, Özyetgin 2001: 478 < ıl- Courteille 1870: 133).

inan- /ınan- : (< inan- “inanmak, güvenmek.” DLT I-206) (< *ina- “inanmak, güvenmek.” -n- Brockellmann 1954: 203, Dankoff 1985: 34, EDPT 1972: 188, Erdal 1991: 601).

ḫon- : (< ḫon- “konmak, bir yere konmak.” DLT III-185)(< *ḫo- / qo- “koymak, bırakmak.” -n-, EDPT 1972: 632, Dankoff 1985: 140, Berta 1996: 258, Gülensoy 2011: 529).

körün- : (< kör- “görmek, bakmak.” DLT II-8) (< kör- (ü)n- Brockelmann 1954: 204, EDPT 1972: 746, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 110, Erdal 1991: 607, Berta 1996: 212, Eckmann 2012: 60).

sıgın- : (< sığ- “sığmak; tesir etmek, dokunmak, koymak.” DLT II-15,-in- DLT II-152) (< sığ-(ı)n-, EDPT 1972: 813, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 161, Erdal 1991: 613, Toprak 2005: 139, Özönder 2011: 136, Eckmann 2012: 60).

sivün- : (< siv- / sew- “sevmek.” DLT II-15, siv- / sew- (i,ü)n- DLT I-12, EDPT 1972: 790, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 160, Erdal 1991: 612).

sun- : (< su- “itaat etmek, bükülmek üzere sümek göndermek.” DLT III-249, -n- DLT II-28) (< *sû- “uzatmak.” -n- EDPT 1972: 834, Dankoff 1985: 167, Erdal 1991: 615).

tayan- : (< taya- “dayamak, desteklemek.” DLT III 274-20) (< taya- “dayamak, tahammül etmek.” -n- Brockelmann 1954: 203, EDPT 1972: 569, Dankoff 1985: 183, Erdal 1991: 617).

uçun- : (< uç- “bir nesnenin tükenmesi, bitmesi; uç, kenar” DLT I- 44 -n-) (< uç- EDPT 1972: 19).

urun- : (< ur- “vurmak, çarpmak, koymak.” DLT III-127) (< ur- Courteille 1870: 57, < ur - (ı,u)n- EDPT 1972: 235, Erdal 1991: 624, Berta 1996: 411).

yalın- : (< yalın- Atalay 1970: 402, Kunoş 1902: 334,< *yal - “soymak, açmak.” -(ı)ñ- EDPT 1972: 931, Dankoff 1985: 210, Erdal 1991: 626).

yapın- : (< yap- “kapamak, örtmek, saklamak” DLT III-57, -(ı)n- DLT III-83, EDPT 1972: 878, Erdal 1991: 626, Berta 1996: 421).

yan- : (< yara- “uygun gelmek, münasip olmak.” DLT III-87, -(ı)n- DLT III-83, EDPT 1972: 970, Dankoff 1985: 216, Erdal 1991: 627, Berta 1996: 441).

yaşun- : (< yaş- “saklanmak, gizlenmek.” DLT III- 60) (< yaşu- “ örtmek, pinhan, ihtifa etmek.” - n- Kunoş 1902: 330, yaşun- “gizlemek.” EDPT 1972: 979).

yun- : (< yu- “yıkamak.”-n- DLT III-66) (< *yu-n- EDPT 1972: 942, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 232, Erdal 1991: 631, Berta 1996: 474).

yükün- : (< yükün- “baş eğmek, secde etmek.” DLT III- 84) (< yükün- Courteille 1870: 548, EDPT 1972: 913, Taş 2009: 193 < *yü-k-ün- Erdal 1991: 631, Berta 1996: 487-488, Özyetgin 2001: 757,< *yük- Tezcan 1981: 299).

5.2.1.2. -(X)n- Ekli Fiil Gövdeleri

acığlan- / **açığlan-** : (< aç-“ekşimek, (yara, vücut) acımak.” DLT III-252, açığ “acı, acı olan her nesne; ekşi” DLT I-63) (< acığlan- Seng.1960: 31v.21,< aç- EDPT 1972: 20) (< aç-ğ, Erdal 1991: 179) (< âç-ğ +la -n- Kaçalın 2011: 104).

atlan- : (< at “at” DLT III-9)(< at “at” +la- n-, Brockelmann 1954: 219, EDPT 1972: 58, Dankoff 1985: 15, Gabain 1988: 49, Erdal 1991: 431-591, Toprak 2005: 142, Özyetgin 2001: 364).

avlan- : (< aw “av” DLT I-32, -la- DLT I-287,-n- DLT I-298) (< aw “av” +la- EDPT 1972: 10, Erdal 1991: 432,< *âb +la- Özyetgin 2001: 365, Eckmann 2012: 57).

aylan- : (< ay+la-n- Courteille 1870: 128, Seng. 1960: 55v.9, Kaçalın 2011: 153, Özönder 2011: 108).

ayman- : (<*ay- “korkmak.”; krş. eymen- “utanmak, çekinmek.” < *ayman- < *ay-ma-n-; krş. Mog. ayu- “korkmak, ürkmek.” EDPT 1972: 273, Erdal 1991: 591-598, Röhrborn 1994: 308, Tekin 2003a: 374, < ay-(ı)m + a -n- Kaçalın 2011: 151).

bağlan- : (< bağ “bağ, düğüm, bağlanacak ip” DLT III-152, +la- DLT III-292,-n- DLT II-238) (< bağ+la-n- Seng.1960: 124v5, EDPT 1972: 315, Dankoff 1985: 63, Berta 1996: 65,< bağla- Özyetgin 2001: 373, Toprak 2005: 69, Eckmann 2012: 57).

bizen- : (< beze- “bezemek, süslemek, donatmak.” DLT III-263) (< beze - Courteille 1870: 186,-n- Brockelmann 1954: 203, EDPT 1972: 392, Ercilasun 1984: 21, Dankoff 1985: 69).

bulğan- : (< bulğa- “ bulandırmak; barıştırmak; öfkelen-dirmek.” DLT III-289 ,-n- DLT II-238, Özyetgin 2001: 414) (< bulğa- “ortalığı karıştırmak, kışkırtmak.” EDPT 1972: 337, Erdal 1991: 596, Berta 1996: 100).

bürgen- : (< *bür-(ü)k+e-n- Kaçalın 2011: 917)

çaykan- : (< caykan- Seng. 1960: 210r.22,< çayka- “kımıldamak, hareket etmek.” Özönder 2011: 112-113,< çay-(ı)k+a-l- Kaçalın 2011: 922)

çırman- : (< çırman- Seng. 1960: 217r.28, < çerme- “sarmak, bağlamak.” EDPT 1972: 430 -n-, Kunoş 1902: 178).

çörge - / çörken - / çürge - : (< çürge- “yakmak; yanmak.” -n- Courteille 1870: 293, Atalay 1970: 244; Kunoş 1902: 155).

inğran- / inğren- : (< inğra- “deve inlemek.” DLT I -120) (< inğra- “sızlanmak, bağlamak, feryat etmek.” -n-, EDPT 1972: 189, Özönder 2011: 116).

islen- / ıslan- : (< ıslan- “islenmek.” < işlen- “dumanla örtülmek, tütsülenmek, islenmek.” DLT I-298) (< is “koku, gül isı, müşk isı” Kaçalın 2011: 191) (< ıs “koku” +le- “koklamak, kokmak.” -n- Atalay 1970: 53, Kunoş 1902: 64) (< işle-n- Seng.1960: 106r.12, EDPT 1972: 263).

imge- : (< emge- / ämgä- “emek çekmek, zahmet çekmek.” DLT I-284, -n- DLT I-255) (< imge-n- EDPT 1972: 160, Erdal 1991: 597).

kanatlan- : (< kanat “kanat” DLT I-357, -lan- DLT II-267) (< kanat “kuşun kanadı” +lan- Seng. 1960: 277r.20, EDPT 1972: 636).

katlan- : (< kat “kat” DLT III-27) (< kat “kat, tabaka” +la- EDPT 1972: 602) (< katığ + la-n- “çabalamak, uğraşmak.” DLT II-268) (< kat-ığ+la-n- Seng. 1960: 266v.13, EDPT 1972: 600, Ercilasun 1984: 15, Dankoff 1985: 133, Erdal 1991: 512, Özyetgin 2001: 502).

kazgan- : (< kazgan- “kazanmak.” DLT II-249) (< *kazğa- “kazanmak.” -n-, Seng. 1960: 273r.3, EDPT 1972: 683, Erdal 1991: 604).

könğren- / küñğren- : (< küngre- “homurdanmak, mırıldanmak.” -n- Özönder 2011: 132, Atalay 1970: 365).

kuvan- : (< kuw “kut, saadet” DLT I-320) (< kuwan- Seng. 1960: 291v.13, < kıv+a-n- EDPT 1972: 579, Erdal 1991: 607, Toprak 2005: 138, Kaçalın 2011: 961).

oygan- / uygan- : (< *od- / *odğa- “uyumak.” -n- EDPT 1972: 62, < *od- “uyanmak.” -(u)ğ “uyanık” < *oduğ, odğur- “uyandırmak” Dankoff 1985: 38, Erdal 1991: 608 < *od-(u)ğ +a -n- Kaçalın 2011: 984).

örġen- : (< öġren- “öġrenmek.” DLT I-252) (< *öġre-“öġrenmek.” -n- EDPT 1972: 114, Ercilasun 1984: 21, Erdal 1991: 609) (< öġür+e-n- Kaçalın 2011: 986).

örten- : (< örte- “yakmak.” DLT I- 272,-n- DLT I-251) (< örte- “yakmak.” -n- Seng.1960: 68v.22, EDPT 1972: 209, Erdal 1991: 610, Özönder 2011: 135, Eckmann 2012: 60) (< ört “alev, yangın” +e -, EDPT 1972: 208).

ötken- : (< ötgün- “yansılmak,taklit etmek ve yarış etmek.” DLT I-254) (< ötke - n- EDPT 1972: 52: ötgün-) (< ötken- “taklit ve rekabet etmek.” Kunoş 1902: 35).

öylen- : (< üv / üw “ev” DLT I-81) (< äv +lä- Erdal 1991: 436,< év / öy+le-n- Kaçalın 2011: 311).

saġın- : (< saġı- “hayalmiş gibi görünmek.” DLT III-269, -n- DLT II-153) (< saġ- “düşünmek.”, -(1)n- Courteille 1870: 337, Brockelmann 1954: 203, Seng.1 960: 231b:16, EDPT 1972: 812, Dankoff 1985: 151, Erdal 1991: 612, Eckmann 2012: 60).

sallan- : (< sal- “atmak, göndermek, götürmek, toplu hâle getirmek.” DLT II-24) (< sal- EDPT 1972: 824, -la- EDPT 1972: 825, -n- Seng. 1960: 233v.10) (< sal- “salmak, bırakmak.” Özyetgin 2001: 605).

silkin- : (< silk- “silkmek.” DLT III-423) (< silk-(i) n- EDPT 1972: 827, Erdal 1991: 614) (<*sil-k- “silkmek.” Özyetgin 2001: 625).

sisken- : (< sêsge-n- < sezge- < Mo. seri-ge- ~ sere-ge- Courteille 1870: 349, Kaçalın 2011: 994).

sürġen- : (< sür-ke-n- “sürüklenmek, sürünmek, sürtünmek.” Özönder 2011:144) (< sürġen- Seng. 1960: 241v.25, < sür -ü- g + e- n Kaçalın 2011: 1001).

talpın- : (< talpın- “çırpınmak.” DLT II-240) (< *talpı- “titremek, heyecanlanmak.” -n- Courteille 1870: 202, EDPT 1972: 493, Özyetgin 2001: 648).

tipren- : (< tepre- “kıvıldamak, tepremek.” DLT III-277, -n- DLT II-240) (< tepre - n- EDPT 1972: 444, Dankoff 1985: 186, Erdal 1991: 618).

tolġan- : (< tolġa- “dolamak, kıvırmak, burulmak.” DLT III- 289,-n- DLT II-241) (< tolġa -n- Courteille 1870: 244, EDPT 1972: 497, Erdal 1991: 620).

tüken- : (< tüke- “tükenmek, bitmek, yetmek.” DLT III- 270)(< tüke - n- EDPT 1972: 484, Özyetgin 2001: 687).

tüzlen- : (< tüz- “düzmek, düzeltmek.” DLT II-9, tüzlün- “düzeltmek, eşit olmak.” DLT II-243)(< tüz+le-n- Seng. 1960: 174v.18, EDPT 1972: 576, Kaçalın 2011: 1029) (< tüz- Özönder 2011: 149-150,-ül- Özyetgin 2001: 691).

ulan- : (< ula- “ulamak, eklemek, bağlamak; ulaşmak, buluşmak.” DLT III-255,-n- DLT I-204) (< ula- Courteille 1870: 74, -n- EDPT 1972: 148, Erdal 1991: 623).

usan- : (< *osa- (ı/u)n-, Brockelmann 1954: 203, EDPT 1972: 249, Ercilasun 1984: 21, Erdal 1991: 330).

yasan- : (< yasa-“düzelmek.” Atalay 1970: 393, EDPT 1972: 974, yasa-n- Özönder 2011: 156, Eckmann 2012: 60).

yastan- : (< yasta-“yaslanmak, yastık dayamak.” DLT III-303) (< yasta - n- EDPT 1972: 974, Ercilasun 1984: 21, Erdal 1991: 62, < yas-ta- Taş 2009: 212, < *yas- “yatmak, eğilmek, meyletmek.” Tekin 2003b: 42-43).

yillen- : (< yil- “koşmak.” Courteille 1870: 558, Kunoş 1902: 314, Özyetgin 2001: 741).

yüklen - : (< yük “ağırlık, yük” DLT I-138, +le- “bir şeyleri yüklemek, kaldırmak.” DLT III-309) (< yük + le- Courteille 1870: 547, EDPT 1972: 912, Erdal 1991: 453).

yüzlen- : (< yüz- “yayılmak, dağılmak.” DLT III-59,-len- “yüzünü dönmek, saygı sahibi olmak.” DLT III-111) (< yüzlen- Seng. 1960: 342v.20, EDPT 1972: 987, Erdal 1991: 516, Kaçalın 2011: 1045, Eckmann 2012: 60).

5.2.2. -(X)n- Ekli Fiillerde Anlam

5.2.2.1. İşi Kendine Yapması ve Doğrudan Etkilenmesi

ayman- : utanmak, çekinmek (BV 56/5 aymanıp).

Min kim ü güstâh öpmek ilgiñ ey sulţân-ı hüsñ

İtleriñniñ çun kefi pâyin öper-min aymanıp (BV 56/5)

(Ey güzellik sultanı, ben kim küstahça elini öpmek kim? (ben ancak köpeklerinin ayağının altını öperim utanıp...))

bağlan- : bağlanmak, kapanmak (Sİ IV/322 bağlanıp, Sİ XXXIX 3312 bağlandı).

Melekdin tolup bes ki her  ol aña

Nüzul itkeli bağlanıp yol aṅga (Sİ IV/322)

(Ona her el meleklerle dolacak, yolu bağlanıp (melekler) incekler.)

Ki ot birle yıl eyle tuğyān kıılır

Ki yollar ki bağlandı vīrān kıılır (Sİ XXXIX/3312)

(Savaşlar çıkar yollar bağlanıp her yer harap olur.)

bizen- : bezenmek, süslenmek (GS 79/2 bizense).

Bizense derd ü belā şahidi helākim üçün

Müjem tarağ durur iski tügenlerim mir'āt (GS 79/2)

(Dert ve bela şahidi beni helak etmek için bezense, kirpiğim tarak eski yaralarım aynadır.)

bölün- : bölünmek (FŞ III/5 bölünmey).

Bölünmey tofrağım gerd-ı fenādın

Nesīmī yoğ vüçüdümda havādın (FŞ III/5)

(Vüçüdümda arzunun bir rüzgarı (bile) yok, toprağım yokluk tozuyla bölünmeyecek.)

bulğan- : 1. (bir şeye) sürünmek, bulanmak (BV 264/3 bulğandı) (FK 177/2 bulğanıp).

İti bağırmını yir çağda қаṅga bulğandı

Közüm bağıda gül anıṅ tabanının nişān irmiş (BV 264/3)

(Köpeği bağırmını yediğinde kana bulandı. Gözüm bağında gül, onun tabanında izmiş.)

Bulğanıp külge yağasın çāk itip her şubḥ çerḥ

Bir kıuyaş 'ışkıda güyā min kibi dīvānedür (FK 177/2)

(Her sabah felek küle bulanıp yakasını parçalar sanki bir güneşin aşkından benim gibi divanedir.)

2. bulanık görmek (NŞ 62/5 bulğandı).

Közüm bulğandı mevc-i eşkdin vāy

Körüṅg külekidin 'ummānda āşüb (NŞ 62/5)

(Gözüm gözyaşı dalgasından bulanık gördü (bulanıklaştı).Okyanusta dalgalardan karışıklığı görün.)

bürgen- : bürünmek, örtünmek (HBD 16/4 bürgenip).

Çörgenip қаlғаç otumğa maḥfi istep ğayrdın

Olturup-min ṭurfe iş kör kim külümni bürgenip (HBD 16/4)

(Başkasından ateşime gizlilik isteyerek yakıp kalacak, şaşılacak, tuhaf bir iş gör ki külüme bürünüp oturmuşum.)

çayқан- : çalkanmak, sallanmak (BV 175/1 çayқанur).

Mużtarib könglüm ara ol yüz hayâli aylanur

Mevclug suda kıyaş ‘aksi niçük kim çayқанur (BV 175/1)

(Dalgalı suda güneş aksi nasıl ki çalkalanır, sıkıntılı gönlüm içinde o yüzün hayali döner.)

çırman- : sarılmak (LM XII/955 çırmanıp) (FŞ XXXVII/34 çırmanıp).

Dép kim anı kıldı ‘ışık bî-cân

Çırmanıp özige ‘ışık pîçân (LM XII /955)

(Aşk onu cansız yaptı diyerek aşk kendisine kıvrılıp sarılarak...)

Ki cismim bolsa ol ot içre nâ-būd

Saçım dik çıkқay andın çırmanıp dūd (FŞ XXXVII/34)

(Cismim o ateş içinde yok olsa ki saçım gibi duman sarılıp ondan çıkacak.)

çörgeñ- / çörken- : yanmak (Sİ II/129 çörkenip) (FK 156/5 çörgeñür).

Şererdin kevâkib yüzi örtenip

Ni kevkeb melâyik peri çörkenip (Sİ II/129)

(Kıvılcımdan yıldızların yüzü yanıp ne yıldızı melekler ve peri bile yanıp...)

Қуш болur âhim şerârı üstidin öткеç kebâb

Belki çerһ üzre melâyikniñ қанатı çörgeñür (FK 156/5)

(Kuş âhimin kıvılcımı üzerinden geçse kebab olur. Belki felek üzerinde meleğin kanadı yanar.)

ısın- : ısınmak (FŞ XVII/99 ısınmağлық) (SS/1322 ısınмақ).

Ol otnı tañg yili birle dem eylep

Isınmağлық üçün қaddin һam eylep (FŞ XVII/99)

(O ateşi sabah yeli ile nefes eyleyerek ısınmak için boyunu iki büklüm eyleyerek...)

Eyledim hücre ‘azmi tinмақ üçün

Közlerim uyқudın ısınмақ üçün (SS/1322)

(Gözlerim uykudan ısınmak için dinlenmek için hücre istedi.)

ilin- : asılmak (NŞ 396/7 ilindim).

Saçı köngül қуşınıñ her perіға baғladı târî

Nevâyi imdi sin ötkil ki min bu nev‘ ilindim (NŞ 396/7)

(Gönül kuşunun her kanadına saçının telini baғladı. Nevâyi şimdi sen geç ki ben bu türlü (sevgiliye) asıldım.)

қанатlan- : uçmaya hazırlanmak (GS 193/6 қанатlangay).

Per urup başıñğa tutma evc kim her niçe mür

Kim kanatlanğay kaçan uçmağ aña maqdür irür (GS 193/6)

(Ne zaman ki karıncaya uçmak takdir edilirse (Allah karıncanın uçmasını isterse) karınca kanatlanıp uçar, kanat takıp başına yükseklere çıkma!)

katlan- : 1. katlanmak, bükülmek (Sİ LXIV/5369 katlandılar).

Yitişkeç biri birge aylandılar

İki kulle dik işke katlandılar (Sİ LXIV/5369)

(Birbirine yetişerek döndüler. İki kule gibi içe katlandılar.)

2. sabır ve tahammül etmek, dayanmak (NŞ 226/10 katlanmas).

Hücüm itti cihân miñnetleri tut bāde sākī kim

Қadeh çikmey kişi bu haylınıñ def'ığa katlanmas (NŞ 226/10)

(Dünya sıkıntıları hücum etti. Şarap sunan, şarap tut ki insan şarap içmeyerek bu (dert) sürüsünü kovmaya tahammül edemez.)

kon- : konmak (LT XXI/449 konarda).

Hem uçarda hem-^ç inānlıq eyleyin

Hem konarda pās-bānlıq eyleyin (LT XXI/449)

(Hem uçup hem idarecilik yapın. Hem konup gece bekçiliği yapın.)

örtēn- : yanmak (GS 26/1 örtensün) (BV 46/3 örtengey).

Köñglüm örtensün eger ğayrıñğa pervā eylese

Her köñgül hem kim siniñ şevkuñğı peydā eylese (GS 26/1)

(Gönlüm başkasına bağlılık gösterirse yansın, hem her gönül ki senin arzunu ortaya çıkarsa.)

Āteşin yüzge yitip qayda köñgül örtengey

Bolmasa zülf kemendi aña bu işte sebep (BV 46/3)

(Züluf kemendi bu işte sebep olmasa gönül ateşli yüze ulaşıp nerede yanacak?)

öylen- : evlenmek (FK 91/5 öylenür).

Hem ibn'ü selām ittifākı

Sāz eyledi öylenür yarağı (LM XXXI/2762)

(Hem İbnü-selam sözleşmesi ile dostun (sevgilinin) evlilik hazırlığı kesinleşti.)

Ṭalāq bir anı kim dehr ara müsāfir-sin

Ġarīb ilge imes öylenür yiri ğurbet (FK 91/5)

(Dünya içinde misafirsin onu boşa, terk et. Garib için gurbet evlenilecek yer değildir.)

sallan- : sallanmak (FK 114/7 sallanıp).

Sallanıp çun cilve iyler halkını vâlih kıılır

Hem kıadd-i ra' nâsı hem endâm-ı rûh-efzâsı çoğ (FK 114/7)

(Hem gül endamlı boyu hem ruh artıran endamı çok. Sallanarak cilve eder, halkı şaşırtır.)

silkin- : silkinmek (GS 330/6 silkinip) (LT XIX/412 silkinip).

Cihândın silkinip çıkқан itek tapıp yapışmağlığ

Müyesser bolsa ni işdur talep yolıda hâk olmağ (GS 330/6)

(Dünyadan silkinip çıkan eteği bulup yapışmak kolaylıkla olsa, istek yolunda toprak olmak nasıl bir iştir.)

Silkinip Çin içre tüşmiş bir peri

Tapmış andın zib ü fer Çin kişveri (LT XIX/412)

(Bir peri Çin içinde silkinip düşmüş. Ondan Çin memleketi süs ve parlaklık bulmuş.)

sivün- : sevinmek (FŞ XXIX/4 sivünüp) (NŞ 123/6 sivündüm).

Sivünüp tağ sarı boldı şitâbân

Hacâlet birle kaç' eylep beyâbân (FŞ XXXII/15)

(Utanma ile çölu geçip, sevinip dağ yönüne koşucu oldu.)

Sifâlı deyr derdidin sivündüm

Ni tañğ kılsa gedanı câm-ı Cem şâd (NŞ 123/6)

(Çanak çömlek meyhane derdinden sevindim.Cem kadehi dilenciye mutlu etse şaşılır mı?)

sürgen- : sürünmek (HBD 16/8 sürgenip) (BV 409/3 sürgenip).

Renc-i hicrân za' fdın tiprenmekim imkân imes

Anca kuvvet kıayda kim küyuñge barsam sürgenip (HBD 16/8)

(Ayrılık sıkıntısının güçsüzlüğünden kııldanmanın imkânı yok. O kadar kuvvet nerede ki köyüne sürünüp varsam.)

Za' fdın küyuñge bardım sürgenip etfâl dik

Rağm kılgıl kim bu yolda haddin aştı imgekim (BV 409/3)

(Güçsüzlüğümden köyüne çocuk gibi sürünüp gittim. Bu yolda sıkıntım sınırını aştı ki merhamet et.)

tayan- : dayanmak (FŞ XV/56 tayanmağ).

Kitip üstâdlardın işte kıanmağ

Ni tınmaḳ bir zamānī ni tayanmaḳ (FŞ XV/56)

(İşe doymak ne bir zaman dinlenmek ne de sabr etmek üstadlardan gitmiştir.)

tipren- : tepinmek, kımıldanmak (Sİ VI/456 tiprenmiş) (LT LXXIX/1150 tiprenmey).

Nime āferinişde tutmay orun

Ki tiprenmiş olğay bu yildin burun (Sİ VI/456)

(Her nesne bütün insanlarda yer tutmayarak ki önce bu rüzgârdan kımıldanmış olacak.)

Tapıban gerdün taḥarrükdin ferāğ

Ornıdın tiprenmey ol yaḅlığ ki tağ (LT LXXIX/1150)

(Felek kımıldamadan dinlenme bularak çevresinde onun gibi dağ ki kımıldamayarak.)

tolğan- : sarılmak (HBD 199/5 tolğandı) (FŞ XLV/19 tolğanur).

Zülfi tolğandı didiḅ sin urmağıl köp pīç ü tāb

Her ser-i mūyumğa baėlığ zülfi bī-cāndur n'itey (HBD 199/5)

(Sen saçı sarıldı dedin, çok sıkıntı, endişe etme. Her kıl ucuna bağlı saçı cansızdır ne yapalım?)

Firāḳ iḅre niçükdur cism-i zārīḅ

Ni yaḅlığ tolğanur ot iḅre tāriḅ (FŞ XLV/19)

(Ayrılık içinde inleyen cismin nasıldır? Ateş içinde saç telin nasıl sarılır?)

tüken- : 1.tükenmek, bitmek (Sİ VIII/583 tükengeç).

Tükengeç saçar feyz emḅār aḅga

Hevāda yana bar mu āşār aḅga (Sİ VIII/583)

(Yağmurlar tükenerek ona zafer saçar. Ona arzu da yine izler var mı?)

2. zayıflamak (FK 51/2 tükense).

Tükense za^c flıḅ cismim ta^c accüb ḅılma iy hem-dem

Çu hecr endūhıda andın üzer-min her zamān tişlep (FK 51/2)

(Ey canciğer arkadaş, güçsüzlükle cismim zayıflasa şaşırma! Her zaman dişleyerek ondan ayrılık gamını da koparırım.)

3. tamamlanmak (LT XIV/301 tükense).

Kim maḅabbet birle tüzgeyler nevā

Çün tükense bezm tutḅaylar hevā (LT XIV/301)

(Meclis tamamlandığında arzularının yolunu tutacaklarından aşk ile güzel nağmeler düzecekler.)

uçun- : sönmek, görünmez olmak (LM XXXIV/3140 uçundi).

Cismim gerdin uçundi āhım

Ëy çerh arımadı mu günāhım (LM XXXIV/3140)

(Vücudumun tasasından āhım görünmez oldu. Ey felek günāhımı temizlemedi mi?)

ulan- : (hastalık, inleyiş vb.) yakalanmak (FŞ XXVII/27 ulandı) (NŞ 571/1 ulandı).

Bu dem kim boldı sevdāyī dimāğı

Marazlarğa ulandı cismi tağı (FŞ XXVII/27)

(Bir zaman geldi akli aşkla doldu, dağ gibi vücudu hastalıklara yakalandı.)

Yana ‘ ışk ilgidin hālīm ulandı zārılığlarğa

Firāk āşūbıdın qaldı işim düşvārılığlarğa (NŞ 571/1)

(Aşk elinden hālīm yine inleyişlere yakalandı. Ayrılık kargaşından işim zorluklara kaldı.)

urun- : 1.vurunmak, dövünmek (GS 636/6 urunup).

Dem urma vü qadeh içkil ki tilbe bolmasa vā‘ iz

Nidin idi urunup kıçkırıp ki ağız köpürdi (GS 636/6)

(Kadeh iç ve söz etme! Vaiz deli olmasa dövünüp haykırıp ağzının köpürmesinin sebebi neydi?)

2. birleşmek (FŞ XXVIII/61 urunğan).

Keşef cismiğa cismi mess iter çağ

Urunğan dik biri birge iki tağ (FŞ XXVIII/61)

(Kaplumbağa vücuduna vücudu dokunduğu zaman sanki iki dağ birbiriyle birleşmiş gibiydi.)

yapın- : gizlenmek (LM XXIX/2594 yapınıp).

Mecnūn yapınıp tērini muhkem

Qoylar ara qaddin ēyleben ham (LM XXIX/2594)

(Mecnūn deriyi üzerine sıkıca örtünüp, koyunlar arasında boyunu eğerek....)

yaşan- : düzenlenmek (GS 578/5 yasağalı).

İmes yasağalı ger salmas ilgidin közgü

Ki boldı körgeli der-mānde öz cemāli bile (GS 578/5)

(Aynayı elinden bırakmadan düzenlenecek değil!(Düzenlenemez.) Kendi güzelliğini gördüğünden beri güçsüz, zavallı hāle geldi.)

yaşun- : saklanmak, gizlenmek (HBD 117/7yaşunmış)(FŞV/3yaşundi).

Yolda yaşunmış Hüseynī dimeñgiz tā yanmasun

Bilse bu kim yol ara bir zār-ı hayrāndur nihān (HBD 117/7)

(Ey Hüseyn, bu yol içinde hayran gizli bir inleyeni olduğunu ona demeyiniz ki geri dönmesin.)

Yaşandı müşk içinde Çin gāzāli

Dime Çin kim felek zerrin gāzāli (FŞ V/3)

(Misk içinde Çin geyiği gizlendi. Çin deme ki feleğin altın geyiğidir.)

yillen- : telaşla koşturmak, durmadan seğırtmek (GS 161/8 yillenmekdür).

Ni yillenmekdür ay şeh mūr hayli dik çirikdin kim

Süleymān dik bu vādī içre ber-bād oldı çendinler (GS 161/8)

(Süleyman gibi bu vadi içinde öylesine perişan oldu ki ey şeh, karınca sürüsü gibi sinekten nasıl telaşla koşturmaktır!)

yun- : yıkanmak (FK 153/1 yunsam).

‘Işık dāğının nişān qalgandın il cānım alur

Yusa kitmes tīg ile yunsam nişān köprek qalur (FK 153/1)

(Aşk yarısından iz kaldığından halk canımı alır. Yıkasa gitmez kılıç ile yıkansam iz daha çok kalır.)

5.2.2.2. İşi Kendi İçin ve Kendi Yararına Yapması, Dolaylı Etkilenmesi

avlan- : avlanmak (Sİ XLIII/3860 avlanmağlığı).

Yana bişe etrāfida dām u ded

Kişi avlanmağlığı üçün bi-‘aded (Sİ XLIII/3860)

(İnsanın avlanması için yine orman etrafında tuzak ve yabani hayvanlar sayısız.)

bağlan- : bağlanmak, birleşmek (HBD 121/6 bağlanğan) (BV 603/3 bağlanğız).

Körgeç ol meh-veş kırānın közlerim tökti sirişk

Bar yağın bakmaq ‘aceb ay hāle bağlanğan zamān (HBD 121/6)

(O ay gibi güzelin yakınlığını görerek gözlerim gözyaşı döktü. Ay parlak daireye bağlandığı zaman yağmur yağmasına bak şaşılmaz!)

kon- : konmak, bırakmak (HBD 130/4 konğay) (FŞ XXVIII/90 konup).

Noğtadur yā hāl-i müşkin ol leb-i mey-gün üze

Yā aṅga oḡşar ki konğay şekker üstinde çibin (HBD 130/4)

(O mey renkli dudağı üzerinde misk kokulu ben ya noktadır, ya şeker üstüne konacak sineğe benzer ki...)

Felek mülkide çün tapmay mesālik

Konup su üzre ördek dik melâyik (FŞ XXVIII/90)

(Melekler su üzerine ördek gibi konup, felek mülkünde tutulan yolları bulamayarak...)

körün- : görünmek (LM XXVI/2215 körünüben) (NŞ 205/1 körüngeç).

Ëy hicrin otida ger bolup kül

Her şu' lede körünüben aňga gül (LM XXVI /2215)

(Ey ayrılık ateşinde eğer kül olup her kıvılcımda ona gül görünerek...)

Bes ittim eşk-feşanlığ çü zâhir ittiňg yüz

Niçük ki mihr körüngeç nihân bolur yulduz (NŞ 205/1)

(Yüzünü gösterdiğinde çok ağladım, nasıl ki güneş görüldüğünde yıldız gizlenirse (öyle)...))

sığın- : sığınmak (LM XXI/1713 sığınmağ) (NŞ 269/2 sığınğunça).

Barısığa iş aňga yalınmağ

Tâ mümkün anıňg sarı sığınmağ (LM XXI/1713)

(Mümkün oluncaya kadar onun tarafına sığınmak, hepsine iş onun için alevlenmek.)

Eyle bozmış miñnet ü gam haylı köñglüm kişverin

Kim neşâť anda sığınğunça fezâsı qalmamış (NŞ 269/2)

(Mihnet ve gam sürüsü gönlümün ülkesini öyle harap etmiş ki neşenin orada sığınacak yeri kalmamış.)

tolğan- : dolanmak, dolaşmak (LM XIV/ 1064 tolğanıp).

Tire üy içide ol gam-endüd

Ŧolğanıp özige éyle kim dūd (LM XIV/1064)

(O gam süren karanlık ev içinde kendisine öyle ki duman dolanıp...)

tüzlen- : düzenlemek, tertip ve tanzim etmek (BV 546/8 tüzlenmek).

Faqr eťvârıda yâ çıqmağ kirek âfâqđın

Yâ kirek tüzlenmek âfâq ehliniňg eťvârıça(BV 546/8)

(Ya fakirlik tavrından her yönden ayrılmak gerek ya da dünya ehlinin davranışları gibi tanzim edilmek gerek.)

yalın- :1. yalanmak, dilini çıkarmak (NŞ 396/1 yalındım).

Ni itni ol büt-i bigâne-veş iti ki sağındım

İt aşınağa yalınğan kibi ol ayğa yalındım (NŞ 396/1)

(O, ilgisiz güzelin köpeği nasıl bir köpek ki düşündüm. Tanıdığa yalanan it gibi o ay yüzlüye yalandım.)

2. yalvarmak, yakarmak (BV 213/6 yalinsam).

Yalinsam öltürür kılsam niyâz âgâz-ı nâz iyler

Kişi körgeñ mü irkin beyle hûbî bü'l-‘ acab hergiz (BV 213/6)

(İnsan böyle şaşılacak bir şeyi asla görmüş müdür yalvarsam öldürür, yakarsam tekrar naza başlar.)

yapın- : 1. giyinmek (NŞ 396/3 yapındım).

Cünün yolıda bu rüsvâğa yapma perde-i ‘işmet

Ki yol kalur eger andağ ağır libas yapındım (NŞ 396/3)

(Bu ikiyüzlülüğe delilik yolunda onun gibi günahsızlık perdesi örtme ki yol kalır. Onun gibi ağır bir elbise giyindim.)

2. örtünmek (FK 478/2 yapınsam).

Şâm-ı hicrân iyle muhrikdür ki her sâ‘ at kurur

Ol kılip deryağa yapınsam bulut çâder-şebın (FK 478/2)

(Ayrılık akşamı öyle yakıcıdır ki her saat kurur. O denize bulutu çarşaf yapıp örtünsem.)

yarman- : yüksek bir yere tırmanmak (Sİ XLIII/3825 yarmanıp).

Añğa yarmanıp hûşe zirh-i hayâl

Sipihr üzre çıkmagñı körmey muhâl (Sİ XLIII/3825)

(Hayal zırhı felek üzerine çıkmayı mümkün görmeyerek akıl ona tırmanıp...)

yastan- :1. yaslanmak (HBD 172/3 yastanay) (NŞ 139/2 yastanur).

İy ecel bu za‘ fdın min hod tirilgüm yok turur

Cân birürde koy ki anıñ âsitânın yastanay (HBD 172/3)

(Ey ecel, bu güçsüzlükten benim dirileceğim yoktur. Can verdiğimde bırak ki onun eşiğine yaslanayım.)

Der-gehiñde bir za‘ if it birle min her kiçe kim

Geh tenin başım gehi başı tenimni yastanur (NŞ 139/2)

(Dergâhında bir zayıf, tembel köpek ile ben her gece ki bazen tenin başıma bazen başı tenime yaslanır.)

2. destek yapmak (GS 60/7 yastanıp).

Kabrim üzre koyğa siz taşı ki za‘ f eyyâmıda

Ol peri kûyında yatmış min başımğa yastanıp (GS 60/7)

(Arzulu günlerimde siz kabrim üzerine bir taş koyasınız ki o peri köyünde başıma destek yapıp yatmış. (olayım.))

3. (başını yastığa) koymak (BV 171/4 yastanur).

Saltanat tahtı üze yatқан uyumas reşkdin

Körse başımın ki her tün āstānīng yastanur (BV 171/4)

(Saltanat tahtı üzerine yatan kıskançlıktan uyumaz, her gece görse başımı dergāhının eşiğine koyarım.)

yüklen- : yüklenmek (LM XXXVI yüklense).

Ķāfınıng girān-seng tağı her kimge yüklense nābūd ēter (LM XXXVI)

(Kaf Dağı'nın ağır taşlı dağı her kime yüklense onu yok eder.)

yüzlen- : 1. yönelmek (HE/272yüzlenip).

Yüzlenip öz hālide ğayret aṅga

Birge miṅg oldı yana hayret aṅga (HE/272)

(Ona kendi hālinde çaba yönelip ona hayret yine bire bin oldu.)

2.ortak olmak (LT XVI/340 yüzlenip).

Eyle peygāberġa rāh-berlik kılıp

Her ġamī yüzlenip hem-demlik kılıp (LT XVI/340)

(Peygambere öyle rehberlik yapıp canciġer arkadaş olup her bir derdine ortak olsa.)

5.2.2.3. Kendi Kendine Söylemesi, Ses Çıkarması

inġran- / **inġren-** : feryat etmek, inlemek (HBD 16/9 inġrenip) (BV 546/1 inġrangānım).

İy Hüseyinī cüz²⁰ fenā āhengi ma' lūm olmadı

Kūyıda kim nevġa kıldıng za' f vaqtı inġrenip (HBD 16/9)

(Ey Hüseyin, yokluġun niyeti bilenmedi, sevgilinin köyünde zayıflık vaktinde inleyip feryat ettin.)

Za'fdın inġrangānım ilniṅ fiġān-ı zārıça

Her demim 'ıřk ehliniṅ pūr āh-ı āteř-bārıça (BV 546/1)

(Her nefesim aşk ehlinin ateşli āhlarıyla dolu olarak halkın fiġānlı inlemelerinden ben de zayıflıġımdan ağlarım.)

könġren- / **künġren-** : söylenmek, homurdanmak (NŞ 372/3 künġrenmegil) (FK 275/5 könġrenmiř).

Lāzım-ı 'ışk oldı hicrān bolma 'āřık kimsege

İmdi kim bolduṅ taġammül eyleben künġrenmegil (NŞ 372/3)

²⁰ Yanlış okunmuş. "cüz-i fena" olmalı.

(Aşk gerekti, âşık kimseye gamlanma, şimdi sen de âşık oldun tahammül et, bu aşka homurdanma!)

Rakîbiñg hem iting hem köñglüme küyüñgde düşmendür

Ki tünler tâ seher-geh tartmış efgân u köñgrenmiş (FK 275/5)

(Hem rakibin hem köpeğin geceleri köyünde sabaha kadar inlemiş, homurdanmış, benim gönlüme düşmandır.)

5.2.2.4. Pekiştirme

avun- : bir şeyle meşgul olarak (çocuk) ağlamaktan vazgeçmek, teselli edilmek (GS 376/1 avunur) (NŞ 557/3 avunmak).

Ay vişâl ehli ol ay köñglini hoş-ñâl tutuñg

Ger helâkim haberidin avunur kim avutuñg (GS 376/1)

(Ey kavuşma ehli, o ay yüzlünün gönlünü hoş tutun! Eğer mahvolmamın haberinden teselli edilirse teselli edin.)

Tapmay ağzıñgı avunmak tilesem gül-şen ara

Sançılır köñglüme ol nev^ç ki peykân gonçe (NŞ 557/3)

(O yeni (körpe güzelin) ki gonca kirpiği gönlüme saplanır. Gülbahçesi içinde ağzını bulmayarak avunmak dileysem.)

aylan- : dönmek (HBD 16/1 aylanıp) (GS 27/3 aylanğan).

Ža^ç fdin örgemçi dâmiğa yıkılğaç çırmanıp

Ol çibin dik turladı her yan tenimni aylanıp (HBD 16/1)

(O sinek gibi tenimin her yanını dönüp turladı. Güçsüzlükten örümcek tuzağına sarılıp yıkılacak.)

Köñgüller tâze tâze dâğ ile kan içre aylanğan

Körer sin lâledin geh geh güzër kılsañg bahâr anda (GS 27/3)

(Taze taze yara ile kan içinde dönen gönülleri görürsün. Ara sıra geçersin laleden bahar orada görürsün.)

imgen- : emek, zahmet, sıkıntı çekmek (BV 210/3 imgenip) (FK 156/6 imgenür).

Yüz tamuğça otnı hâcet irdi ey hecr ü firâk

Kim yağarda imgenip has dik tenim köydürdüñgüz (BV 210/3)

(Ey ayrılık ve sıkıntı yüz cehennem ateşi kadar lazımdı çünkü yaktığında sıkıntı çekip ot gibi tenimi yaktırdınız.)

Bî-sütün tağın kötergendi köñgülge bāk yok

Lik Ferhâd imgekin tartarda asru imgenür (FK 156/6)

(Ferhāt'ın deldiği dağı götürdüğünden gönüle korku yok. Lakin Ferhāt eziyetini çektiğinde çok sıkıntılanır.)

inan- / **man-** : (varlığına) inanmak (FŞ XXIX/145 inanmassin) (Sİ XLIX/4441 inanmaslar).

Didi kim çün inanmassin kelâmım

Saᅇga sābit kılay andaᅇ ki kāmım (FŞ XXIX/145)

(Sözüme inanmazsın dediği için onun gibi isteğimi sana sabit kılayım.)

ᅇayu kimse kim sözni yalğan digey

Inanmaslar er naşş-ı ᅇur'ān digey (Sİ XLIX/4441)

(Yalan söz söyleyen kimseye Kur'an ayeti bile söylese inanmazlar.)

ᅇazğan- : kazanmak (GS 60/ 6 ᅇazğanıp) (FK 144/6 ᅇazğanur).

Māldın ömrüᅇga āsāyiş eger yitmes ni sūd

Nūᅇ 'ömrin ᅇāşıl itseᅇg genc-i ᅇārūn ᅇazğanıp (GS 60/6)

(Karun hazinesi kazanıp Nuh'un ömrü kadar ömür sürsen ne fayda!Maldan ömrüne rahatlık gelmez. (Mal ömürdeki rahatlıkla ilgili değıldir.))

ᅇun bu gülşen bī-vefādur cām devriᅇa töker

Niᅇ pāre sīm kim 'ömrüde nergis ᅇazğanur (FK 144/6)

(Nergis ömründe ne kadar para ve gümüş kazanır ancak bu bahᅇe vefasızdır, kadehin devri için (o gümüşleri) döker.)

ᅇuvan- : memnun, sevinçli ve gururlu olmak (GS 556/3 ᅇuvanᅇay) (BV 327/3 ᅇuvanur-min).

Ādem ol sā'at ki cennet içre evlādın körer

Ni ᅇuvanᅇay dem-be-dem sin nāzenin ferzend ile (GS 556/3)

(Hazret-i Ādem o saat cennet içinde çocuğunu görür. Sen narin çocuk ile daima nasıl mutlu olacak.)

ᅇuvanur-min itiᅇg iski sifāli içre mey içsem

Ki Cem kılgan imestür cāmı birle ol tena'um dik (BV 327/3)

(Köpeğinin eski çanağı içinde şarap içsem mutlu olurum. Ki Cem kadehi ile o nimet içinde gibi olmuş değıldir.)

oyᅇan- / **uyᅇan-** : uyanmak (LT XXXIV /596 oyᅇanıp) (Sİ XLIV/3906 uyᅇanmasun).

Oyᅇanıp bilseᅇ ki ᅇālindür ᅇatıᅇ

ᅇılmaᅇay ol dem peşimānlıᅇ asıᅇ (LT XXXIV/596)

(Uyanarak bilsen ki durumun kötüdür. O vakit pişmanlık fayda etmeyecek.)

Ol uyğanmasun dip yiben kayğusın

Harām eyledi kiçeler uyqusın (Sİ XLIV/3906)

(O uyanmasın diye kaygısını çekerek geceleri uykusunu haram eyledi.)

örġen- : 1. meyil eylemek, istemek (HBD 16/5 örġenip) (BV 29/7 örġenip-min).

Hicride cānımğa bī-dād iyilesem ‘ ayb itmeñgiz

Kim katık hāl irmiş ayrılmağ birevge örġenip (HBD 16/5)

(Ayrılıkta canıma işkence eylesem ayıplamayınız. Birisini isteyip ayrılmak ki kötü bir durummuş.)

Ol belāğa örġenip-min eyle kim cānım çıkar

Körmesem başımda bir sâ‘ at min-i şeydā belā (BV 29/7)

(O belayı öyle istemişim ki çılgın olan ben başımda bir saat bela görmesem canım çıkar.)

2. öğrenmek (HBD 66/3 örġenmedi) (GS 60/5 örġenip).

Gül üçün bāğ içre bülbül miñġ nevā örġenmedi

Kim ezel gül-zārıda kılmışdur ol esrār hıfz (HBD 66/3)

(Bülbül bağ içinde gül için bin nağme öğrenmedi. Ki ezel bahçesinde o sırları saklamıştır.)

Yār ile hūy eylegen köñglüm irür ol nev‘ kuş

Kim kişidin ayrıla almas kiçikdin örġenip (GS 60/5)

(Öyle çeşit bir kuştur ki yar ile tanışan gönlüm, küçüklükten alışıp insandan ayrılmamayı öğrenmiştir.)

ötken- : taklit etmek, benzemeye çalışmak (GS 673/8 ötkenge) (NŞ 372/4 ötkenmegil).

Bu demni ‘ arif iseñġ yaħşı tut ki cāhil işi

Yitişmegenge vü ötkenge kıl ü kāl olğay (GS 673/8)

(Cahilin işi ulaşamayana ve taklitçiye dedikodu olacağından aklın varsa nefesini iyi tut! (Nefesini cahillerin dedikodunsa cevap vermen gerektiği zamana sakla.))

Gül çağı gül-bāñġ işidür çikmek ey bülbül sañġa

Ay u yıl feryād itmekni mañġa ötkenmegil (NŞ 372/4)

(Ey bülbül sana tekkelerde ilahi ve zikir söylemek gül zamanı işidir. Ay ve yıllarca feryat etmekte bana benzemeye çalışma.)

sağın- : zannetmek, düşünmek (GS 75/2 sağındı) (LT XXXII/562 sağınıp).

Çünkü ol bizni unutmağnı sağındı yaħşı iş

Sin dağı kil bir nefes anı sağınmağını unut (GS 75/2)

(Çünkü o bizi unutmayı güzel iş zannetti. Sen de bir an gel onu unutmayı unut.)

Sađınıp āsūdeliđ birle vaţan

Bađ u bustān birle gūlzār u çemen (LT XXXII/562)

(Bağ ve bostan ile gül bahçesi ve çemenin rahatlık vatanı olduğunu düşünüp...)

sisken- : bağırarak sıçrayıp uyanmak (HE/279 siskeniben) (SS/702 siskenip).

Saldı kıyaş tābı çū mađzıđa cūş

Siskeniben kirdi dimāđıđa hūş (HE/279)

(Güneşin parlaklığı aklına çoşkunluk verince aklı sıçrayıp uyanarak zihnine girdi.)

Bu iki işdin olđaç ol āgeh

Uykudın siskenip kıpar nāgeh (SS/702)

(Bu iki işden haberi olunca uykudan sıçrayıp hemen ayağa kalktı.)

sun- : uzatmak (BV 360/3 sunup).

Sunup kıolumnı yüzūňge murād itip hāşıl

Açıp yüzūňni közüm hācetin revā kılsaňđ (BV 360/3)

(Elimi yüzüne uzatıp murad alsam yüzünü açıp gözümün arzusunu yerine getirsem.)

talpın- : titremek (FŞ XLIX/6 talpınmađđa) (NŞ 10/4 talpınurı).

Kıatık taş üzre talpınmađđa tūşti

Sūňgekler cismide sınmađđa tūşti (FŞ XLIX/6)

(Sert taş üzerinde titremeye başlayınca,vücudundaki kemikler kırılır gibi oldu.)

Cismim eger köyer köňgül talpınurı ‘ aceb imes

Kim ki öyige tūşe ot yok ‘ acep ıztırāb anđa (NŞ 10/4)

(Kimin ki evine ateş düşse onun ıztırabına şaşılmayacağı gibi (şaşmamak gerekir) benim de gönlüm çırpınır, vücudum yanar buna şaşılmaz.)

usan- : usanmak, bıkmak (GS 393/3 usanmay) (NŞ 671/2 usanđay).

Yār yüz pāre kılıp bardı hāzīn köňglümni

Hīç usanmay yana her laħza barur yāra köňgül (GS 393/3)

(Sevgili kederli gönlümü yüz parça ediverdi. Yaralı gönül yine her an hiç usanmayarak sevgiliye gider.)

Maňđa ança ot saldı her beyti kim ţab‘

Ger āb-ı hāyāt olsa andın usanđay (NŞ 671/2)

(Parlak, güzel her beyti beni öylesine yaktı ki eğer ab-ı hayat olsa bile ondan usanacak.)

yaratan- : uygun olmak (NŞ 671/1 yaranğay).

Ni nazmî ki otluk köngüldin çıkardım

Didim kim miniñg hatırımğa yaranğay (NŞ 671/1)

(Nasıl şiir ki ateşli gönülden çıkardım. Dedim ki benim gönlüme uygun olacak.)

yükün- : baş eğmek (LM XXX/2677 yüküندی) (Sİ LII/4719 yüküندی).

Çün mihr kèlin kibi yaşandı

Tün yerge küyev kibi yüküندی (LM XXX/2677)

(Güneş gelin gibi gizlendiği zaman gece yere güvey gibi baş eğdi.)

Çü ‘ arz oldı hâkân yüküندی revân

Yüküندی yana husrev-i nev-cevân (Sİ LII/4719)

(Arz olunca hakan hemen başını eğdi, genç delikanlı sultan yine baş eğdi.)

5.2.2.5. Bir Nesne Edinmek

atlan- : ad konulmak, ün ve nâm kazanmak (FŞ XV/3 atlandı).

Özi atlandı devlet birle hoş hâl

Tüşüp devlet kibi allında iqbâl (FŞ XV/3)

(Devlet gibi önünde talihi açılıp devlet ile hoş bir durumda kendisi ün kazandı.)

5.2.2.6. “... İle Donanmak”

açığlan- : acınmak (GS 502/5 açığlanmağ) (BV 45/8 açığlanma).

Ni açığlanmağdur andın ni çüçük söz ay köngül

Hâh acığ yığlayın hâhî şeker-hand eyleyin (GS 502/5)

(Ey gönül, ondan ne tatlı söz ne acınmaktır. Bazen acıya ağlayın bazen de gülün.)

Köp açığlanma eger bolsañg ulustın telh-kâm

Olça kısmıñgdur kaçādın kimge eyler-sin gâzab (BV 45/8)

(Eğer milletten kederli olsan çok acınma. Kaderden payına düşen nasip o kadardır kime öfkelenmekteisin?)

islen- /ıslan- : islenmek, tütsülenmek (GS 465/2 islengen) (BV 444/5 ıslangalı).

‘ Ays u sohbet hayliğa tütkey nesimidin vebâ

Çayda salsam zaħmî islengen yürekniñg merhemini (GS 465/2)

(Yarayı tütsüleyen yüreğinin merhemini her nereye göndersem, neşe ve sohbet topluluğuna hafif rüzgârdan bile salgın hastalık getirecek.)

Nâlem andağ boldı bağrım yâresi ıslanğalı

Kim yanımdın ötmes il tutmay kulağ birle burun (BV 444/5)

(Bağrımın yarası tütsülenerek öylesine bir hâl aldı ki insanlar kulak ile burunlarını tutmadan yanımdan geçmez.)

İŞTEŞ ÇATI

İşteş çatı, -(X)ş- eki alarak bir işi, eylemi birlikte, karşılıklı yapma, yarış ve yardımlaşma bildirmenin yanı sıra dönüşlülük fonksiyonunda kullanılan fiillerin oluşturduğu çatı türüdür.

Kâşgarlı Mahmud,

Bir işin iki kişi tarafından yapıldığını anlatmak için gelir şeklinde ifade eder, “urdu” sözünden “uruşdı”, “turdu” sözünden “turuşdı” gibi örnekler verir (DLT I-20). Ayrıca -ş- ekinin fiile “işte yardımlaşma” ve “yarış” anlamları verdiğini ifade ederek bu iki mânâyı ayırt etmek için -ş-’li fiille birlikte “yardımlaşma” “mañga”, “yarış” ta “meni ñğ birle” sözlerinin kullanıldığını kaydeder (DLT II: 113-114).

Ayrıca Deny (1943: 345-347) ve Baasanjav (2006: 352), işteş fiillerle ilgili şu açıklamalara yer verirler:

İşteş fiiller, eylemi karşılıklı yapmak, eylemi emek birliği fikri olmadan aynı zamanda birlikte yapmak, kökün bildirdiği olayın yapılmasında bir tek failin sıkı sıkıya hissesi olmak (çabalamak anlamında “çalışmak, uğraşmak.”), bağlantı, uyuşma anlamında “yapışmak, ilişmek.”, mânâsı anlaşılmayan fiiller “yatışmak, dolaşmak.” gibi), DLT’de geçen “fâilin her tarafına girip sinmek.” gibi anlamlar yüklenen fiillerdir.

İşteş çatı fiilin gösterdiği oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatıdır. Bu çatı -İş-/-Uş- ekiyle kurulur (Caferoğlu, 1930: 141; Ahmet Cevat Emre, 1931: 436-439; Lübimov, 1963: 153; Ercilasun, 1984: 31 ; Gabain, 1988: 60; Ergin, 1993: 197; Hacıeminoğlu, 1996: 143-144, Banguoğlu, 1998: 416; Karahan, Ergönenç, 2000: 139; Uzun, 2000: 286; Gencan, 2001: 372; Göksel ve Kerslake, 2005: 73, Toprak, 2008: 1; Aksan, 2009: 105; Demircan, 2009: 119-120; Korkmaz, 2010: 135; Gülsevin, 2011: 141; Eckmann, 2012: 60; Eraslan, 2012: 315; Üstünova, 2012: 8).

Ayrıca -ş- eki oluş fonksiyonunda da bulunmakta ve eklendiği fiile dönüşlülük anlamı katmaktadır: bula-ş-, er-i-ş-, iyile-ş-, tut-u-ş- vb. (König, 1983: 117, Özkan, 1996: 117, Özalan, 2007: 196, Öztürk, 2010: 44, Teres, 2009: 419). İşte bu oluş bildiren fiillerin temelinde ortaklaşma anlamı da bulunmaktadır (Ergin, 1993: 197).

Demircan ise “+IA” ekiyle türeyen biçimlere “-ş-” eki eklenerek oluşan yüklemelerin (arsızla-ş-, camla-ş-, güzelle-ş gibi) tabanın anlattığı nesneye dönüşme ya da niteliği edinme bildirdiğini belirtir (Hatiboğlu, 1974: 92, Erdal, 1991: 575, Grunina, 2000: 209, Demircan, 2009: 79) .

İşteş çatı, -(I)ş-/(U)ş- fiilden fiil yapım ekinin geçişli ve geçişsiz fiillere getirilerek karşılıklı ve birlikte yapma, oluş bildirme fonksiyonunun dışında Kâşgarlı Mahmud’un belirttiği gibi “yardım ve yarış etmek.” anlamında kullanılan çatı türüdür. Çalışmada, işteş fiilin bu fonksiyonları dikkate alınarak ve Funda Toprak’ın “DLT’de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkararak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları” adlı makalesinden yararlanılarak işteş çatı tasnifi yapılmıştır.

İriş-,kamaş- gibi fiiller çoğul özne ya da nesne almadığında işteş anlam taşımaz. Örneğin, kamaş- fiili “göremez hâle gelmek.” anlamıyla dönüşlülük anlamı veren işteş fiil olarak değerlendirilir. Ancak çoğul özne veya nesneyle kullanıldığında bir işi birden fazla öznenin aynı anda birlikte yapma anlamı ortaya çıkmaktadır. İşteş fiilleri tasnif ederken bu hususlar dikkate alınarak yapılmıştır.

6. Çağatay Türkçesinde İşteşlik

6.1. -(X)ş- Ekli İşteşlik

6.1.1. -(X)ş- Ekli Fiillerde Yapı

6.1.1.1. -(X)ş- Ekli Kök Fiiller

alış- : (< al- “almak.” DLT I-168, -ış- DLT I-188) (< al -(1)ş-, EDPT 1972: 153, Dankoff 1985: 7, Bilgen 1989: 135, Erdal 1991: 553, Berta 1996: 36, Taş 2009: 199).

açış- : (< aç- “ ‘yara, vücut’ acımak, ekşimek.” DLT III-252,-ış- DLT I-180) (< aç -(1)ş- EDPT 1972: 31, Berta 1996: 20).

çapış- : (< capış- “segirdeşmek, koşuşmak.” Atalay 1970: 222) (< çap- Courteille 1870: 272, EDPT 1972: 394, < çap-ış- Seng. : 204r.15, Kaçalın 2011: 921).

çıkış- : (< çık- “çıkılmak.” DLT II-18, -(1)ş- DLT II-104) (< çık- Courteille 1870: 307, Kaçalın 2011: 924,< çık- “ayrılmak.” -(1) ş-, Seng.1960: 219r.22, EDPT 1972: 412).

çokuş- : (< çok- “inmek, konmak.” DLT II-17) (< çoğu- Courteille 1870: 295,< çokuş- Seng. 1960: 213r.28) (< çok- “cem eylemek; çukur eylemek.” EDPT 1972: 406, Kaçalın 2011: 926, Atalay 1970: 246).

diyiş- : (< té- “demek, söylemek.” DLT III-247) (< *tè- EDPT 1972: 433, Özyetgin 2001: 447, < dé-y-iş- Seng. 1960: 227v.25, Eckmann 2012: 60).

êriş- / iriş- : (< er- “olmak, imek.” DLT I-164) (< er-iş- ~ ér-iş- Courteille 1870: 107, Seng. 1960: 98v.3, EDPT 1972: 239, Erdal 1991: 557, < er- Berta 1996: 147).

katış- : (< kat- “katmak, karıştırmak; sıkıntıya düşmek, yorulmak.” DLT II-295, -(i)ş- “katmakta yardım ve yarış etmek.” DLT II-89) (< katiştur- Seng. 1960: 266r.27, < kat- iş- EDPT 1972: 607, Erdal 1991: 559, < kat- Özyetgin 2001: 500).

kavuş- : (< kavuş- “kavuşmak, yaklaşmak.” DLT II-103) (< kavuş- ~ kavuş- Courteille 1870: 413, EDPT 1960: 278v.25, < *kav-(i)ş-, EDPT 1972: 588, Ercilasun 1984: 31, Dankoff 1985: 34, Bilgen 1989: 143, Erdal 1991: 560).

kızış- : (< kız- “ateşlenmek, hararetlenmek.” Özyetgin 2001: 533) (< kızış- Courteille 1870: 447, Seng. 1960: 295v.29, EDPT 1972: 681, Berta 1996: 256, Kaçalın 2011: 962).

kiriş- : (< kir- “girmek.” DLT II-8, -iş- DLT II-99) (< kir-iş- Courteille 1870: 485, Seng. 1960: 313r.12, EDPT 1972: 747, Erdal 1991: 562, Berta 1996: 195, Özyetgin 2001: 539, < *kī-r-(i)ş- Kaçalın 2011: 962).

kışış- : (< kes- “kesmek.” DLT II-11, -iş- DLT II-101) (< *kés- Seng. 1960: 314v.5, Özyetgin 2001: 516, < kes-iş- ~ kās-iş- EDPT 1972: 752, Erdal 1991: 561, Eraslan 2012: 112).

koş- : (< *ko- ? < koş- “koymak, katmak.” DLT II-14, ul- “birleşmek, katılmak, tertip edilmek.” DLTI-135) (< *kōş- Brockelmann 1954: 202, EDPT 1972: 673, Dankoff 1985: 144, Eckmann 1988: 47, Erdal 1991: 665, Taş 2009: 180).

körüş- : (< kör- “görmek, bakmak.” DLT II-8, -üş- DLT I-370) (< kör-üş- Brockelmann 1954: 206, EDPT 1972: 748, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 110, Gabain 1988: 60, Eckmann 2012: 61, Erdal 1991: 562, Berta 1996: 212, Taş 2009: 200, Eraslan 2012: 112).

kuçuş- / koçuş- : (< çoç- “kucaklamak.” DLT II-5, -uş- DLT II-92) (< kuç- (u) -ş- EDPT 1972: 593, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 145, Bilgen 1989: 139, Erdal 1991: 563, Taş 2009: 200, Eckmann 2012: 61, < kuç- “kucaklamak.” Özyetgin 2001: 564, < EAT kuç- ~ kuç- , Az. (Kaş.) gūç-, Az. ğuc-, ğucu-, ğuca-, Yak. kūs- Tekin 1995: 179).

ķuruş- : (< ķurı- “kurumak.” DLT III-263, -ş- DLT II-98) (< ķuruş- ~ ķurı- ş- Courteille 1870: 429, Seng. 1960: 285v.14, EDPT 1972: 665, Kaçalın 2011: 970, < qurı- ~ ķurı- Berta 1996: 272, Özyetgin 2001: 568).

sıĝış- : (< sıĝ- “sıĝmak, tesir etmek, koymak.” DLT II-15) (< sıĝ- EDPT 1972: 815, Berta 1996: 299, < sıĝ-(ı)ş- Courteille 1870: 369, Seng. 1960: 253r.19, Erdal 1991: 565).

soruş- : (< sor- “ ‘sorgu’ sormak, aramak.” DLT III-181) (< şor- EDPT 1972: 843-844, Özyetgin 2001: 629, < sor-uş ~ sor-ış- Seng. 1960: 240v.12, EDPT 1972: 855).

talaş- : (< talaş- “çekişmek, cenk etmek.” Atalay 1970: 168) (< tala-ş- Seng. 1960: 159r.2, EDPT 1972: 502, Erdal 1991: 567, < tala- Özyetgin 2001: 647).

tanış- : (< tanu- “danışmak, tavsiye etmek, söylemek.” DLT III-273,-ş- DLT II-112) (< tanış- “bilişmek.” Atalay 1970: 173) (< tanı-ş- Seng. 1960: 162r.26, EDPT 1972: 526, Erdal 1991: 567, Özyetgin 2001: 651).

tapış- : (< tap- “tapmak, hizmet etmek, bulmak, sezmek.” DLT II-3,-ış- DLT I-367) (<*tap- “bulmak.” EDPT 1972:435, Özyetgin 2001: 652, < tap-ış- Seng. 1960: 151r.12, EDPT 1972: 446, Gabain 1988: 60, Erdal 1991: 568, Berta 1996: 330, Taş 2009: 200, Eraslan 2012: 112).

tiñiş- : (< tın- “dinlenmek, solumak, nefes almak, rahat etmek, sonu gelmek.” DLT II-28) (< tın- EDPT 1972: 514, Özyetgin 2001: 664, < tēñiştür- Seng. 1960: 201v.6).

tumuş- : (< tomuş- “acele ve gazabla, hüzünle söylemeyip oturmak.” Atalay 1870: 215) (< tomuş- ~ tumuş- Courteille 1870: 427, < tum-(u)ş- Kaçalın 2011: 1024) (< tum- ~ tom- Seng. 1960: 185r.11, -uş- Seng. 1960: 184v.25).

tutuş- : (< tut- “tutmak, yakalamak.” DLT II-291,-uş- DLT II-88) (< *tut-uş- “tutuşmak, birbirini tutmak.” EDPT 1972: 462, Bilgen 1989: 148, Erdal 1991: 571, Özyetgin 2001: 685, Taş 2009: 201).

tügüş- : (< tüĝ- “düĝmek, düĝümlemek, bağlamak.” DLT II-20, -üş- DLT II-106) (< tüĝüş- Seng. 1960: 182r.9, < tüĝ-üş- EDPT 1972: 487, < düĝ- < * tüĝ- Özyetgin 2001: 451).

uluş- : (< ulı- “ulumak.” DLT III-255 -ş- DLT I-189) (< ulı- EDPT 1972: 127, Özyetgin 2001: 695,< ulu-ş- ~ ulı-ş- Courteille 1870: 79, Seng. 1960: 82r.16, Erdal 1991: 572).

uruş- : (< ur- “vurmak, urmak, döğmek, koymak, yapmak.” DLT I-165,-uş- DLT I-182) (< ur- (u)ş-, EDPT 1972: 154, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 55, Bilgen 1989: 149, Erdal 1991: 572, Taş 2009: 201, Eckmann 2012: 61, < ur- Özyetgin 2001: 699,< DLT ūr-, Yak.ūr-, Az. vur-, Hlç. hur- Tekin 1995: 179).

üzüş- / üziş- : (< üz- “ ip vb, şeyleri kesmek.” DLT I-165,-üş- DLT I-184) (< üz - (ü)ş-, Seng. 1960: 72v.9, EDPT 1972: 290, Erdal 1991: 572,< üz- Courteille1870: 63, Berta 1996: 414,< üz- < *hüz- Özyetgin 2001: 712).

yakış- : (< yak- “yaklaşmak, dokunmak, yakmak.” DLT III-63,-ış- DLT III-74) (< yakış- EDPT 1972: 908, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 214, Erdal 1991: 573).

yapuş- : (< yap- “örtmek, kapamak; kurmak, yapmak.” DLT III-57,-ış- DLT III-70) (<*yap-ış- “yapışmak.” Erdal 1991: 573, Berta 1996: 422, Özyetgin 2001: 721).

yaraş- : (< yara- “yaramak, uygun gelmek, yaraşmak.” DLT III-87,-ş- DLT III-72) (< yara-ş- Courteille 1870: 520-521, Seng.1960: 327v.18, EDPT 1972: 972, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 216, Eckmann 1988: 49, Bilgen 1989: 151, Erdal 1991: 573, < yara- Berta 1996: 438).

yarış- : (< yar- “bir yere sınır çizmek, yarmak, parçalamak.” DLT III-58, -ış- “yarış etmek.” DLT III-72) (<yar-(ı,u)ş-, Seng.1960: 329r.2, EDPT 1972: 972, Erdal 1991: 576, Berta 1996: 437,< yarış Courteille 1870: 524).

yaruş- : (< yaru- “ışımak.” DLT III-87)(< yaru- ~ yaru-ş- Seng.1960: 327v.29,Courteille 1870: 524, < yaru-t- EDPT 1972: 960, < yarı- Özyetgin 2001: 725, yaru- Kaçalın 2011: 1038).

yığış- : (< yığ- “yığmak, toplamak, bir şeye engel olmak, alıkoymak.” DLT III-61,-ış- DLT III-73) (< yığ- ~ yığ- Courteille 1870: 555, Seng.1960: 349v.27, EDPT 1972: 470, Berta 1996: 470, Özyetgin 2001: 739,< yığış- EDPT 1972: 909, < yığıl-ış- Erdal 1991: 573).

yetiş- / **yitiş-** : (< yét- “yetişmek, erişmek.” DLT II-314, -(i)ş- DLT III-183)(< yét- EDPT 1972: 884, Özyetgin 2001: 737,< yét-iş- Courteille 1870: 552, Seng. 1960: 348r.17, EDPT 1972: 894, Berta 1996: 466, Eckmann 2012: 61).

6.1.1.2. -(X)ş- Ekli Fiil Gövdeleri

aldaş- : (< al “hile, al” DLT I-63, -da- DLT I-273) (< alda-ş- < alta- “aldatmak.” -ş- Seng. 1960: 48v.4, EDPT 1972: 133,< alda- Courteille 1870: 32,Özyetgin 2001: 352).

almaş- : (< *al(1)n+a-ş- “karşı karşıya gelmek.” Toprak 2005: 148,< almaştır- Seng. 1960:48v.21).

ataş- : (< at- “atmak.” DLT I-170, -ış- “atışmak.” DLT I-180)(< at- EDPT 1972: 36, Özyetgin 2001: 363,< at-iş- Seng.1960: 28r.16, EDPT 1972: 72,Erdal 1991: 554).

ayrılış- : (< adhrış- “ayrılış, birbirinden ayrılmak.” DLT I-233) (< adhr- “ayırarak.” DLT III-228,-ıl- DLT I-247) (< ayır- Courteille 1870: 105,< adır- ıl- EDPT 1972: 68, Ercilasun 1984: 27, Kaçalın 2011: 905, < adr-ıl- Erdal 1991: 652 < *had-ır- Özyetgin 2001: 369, < ayrılış- Seng. 1960: 55r.2,< *adı-r- ~ adı-ş- EDPT 1972: 72, Dankoff 1985: 4, Bilgen 1989: 134).

aytış- : (< ay-“söylemek.” DLT I-174, -it- DLT I-216,-ış- “hatır sorma” DLT I-113) (< ayt- Courteille 1870: 94, < ayt -ış- Seng. 1960: 54v.3, EDPT 1972: 268, Erdal 1991: 554).

bulğaş- : (< *bulğa- “(bir şeyi) karıştırmak, bulandırmak, barıştırmak, öfkelenmek.” DLT III-289) (< bulğa- EDPT 1972: 337, Berta 1996: 98, Özyetgin 2001: 413, Taş 2009: 202,< bulğaş- Seng. 1960: 139v.18, Ercilasun 1984: 30, Erdal 1991: 555, Berta 1996: 101, Kaçalın 2011: 915 < bul-ğa-ş- Eraslan 2012: 315).

butraş- : (< butraş- “dağıtmak, savurmak.” Courteille 1870: 161,< botraş- Seng. 1960: 129v.23, Kaçalın 2011: 916).

çırmaş- : (< çırma- “sarmak, bağlamak.” Atalay 1970: 235) (< çırma - (ı)ş- Seng. 1960: 217r.27,< çırma-l- ~ çırma-ş- EDPT 1972: 430, < çırmaş Courteille 1870: 304).

çopruş- : (< copruş- “birbiri ardınca gitmek.” Atalay 1970: 240) (< çopruş- ~ çubruş- Courteille 1870: 291, Seng. 1960: 211r.5, < çuburu-ş- Kaçalın 2011: 927).

ivrüş- : (< év- “acele etmek.” DLT I-168, -üş- DLT I-235) (engir- “eg- kuşatmak, çevirmek, etrafını sarmak.” EDPT 1972: 113,< ivür- Courteille 1870: 143,< évrüş- Seng. 1960: 118v.11, Kaçalın 2011: 242, < egir- < *hegir- Özyetgin 2001: 456).

karmaş- : (< karma “yağma” DLT I-410, -ş- DLT II-221) (< karmaş- “kavramak, tutuşmak.” Atalay 1970: 311, Turgut 2010: 416, “alt üst olmak, karışmak, aralaşmak.” Kunoş 1902: 243) (< karma-ş- Seng. 1960: 269v.5, EDPT 1972: 665, Erdal 1991: 562).

katıklaş- : (< katığ “katı, sert, sıkı, kuvvetli” DLT I-110) (< kat- Özyetgin 2001: 500, < katığla- EDPT 1972: 600,< katıklaş- Seng.1960: 266r.29).

kıçırış- : (< kıç(ı)r- “yüksek sesle çağırmak, bağırarak, haykırmak.” DLT II-83, -ış- DLT II-220) (< kıçır- Courteille 1870: 443, < kıçır- < *kīr- “çağırmak, bağırarak.” -ış- EDPT 1972: 612, Erdal 1991: 562, Kaçalın 2011: 960).

kinğes- / kênğes- : (< kenğe- “danışmak, görüşmek, tedbir etmek.” DLT III-396,-ş- DLT III-394) (< kinğe- / kênğes- EDPT 1972: 734, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 102, Erdal 1991: 562).

koğalış- / koğalaş- : (< koğal- ~ koğal- “hareket etmek, kımıldamak, heyecanlanmak, yerinden kalkmak, ayaklanmak.” Kunoş 1902: 262, Atalay 1970: 331, Turgut 2010: 338, Özönder 2011: 128,< koğal-ış - Courteille 1870: 429, < koğalış- Seng. 1960: 287r.13, < koğalaş- Kunoş 1902: 236,< koğ(u)ğ+a-l- Kaçalın 2011: 689).

kökres- : (< kökre- “kükremek.” DLT III-283, -ş- DLT II-223) (< *kökre- “gürlemek, kükremek.” EDPT 1972: 713, Özyetgin 2001: 553, < kökre-ş- Courteille 1870: 473, Seng. 1960: 307r.7).

munğlaş- : (< munğ “sıkıntı, ıstırap, mihnet” DLT III-33) (< munğlaş- Courteille 1870: 505, Seng. 1960: 320v.1,< buğ EDPT 1972: 347,< munğla- Özönder 2011: 133).

munğraş- : (< munğ “sıkıntı, ıstırap, mihnet” DLT III-33) (< munğra-ş- Courteille 1870: 504, < munğra-ş- Seng.1960: 320r.8,< möngre- Kaçalın 2011: 976).

oğşaş- : (< oğşa- “okşamak, şakalaşmak, oynaşmak, benzemek.” DLT I-283) (< oğşa -ş- ~ oğşa-ş- Courteille 1870: 51, Seng. 1960: 66r.26, EDPT 1972: 97, Erdal 1991: 563, < oğşa- ~ oğşa- Özyetgin 2001: 583).

olturuş- : (< oltur- “oturmak.” DLT I-224)(< oltur- EDPT 1972: 150, Özyetgin 2001: 583, Kaçalın 2011: 302, < olturuş- Courteille 1870: 75, Seng. 1960: 83v.23).

ornaş- : (< orna- “yerleşmek, yer tutmak, yer edinmek.” DLT I-288) (< orna- Courteille 1870: 59, < orna-ş- EDPT 1972: 236, Erdal 1991: 564, Kaçalın 2011: 982).

otlaş- : (< ot “ot, hayvan yemlerinin hepsi” DLT I-14, otla- “otlamak.” DLT I-285) (< *ot+la- “otlamak.” EDPT 1972: 57, Erdal 1991: 442, Özyetgin 2001: 588).

öçeş- / uçaş-²¹ : (< öçeş- “yarış etmek.” DLT I-181)(< *öçe- < öç- “ at yarışında veya ok atışında bahse girmek.” Özyetgin 2001: 592,< öçe-ş- Courteille 1870: 47, Seng. 1960: 64r.23, EDPT 1972: 32, Erdal 1991: 564; < uçaş- “iddiaya düşmek, bahse tutuşmak, muhasebe ve adavet etmek.” Kunoş 1902: 36, Turgut 2010: 61,< ucaş- Courteille 1870: 47).

sözleş- : (< sözle- “söylemek, konuşmak.” DLT III-297,-ş- DLT II-215) (< söz +lä -ş- Seng. 1960: 243r.7, EDPT 1972: 864, Erdal 1991: 566, < söz +le- Courteille 1870: 355, Ercilasun 1984: 15, Özyetgin 2001: 634).

tarlaş- : (< tarık- “dağılmak, perişan olmak, âh u figân etmek.” DLT II-115, EDPT 1972: 540,< tarğa- / tarğa-ş- Kunoş 1902: 114, Atalay 1970: 159, Kaçalın 2011: 1008,< tarlaş- ~ tarka-ş- Seng. 1960: 154r.6, Eckmann 2012: 61).

tişleş- : (< tişle- “dişlemek, dişle ısırarak.” DLT III-294) (< tişle-ş Seng. 1960: 195r.11, < tiş + le - Courteille 1870: 258, EDPT 1972: 564, Özyetgin 2001: 669).

tokuş- : (< tokı- “ ‘insan’ döğmek, ‘demir’ döğmek, vurmak, çarpmak, dokumak, götürmek, batırmak.” DLT III-268) (< tokı- EDPT 1972: 467, Özyetgin 2001: 672,< tokı-ş- EDPT 1972: 474, Erdal 1991: 570,< toka-ş- Kaçalın 2011: 1019).

tolaş- / tolğaş- / dolaş- : (< tolğa- “dolamak, burulmak, dolamakta ve bükmede yarış etmek.” DLT III-289,-ş- DLT II-221) (< tolğa- ~ tolğa-ş Courteille 1870: 243,< tolğaş- ~ tolğa-ş- Seng. 1960: 184r.23, EDPT 1972: 497, Kaçalın 2011: 1019,< tolğa- Özyetgin 2001: 674).

²¹ Bu kelime yanlış okunmuş olmalı. “öçeşmek : iddiaya tutuşmak,bahse girmek” anlamındadır.

tutaş- : (< tut- “tutmak, yakalamak.” DLT II-291, -uş- DLT II-88) (< tut-uş- EDPT 1972: 462, Dankoff 1985: 202, Erdal 1991: 571, Berta 1996: 390, < tutaş- Courteille 1870: 222, Seng. 1960: 169r.10).

uçraş- : (< uçra-ş- “tesadüf etmek, rast gelmek.” Kunoş 1902: 37, uçra- “görünmek, buluşmak, hoş gelmek.” Atalay 1970: 90) (< uçra- Kaçalın 2011: 1030).

ulaş- : (< ula- “ulamak, eklemek, ulaşmak, buluşmak.” DLT III-255,-ş- DLT I-189) (< ula-ş- Courteille 1870: 74, EDPT 1972: 154, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 53, Bilgen 1989: 149, Erdal 1991: 571, Berta 1996: 405, < *ūla- Özyetgin 2001: 695).

üleş- : (< üle- “dağıtmak, yaymak, üleştirmek.” DLT III-255, -ş- “paylaşmak, üleşmek.” DLT I-189) (< *üle- (<*ül +e- “bölmek.” Özyetgin 2001: 707, < üle-ş- Courteille 1870: 74, EDPT 1972: 127, Erdal 1991: 572).

yakınlaş- : (< yak- “yaklaşmak, dokunmak, yakmak.” DLT III-63,-in DLT III-22) (< yak- EDPT 1972:896,-in EDPT 1972 :904) (< yakınlaş- Seng. 1960: 334v.7, Courteille 1870:532).

yalaş- : (< yalga- “yalamak.” DLT III-306 -ş- DLT III-103) (< yala- Courteille 1870: 532, < yalğa- “yalamak.” EDPT 1972: 926, Özyetgin 2001: 716,< yalaş- Seng. 1960: 335r.9).

yandaş- : (< yan “yan” DLT II-19,< yan- “dönmek, döndürmek.” DLT III-65) (< yalda- Courteille 1870: 534,< yan+a-ş- Toprak 2005: 150 < yān + da -ş- Seng. 1960: 338r.28, Eckmann 2012: 57, Kaçalın 2011: 811,< yan- Berta 1996: 418).

yarmaş- : (< yarman- “tırmanmak.” DLT III-111) (< yarman- Courteille 1870: 523, EDPT 1972: 969).

yavuş- : (< yağu- “yaklaşmak.” DLT III-89, -ş- DLT III-73) (< yawu- / yavu- / yağu-ş- “yaklaşmak.” Seng. 1960: 339v.8, EDPT 1972: 908, Ercilasun 1984: 30, Dankoff 1985: 215, Bilgen 1989: 150, Eckmann 2012: 61).

yığlaş- : (< yığla- “ağlamak.” DLT III-309, -ş- DLT III-322) (< yığla- Courteille 1870: 553, Ercilasun 1984: 15,< yığla-ş- ~ yığla-ş- Seng. 1960: 350r.23, Erdal 1991: 573).

yırtış- : (< yırt- “yırtmak.” DLT III-435 -(ı)ş- DLT III-101) (< yırt- Courteille 1870: 553, EDPT 1972: 758, Özyetgin 2001: 740, < yırtış- Seng. 1960: 349r.7, EDPT 1972: 961).

yüzleş- : (< yüz “yüz, çehre” DLT I-60) (< yüzleş- Seng. 1960: 343r.3, EDPT 1972: 987, < yüzle- ~ yüzleş- “yüzleşmek.” Özyetgin 2001: 761).

6.1.2. -(X)ş- Ekli Fiillerde Anlam

6.1.2.1. Bir İşi Birden Fazla Öznenin Aynı Anda Birlikte Yapması

butraş- : dağılmak (HBD 51/2 butraşur) (BV 63/1 butraşıp).

‘İşk yitkeç ‘aql u hüş u şabr her yan butraşur

Ot kayan yüzlense vâcibdür ol ilge ihtirâz (HBD 51/2)

(Āşık yetişerek akıl, fikir ve sabır her tarafa dağılır. Ateş, her ne tarafa yönelse o halka çekinme gereklidir.)

Hârlar bir gül gamıdın kim köngülde butraşıp

Her biri müjgânınıñ bir zaħmı içre ornaşıp (BV 63/1)

(Bir gül gamından ki gönülde dikenler dağılıp her biri kirpiğinin bir yarası içinde yerleşip...)

çapış- : koşuşmak (Sİ LXXVI/6289 çapışıp).

Yığaç atların baħr ara çapışıp

Öküş renc ile bir birin tapışıp (Sİ LXXVI/6289)

(Ağaç atlarını deniz içinde koşuşturup çok sıkıntı ile birbirini karşılaştırıp...)

çoķuş- : toplaşmak (FK 148/3 çoķuşup).

Zağlar kūyide könglümni çoķuşup üzdiler

Tumşuğ irmes her biri ağzıda bir perkendidür (FK 148/3)

(Kargalar toplaşıp gönlümü köyünde kesdiler. Gaga değil her biri ağzında bir parçadır.)

çopruş- : birbiri ardınca gitmek (Sİ XXXV/3053 çopruşup).

Çü der-bendniñ ağızığa yavuşup

Niçe kūn çirik öttiler çopruşup (Sİ XXXV/3053)

(Askerler memleketin sınırına yaklaşıp birçok gün birbiri ardınca giderek geçtiler.)

iriş- : birlikte erişmek, ulaşmak (NŞ 471/9 irişse) (BV 23/9 irişip).

Köngül üzdüm Nevâyî kūyi tavfıdın ni tañ imdi

İrişse itleri ol kūy ara könglümni salğay-min (NŞ 471/9)

(Nevâyî şimdi köyü tavaftan ne şaşkınlık, gönül kestim. O köy içinde köpekleri ulaşısa gönlümü göndereceğim.)

Nevâyî Zühre ‘üdn mätemim tutķanda köydürdi

Felek sarı irişip bargan uçkunlar figānımğa (BV 23/9)

(Ey Nevāyī, matemimin başladığında figānımdan feleğe erişen kıvılcımlar Zühre ağacını tutuşturup yandırdı.)

ivrüş- : birlikte toplaşmak (GS 453/5 ivrüşürler).

Köngülde şūhlar nāzıdın artar her nefes āhım

Yanar otka çü eḫfāl ivrüşürler dūd olur eḫzūn (GS 453/5)

(Çocuklar toplaşırlar, ateşin dumanı artar, benim de gönlümde şūhların nazından her nefeste āhım artar.)

ķamaş- : gözleri göremez hāle gelmek, kamaşmak (BV 646/1 ķamaştı).

Yüzi hūrşīdidin kōzler ķamaştı

Velikin tābıdın cānlar tutaştı (BV 646/1)

(Güneş yüzünden gözleri kamaştı. Fakat parlaklığından canlar tutuştu.)

ķıçķırış- : birlikte haykırmak, bağırmak (GS 101/1 ķıçķırışķaylar) (FK 602/3 ķıçķırışıp).

Köngüller nālesi zūlfüñg kemendin nā-gehān kōrgeç

İrür andaķ ki ķuşlar ķıçķırışķaylar yılan kōrgeç (GS 101/1)

(Saçının bağını ansızın görerek inleyen gönüller, tıpkı yılan görerek bağıraşacak ķuşlar gibidir.)

Cünūn ara yarışıp gāh u gāh ķıçķırışıp

Yitişsek ikkimiz ol tünd şeh-süvārgāça (FK 602/3)

(Delilik içinde bazen yarışıp bazen bağıraşarak ikimiz o sert, haşin biniciye yetişsek.)

ķoş- : 1. birleşmek (GS 99/4 ķoşuldı).

ķoşuldı kōzlerimniñg eşki vehm it

Ki ķulzüm boldı ‘ummān birle memzūc (GS 99/4)

(Gözlerimin gözyaşı birleşti kork ki Kızıl Deniz ile okyanus karıştı.)

2. katılmak (Sİ V/18 ķoşuldı).

Żuhr reke‘ ātıdın ve’rke’ū ma‘ a’r-raki’in ḫaylığa ķoşuldı (Sİ V/18)

(Żuhr reke‘ ātıdın ve’rke’ū ma‘ a’r-raki’in topluluğuna katıldı.)

ķozğalaş- / **ķozğalış-** : birlikte heyecanlanmak (NŞ 21/4 ķozğalaştılar) (NŞ 109/4 ķozğalışur).

Cān u köñgöl niçe didi asralı özni kilgeç ol

Veh yine ķozğalaştılar kōrgeç anı için ara (NŞ 21/4)

(Can ve gönül nasıl dedi, o kendini saklayarak gelecek. Yazık! Onu aralarında görecekları için yine birlikte heyecanlandılar.)

Hūblar butraşiban ızğalışur ıışk ehli

Mest ü bî-bāk meger boldı perî-dār ol şūh (NŞ 109/4)

(Güzeller dağılınca âşk ehli birlikte heyecanlanır. Meğer o güzel, sarhoş ve korkusuz peri gibi oldu.)

muñğlaş- : üzölüp ağlaşmak (FŞ XLIV/118 muñğlaşıp).

İkeven muñğlaşıp sözler kılıp yād

Yitişkenni felekcin zılm u bî-dād (FŞ XLIV/118)

(Felekten gelen zulmü ve zalimi hatırlayıp ikisi birlikte ağladılar.)

muñğraş- : bağırmak (FK 62/4 muñğraşıp).

Gāh vaşl iqbālınıñ ıışretleridin şükr dip

Geh firāk idbārınıñ şiddetleridin muñğraşıp (FK 62/4)

(Bazen kavuşma arzusunun içkilerinden şükür diyerek, bazen ayrılık talihsizliğinin şiddetlerinden bağırmak...)

olturuş- : birlikte oturmak, birleşmek (NŞ 504/2 olturuşmış) (BV 585/7 olturuştı).

Oķuñg köñglümge tigmesdin ğubārı irdi köñglümge

Ĝubārı olturuşmış tā su siptiñg anda peykāndın (NŞ 504/2)

(Okun gönlüme değmeden tozu gönlüme ulaştı. Tozu ile gönlüm birlikte otururken orada kirpiğinden onlara su serptin.)

Nevāyî hecr otı kılganda tuğyān

Çu urdum bādedin su olturuştı (BV 585/7)

(Nevāyî ayrılık ateşi taşkınlık yaptığında şaraba su kattım, birleştiler.)

ornaş- : 1. birlikte saplanmak (GS 65/3 ornaşıp).

Mümkin irmes tartmaķ peykānların kim cism ara

Her biri mesken tutupturlar süñgekke ornaşıp (GS 65/3)

(Kırpiklerini vücudum arasından çekmek mümkün değil. Her biri kemiğe birlikte saplanıp yer tutmuşurlar.)

2. birleşmek (FK 62/7 ornaşıp).

İkki yandın ızol ħamāyil birk birk andaķ çikip

Kim yana birbirdin ayrılmas mişillig ornaşıp (FK 62/7)

(İki yandan kolu kayış gibi sağlam sağlam çekip ki yine birbirinden ayrılmaz gibi birleşip...)

otlaş- : birlikte yanmak (FK 158/3 otlaş).

Ġam u derd zindānı içre kõngülge

Tüşüp otlaş otlaş giriftârlıĠlar (FK 158/3)

(Gam ve dert zindanı içindeki gönüle düşüp aşka tutulmuşlar birlikte yanarak yansınlar.)

sıĠış- : bir yere bütünüyle girebilmek (FK 576/6 sıĠışmas).

Kõnglüm içre kim sıĠışmas nāvekiĠg peykānları

Birkitiptürler okuĠg şevķını yüz mismār ile (FK 576/6)

(Okun kirpikleri gönlüm içine bütünüyle giremez. Okun neşesini yüz çivi ile sağlamaştırmışlardır.)

talaş- : 1. parçalamak (LM XVII/1335 talaşsa érdi).

Cismimni talaşsa érdi itler

Ġanımnı yalaşsa érdi itler (LM XVII/1335)

(Köpekler cismimi parçalasaydı, kanımı yalasaydı.)

2. gerçekten ve yalandan sözle davranışla çekişmek (LM XXIX/2592 talaşa).

Ġızlar bile oynayu talaşa

Ġoy sağmaĠın êtkeli temāşā (LM XXIX/2592)

(Kızlarla oynayıp çekişerek koyun sağmayı seyrederek...)

tapış- : buluşmak (FŞ LII/90 tapıştılar) (Sİ LXXVI/6289 tapışıp).

Tapıştılar çü birbirni soruşup

Besī yıĠlaştılar kīb kīb körüşüp (FŞ LII/90)

(Birbirlerine sorup buluştular. Ama çok çok görüşüp ağlaştılar.)

YıĠaç atların baĠr ara çapışıp

Öküş renc ile birbirin tapışıp (Sİ LXXVI/6289)

(AĠaç atlarını deniz içinde koşturup çok sıkıntı ile birbiriyle buluşup...)

tarķaş- : dağılmak (BV 63/6 tarķaşıp).

Ölse öldüm mü digey ol kim siver yāri bile

Ġalsalar Ġalvet ara aĠyār her yan tarķaşıp (BV 63/6)

(Yabancılar dağılıp sevdiği ile baş başa kalsalar, sevdiği yāri ile olan kişi ölse öldüm mü diyecek.)

tişleş- : tişlemek (GS 342/5 tişleşiben).

Yürekim itleriĠg andaķ yidiler tişleşiben

Kim yana yoktur alar allığa barmağğa yürek (GS 342/5)

(Köpeklerin yüreğimi onun gibi dişleyerek yediler. Ki yine onların önüne varmaya yürek yoktur.)

tolaş- / **tolğaş-** : gezinmek (NŞ 256/7 tolaşur) (BV 63/7 tolğasıp).

Alğalı könglin Nevāyî'niñg tolaşur hūblar

Şahlar andağ ki mülki üzre kılğaylar talaş (NŞ 256/7)

(Güzeller Nevāyî'nin gönlünü alarak gezinir. Şahlar onun gibi ülkelerinde telaşlanacaklar.)

Sākīyā mey birle sal cānımğa andağ şu'le kim

Renc ü miñnet derdi çıkğaylar başımdın tolğasıp (BV 63/7)

(Ey şarap sunan, şarap ile gönlüme onun gibi kıvılcım gönder ki sıkıntı ve eziyet derdi gezinip başımdan çıkacak.)

üleş- : paylaşmak, üleşmek (FŞ XL/3 üleşti) (FK 323/3 üleşmek).

Üleşti murçel²² u yirni kılıp şağ

Çirig etrafıda kazdurdı hendek (FŞ XL/3)

(Asker etrafında hendek kazdırdı,yeri parçalayıp hendekleri paylaştı.)

Ger zekāt-ı hūsn üleşmek isteseñg iy körkebay

Bil yağın kim uşbu muñgluğ dik tapılmas müstağık (FK 323/3)

(Ey güzellikçe zengin olan sevgili,güzellik şahı! Eğer güzellik zekātını paylaşmak istesen iyi bil ki işte bu dertli gibi hak eden bulunmaz.)

üzüş- / **üziş-** : birlikte koparmak (Sİ LXVIII/ 5724 üzüşüp) (NŞ 198/7 üziştiler).

‘Acebrağ ki ni haşm u ni öz diben

Yıkılğannı fi'l-hāl üzüşüp yiben (Sİ LXVIII/5724)

(Çok şaşırtıcı ki ne düşman ve ne kendi diyerek yıkılanı şimdi birlikte koparıp yiyerek....)

Kūyide itler üziştiler Nevāyî hasteni

Kim imes zāhir ki cismi kayda başı kaydadur (NŞ 198/7)

(Hasta olan Nevāyî'yi köyünde itler birlikte kopardılar. Belli değildir ki vücudu nerede başı nerede?)

yalaş- : birlikte yalamak (LM XVII/1335 yalaşsa érdi).

Cismimni talaşsa érdi itler

Çanımni yalaşsa érdi itler (LM XVII/1335)

²² Yanlış okunmuş ya da yazılmış. “murçal: hendek çukur” olmalı.

(Köpekler vücudumu koparsaydı, kanımı birlikte yalaysaydı.)

yandaş- : yaklaşmak (LM XXXIII/2989 yandaştı) (FK 369/4 yandaşıp).

Çün yétti köz açmas uyku çağı

Yandaştı ékevele anda dağı (LM XXXIII/2989)

(Orada da ikisi yaklaştı. Uyku vakti geldiği için gözünü açamaz.)

Meger қanlıғ көңүлнің қушларидур yandaşıp uçқан

Tonuñda түгме kim yāqūt-ı aḥmerdin қаtār ittiñg (FK 369/4)

(Meğer yaklaşıp uçan kanlı gönlünün kuşlarıdır. (Bu kuş) sürüyü elbisende kırmızı yakuttan düğme ettin.)

yavuş- : kavuşmak (LM XXIX/2596 yavuştı) (LT CLXV/3130 yavuştılar).

Қойлар çü қabileға yavuştı

Қızларға һірām cūşı түшти (LM XXIX/2596)

(Koyunlar kabileye kavuştu. Kızlara nazlı nazlı salınma coşkunluğu düştü.)

Barça fi'l-ḥāl ölgeli yavuştılar

Ye' s ü һірmān otı içре түшtiler (LT CLXV/3130)

(Şimdi hepsi ölmek üzereyken kavuştular.Ümitsizlik ve harman ateşi içine düştüler.)

yığlaş- : ağlaşmak (FŞ XX/43 yığlaştılar) (FK 62/1 yığlaşıp).

İkev ol miḥnet-ı enbūh birle

Besī yığlaştılar endūh birle (FŞ XX/43)

(İkisi o çok sıkıntı, tasa ile çok ağlaştılar.)

Hoş turur bir tīre şām-ı hecr iki yār uçraşıp

Tanışıp birbirlerin muḥkem қуçuşup yığlaşıp (FK 62/1)

(Bir karanlık ayrılık akşamı iki sevgili karşılaşıp birbirilerini tanıyıp sımsıkı kucaklaşıp ağlaşması hoştur.)

yėtiş- / **yitiş-** : ulaşmak (LM IX/600 yėtişti) (NŞ 32/5 yitişti).

Cānıға yėtişti zevқ u ḥālet

Ref^c oldı barı ḡam u melālet (LM IX/600)

(Canına zevk ve keyfiyet ulaştı. Bütün gam ve usanma kalktı.)

Köñgöl çü derd ü belā ḡalibi durur gerdün

Eger yitişti miñg āfet hem añğa urdı şalā (NŞ 32/5)

(Felek, gönül dert ve bela isteklisidir, eğer bin felaket yetiştirdi hem ona meydan okudu.)

6.1.2.2. Bir İşin, Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Karşılıklı Olarak Yapılması

aldaş- : aldatmaya çalışmak (FK 62/8 aldaşıp).

‘ Ayn-ı vaşl içre işi ölse şikāyet mücebi

İkki yandın ref^c itip birbirlerini aldaşıp (FK 62/8)

(Kavuşma için gerekli şikāyet işi gitse iki tarafta birbirlerini aldatmaya çalışıp şikayeti hükümsüz kılarak...)

almaş- : karşı karşıya getirmek (BV 724/3 almaştırurlar).

Kaçan ayağların almaştırurlar ol sâ‘ at

Kanat urarğa bolurlar tıyūr dik tayyār (BV 724/3)

(Her ne zaman kadehlerini tokuşturup o zaman uçan kuş gibi kanat vurmuş olurlar.)

ataş- : atışmak (BV 158/3 ataşıp).

Sin kıyaş birle münāsib-sin oyunda hūblar

İkki ikki çünkü kirgeyler ataşıp yār yār (BV 158/3)

(Güzeller, oyunda sen güneş ile uygunsun. Çünkü sevgili sevgiliyle atışıp iki iki girecekler.)

ayrılış- : birbirlerinden ayrılmak (LM XXXI/2792 ayrılıştılar).

Hem ol kēçe ayrılıştılar bat

Uz bolmayın oldılar yana yat (LM XXXI/2792)

(Hem o gece tez birbirlerinden ayrıldılar. Tanıdık olmayarak yine yabancı oldular.)

aytış- : konuşmak (Sİ LXXVI/6298 aytıştılar) (NŞ 391/5 aytışıp).

Çü aytıştılar şübhe ref^c oldı pāk

Sikender bolup hurrem ü zevk-nāk (Sİ LXXVI/6298)

(Şüphe kalktı, İskender mutlu ve neşeli olarak temiz konuştular.)

Aytışıp akşām köngül efsānesin ‘ uşşākdın

Kıldı min bi-dilge nevbet yitkeç uyku sarı meyl (NŞ 391/5)

(Āşıklardan gönül efsanesini akşam konuşup (dinleyip) ben gönülsüze sıra gelince uykuya yöneldim.)

çıkış- : 1. birbirinden ayrılmak (GS 556/5 çıkışsaṅg).

Hācetiṅni ilge ‘ arz itmekke hācet bolmasun

Hoş çıkışsaṅg lahzāi bu zār-ı hācet-mend ile (GS 556/5)

(İhtiyacını başkasına anlatmaya ihtiyaç olmaz, eğer inleyen muhtaç ile bir an hoş ayrılсан.)

2. sohbeta başlamak (BV 574/7 çıkışkay).

Mañgudur bir peri mañlûb ü zâhid hûrga tâlib

Kaçan şöhet çıkışkay çünkü min-min tilbe ol ebleh (BV 574/7)

(Bir peri isteği banadır ve aşırı sofı cennet kızına talip. Çünkü deli benim, o akılsız ne zaman sohbeta başlayacak.)

çırmaş- : sarılmak (LM XXXI/2854 çırmaştılar) (FK 62/5 çırmaşıp).

Çırmaştılar eyle kim ten ü cân

Yâ serv-i sehi vü ‘ ışk-ı bi-cân (LM XXXI/2854)

(Sanki cansız aşk ve fidan gibi servi, ten ve can öyle sarıldılar.)

Gâh ikki rişte yañgılığ kim tapar bir birge tâb

İkilik fehm olmağı dik birbirige çırmaşıp (FK 62/5)

(Bazen iki ip gibi birbirlerine sarılmışlardır ikiliği anlamak için birbirlerine dolaşmışlardır.)

diyiş- : söyleşmek (SS/1227 diyeşkendir) (GS 65/1 diyeşip).

Özige kilgeç ol iki dil-hâh

Ni diyeşkendir olmadım ağâh (SS/1227)

(O iki gönül dileği kendisine gelecek. (Birbirlerine) ne söylediklerinden haberim olmadı.)

Kimse yâri birle hoştur gam diyeşip muñğraşıp

Yatsa gâhi çırmaşıp oltursa gâhi yandaşıp (GS 65/1)

(Bazen yaklaşıp otursa bazen sarılıp yatsa, insanın sevgili ile gam söyleşip görüşmesi hoştur.)

karmaş- : birbirini tutmak (GS 65/7 karmaşıp).

Sâkiyâ kılsañg himâyet gâlib olğum beyle kim

Ġam bile köñglüm talaşurlar ikevlen karmaşıp (GS 65/7)

(Ey şarap sunan, korusan galip olacağım. Öyle ki gam ile gönüm ikisi birbirini tutarak çekişirler.)

katıklaş- : birbirlerine sert davranmak (Sİ XXVII/2420 katıklaştılar).

Katıklaştılar işte haddin füzün

‘ Adâvetniñ eyyâmı çıktı uzun (Sİ XXIX/2420)

(Düşmanlık günleri uzun oldu. İşte haddinden çok birbirlerine sert davrandılar.)

kavuş- : kavuşmak (NŞ 247/7 kavuş) (LT CXXI/2136 kavuşur).

Dime hecrimdin Nevāyī ğamsız irmes bir zamān

İsteseñg kim ğamdın ayrılığay anıñg birle kavuş (NŞ 247/7)

(Nevāyī ayrılığımdan bir zaman ğamsız değil deme. Ğamdan ayrılmayı istersen ki onunla kavuş.)

Bu ğadem ğoyğaç yiter maṭlūbğa

Hier barıp kavuşur maḥbūbğa (LT CXXI/2136)

(İstenilene bu ayak koyacak yeter. Ayrılık gidip sevgiliye kavuşur.)

kiñgeş- : karşılıklı görüşmek (FŞ XXVII/33 kiñgeşti) (FK 64/2 kiñgeşip).

Kiñgeşti şeh tüzüp mecma' aḥibbā

Bolup ḥāzır ni kim bolğan eṭibbā (FŞ XXVII/33)

((Hasta) olanlar nasıl ki doktor için hazır olup dizilirse, sevgililer (aşıklar) kavuşma yerinde dizilip şahla karşılıklı görüştü.)

Çu iltip ikki tarafdın başın ğulağıñga zūlf

Meger ki ğatlime her bir siniñg bile kiñgeşip (FK 64/2)

(Saç, başının iki tarafından kulağına inip, meğerki her biri seninle ölmem için görüşüp...)

ğoş- : birleşmek (LM XXXV/3350 ğoşulup, LM XXXI / 2819 ğoşulsa).

Nétkey ğoşulup éki beden hem

Gūr bolsa alarga bir kefen hem (LM XXXV/3350)

(Onlara bir mezar hem bir kefen olsa hem iki beden birleşilerek ne yapacak?)

Ékki ğadeh āb-ı zindeğānī

Ēoşulsa kim ayrı añğlar anı (LM XXXI/2819)

(İki kadeh zindelik suyu birleşse onu ayrı anlar.)

kökreş- : gök gürlmek (BV 63/8 kökreşip).

Ēam ḥazānıdın töker-min eşkler ṭartıp ğıriv

Nev-bahār andağ ki yağğaylar buluṭlar kökreşip (BV 63/8)

(Gök gürlyerek ilkbahar bulutlarının yağmur yağdırdığı gibi gam sonbaharından bağrışarak gözyaşları dökerim.)

körüş- : görüşmek (FŞ XXI/63 körüşti) (GS 368 / 4 körüşür).

Körüşti ikkisi birle külüp şād

Alar hem öptiler ilgin bolup şād (FŞ XXI/63)

(İkisi gülerik mutluluk ile görüştüler. Onlar mutlu olup hem elini öptüler.)

Pā-būsını istep meger ay şādlig eşki

Bu zār ile dil-ber körüşür çağda yügürdüñg (GS 368/4)

(Ey mutluluk gözyaşı ile ayağını öpmek isteyerek bu inleyiş ile sevgili görüştüğün zamanda koşturdun.)

ķuçuş- / **ķoçuş-** : kucaklaşmak (Sİ XLIII/3767 ķuçuşmaķ) (SS/1253 ķoçuştılar).

Şeh i^c zār ile ercümend eyledi

ķuçuşmaķ bile ser-bülend eyledi (Sİ XLIII/3767)

(Şah saygı ile şerefli eyledi. Kucaklaşmak ile yüce eyledi.)

Sa^c y ile birbirin tutuştılar

Muğtenem añglaban ķoçuştılar (SS/1253)

(Gayret ile birbirine el tutuştular. Ganimet olarak alındığını anlayarak kucaklaştılar.)

muñğraş- : söyleşmek (GS 65/1 muñğraşıp).

Kimse yāri birle hoştur ğam diyişip muñğraşıp

Yatsa gāhī çıрмаşıp oltursa gāhi yandaşıp (GS 65/1)

(Kişi sevgili ile gam söyleşip konuşması hoştur. Bazen yaklaşıp otursa bazen sarılıp yatsa.)

oñşaş- : birbirine benzemek (BV 321/5 oñşaşmas) (FK 9/ 9 oñşaşur).

Teniñġa meske vü ķaddiñġa naħl oñşaşmas

Ki budur asru semizlik oldur asru aruķ (BV 321/5)

(Tenine misk ve boyuna hurma ağacı benzemez ki çok tazelik budur çok temizlik odur.)

Zār kōñglüm tüşkeli hecr otıdın ğam çengige

İy Nevāyī oñşaşur hem ^cud añga hem tar añga (FK 9/9)

(Ey Nevāyī inleyen gönlüm ayrılık ateşinden gam eline düşerek hem ud hem tel ona benzeşir.)

öçeş- : iddialaşmak (FK 64/3 öçeşip).

Özin Mesihçe fehm iyleben uyatķa ķalıp

Ecel firāķiñg ile öltürürde çun öçeşip (FK 64/3)

(Kendini İsa gibi düşünerek uyanık kalıp ecel ayrılığın ile iddialaşıp öldürdüğünde...)

soruş- : birbirlerine soru sormak (LM XXI/1777 soruştılar) (FŞ LII/90 soruşup).

Ėkki sarı mundaķ olģaç āzerm

Birbirlerini soruştılar germ (LM XXI/1777)

(İki taraf böyle utanarak birbirlerine iyi soru sordular.)

Tapıştılar çü birbirni soruşup

Besî yığlaştılar kib kib körüşüp (FŞ LII/90)

(Birbirlerine soru sormak için buluştular. Çok çok görüşüp çok fazla ağlaştılar.)

sözleş- : konuşmak (NŞ 385/6 sözleşkünçe) (FK 62/3 sözleşip).

Ger boluban nâ-gehân tâli^ç müsâ^ç id baht yâr

Tapsa^{ng} ol ay birle sözleşkünçe miqdâr ey kö^{ng}ül (NŞ 385/6)

(Ey gönül! Ansızın talihin uygun olarak o ay ile bir miktar konuşma şansı bulsan.)

Fürkat eyyâmıda her birni^{ng} başığa kilgenin

Yüz tümen hem-derdli^glar birle her dem sözleşip (FK 62/3)

(Ayrılık günlerinde yüz bin dertli ile her birinin başına geleni her zaman konuşup...)

talaş- : dövüşmek (HBD 187/4 talaştılar) (HE/371 talaşur irdi).

O^k ki göğüs kaslarıma gerçi tenim^ga boldı za^ç f

Cân bile kö^{ng}lüm talaştılar anı^{ng} peykânını (HBD 187/4)

(Can ile gönlüm onun kirpiği için dövüştüler. Göğsüme oku yerleştirerek gerçi tenime güçsüzlük oldu.)

Anda ki gâzi-i şeh-i ferhunde-baht

Tâc alayın dip talaşur irdi taht (HE/371)

(Kutlu bahtlı şah gazi ondaki tacı alayım diyerek taht için savaşırdı.)

tanış- : tanışmak (LM XXXI/2809 tanıştılar) (FK 62/1 tanışıp).

Çün bir birisin tanıştılar cezm

Rûh etti beden hârimidin ^çazm (LM XXXI/2809)

(Birbirisi kesin kararla tanıştılar. Ruh bedenden ayrılmaya başladı.)

Hoş turur bir tîre şâm-ı hecr iki yâr uçraşıp

Tanışıp bir birlerin muhkem kuçuşup yığlaşıp (FK 62/1)

(Bir karanlık ayrılık akşamı birbirlerini tanıyıp sımsıkı kucaklaşıp ağlaşarak iki sevgilinin buluşması hoştur.)

tokuş- : vuruşmak (FŞ XXVIII/87 tokuştı).

Hemânâ kökke su bes kim tokuştı

Felek günbedlerini^{ng} sa^çfi tüştü (FŞ XXVIII/87)

(Tamamen göğe su yetişir ki vuruştı. Felek kubbesinin çatısı düştü.)

tutuş- : 1. el ele, kol kola tutuşmak (SS/1253 tutuştılar) (GS 92/6 tutuşup).

Sa‘ y ile birbirin tutuştılar

Muĝtenem aňglaban ƙoçuřtılar (SS/1253)

(Ganimet anlayarak kucaklaştılar. Gayret ile el tutuştular.)

Yok ƙarifi ki fenā deştide ƙollar tutuşup

Bolsa yol ƙať‘ ida hem-pāy maňĝa vü hem-dest (GS 92/6)

(Yoluk ölünde el ele tutuşup yolda bana hem ayak hem el olacak bir dostum yok ki...)

2. kavga etmek (LT LXXIX/1432 tutuřƙaylar idi).

Ƙařmı birle ki tutuřƙaylar idi

Mātemiĝa ki uluřƙaylar idi (LT LXXIX/1432)

(Düşmanıyla kavga edeceklerdi. Hüznüne aĝlařacaklardı.)

uçař²³ - : iddiaya girmek, bahse tutuşmak (GS 77/5 uçaştı) (GS 180/2 uçaşur).

Mihr yüz körmey uçařtı perdedin ıƙƙaç yüzüňĝ

Alĝalı ƙoymas sarıĝ yüzün ƙara yirdin uyat (GS 77/5)

(Güneş, perdeden yüzün ıkacaĝı zaman yüzünü görmeden bahse girdi, utandıĝından sarı yüzünü kara yerden alamaz.)

Aĝzıňĝ bile piste uçařur pūçluĝıdın

Bilmen ki uşol aĝzı auk ƙayda bütüptür (GS 180/2)

(Aĝzın ile dudak akılsızlıĝından bahse tutuşur, işte o aĝzı açık bilmem ki bu iddiayı nerede bitirmiştir?)

uraş- : tesadüf etmek, rastgelmek (BV 63/3 uraşıp) (FK 62/1 uraşıp).

Bu ‘ ubütler telāfi hecr def‘ olĝaç budur

Kim ƙuuřƙaylar alar birbirge nā-geh uraşıp (BV 63/3)

(Bu cezaların telafisi ayrılıĝın gitmesi olacaktır. Onlar birbirine ansızın tesadüf edip birbirini kucaklayacaklar.)

Ƙoř turur bir tīre řām-ı hecr iki yār uraşıp

Tanışıp bir birlerin muĝkem ƙuuřup yıĝlařıp (FK 62/1)

(Bir karanlık ayrılık akşamı birbirlerine rastgelip tanıyıp sımsıkı kucaklaşıp aĝlařarak iki sevgilinin buluşması hoştur.)

ulaş- : birleşmek (BV 144/2 ulaşıptur).

Cünün ehliĝa ol ay tār-ı zülfi ārzūsıdın

Besī her rişte-i sevdā ki birbirge ulaşıptur (BV 144/2)

²³ Bu kelime yanlış okunmuş olmalı. öeşmek olmalı. “öeş- : iddiaya tutuşmak,bahse girmek” anlamındadır.

(Delilik ehline o sevgilinin zülf teli arzusundan her sevda ipi birbirine birleşmiştir.)

uluş- : karşılıklı uluşmak (LM XVII/1337 uluşup) (BV 585/4 uluştu).

Ol tu' meniġ üstide uluşup

Ķüt eyleseler eği üzüşüp (LM XVII/1337)

(O yiyeceğın üstünde uluşup kesip bölüşerek yeselerdi.)

Miniġ ħālimġa efgān çıktı aĥbāb

Kiçe kūyüġde kim itler uluştu (BV 585/4)

(Dost benim hālime inleyiş çekti. Gece köyünde itler uluştu.)

uruş- : vuruşmak, cenk etmek (Sİ XXVII/2002 uruşurlar irdi) (LT CLVI/2720 uruşķay).

Köründi ki birbirige eylep sitiz

Uruşurlar irdi besī tünd ü tiz (Sİ XXVII/2002)

(Birbirlerine kavga ederek göründü ki sert ve çabuk vuruşurlardı.)

İmtidād ança tapıp bu rezm-gāh

Kim çirik tartıp uruşķay ikki şāh (LT CLVI/2720)

(Bu savaş meydanı öylece uzayıp ki asker çekip iki şah vuruşacaklar.)

yandaş- : yaklaşmak (FŞ VIII/73 yandaşsa) (FK 62/2 yandaşıp).

Ki ol Şirin'ğa bu yandaşsa bir dem

Anıġ şirinliġdın kilmegey kem (FŞ VIII/73)

(O Şirin'e bu bir zaman yaklaşa onun şirinliğinden kötülük gelmeyecek.)

Heer derdi vü firāķ endūhıġa teskin bola

Olturup ülfet bile birbirlerige yandaşıp (FK 62/2)

(Dostlukla birbirilerine yaklaşıp oturarak ayrılık derdi ve ayrılık gamı yatıştırılsın.)

yapuş- : yapışmak (LM XXXV/3214 yapuştu) (NŞ 45/1 yapuşmuşlar).

Şehd-i lebi tābdın ķuruştı

Yok yok birbirige yapuştu (LM XXXV/3214)

(Dudağının balı sıcaklıktan tamamiyle kurudu. Yok yok birbirine yapıştı.)

Yār ağız açmasķa derdim sorgalı taptım sebeb

Köp çüçüklidin yapuşmuşlar meger ol ikki leb (NŞ 45/1)

(Sevgili neden ağız açmıyor diye soranlara sebebini bulup söyledim. O iki dudak meğer fazla tatlılığı yüzünden birbirine yapışmış.)

yaraş- : iki hasmın birbiriyle barışması (FŞ XLVIII/52 yaraştı) (GS 410/4 yaraşsunlar).

Mih̄in Bānū bile H̄usrev yaraştı

H̄uşūşiyet arada h̄addin aştı (FŞ XLVIII/52)

(Yüce Banu ile Husrev birbiriyle barıştı. Onların ahbablığı ve dostluğu çok arttı.)

Zamān ili ger uruşsun u ger yaraşsunlar

Ki ni uruşum alar birle bar u ni yaraşım (GS 410/4)

(Zamanın insanları eğer vuruşsun veya barışsunlar ki onlarla ne savaşım ne barışım var.)

yariş- : yarışmak, rekabet etmek (GS 813/1 yarişinġ) (FK 602/3 yarişıp).

Āy cān ü köñġül birbiriñizge qarışınġ

Ol k̄uy sarı raşş-ı temennā yarişinġ (GS 813/1)

(Ey can ve gönül birbirinize karışın. O köy tarafına selam atıyla yarışın.)

Cünün ara yarişıp gāh u gāh kıçkırişıp

Yitişsek ikkimiz ol tünd şeh-süvärgaça (FK 602/3)

(Delilik içinde bazen yarışıp ve bazen haykırıp o haşin iyi ata binici gibi ikimiz yetişsek.)

yavuş- : yaklaşmak (LM X/609 yavuşmaya).

Asmağdın aninġ kazanı tüşmey

Tün kün otı öçkeli yavuşmay (LM X/609)

(Onun kazanı asmaktan düşmeyerek gece gündüz ateşi yanıp yaklaşmayarak.)

yetiş- / **yitiş-** : ulaşmak (LM XXXI/2808 yetiştirler) (GS 650/5 yitişti).

Tā birbirige yetiştirler bat

Kim kördi vişāl bëyle heyhat (LM XXXI/2808)

(Birbirine tez ulaştılar. Kim böyle bir kavuşma gördü ki heyhat görmedi.)

İsteme ıışķ baħriniñ sâhilin ay ki ġarqasin

Birbirige yitişti çün tüş tüşidin kerānesi (GS 650/5)

(Söyle ki aşk denizinin sahiline batasın isteme. Kıyısının bir kenarı diğer kenarından birbirine ulaştı.)

yüzleş- : yüz yüze gelmek (Sİ XXVII/16 yüzleşkeni).

...yüzleşkeni ve āfâķnı ol iki şāh zīr ü zeber kılurda... (Sİ XXVII/16)

(...Yüz yüze geleni ve ufukları o iki şah altüst eder de...)

6.1.2.3. İki Öznenin Birbiriyle Yarış ve Yardımlaşma Hâlini Bildirme

eriş- : yetişmek (LM XXIX/2629 erişti).

Yığlay yığlay izin erişti

Ol yerde yetişti kim yetişti (LM XXIX/2629)

(Ağlaya ağlaya izine ulaştı, yetiştiği o yere ulaştı.)

katış- : bir şeyi bir şeyle karıştırmak (BV 501/5 katıştır).

Min ansız tofrağ oldum ey şabâ sin rahm it bârî

Katıştır küyiniñ tofrağığa cismim ğubârıdın (BV 501/5)

(Ey hafif rüzgâr, ben onsuz toprak oldum hiç olmazsa sen merhamet et! Köyünün toprağına cismimin tozundan karıştır.)

kisiş- : kesmekte yardım ve yarış etmek (GS 631/5 kisişip).

Köñgölni şūhlar andağ talaştılar kisişip

Ki kalmadı mini bî-dil naşibi pergendî (GS 631/5)

(Sevgililer gönlü onun gibi birlikte kesmekte yardım ederek çekiştiler. Gönülsüz bana bir parça pay kalmadı.)

tügüş- : düğüm düğmekte yardım ve yarış etmek (FŞ XL/6 tügüşkenleri).

Söz riştesin tügüşkenleri ve ol hîle-ger efsûn riştesi (FŞ XL/6)

(Söz ipini düğümlemekte yardım edenleri ve o hileli büyülü ipi...)

yaraş- : yararlı, faydalı olmak (NŞ 160/7 yaraşıptur) (FK 18/2 yaraşur).

Nevâyî ger lebi yâdı bile kan yuttı cân tuttu

Ṭabîbâ bil ki bu şerbet aña bî-ħad yaraşıptur (NŞ 160/7)

(Nevâyî eğer dudağı onu hatırlamayla kan yuttu. Ey doktor bil ki bu şerbet ona sınırsız faydalı oldu, can tuttu.)

Hem şekerdür lebiñg ü hem ħandân

Yaraşur asru şeker-ħand saña (FK 18/2)

(Dudağın hem gülen hem şekerdür. Sana sevgilinin tatlı tatlı gülüşü çok yararlı olur.)

yetiş- / **yitiş-** : yetişmek, ulaşmak (LM XXV/2163 yetişür) (GS 253/3 yitişmese).

Her itke ki yêtse bir cerâħat

Küldin yetişür teniğa râħat (LM XXV/2163)

(Her köpeğe bir yaralar ulaşsa ki tenine gülden huzur ulaşır.)

Saña yitişmese tañg yok bu ‘ aql zulmâtı

Ki mihr şem‘iğa pervâne bolmadı ħuffâş (GS 253/3)

(Sana bu akıl karanlıkları yetişmese şaşılmaz ki güneş mumuna yarasa pervane olmadı.)

yığış- : bir araya getirmek (FŞ XXXVI/6 yığışturdılar) (Sİ LXXXVII/6898 yığışturdı).

Yana bir öyde yir salıp nihānī

Yığışturdılar ol kūh-ı belānı (FŞ XXXVI/6)

(Yine bir evde gizli yerleşip o bela dağımı bir araya getirdiler.)

Anıñ birle çün rāst kildi işi

Yığışturdu öz gevherin her kişi (Sİ LXXXVII/6898)

(Her kişi kendi cevherini bir araya getirdi. Çünkü onunla işi yürüdü.)

yırtış- : yırtmakta yardım etmek (FK 325/8 yırtıŝtılar).

Bu ıŝk-ı pāk birle hırkamnı hūr u rızvān

Yırtıŝtılar kıllurğa hullelerin yurunluğ (FK 325/8)

(Cennet kızları ve cennet kapıcısı melek, bu temiz aşk ile hırkamı yama yapmaya cennet elbiselerini yırtıp yardım ettiler.)

6.1.2.4. Dönüşlülük Bildirme

alış- : alışmak (BV 453/5 alışsa).

Kilür çun zerğ isi rāzī imestür-min eger zāhid

Revā birle alışsa deyr pīri bāde-pālāyın (BV 453/5)

(Cihanın meyhanecisi şarap süzgeciyle şaraba alışsa zahid de bunu uygun görse zahid ikiyüzlülük kokusunu taşıdığı için kabul edemem.)

açış- : ağrımak (FK 223/6 açıŝmağdur).

Nāveki zağmıda ağrığdın açıŝmağdur füzün

Muzmer itmişler meger su birle peykānıda tuz (FK 223/6)

(Ok yarası da ağrıdan çok acımaktadır. Meğer su ile kirpiğinde tuz saklamışlar.)

butraş- : dağılmak (GS 65/5 butraşıp) (NŞ 96/2 butraŝtı).

Hecr hayli köñlüm içre mūr dik eylep hücüm

Gerçi vaşl ümmīdi yitkende cibin dik butraşıp (GS 65/5)

(Ayrılık sürüsü gönlüm içine karınca gibi saldıarak kavuşma ümidi ulaştığında sinek gibi dağılıp...)

Eyledi āŝüfte sevdāyī dimāğım reglerin

Tañğ yilidin anda kim butraŝtı ol āŝüfte saç (NŞ 96/2)

(Aklımın damarları sevdayı perişan eyledi. O dağınkı saç sabah rüzgārından orada ki dağıldı.)

çırmaş- : 1. dolaşmak (LM XIV/1117 çırmaştı).

Her nēçe yürürge sa' y kıldı

Çırmaştı ayağı vü yıkıldı (LM XIV/1117)

(Her nereye yürümeye çalıştı. Ayağı dolaştı ve yıkıldı.)

2. sarılmak (Sİ XXVII/2060 çırmaşıp) (BV 63/5 çırmaşıp).

Yana mañgıt özbek bile yandaşıp

Ki zülf dik tüzleri çırmaşıp (Sİ XXVII/2060)

(Yine mañgıt Özbek ile sarılıp ki saç gibi düzleri sarılıp...)

Serv-қaddim ‘ışkıdın köp tolғанıp-min körgeli

Bağ ara kim çıktı serv ü ‘ışq bi-cân çırmaşıp (BV 63/5)

(Servi boylum görerek aşkıdan çok dolanmışım. Bağ içinde servi ve aşk cansız sarılıp çıktı.)

êriş- / **iriş-** : erişmek, ulaşmak (LM XXIV/2007 êrişkil) (NŞ 100/7 irişmekke).

Kim yâr kabîlesin êrişkil

Қay sarı ki bardılar yêtişkil (LM XXIV/2007)

(Ki sevgili kabilesi ulaş, karla yağan yağmur hangi yöne vardılarsa onlara yetiş.)

Ki niçe köñgülsizdür irişmekke Nevâyî

Ol şüh çü öz mülkige bardı köñgül algaç (NŞ 100/7)

(Nevâyî’ye erişmeye nasıl gönülsüzdür. Çünkü o güzel kendine mülküne gönül alarak vardı.)

қamaş- : göremez hâle gelmek (NŞ 221/3 қamaşır).

Baқа алман көзүңг allımğa kilse

Қamaşır mihr körgeç utrudın köз (NŞ 221/3)

(Gözün önüme gelse bakamam. Göz karşıdan güneş görerek kamaşır.)

koş- : birlikte olmak, katılmak (LM XXXIII/2996 қоşuldı) (FK 576/9 қоşulмаққа).

Ата anadın tamām üzüldi

Şahrâ-yı hayl ara қоşuldı (LM XXXIII/2996)

(Ata ve anadan tamamiyle uzaklaştı. Çöl içerisine katıldı.)

‘Älem ehliğa қоşulмаққа özünгни қılма zâr

Çunki ayrıлмақ kirektür soñgra yüz âzâr ile (FK 576/9)

(Dünya ehline katılmak için inleme gerekecektir. Çünkü sonra yüz paylama ile ayrılmak gerekecektir.)

oñşaş- : benzeşmek (GS 400/6 oñşaşur).

Bu sarıĝ ruhsâr üze her sarı eşkim oĝşaşur

Bir ĥazânlig bâĝ içinde her taraf rûşen zülâl (GS 400/6)

(Bir sonbahar baĝı içinde her taraftaki saf su gibi bu sarı yanak üzerine her yerde gözyaşım benzeşir.)

sözleş- : kendi kendine konuşmak (GS 365/2 sözleşür) (BV 476/2 sözleşürde).

Tilbeler dik sözleşür min öz özüm birle müdâm

Çün özümün özge yok ‘ âlemde hem-derdim miniĝ (GS 365/2)

(Kendi kendim ile devamlı deliler gibi konuşurum.Çünkü benim kendimden başka dünyada dert ortaĝım yok.)

Sözleşürde öz özüm birle cünün ehli kibi

Ol peri-veş bil ü aĝzı kıl ü kâlî birle-min (BV 476/2)

(Deliler gibi kendi kendimle konuşurum da o peri yüzlünün beli ve aĝzını dedikodu yapıyorum.)

talaş- : can çekişmek (NŞ 4/4 talaşurda) (FK 188/6 talaşurda).

Firâkıĝ ara cân talaşurda yağıp

Hemol ĝam taĝdın başım üzre ĥârâ (NŞ 4/4)

(Hem o gam daĝından başım üzerine diken yağıp ayrılıĝın içinde can çekiştiĝinde...)

Urar-min yirge başımnı ĝamıĝdın cân talaşurda

Firâkıĝ ĥayli birle ol uruşum bu telâşımdur (FK 188/6)

(Gamından can çekiştiĝinde başımı yere vururum. Ayrılıĝın sürüsü ile o kavgam bu telaşımdır.)

tap(u)ş- : teslim etmek (GS 66/4 tapşurdum) (BV 280/3 tapşur).

Köĝülni küyide yüz renc ile miĥnetka tapşurdum

Ki ger körse bu şûret birle şâyed köĝlüm algay dip (GS 66/4)

(Eĝer bu suret ile şâyet gönlümü alacaĝım diyerek görse, gönlü köyünde yüz sıkıntı ile miĥnete teslim ettim.)

Tevbe kılmak ister irsenĝ kılma da‘ vî âşkâr

Tiĝrige tapşur özüĝni kılmaĝıl izhâr şart (BV 280/3)

(Tevbe etmek istersen davayı belli etme. Tanrı’ya kendini teslim et, görünmeyi şart sayma.)

tarkaş- : dağıtmak (GS 65/2 tarkaşıp) (NŞ 572/4 tarkaşıp).

Zülfi il köĝlin perişân eylemekke cem‘ olup

Ŧurfaraĝ bu kim köĝüllerni yıĝarĝa tarkaşıp (GS 65/2)

(Saçı halkın gönlünü perişan etmeye toplayıp, çok tuhaf bu ki topladığı gönülleri dağıtıp...)

Her biri bî-hâl bir yan tarķaşıp tüşti velik

Nâ-tüvân cismim ķarangü öyde piç ü tábķa (NŞ 572/4)

(Lâkin güçsüz vücudum karanlık evde eziyetle her biri hâlsizi bir tarafa dağıtıp düştü.)

tiñiş- : dinlenmek (LT CLXIII/3014 tiñiştürdi).

Çün anıñg birle tiñiştürdi özin

Nâle kıldı eşk-bâr eylep közin (LT CLXIII/3014)

(Onunla kendini dinlendirdi. Gözünden yaş döküp inledi.)

tolğaş- / dolaş- : sarılmak (GS 129/6 tolğaşur) (BV 144/9 dolaşıptur).

Tire âhim her dem andaķ tolğaşur boğzumğa kim

Çıķķalı ķoymas köñgüldin nâle vü efgännı dūd (GS 129/6)

(Karanlık âhim her vakit öylesine boğazıma sarılır ki inleme ve haykırış dumanını gönülden çıkararak bırakmaz.)

Nevâyî Türkleriniñg terki tutsa ‘ ayb kıılmañg kim

Añga bir Türkmen-i meh-veş gamı muħkem dolaşıptur (BV 144/9)

(Nevâyî Türklerinin ihmâlini ayıplamayın ki ona bir ay gibi Türkmen’in gamı sımsıkı sarılmıştır.)

tumuş- : acele ve hüzünlü hüzünlü söylemeyip oturmak (NŞ 247/6 tumuş) (BV 585/5 tumuştı).

‘ İşret it kim çarħ allında tefävüt yok turur

Ĥâh bezm içre sema‘ it ĥâh künc içre tumuş (NŞ 247/6)

(İçki iç ki felek önünde fark yoktur. İster meclis içinde sema et, ister köşede hüzünlü otur.)

Ezelde rind hoş-ĥâl oldı meydın

Velî ĥalvet ara zâhid tumuştı (BV 585/5)

(Ezelde rind şaraptan hoş durumda oldu ama kavuşma içinde zahid hüzünlü söyleyip oturdu.)

tutaş- : alevlenmek (HBD 19/1 tutaştı) (LT XVII/384 tutaşķan).

Veh ki hicrân berķıdın tüşti şebistanımğa ot

Uçķunı birle tutaştı beytü’l-aĥzânımğa ot (HBD 19/1)

(Yazık ki ayrılık şimşeginden yatak odama ateş düştü. Gam ve keder kıvılcımı ile yuvam alevlendi.)

Ot tutaşķan deştler her sarı fâş

Tartıban yalınları gerdünğa baş (LT XVII/384)

(Alevleri feleğe baş çekerek ateş tutuşan çöller her tarafta meydandadır.)

ulaş- : yerine ulaşmak (NŞ 160/2 ulaşıptur) (FK 64/6 ulaşıp).

Felekniñg bār-gehığa kıymaç olmış kuyuşın cirmi

Sütün dik düd-ı āhım añğa mundağ kim ulaşıptur (NŞ 160/2)

(Feleğin yüce divanına güneşin hacmi eğrilmiş.Sütun gibi āhımın dumanı böylece ulaşmıştır.)

Firāk ara ni tiriglik durur hoşā ölgen

Vişāl tārığa ümmīdi riştesi ulaşıp (FK 64/6)

(Kavuşma teline ümit ipi ulaşıp ayrılık içinde ölene canlılık ne hoştur.)

yaşınlaş- : yaklaşmak (BV 530/1 yaklaşşturdı).

Bes ki şan bardı elemeler yüzlenip her dāğıma

Ža‘ f ifrātı yaklaşşturdı barur çağıma (BV 530/1)

(Sıkıntılar her yarama yönelip kan gitti.Yeter! Zayıflıktan çocukluk zamanıma yaklaştım.)

yaşıs- : yakışmak (Sİ LXVIII/5707 yaşışturdılar).

Yaşışturdılar ilni teklif ile

Kiyürmekke şhandekşka tahvif ile (Sİ LXVIII/5707)

(Halkı güzel sözlerle kandırıp hendeğe korku ile girdirdiler.)

yandaş- : yaklaşmak (BV 269/2 yandaşmağ).

Añğa yandaşmağ miniñg şhaddim yok ey şuret-nigār

Çikseñg anıñg naşşını kılma mini yanında naşş (BV 269/2)

(Ey Ressam, benim ona yaklaşmam haddim değildir. Onun resmini yaparsan beni yanında çizme.)

yapış- : 1. yapışmak (LM XXV /2084 yapışıp).

Şan koymay salça reglerige

Cildi yapışıp süñgeklerige (LM XXV /2084)

(Cildi kemiklerine yapışıp, kene damarlarında kan bırakmayarak.)

2. sarılmak (FK 353/5 yapışınğ).

Közümge koydı şadım veh öter şayāl iylep

Alay dise ayak iy köz şaraları yapışınğ (FK 353/5)

(Gözümeye ayak bastı yazık hayal eyleyerek geçer. Ayak alay etse göz karaları sarılır.)

3. elle tutmak (GS 330/6 yapışmağılığ).

Cihāndın silkinip çıkķan itek tapıp yapışmağılığ

Müeyesser bolsa ni işdur alep yolıda hāk olmak (GS 330/6)

(Cihandan silkinip çıkan eteği bulup elle tutmak mümkün olsa yolunda toprak olmayı istemek nasıl bir iştir.)

yaraş- : yakışmak (BV 144/5 yaraşıptur) (LT XXIII/478 yaraşıp).

Şabā meşşātası luřf iyleben gül-gūn tonın kiydür

Ki rā‘ nā serviğa gül-bergdin hil‘ at yaraşıptur (BV 144/5)

(Gelini süsleyen sabah rüzgārı lutf edip gül renkli elbiseyi giydir. Ki güzel serviye gül yaprağından elbise yakışmıştır.)

Hem yaraşıp hilķatiŋġa hūbluķ

Hem muvāfiķ zātına maħbūbluķ (LT XXIII/478)

(Hem yaratılışına güzellik hem başarılı kişiliğine sevgililik yakışmış.)

yarmaş- : tırmanmak (GS 65/4 yarmaşıp).

Çıktı zūlfın salġaç oķ çāh-ı zenehdāndın kōŋgül

‘Ankebūt ol nev‘ kim tāriđa çıkķay yarmaşıp (GS 65/4)

(Gönül çene çukurundan tabii ki saçını açtığında çıktı. Örümcek bu şekilde saç teline tırmanıp çıkacak.)

yaruş- : parlamak (LM XIV/1140 yaruştı).

Kim otlarının cihān yaruştı

Ĥırmenleriđa bu şu‘ le tüşti (LM XIV/1140)

(Ki ateşlerden dünya parladı. Harmanlarına bu kıvılcım düştü.)

yavuş- : 1. ölmek üzere olmak (FK 689/374 yavuştum).

Kiçiben baştın ayağdın tüştüm

Ölgeli za‘ f içide yavuştum (FK 689/374)

(Her şeyden vazgeçtim, elden ayaktan düştüm.)

2. yaklaşmak (SS/543 yavuştılar).

Bardılar gāh ü gāh tüştiler

Tā Haleb mülkige yavuştılar (SS/543)

(Bazen gittiler bazen durdular. Tā Halep ülkesine yaklaştılar.)

yėtiş- / **yitiş-** : 1. büyüme (LM XXIX/2604 yėtişti).

Bu nev‘ cemāl ile yėtişti

Yüz ğunc u delâl ile yêtişti (LM XXIX/2604)

(Bu şekilde yüz güzelliği ile büyüdü. Yüz naz ve edâ ile büyüdü.)

2. ulaşmak (HE/219 yitişti).

Kim bu reyâhînga yitişti fütûh

Eyle ki ten gül-şeniğa kirdi rûh (HE/219)

(Bu fesleğenlere galibiyet ulaştı. Öyle ki ruh, tenin gül bahçesine girdi.)

6.1.2.5. Durum Değişikliği, Oluş ve Bir Hâlden Bir Hâle Geçiş Bildirme

bulğaş- : bulaşmak (NŞ 564/3 bulğaşıp).

Yüzge salsa könglüm aḥvâlin maḅga yoktur günâh

Köz yaşım kim bulğaşıp çıksa bağır ḳan bile (NŞ 564/3)

(Gözyaşım bağrımdaki kana bulaşıp çıksa, gönlümün hâlini yüzünde görsen bana günah yoktur.)

ḳızış- : ısınmak (FŞ XXIX/83 ḳızıştı).

Çü mey birle ḳızıştı başı anıḅ

Şurâhî dik aḳıp ḳan yaşı anıḅ (FŞ XXIX/83)

(Onun sürâhi gibi kan yaşı akıp, başı şarap ile ısındı.)

yavuş- : iyileşmeye yaklaşmak, iyileşmeye başlamak (FK 218/3 yavuştı).

Kilgeç köngül yarası yavuştı oḅgalğalı

Bir laḫza barmağıl ki dil-efğâr-min henüz (FK 218/3)

(Sevgili gelince gönül yarası iyileşmeye başladı. Bir an gelme henüz gönlü yaralı âşığım.)

6.1.2.6. Süreç Devamlılığı

ḳuruş- : her tarafı kurumak (FŞ LI/59 ḳuruşmak) (BV 585/1 ḳuruştı).

Ki andın şu' le çün cānımğa tüşti

ḳuruşmak tendağı ḳanımğa tüşti (FŞ LI/59)

(Çünkü ondan kıvılcım canıma düştü. Tendeki kanlarım tamamıyla kurudu.)

Yana hicrân otı cānımğa tüşti

Ki anıḅ tâbıdın ḳanım ḳuruştı (BV 585/1)

(Yine ayrılık ateşi canıma düştü. Ki onun sıcaklığından kanım tamamen kurudu.)

IV. SONUÇ

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından başlayıp 20.yüzyılın başlarına kadar devam eden Karadeniz, Kafkas dağları, Hazar Denizi ile İran'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş alanda kullanılmış bir Türkçedir. Bu kadar geniş alana yayılan Çağatay Türkçesinin Osmanlı Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Çağatay Türkçesinin 20.yy'dan sonra devamı olan Özbek Türkçesi üzerinde de etkisini görmek mümkündür. Dolayısıyla Çağatay Türkçesi, Türk dili çalışmalarına kaynaklık edecek zengin dil malzemelerini içerisinde barındırmaktadır.

Bu çerçevede hazırlanan “Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı” konulu çalışma, Çağatay Türkçesi döneminde kullanılan canlı edebî dilin malzemesi olan fiillerin çatı bakımından değerlendirilmesidir.

“Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı” konulu çalışmaya ilk olarak Hüseyin Baykara'nın Divanı'ndan başlanmış daha sonra Ali Şîr Nevâyî'nin manzum eserleri incelenmiştir. Bu eserler taranarak çatı eki almış fiiller tespit edilmiştir. Kök hâlinde olan fiillere, birleşik fiillere, fiillerin deyim hâlinde kullanımlarına yer verilmemiştir. Fiiller çatı bakımından oldurgan, ettirgen, edilgen, meçhul, dönüşlü, işteş olmak üzere altı gruba ayrılmıştır. Her bir çatı kendi içinde yapı ve anlam olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilmiştir.

Çağatay Türkçesi dönemindeki fiillerin aldıkları çatı ekleri ve bu eklere göre kazandıkları anlamlar aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Bu grafiklerde de görüldüğü üzere şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. *Çatı Eki Alan Fiillerin Genel Grafiği* 'nde Çağatay Türkçesinden çatı eki almış fiil sayıları açısından oldurgan (142), dönüşlü (141), ettirgen (64) çatılı fiillerin fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu çatılardan sonra edilgen (110) ve işteş (74) çatılı fiiller kullanılmaktadır. En az sayıda ise meçhul çatı (2) tercih edilmiştir.
2. *Oldurgan Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği* 'nde Çağatay Türkçesinden fiillerin oldurgan çatı eklerinden -(X)t- (74), -DUr- (23), -Ur- (20) eklerinin fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu eklerden sonra -GAR- (6),-GUr-(8),-GUz-

(3) ekleri kullanılmaktadır. Fiillerin en az sayıda -Ir-(2),-z- (2), -DAr- (1) eklerini aldığı görülmektedir.

3. *Oldurgan Çatıda Anlam Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde oldurgan çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “Kendisi yapma ve gücü yetme” (68), daha sonra “Kılış bildirme” (48), “Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma” (34) olduğu belirlenmiştir. Oldurgan çatı eki alan fiilin en az kullanıldığı anlamlar “İstemeyerek sebep olma” (2) ve pekiştirme (1) olduğu tespit edilmiştir.
4. *Ettirgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinden fiillerin ettirgen çatı eklerinden en fazla -DUr- (37), -(X)t- (22) eklerinin, en az olarak -Ur- (3), -GUr- (1), -GUz- (1) eklerinin kullanıldığı görülmüştür.
5. *Ettirgen Çatıda Anlam Grafiği*nde Çağatay Türkçesinde ettirgen çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “Bir şeyi yaptırma” (48), daha sonra “Bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma”(10)'dır. Fiillere getirilen ettirgenlik eklerinin en az kullanıldığı anlamlar “Yardım Etme”(2) ve ”Bir olaya istemeden sebep olma” (2)'dir.
6. *Edilgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde fiillere edilgen çatı eklerinden en fazla -(X)l- (96), sonra -(X)n- (14) eki gelmiştir.
7. *Edilgen Çatıda Anlam Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde edilgen çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “Etkilenenin ön plana çıkarıldığı başkası tarafından”(97), en az “Durum bildirme”(13) olarak tespit edilmiştir.
8. *Meçhul Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde fiillere meçhul çatı eklerinden sadece -(X)l- (2) ekinin geldiği tespit edilmiştir.
9. *Meçhul Çatıda Anlam Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde meçhul çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “Bir işi yapanın meçhul olması”(2) anlamıdır.
10. *Dönüslü Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde fiillere dönüslü çatı eklerinden en fazla -(X)l- (81), daha sonra -(X)n- (61) eki geldiği görülmüştür.
11. *Dönüslü Çatıda Anlam Grafiği*'nde Çağatay Türkçesinde dönüslü çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “İşi kendisi yapma ve doğrudan etkilenme”(93), daha sonra “Pekiştirme”(29), “İşi kendisi için ve kendi yararına yapma dolaylı etkilenme”(25), en az yüklendiği anlamlar “...ile donanmak.”(2),

“kendi kendine söylemek, ses çıkarmak” (2), “bir nesne edinmek” (1) olduğu tespit edilmiştir.

12. İşteş Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği’nde Çağatay Türkçesinde fiillerde işteş çatı eki olarak -(X)ş- (74) ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

13. İşteş Çatıda Anlam Grafiği’nde Çağatay Türkçesinde işteş çatı eki alan fiillerin en çok yüklendiği anlam “Bir işi birden fazla kişi ile karşılıklı yapma” (38), “bir işi birden fazla kişi ile birlikte yapma” (28), Dönüşlülük bildirme” (25) anlamlarındadır. İşteş çatı eki en az “Durum değişikliği bildirme, bir hâlden bir hâle geçiş bildirme” (3), “Süreç devamlılığı” (1) anlamlarında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde en fazla oldurgan çatılı fiillerin (142), en az meçhul çatılı (2) fiillerin kullanıldığı görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde en yaygın kullanılan dönüşlülük eki “-n-“ ekidir. Çağatay Türkçesinde ise “-n-” ekinin yerine “-l-” ekinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda -ş- ekinin de Çağatay Türkçesi döneminde birlikte ve karşılıklı yapma anlamının dışında dönüşlülük eki fonksiyonunda da kullanıldığı görülmektedir. İriş-, kamaş- gibi fiiller çoğul özne ya da nesne almadığında işteş anlam taşımaz. Örneğin, kamaş- fiili “göremez hâle gelmek.” anlamıyla dönüşlülük anlamı veren işteş fiil olarak değerlendirilir.

Edilgenlik ve meçhul eki olarak bilinen “-l- “ ekinin Çağatay Türkçesi döneminde de Türkiye Türkçesi döneminde olduğu gibi 96 tane fiilde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Dönüşlülük eki olarak kabul edilen sonradan edilgenlik görevini üstlenen “-n-“ ekinin, Çağatay Türkçesi döneminde “-l-“ ekine göre 14 tane fiilde, daha az sayıda kullanıldığı tespit edilmiştir. Meçhul çatı ekinin sadece 2 tane fiilde kullanıldığı görülür.

İbrahim Delice’nin “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?” makalesindeki açıklama ve örneklerden yola çıkarak Türkiye Türkçesinde -(X)t- ekinin yanı sıra daha çok -D(X)r- ve -(X)r- eklerinin oldurgan çatı eki olarak kullanıldığı görülür. Türkiye Türkçesinde oldurma ve yaptırma ifade eden -(X)t- eki, diğer oldurgan ve ettirgen çatı ekleriyle katmerli (üst üste) olarak kullanıldığında ettirgenlik fonksiyonundadır. Çağatay Türkçesinde oldurgan çatıda, oluş ve kılış ifade eden -(X)t- ekinin 74 tane fiilde daha sık kullanıldığı, ettirgen çatı eki olarak ve yaptırma fonksiyonunda 22 tane fiilde, daha az sayıda kullanıldığı görülür.

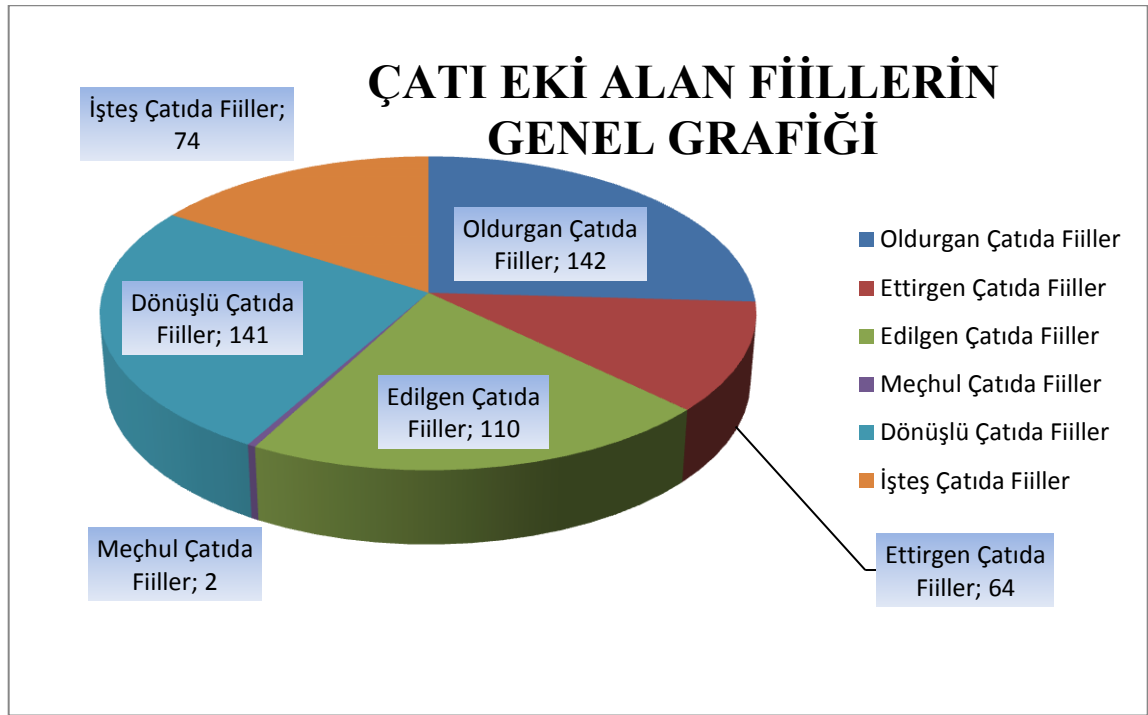

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de ettirgen fiillerde “bir şeyi yaptırma” anlamının (48), işteş fiillerde “bir işi birden fazla kişi ile karşılıklı yapma” (38), “bir işi birden fazla kişi ile birlikte yapma” (28) anlamının korunduğu ve devam ettiği görülmektedir.

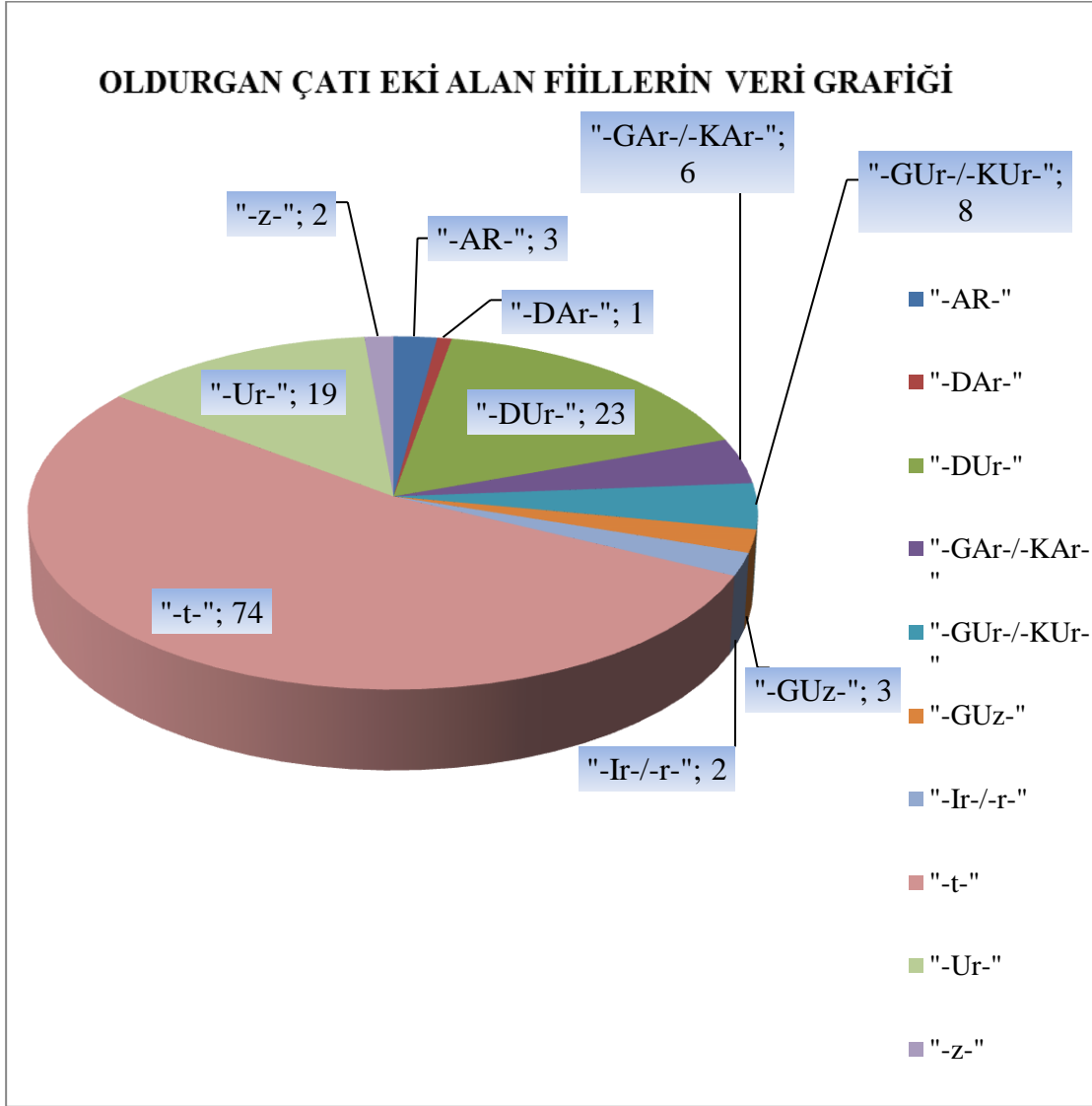

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FİİL ÇATISINDA YAPI VE ANLAM GRAFİKLERİ

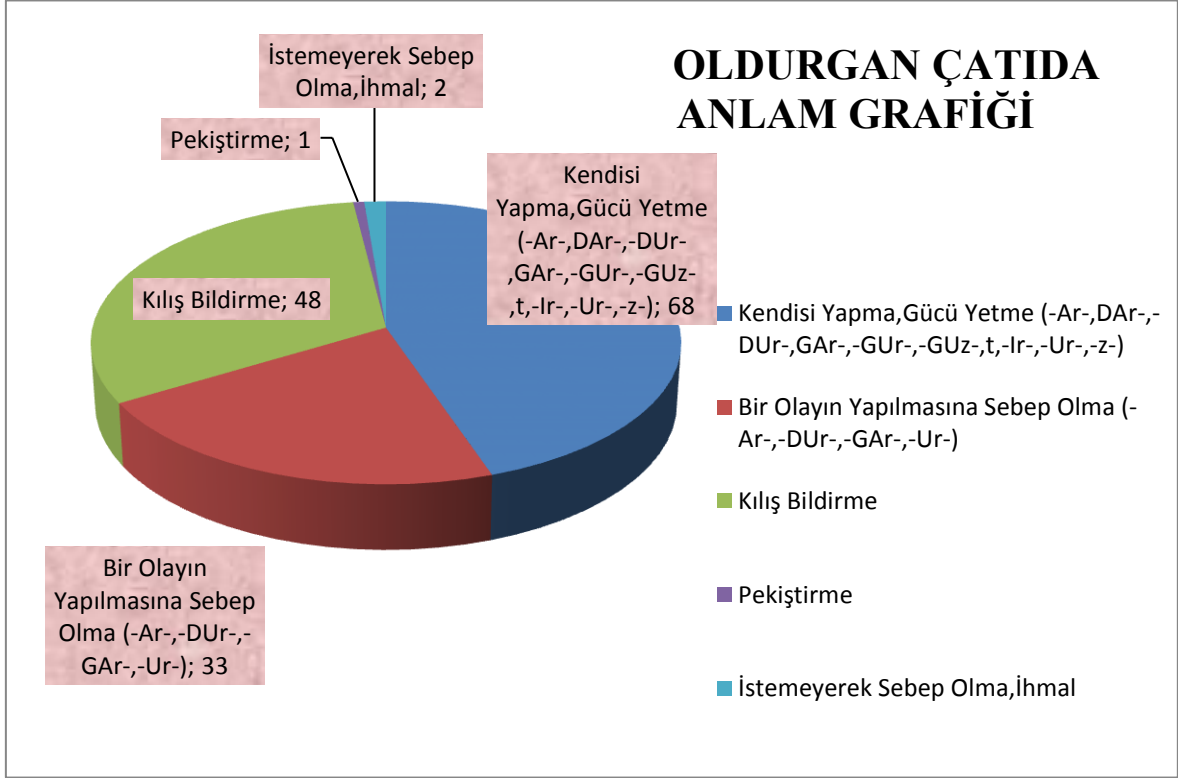
Grafik 1

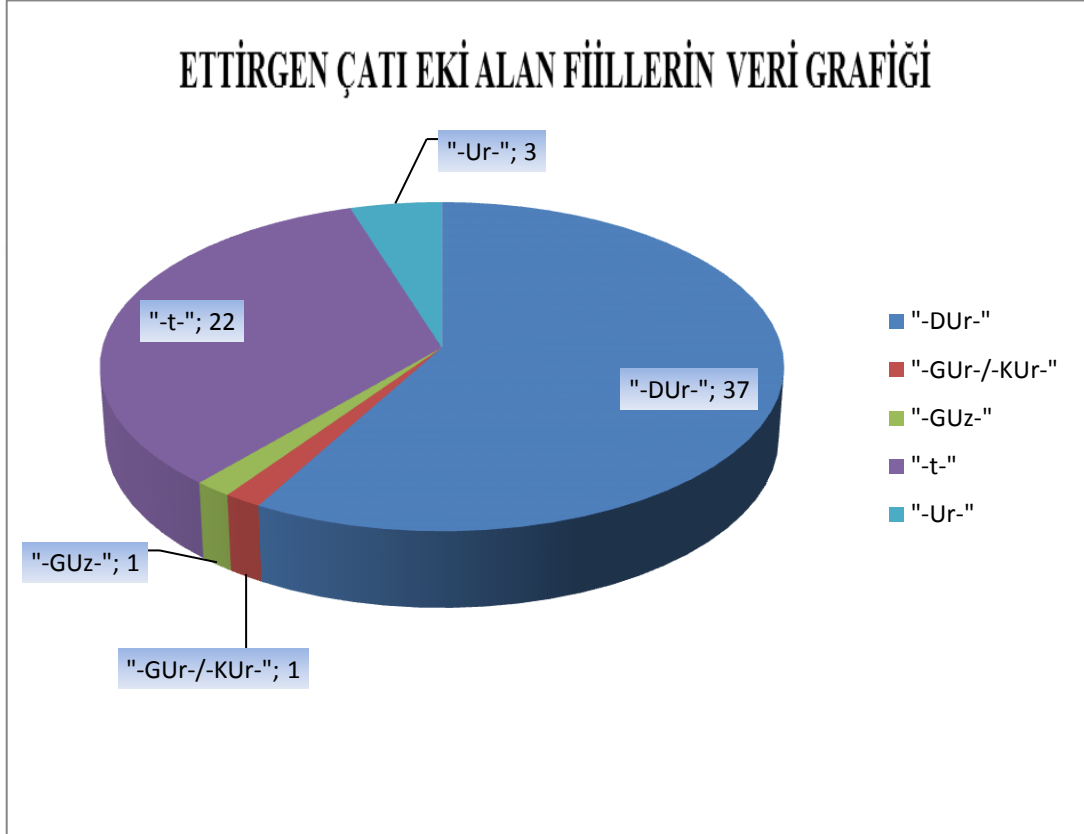
Grafik 2

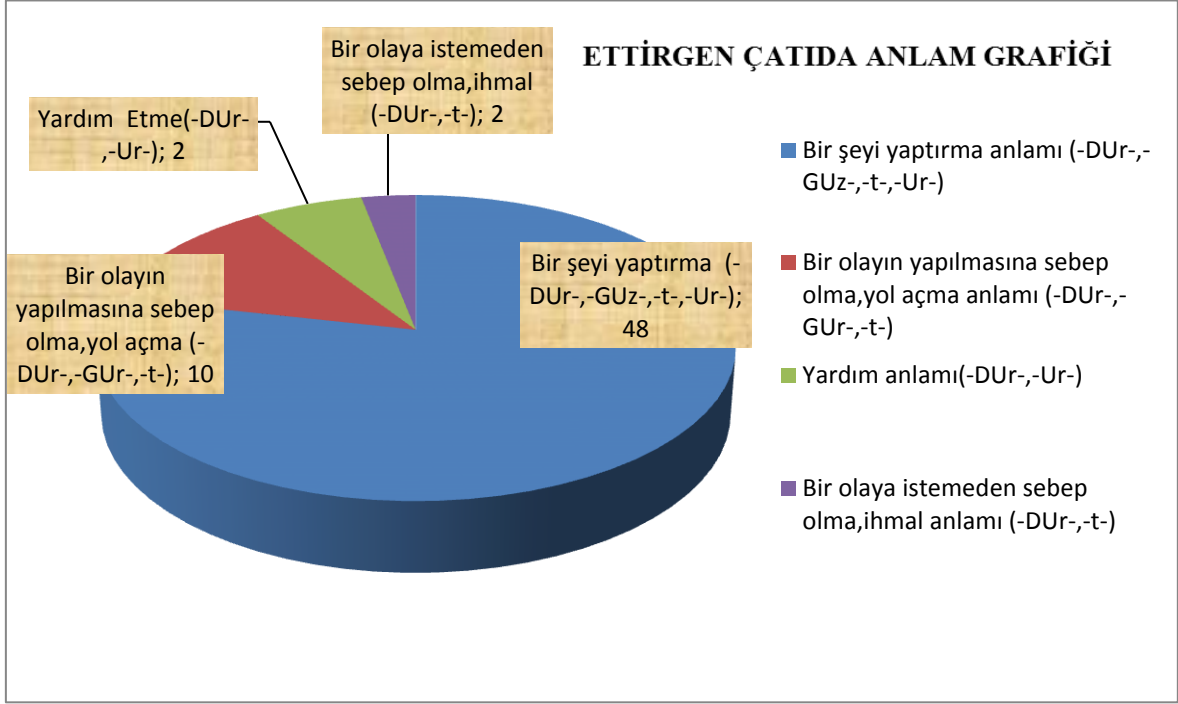
Grafik 3

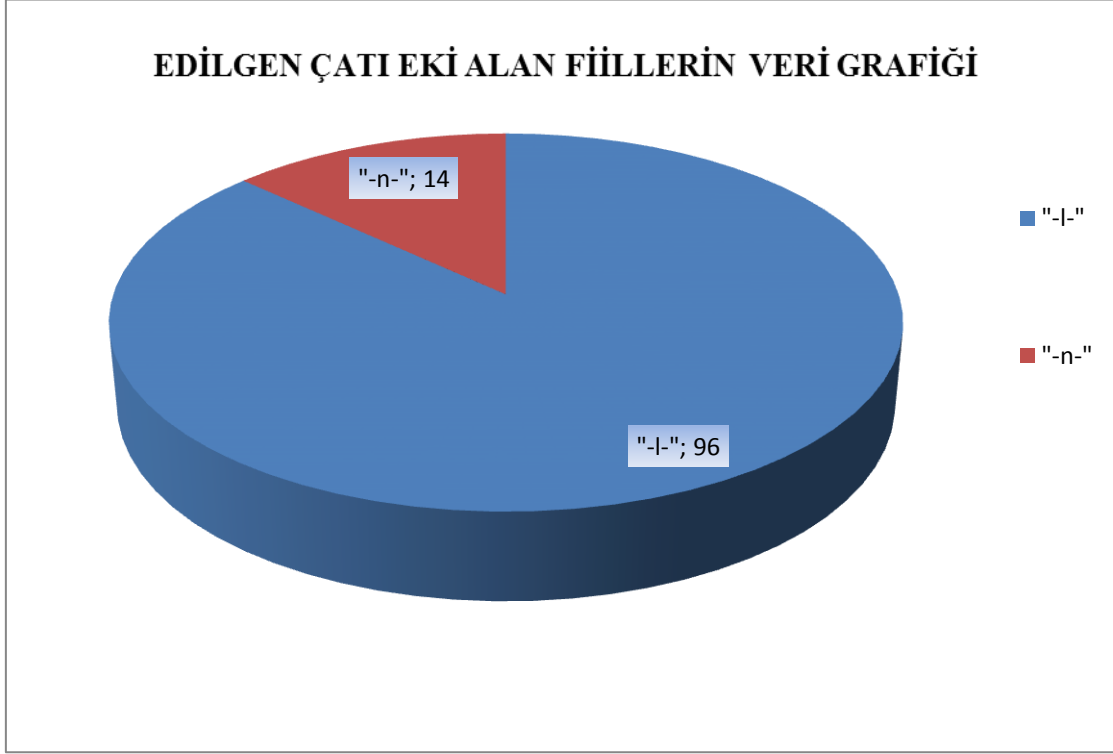
Grafik 4

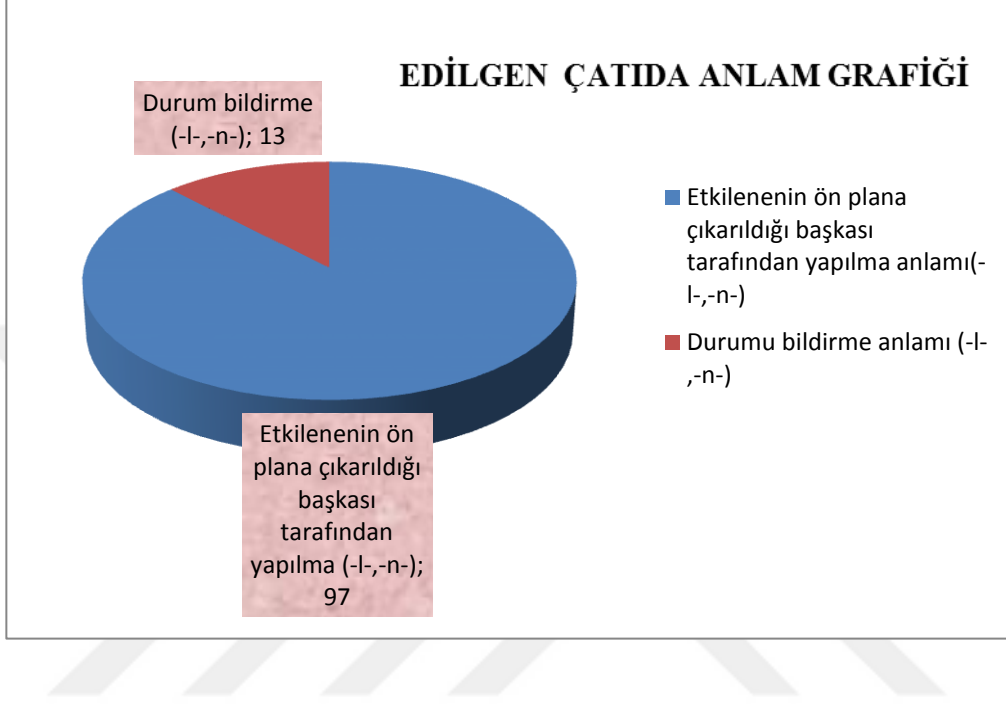
Grafik 5

Grafik 6

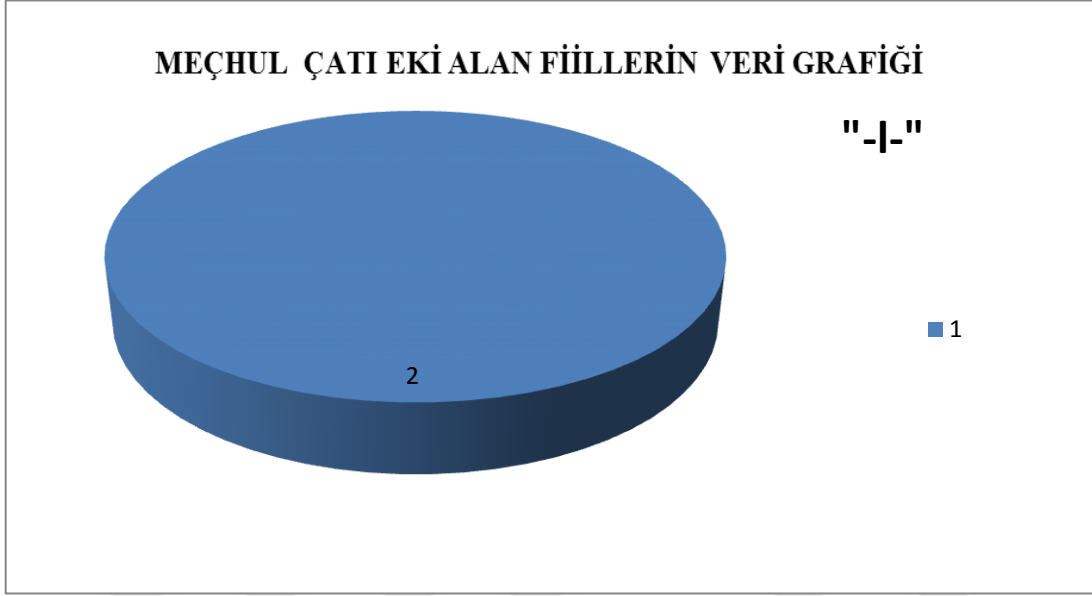

Grafik 7

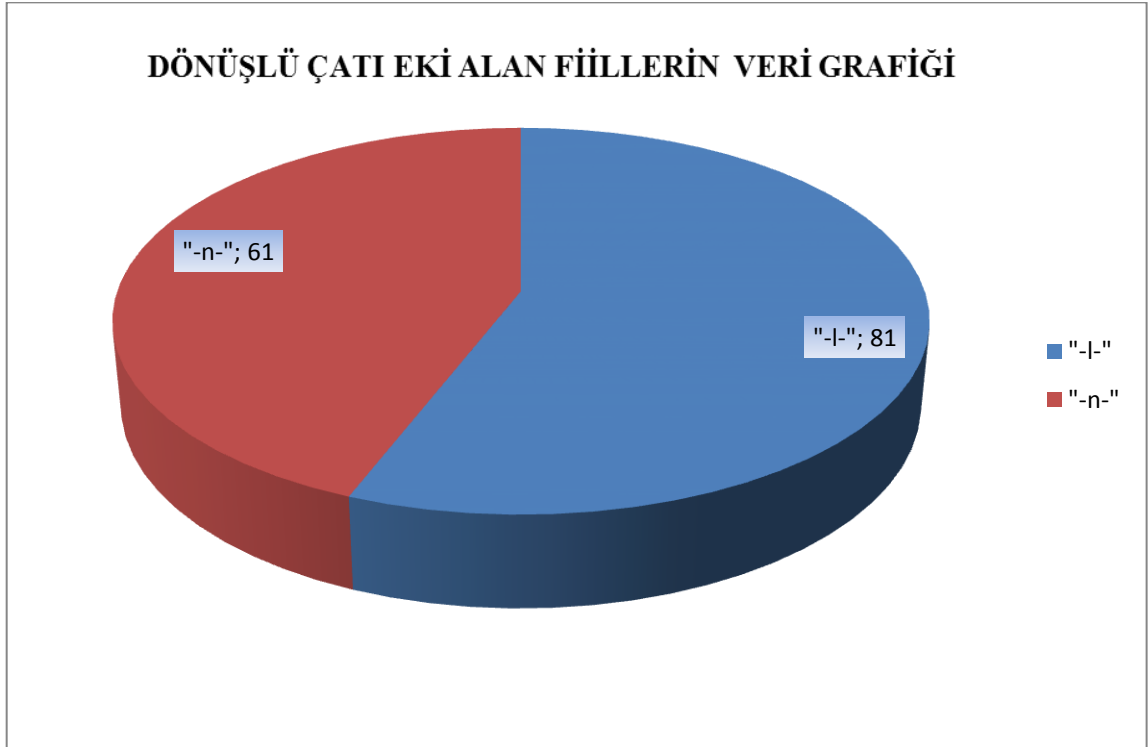
Grafik 8

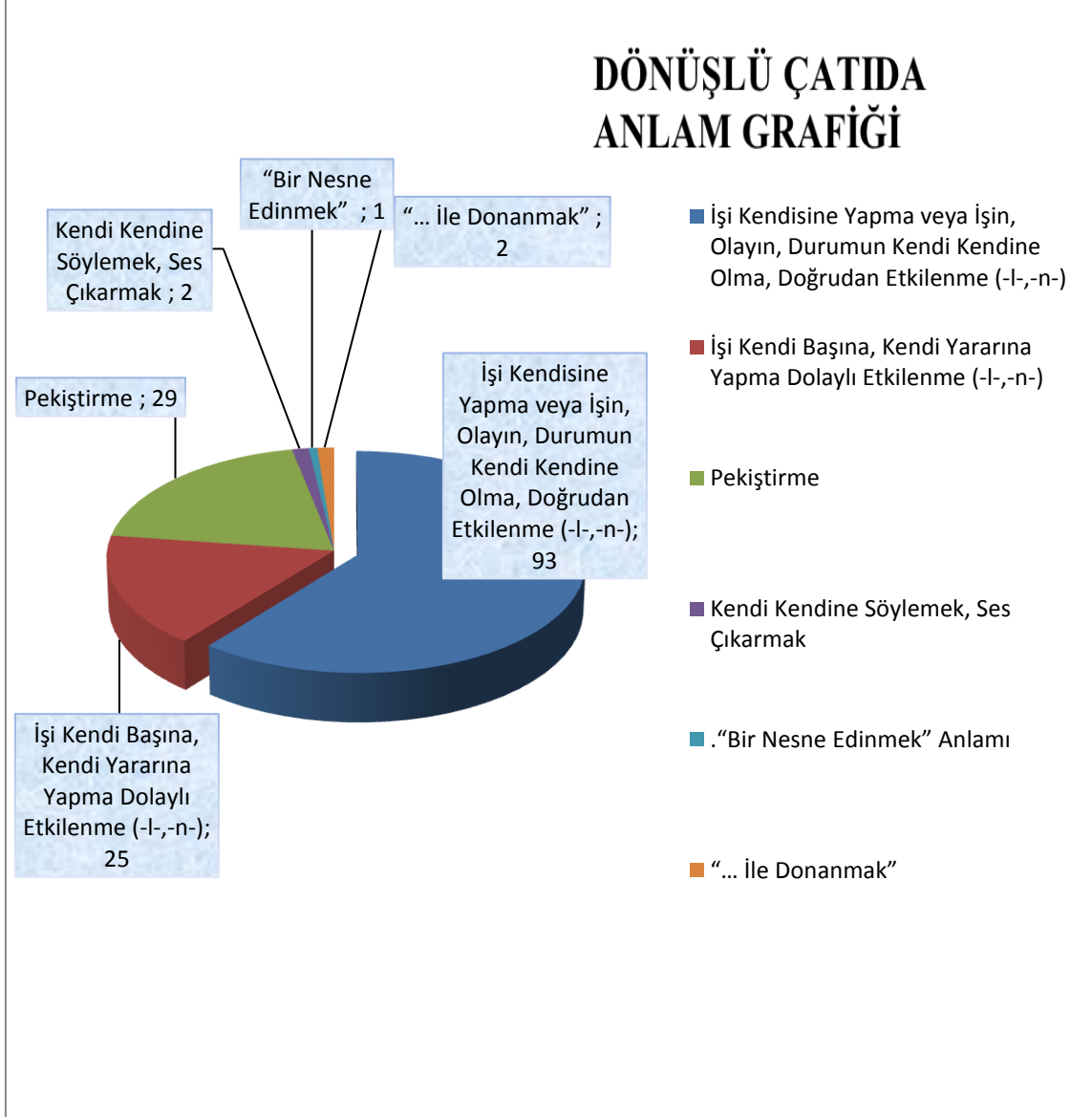
Grafik 9

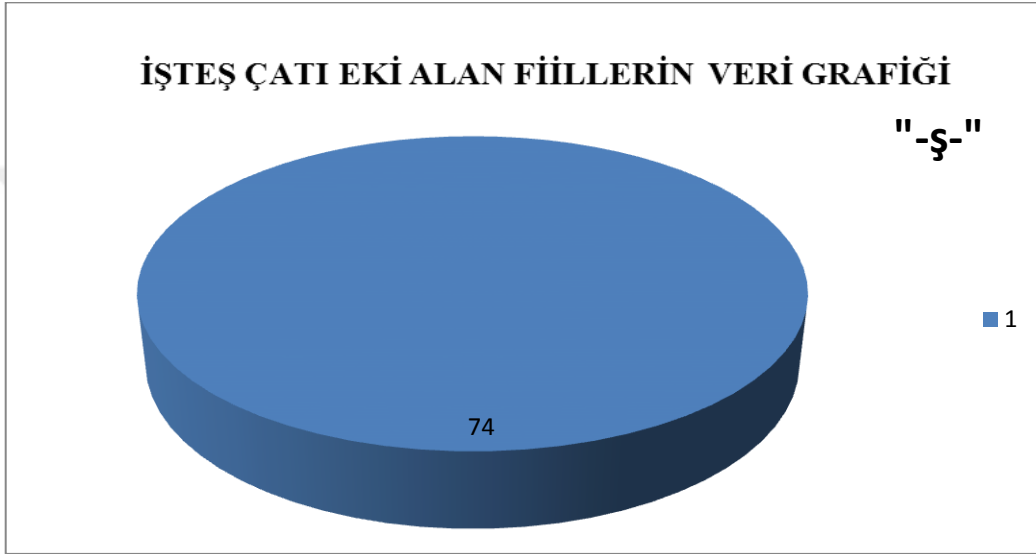
Grafik 10

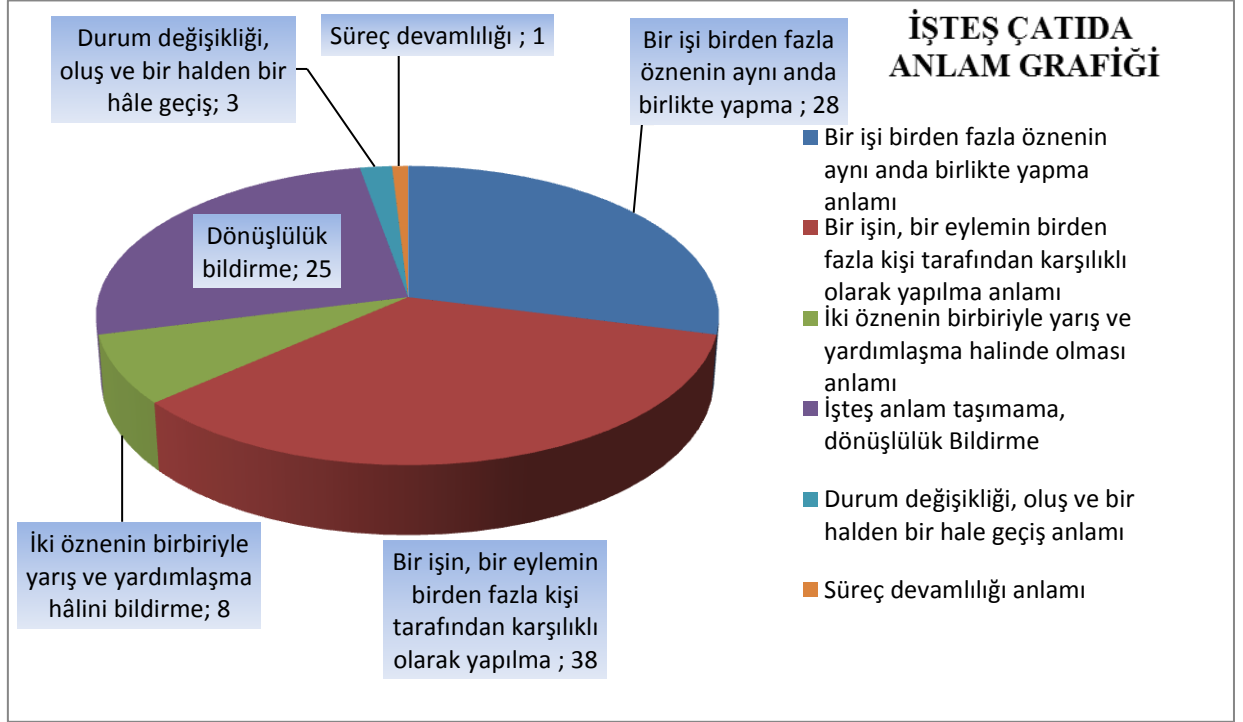
Grafik 11

Grafik 12

Grafik 13

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Abik, D. (1993). Ali Şîr Nevâyî'nin Risâleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeat, Metin - Gramatikal İndeks - Sözlük. Ankara Üniv.: Doktora Tezi.
2. _____.(1999). Ali Şîr Nevâyî'nin Zübdetü't- Tevârîh'i Üzerine. TDAY-Belleten 1996.
3. _____.(2006). Ali Şîr Nevâyî, Hamsetü'l-Mütehayyirîn. Metin - Çeviri-Açıklamalar - Dizin. Adana: Seçkin Yay.
4. Adalı, O. (1979). Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler. Ankara.
5. Ahmedov, N. (1997). "Türk Halk Edebiyatında Ali Şîr Nevâyî' nin Betimlemesi". Bilig. S.4.193-197.
6. Aksan, D. (2009). Her Yönüyle Dil. Ankara: TDK Yay.
7. Algar, H., Alparıslan, A. (1998). "Hüseyin Baykara". İslam Ansiklopedisi. C.18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
8. Aslan, S. (2012). Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri, Bilig Dergisi, Güz, S. 63,11-30.
9. Aslan, B. (2009). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri. Ankara: Gazi Üniv. Yüksek Lisans Tezi.
10. Atabay, N., Özel S., Kutluk, İ. (2003). Sözcük Türleri. İstanbul: Papatya Yay.
11. Atabay, İ. (2005). Ettirgenlik Ekleri ve Türkçe Sözlük'ün Ettirgen Fiiller Açısından Değerlendirilmesi. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Bahar. S.2.C.1.13-54.
12. Atalay, B. (1970). Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
13. _____. (1998). Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk. Cilt I-II-III-IV. Ankara: TDK Yay.
14. Ayan, H., Yavuz, K., Gemalmaz, E., Toparlı, R., Ayan G., Akpınar, Y. (hızl.). (1995). Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n - Nefâyis. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.
15. Banguoğlu, T. (1998). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yay.

16. Baasanjav, T. (2006). Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı. Ankara Üniv.: Doktora Tezi.
17. Başdaş, C. (2006). Türk Lehçelerinde İşteşlik Eki (-ş-) ve Çokluk. 9-15 Nisan I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. Çeşme-İzmir.
18. Benzer, A. (2008). Fiilde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik. İstanbul: Marmara Üniv. Doktora Tezi.
19. _____. (2011). Türkçe Öğretiminde Çatı Konusu ve Biçime Dayalı Yeni Bir Sınıflandırma. Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi. S.1.C.1.34-62.
20. Berta, A. (1996). Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen. Harras sowitz Verlag-Wiesbaden
21. Bilgen, İ. (1989). Divânu Luğâti't-türk'te Söz Yapımı. Ankara: Hacettepe Üniv.: Doktora Tezi.
22. Bilkan, A. F. (2001). Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
23. Borovkov, A. K. (1988). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şîr Nevâyî (Rasime Uygun, Çev.). TDAY Belleten-1954. Ankara: TTK. Basımevi.
24. Brockelmann, C. (1954). Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens. Leiden: E.J.Brill.
25. Börekçi, M. (2004). Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I. 20-26 Eylül. S. 855 / I. 487-499. Ankara: TDK Yay.
26. Caferoğlu, A. (1930). Ebû Hayyan Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk. İstanbul: Evkaf Matbaası.
27. Canım, R. (2000). Latîfi, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ. (İnceleme-Metin). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
28. _____. (1988). Muğla Ağzı. TDAY Belleten 1962, 2.bs. Ankara: TDK Yay.
29. Canpolat, M. (1995). Ali Şîr Nevâyî. Lisânü't-Tayr. Ankara: TDK Yay.
30. Clauson, S. G. (1960). Sanglax - A. Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdî xân. "E. t. w. Gibb Memorial Serres. New Series xx".London.
31. _____. (1972). An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish. Oxford Üniversity: London.
32. COMRIE, B. (1989). Language Universals and Linguistic Tipology. Chicago: The University of Chicago Press.

33. COMRIE, B. (2005). Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi. (İ. Ulutaş, Çev.). İstanbul: Hece Yay.
34. Courteille, P. (1870). Dictionnaire Turc-Oriental-el-lugatü'n-Nevâiyye ve'l-iştihâdatu'l - Çağataiyye. Paris.
35. Çelik, Ü. (1996). Ali Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn. Ankara: TDK Yay.
36. Çetindağ, Yusuf. (2005). Ali Şîr Nevâyî'nin Osmanlı Şiirine ve Kanunî Sultan Süleyman'a Tesiri ve Sebepleri Üzerine. Osmanlı Araştırmaları XXVI. İstanbul. Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğluna Armağan-II.
37. Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). Maḥmûd al-Kaşyari: Compendium of the Turkic Dialects III. Cambridge: Sources of Oriental Languages and Literatures 7.Turkish Sources VII.
38. Delice, H. İ. (2000). Türkçe Sözdizimi. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
39. Delice, H. İ. (2009). Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi. Mayıs. C.33. No:1. 107-120.
40. Demir, N. ve Yılmaz, E.(2010). Türk Dili El Kitabı. (5. bs.). İstanbul: Grafiker Yayınları.
41. Demircan, Ö. (2003). Türk Dilinde Çatı. İstanbul: Papatya Yay.
42. Deny, J. (1943). Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi).(Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif Kütüphanesi,Beşinci Fasikül. TDK Kütüphanesi. Esas No: A.1141. Kayıt No: 5890.
43. Doğan, T. (2013). Ko(y)- Fiilinin “İzin Verme” İşaretleyicisi Olarak Kullanımları. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Güz. C.13. Yıl:13. Sayı:2,13. 151-170.
44. Eckmann, J. (2012). Çağatayca El Kitabı (Günay Karaağaç, Çev.). İstanbul: Kesit Yay.
45. _____. (1996). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. (Osman Fikri Sertkaya, Yay. Haz.). Ankara: TDK Yay.
46. Ediskun, H. (1985). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
47. Eker, S. (2002). Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yay.
48. Emre, A. C. (1931).Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha. Cilt 1. İstanbul: TDK Kütüphanesi Fil. A/1872, Kayıt No:2259.
49. _____. (1945). Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

50. Eraslan, K. (1971). Nevâyî'nin "Halat-ı Seyyid Hasan Big" Risâlesi. Türkiyat Mecmuası .C.16.
51. _____. (1980). Ali Şîr Nevâyî'nin "Halat-ı Pehlevan Muhammed" Risâlesi. Türkiyat Mecmuası. C.19.
52. _____. (1986). "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı". Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri.Tarih-Antoloji-Ansiklopedisi. Cilt3. (ss.59-62). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
53. _____. (1993). "Çağatay Edebiyatı" maddesi. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.8. (ss.168-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
54. _____. (1993). Ali Şîr Nevâyî. Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi). Ankara: TDK Yay.
55. _____. 1996). Ali Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I. Metin.(2.bs.). Ankara: TDK Yay.
56. Eraslan, K. (1999). Hüseyin-i Baykara Divânı'ndan Seçmeler. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
57. _____. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yay.
58. Ercilasun, A. B. (1984). Kutadgu Bilig Grameri-Fiil. Ankara: Gazi Üniv.Yay.
59. _____. (2011). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınevi.
60. Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II. Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag.
61. Ergin, M. (1981). Azerî Türkçesi. İstanbul: İstanbul Üniv. Yay.
62. Ergin, M. (1993). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
63. Ergun, S. N. (1966). Türk Şâirleri. Cilt I. İstanbul.
64. Ergüzel, M., Boz, E., Gülsevin, G.,Yaman E. (2011). Üniversiteler İçin Türk Dili (Yazılı ve Sözlü Anlatım). Ankara: Savaş Yayınevi.
65. Ertaylan, İsmail Hikmet. (1946). Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyinî". İstanbul.
66. Gabain, V. G. (1988). Eski Türkçenin Grameri. Ankara: TDK Yay.
67. Gencan, T. N. (2001). Dil Bilgisi. Ankara: Ayraç Yayınevi.

68. Göksel, A. (1995). Voice in Turkish. (D.C.Bennet, T.Bynon, and B.G.Hewitt, Haz.) Subject. Voice and Ergativity; Selected Essays. London: SOAS Publications içinde. 82-104.
69. Göksel, A., Kerslake, C. (2005). Turkish: A Comprehensive Grammar. London-New York: Routledge Yayınevi.
70. Grunina, Elvira, A. (2000). Fiil Çatısı Üzerine. TDAY Belleten-1997. 195-213. Ankara: TDK Yay.
71. Guzev, Viktor G. (1990). Oçerki po teorii tyurksogo slovoizmeneniya: glagol (na materi ale staroanatoliysko-tyurksogo yazıka). 168 s. Leningard: İzdatel'stvo LGU.
72. Gülensoy, T. (2011). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
73. Gülensoy, T., Fidan, M. (2004). Midhat Sadullah Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri. Ankara: TDK Yay.
74. Gülsevin, G. (2011). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: TDK Yay.
75. Günay, T. (1978). Rize İli Ağızları. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.
76. Hacıeminoğlu, N. (1996). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yay.
77. _____. (1984). Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller. Cönk Yay.
78. Hatipoğlu, V. (1974). Türkçenin Ekleri. Ankara: TDK Yay.
79. Niyâzi. (2011). Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar (Kaçalın, Mustafa, S., Haz.) Ankara: TDK Yay.
80. Kafalı, M. (2006). "Altın Orda Hanlığı". Türkler Ansiklopedisi. Yeni Türkiye Yay.
81. Karabulut, F. (2010). Türk Dilinde Edilgen Biçimbirimsiz Etken Yapı Tipolojisi. Turkish Studies International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall. 360-400.
82. Karahan, L., Ergönerç, D. (2000). Hüseyin Cahit- Türkçe Sarf ve Nahiv. Ankara: TDK Yay.
83. Karahan, L. (2011). Türk Dili Üzerine İncelemeler - Fiil- Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi. Eylül 1997.C.1997/II. S.549. 209-213. Ankara: Akçağ Yay.
84. Karaörs, M. (2006). Ali Şîr Nevâyî - Nevâdirü'ş-Şebâb. Ankara: TDK Yay.
85. Kartal, A. (2003). "Ali Şîr Nevâyî'nin Farsça Şiirleri". Bilig. S.26. 147-180.

86. Kaya, Ö. (1996). Ali Şîr Nevâyî - Fevâidü'l-Kiber. Ankara: TDK Yay.
87. Kerimoğlu, C. (2009). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik. Turkish Studies International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall.1734-1745.
88. Koca, Z. (2004). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatılarının İşlevsel Özellikleri. Erciyes Üniv.Yüksek Lisans Tezi.
89. Koç, N. (1996). Yeni Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
90. Kononov, A. N. (1956). Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnago Yazyka. Moskva-Leningrad: Sovyet İlimler Akademisi.
91. Korkmaz, Z. (2003a). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yay.
92. _____. (2003b). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler. TDAY-Belleten 2001/I-II. 193-198. Ankara:TDK Yay.
93. _____. (2007). Türk Dili Üzerine Araştırmalar III.(Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler). Ankara: TDK Yay.
94. _____.(2007). Türk Dili Üzerine Araştırmalar III (Ali Şîr Nevâyî ve Çağatay Yazı Dili). Ankara: TDK Yay.
95. _____. (2010). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
96. Koşaner, Ö. (2005). Türkçede Dönüşlü Yapıların Biçim-Sözdizimsel Özellikleri. Dokuz Eylül Üniv. Yüksek Lisans Tezi.
97. Konıg, G. (1983). “Türkçede Çatı”. Hacettepe Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi (Özel Sayı). Ankara: Hacettepe Üniv. Yay.
98. Köprülü, M. F. (1927). Ali Şîr Nevâyî ve Tesiri. Türk Yurdu.V. 234-238.
99. _____. (1934). Ali Şîr Nevâyî ve Tesirleri. Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar.(Türk Yurdu'ndaki makalenin genişletilmiş neşridir.).257-266.
100. _____.(1945). “Çağatay Edebiyatı”. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 3. (ss.270-323). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
101. _____. (1989). “Ali Şîr Nevâyî”. Edebiyat Araştırmaları II. (ss.429-438). İstanbul: Ötüken Yay.
102. _____. (2011). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınevi.

103. Kunoş, I. (1902). Şeyh Süleyman Efendi's Çagatay-Osmanisches Wörterbuch. Budapeşte.
104. Kurat, N. A. (1992). Türk Dünyası El Kitabı. C. I. Coğrafya-Tarih. Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Yay.
105. Kut, G. (2003). Garâ'ibü's-Sıgar. (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Ankara: TDK Yay.
106. _____. (1989). Ali Şîr Nevâyî. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (ss.449-453).C.2.
107. Lemmens, M. (1998). Lexical Perspectives on Transitivity and Ergativity. Amsterdam / Philadelphia: Jhon Benjamins Publishing Company.166.
108. Lewis, G. (1967). Turkish Grammar. Oxford: Oxford Yay.
109. Levend, A. S. (1966). Ali Şîr Nevâyî, II. Cilt Divanlar. Ankara: TDK Yay.
110. _____. (1967). Ali Şîr Nevâyî, III.Cilt-Hamse (Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leyli vü Mecnûn, Seb' a-i Seyyâr, Sedd-i İskenderî). Ankara: TTK. Basımevi.
111. _____. (1968). Ali Şîr Nevâyî, IV. Cilt- Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler. Ankara: TDK Yay.
112. Lübimov, K. (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi. Aralık-XIII. S:147.150-155.
113. Mansuroğlu, M. (1988). Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri. TDAY Belleten-1960. 2.bs. 181-187. Ankara.
114. Nalbant Özkan, B. (2005). Nevâdirü'n-Nihâye (İnceleme - Metin - Dizin). Ankara Üniv. Basılmamış Doktora Tezi.
115. Ölmez, Z. (1993). Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme - Metin - Sözlük). Hacettepe Üniv. Doktora Tezi.
116. Ölmez, Z. (1993). Ali Şîr Nevâyî'nin Mahbûbü'l-Kulûb'u. Türk Dilleri Araştırmaları. C.3.
117. Ölmez, Z. (2007). Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. Cilt 5. Sayı 9. 173-219.
118. Özalan,U. (2007). Sir Gerard Clauson-Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler. Dil Araştırmaları Dergisi- C:1.S:1.Güz.185-196.
119. Özgür, M. (2008). Türk Dilinde Edilgen Çatı. Ondokuz Mayıs Üniv.Yüksek Lisans Tezi.

120. Öztürk, R. (2010). Yeni Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yay.
121. Özkan, N. (1996). Gagavuz Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yay.
122. Özönder Barutçu, S. (2011). Ali Şîr Nevâyî Muhâkemetü'l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi). Ankara: TDK Yay.
123. Özyetgin, A. M. (2001). Ebû Hayyân-Kitabu'l-İdrak li Lisâni'l-Etrak (Fiil:Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi. Ankara: Köksav Yay.
124. Röhrborn, K. (1994). Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. iefahrung 5 ayl- ängäklig. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
125. Salman, A. (2001). Türkmen Türkçesinde Hâl Eklerinin Birbirinin Yerine Kullanılması. TÜBİAR-X. 359-364.
126. Sağol, G., Şahin, E., Yıldız, N. (2004). Ahmet Cevat Emre-Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisân-ı Osmanî Sarf ve Nahiv. Ankara: TDK Yay.
127. Saray, M. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
128. Sebzecioğlu, T. (2008). Türkçede Edilgenlik. Dokuz Eylül Üniv. Doktora Tezi.
129. Selçuk, B. K. (2013). İşlevsel Dilbilgisi Çerçevesinde Kırgızcada Ettirgenliğin İşlevsel-Anlamsal Alanı. Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter. 2241-2256. Ankara.
130. Sertkaya, O. F. (1971). Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri - IV. TDED. CXIX. 5.
131. Seyhan, T. O. (2005). Ali Şîr Nevâyî - Sirâcü'l-Müslimîn (Giriş - Karşılaştırmalı Metin). Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. C.2. S. 4.
132. Siewierska, A. (1984). The Passive. A Comporative Linguistic Analysis. New Hampshire.
133. Şeyh Süleyman Efend-i Buhari .(2003). Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî (Tıpkı basım). İstanbul 1298, Türk Dilleri Araştırmaları 13.
134. Tarama Sözlüğü. (1996). Ankara: TDK Yay.
135. Taş, İ. (2009). Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. Ankara: TDK Yay.
136. Tekin, Alpay, G. (1994). Ali Şîr Nevâyî-Ferhâd u Şîrîn (İnceleme-Metin). Ankara: TDK Yay.

137. Tekin, T. (1969). "Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic". Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica XXII/1:51-80.
138. Tekin, T. (1988). A. N. Kononov (Tanıtma Yazısı). TDAY-Belleten-1959. Ankara.
139. _____. (1995). Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler. Ankara: Simurg Yay. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:13.
140. _____. (2000). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
141. Tekin, T. (2003a). Altaic Etymologies:I, Makaleler I. Altayistik (Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Yay. Haz.). Ankara: Grafiker Yayıncılık:11.
142. Tekin, T. (2003b). "On the Alternation l ~ s in Turkic and Mongolian". Makaleler I. Altayistik (Emine Yılmaz-Nurettin Demir, Yay. Haz.): 39-43. Ankara: Grafiker Yay.:11.
143. Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları. 4.bs. Ankara: TDK Yay.
144. Teres, E. (2009). Çağataycada Söz Yapımı. İstanbul: Yıldız Teknik Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi.
145. Tezcan, S. (1981). "Peter Zieme: Manichäische-türkische Texte. Berliner Turfan texte V. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orient. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademik Verlag. Berlin. 1975. TDAY Belleten-1978-1979: 295-300.
146. Tietze, A. (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. İstanbul-Wien, Simurg Yay.
147. Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken Yay.
148. Toparlı, R., Yücel, D. (2006). Süleyman Hüsni Paşa-İlm-i Sarf-ı Türkî. Ankara: TDK Yay.
149. Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde Fiil. Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi.
150. _____. (2008). DLT'de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkararak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları. Hacettepe Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Uluslararası II: Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu "Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi". Ankara.
151. Tören, H. (2001). Ali Şîr Nevâyî - Sedd-i İskenderî. (İnceleme - Metin). Ankara: TDK Yay.
152. Turgut, A. (2010). Çağatay Türkçesinde Fiil. Erciyes Üniv. Doktora Tezi.

153. Tuna, O. N.(1986). Türkçede transitive- causative ‘geçişli-ettirgen’ fiiller ve bunlarla ilgili morfoloji ve öğretim meselelerinin çözümü. İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXIV-XXV.381-428. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
154. Tursunov, U., Orınbayev, B. ve Aliyev, A.(1995). Özbek Edebî Tili Tarihi. Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı.
155. Türk, V. (2001). Ali Şîr Nevâyî'nin Münacatı. Ege Üniversitesi. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. S.10.
156. Türkay, K. (2002). Ali Şîr Nevâyî-Bedâyi'ül-Vasat. Ankara: TDK Yay.
157. Türkeş Günay, U. (2006). Türklerin Tarihi - Geçmişten Geleceğe-. Ankara: Akçağ Yay.
158. Uzun, N. E. (2000). Ana Çizgileriyle Evrensel Dil Bilgisi ve Türkçe. İstanbul: Multilingual.
159. Ülken, F. (1981). Türkçede Edilgen Çatı Özneleri Üstüne Bir Araştırma. Dil bilim Dergisi. S:6. 55-69.
160. Üstünova, K. (2012). Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir Mi?. Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring.7-14.Ankara.
161. Volin, S. L. (1955). Leningrad Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları Hakkında. (Rasime Uygun, Çev.). TDAY Belleten-1955. Ankara: TDK Yay.
162. Yıldırım, T. (2010). Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). İstanbul: Hat Yayınevi.
163. _____. (2003). Ubeydullah Han: Risâle-yi fi-Hakk-ı Mesail-i Vuzu. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi. C.14: 127-164.
164. Yıldırım, N. (2012). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi. Doğu Akdeniz Üniv. Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Ens.Yüksek Lisans Tezi. Kuzey Kıbrıs.
165. Yıldız, M. (2014). Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri. Eskişehir: Osman gazi Üniv. Yüksek Lisans Tezi.
166. Yılmaz, S. (2012). Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri. Marmara Üniv. Yüksek Lisans Tezi.
167. Yılmaz, S. (2014). Çatı Kavramı Üzerine. Jasss, The Journal of Academic Social Science Studies.Nu: 26. 521-535. Summer II.

168. Yılmaz, E. (2003). Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler. TDAY-Belleten 2001/I-II. Ankara: TTK Basımevi.
169. Yücel, B. (2011). Türkçede Çatı Kavramı ve Çatı Ekleri. Türk Gramerinin Sorunları Bildiriler. 268-314. Ankara: TDK Yay.
170. _____. (1996). Hüseyin-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası. Türklük Bilimi Araştırmaları II: 69-70.
171. Zülfikar, Hamza. (1969). Yabancılar İçin Türkçe Dersleri-Dilbilgisi. Ankara: Atatürk Üniv. Türkçe Kursu Yay.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR:

1. Filizok, Rıza. Metinde Zaman, Zamansallık ve Görünüm. Erişim tarihi: 12.02.2015, saat: 16.18, <http://www.ege-edebiyat.org>.
2. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü “Ali Şîr Nevâyî”maddesi (haz. Prof. Dr. Yusuf Çetindağ, Prof. Dr. Ahmet Kartal). Erişim tarihi: 21.06.2015, saat: 11.30, 28. 06. 2015, saat:14.26, <http://www.turk.edebiyati.isimler.sozlugu.com/index>.
3. Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük-Dil Bilim Terimleri Sözlüğü 1949. Erişim tarihi: 25.10.2014, saat:23.08, Türk Dil Kurumu genel ağ ana sayfası: <http://www.tdk.org.tr>.
4. Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük-Gramer Terimleri Sözlüğü 2003. Erişim tarihi: 25.10.2014, saat:23.08, Türk Dil Kurumu genel ağ ana sayfası: <http://www.tdk.org.tr>.

ÖZ GEÇMİŞ

1. Soyadı - Adı: SOYDAN Serpil
2. Uyruğu: T.C.
2. Doğum Tarihi - Yeri: 27.07.1978-Niğde
3. Unvan: Okutman
4. Öğrenim Durumu: Yüksek Lisans
5. Telefon: 0 507 769 51 12
6. Elmek: www.ssoydan@nigde.edu.tr

DERECE	ALAN	ÜNİVERSİTE	YIL
LİSANS	Türk Dili ve Edebiyatı	Niğde Üniversitesi	1999
YÜKSEK LİSANS	Yeni Türk Dili	Niğde Üniversitesi	2002
DOKTORA	Eski Türk Dili	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2012-2016

7. Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Türk Dili Okutmanı	Niğde Üniversitesi-Türk Dili Bölüm Başkanlığı	2002-
Türkçe Öğretmeni	Milli Eğitim Bakanlığı	1999-2002

8. Yabancı Dil: İngilizce (Orta)

9. Yüksek Lisans Tezi:

Niyâzî-i Mısırî'nin "Hilye-i Şerif" Adlı Eseri Üzerine İnceleme-Metin-Sözlük Çalışması.

10. Yayınlanmış Makaleler:

1. Derleme Sözlüğünde Dokumacılık Mesleği İle İlgili Söz Varlığı, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4 Spring 2013, p. 1287-1303, ANKARA-TURKEY.

2. Karışık Dilli Eserlerin Söz Varlıklarından Edatlara Bir Bakış, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013*, p. 2243-2268, ANKARA-TURKEY.

3. Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Yer Alan Fiillerde Çok Anlamlılık, *IJLET- International Journal of Languages' Education and Teaching* ISSN: 2198 - 4999, 28-30 May 2015 Special Issue 1ST International Symposium on Language Education and Teaching (UDES 2015), Temmuz 2015, p.2481-2493, Mannheim-GERMANY.

11. Sunulan Bildiri:

1. Ali Şîr Nevai'nin Eserlerinde Yer Alan Fiillerde Çok Anlamlılık, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi 29-30 Mayıs, 1. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu (UDES 2015)*.

TEZ FOTOKOPİSİ İZİN FORMU

ENSTİTÜ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YAZARI

Soyadı : SOYDAN

Adı : Serpil

Bölümü: Türk Dili ve Edebiyatı-Eski Türk Dili

TEZİN ADI: Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı

TEZİN TÜRÜ: YÜKSEK LİSANS

DOKTORA

1. Tezimin tamamından kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.

2. Tezimin içindekiler sayfası, özet, indeks sayfalarından ve/veya bir bölümünden kaynak gösterilmek şartıyla fotokopi alınabilir.

3. Tezimden bir (1) yıl süreyle fotokopi alınmaz.

TEZİN KÜTÜPHANEYE TESLİM TARİHİ: